

Hires-László Kornélia:

Hétköznapi etnicitás.

Beregszászi magyarok az etnikai kategóriák szerepéről

Szociológia Doktori Iskola

Témavezető: Dr. Tóth Lilla

© Hires-László Kornélia

Budapesti Corvinus Egyetem

Szociológia Doktori Iskola

**Hétköznapi etnicitás.
Beregszászi magyarok az etnikai kategóriák szerepéről**

doktori értekezés

Hires-László Kornélia

Budapest, 2020

Tartalom

Ábrák, képek, térképek és táblázatok jegyzéke	6
1. Bevezetés	7
2. A hétköznapi etnicitást leíró fogalmak különböző megközelítések alapján.....	14
2.1. A társadalmi identitás konceptualizálása	14
2.1.1. A társadalmi kategorizáció, a sztereotípiák és az attitűdök a társas identitás elméletekben.....	16
2.1.2. Társadalmi identitás (SIT) vagy a csoportszemlélet elmélet.....	19
2.1.3. A társadalmi identitás változásának alternatívái.....	24
2.1.4. Az identitás alakulása kisebbségi és domináns etnikum hatalmi harcában	25
2.1.5. Az előítélet, az etnocentrizmus és a stigmatizálás	28
2.1.6. A lokális identitás	31
2.2. Az etnicitás fogalma	32
2.2.1. Etnikai kategóriák megalkotása – a határok képlékenysége és meghatározásának nehézségei	34
2.2.2. Etnicitás különböző iskolák alapján.....	38
2.2.3. Elkülönülés az etnikai kategória alapján a kárpátaljai magyarok körében intézményen belül és azon kívül – a „magyar világ”	43
2.3. A nacionalizmus körüli viták	45
2.3.1. A nacionalizmus létrejöttéről szóló eltérő megfigyelések	46
2.3.3. Nacionalizmus történelmi szemléletét vitató Rogers Brubaker elmélete	49
3. A kutatás módszertana és megvalósulásának körülményei	51
3.1. A fókuszcsoportos beszélgetés	51
3.1.1. Az elemzés menete és módszertana	52
3.1.2. A megvalósult beregszászi fókuszcsoportos beszélgetés 2016 nyarán.....	53
3.2. A nyelvi tájkép módszere.....	57
3.2.1. Nyelvi tájképes elemzés Beregszászon	59
4. A helyszín bemutatása	64
4.1. Kárpátalja geopolitikája és rövid történelme	64
4.2. Kárpátalja etnikumainak bemutatása	69
4.3. Beregszász történelme	71
4.4. Beregszász népessége, etnikumai és térszekekezete	72
4.4. Beregszász gazdaságának átalakulása	75
4.4.1. Az újabb kereseti lehetőségeket biztosító „foglalkozások”	77
4.5. Beregszász kultúrája	80
4.5.1. Oktatási rendszer.....	81
4.5.2. Vallásosság, egyházak.....	84
4.5.3. Színház	84
4.5.4. Sajtóorgánumok	85

4.5.5. Érdekérvényesítő és civil szervezetek.....	85
5. A fókuszcsoporthoz tartozó interjúk eredményei	87
5.1. Etnikailag semleges témák és azok etnicizálása.....	87
5.1.1. A városhoz kötődés, városban élés és az etnicitás kapcsolata	88
5.1.2. Közutak problémái, közművesítés, városon belüli állami szolgáltatások – a városon belüli hiányosságok és azok etnicizálása	93
5.1.3. Drágaság, anyagi gondok a megélhetésben.....	113
5.1.4. Kapcsolatrendszer	116
5.2. Etnikai csoportokhoz köthető témák	125
5.2.1. A kulturális élet.....	126
5.2.2. Kisebbségi és politikai attitűd.....	137
5.2.3. Nyelvhasználat, nyelvtudás, nyelvtanulás.....	144
5.2.4. Identitás/etnikai kategóriák	155
5.2.5. A romák kérdése a városban belül.....	169
5.3. Az állampolgárság(ok) által determinált etnicitás	171
5.3.1. A kárpátaljai magyarok ukrán állampolgársága és az „új” ukrán helyzet.....	172
5.3.2. A kettős állampolgárság	178
5.3.3. Migrációs hullámok	186
5.4. A magyar–ukrán konfliktusok az etnicitás alapján Beregszászon	193
6. Összefoglalás	200
7. Mellékletek	208
1. számú melléklet: A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések elején használt szűrőkérdőív	208
2. számú melléklet: A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésekhez használt vezérfonal bevezető szöveggel.....	209
3. számú melléklet: A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésekben résztvevők adatai	213
Irodalom.....	215

Ábrák, képek, térképek és táblázatok jegyzéke

Ábrák

1. ábra. A nyelvek gyakorisága Beregszász köztereinek 2013-as nyelvi tájképes elemzése során	62
2. ábra. Ukrajna éves reál-GDP-je (2010–2015), évről évre százalékváltozás (forrás: Világbank)	76
3. ábra. Az ukrán állampolgárok Európai Unióban kérelmezett tartózkodási engedélyének okai 2017-ben (forrás: eurostat)	191

Képek

1. kép. A várost keresztülszelő Verke-csatorna egy a 30-as években készült háromnyelvű (ruszin, cseh és magyar) képeslapon	91
2. kép. A nyolcnyelvű figyelmeztető felirat a Beregszász központjában található kőhíd lezárásáról	96
3. kép. A városi rendőrség mellett működő ügyészség kétnyelvű táblája, illetve a 2017-ben használt szolgálati jármű	102
4. kép. Kétnyelvű (ukrán-magyar) szemetetelést tiltó tábla a városi köztemetőben (2017)	106
5. kép. Ukrán nyelvű falfirka egy korábban szemétkerakó hely melletti ház falán: <i>Kedves emberek, ne dobják ide a szemetet!</i> (2012)	106
6. kép. Az új stílusú, továbbra is kétnyelvű utcanévtáblák Beregszászon	109
6. kép. Balra a régi, jobbra az új kétnyelvű utcanévtáblák Beregszászon	Error! Bookmark not defined.
7. kép. A három napos városnapokat reklámozó kétnyelvű (ukrán-magyar) plakát 2017-ben	127
8. kép. A 2012-ben még működő <i>Big time</i> nyelvstúdió ukrán, magyar nyelvű cégtáblája	145
9. kép. Beregszász forgalmas útján kenyeret áruló bodega kétnyelvű (ukrán-magyar) reklámtáblája (2012)	153
10. kép. Nemzetközi romanaphoz készített kiállítás a Beregszászi 7-es számú Általános Iskolában	171
11. kép. Kétnyelvű (ukrán, magyar) városháza felirat és nemzeti lobogók a város és az Európai Unió zászlaja mellett (<i>az ablakban ukrán nyelven a nemzeti szimbólumok használatának jogos használatáról szóló ukrán törvénykezés</i>)	195

Táblázatok

1. táblázat. Etnikai csoportok közötti viszonyok formái (Marko 2004)	26
2. táblázat. A fényképek kategorizálásának eredménye – a legtöbbször előforduló kategóriák	62
3. táblázat. Kárpátalja politikai-közigazgatási státusa az elmúlt században (vö. Csernicskó 2013: 18, Fedinec 2002, Fedinec–Vehes főszerk. 2010)	67
4. táblázat. Az etnikumok arányai a mai Kárpátalja területén végzett népességszámlálások alapján (%-ban) (forrás: Csernicskó 2013: 19; Kocsis–Kocsis–Hodosi 1998, Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941), Központi Statisztikai Hivatal (Budapest), Ilyto szerk. 2003 alapján)	70
5. táblázat. Beregszász etnikumainak nemzetiségi és anyanyelvi megoszlása a legutóbbi 2001-es népszámlálás alapján (fő)	73

Térképek

1. térkép. Beregszász város nyelvi tájképét érintő 2013-as vizsgálat útvonala	77
---	----

1. Bevezetés

„Ma az a gyógyíthatatlan gyanakvás a nyugtalanító, hogy a keservesen megszerzett keretek esetleg hamarosan érvénytelenné válnak, füstbe mennek”. (Bauman 2001)

A mottóban idézett állítás plasztikusan fejezi ki, hogy a mindennapokban megélt eseményeknek köszönhetően a világszemléletek mennyire képlékenyek, folyamatosan változnak, és ez érvényes az etnikumok bárminemű bemutatására, vizsgálatára, kiértékelésére (Abdelal et al 2006, Brubaker et al 2011), sőt még létszámuk elemzésére is (Arel 2015). Dolgozatunkban a kárpátaljai magyarok, ezen belül főképp a beregszászi magyarok által megélt világszemléletet, valamint annak alakulását kívánjuk bemutatni, és az elemzésben a mindennapokban jelen lévő etnicitásra koncentrálnak. Elemzésünk két fontosabb tudományos nézőpontra alapszik: (1) Minden ember meglátása, világszemlélete valamilyen eszmékből, sejtésekből, emlékekből, félelmekből, nosztalgiákból táplálkozik, illetve történeti, kulturális, társadalmi folyamat során alakul ki, és ezeket mítoszok, vallások, ideológiák, babonák, közvetve vagy közvetlenül filozófiai eszmék is alakítják. A világképen keresztül a hétköznapi emberek kialakítják életüket, énjüket, eszerint látják a világot és benne önmagukat (Hankiss 2005: 254). Ezek alapján arra keressük a választ Beregszászon, hogy különböző világlátásokban miként jelenik meg az etnikai kategóriákban való gondolkodás, és ezekre a véleményekre sem úgy tekintünk, hogy statikusak vagy állandóak, hanem folyamatosan változnak élethelyzetek, beszélgetések, ideológiák, társadalmi eseményeknek köszönhetően. Az episztomológiai keretek közül a társadalmi konstruktivizmust (Berger–Luckmann 1996, Burr 1995, Jorgensen–Philips 2002, Galbin 2014) és a diskurzuselemzést (Jorgensen–Phillips 2002) valamint a tartalomelemzést (Clarke 2005, Braun – Clarke 2006) használjuk ezek kiértékelésére. (2) Az etnicitáson belül elsősorban azt próbáltuk meg bemutatni, hogy az etnikumok keveredésében, egymásmellettiiségében láthatunk-e olyan paramétereket, tulajdonságokat, amelyeket felhasználnak az adott etnikum lehatárolására, elkülönülésére, láthatóvá tételére, megbélyegzésére, stigmatizálására (Horváth 2006, Feischmidt 2010, Barth 1969, Jenkins 2002 [1997], Brubaker 2009, Wimmer 2008, Yang 2000). Valamint, ami talán a legfontosabb az etnikumok együttélésben, melyek azok a témák, területek, melyek konfliktust gerjesztenek a helyi két domináns etnikum (a magyarok és az ukránok) között.

A téma és a helyszín egymással párhuzamosan alakult ki a dolgozat tervezésének menetében. Valójában a doktori képzés legelején egy regionális/lokális, a térségben érvényes kisebbségi etnikum, a magyarság nemzeti identitásának vizsgálatát terveztük (Hires-László 2010, 2013), ám a szakirodalom alaposabb ismerete után a téma egyre inkább irányt váltott

(Hires-László 2017a, 2017b). Ebben a folyamatban nagy hatással volt a témavezető által javasolt szakirodalom, amelyben a Kolozsváron is elvégzett hasonló jellegű kutatással ismerkedhettünk meg. Brubaker és kutatótársai (2011) figyelmüket az erdélyi magyarok és a románok közötti etnikailag meghatározott tevékenységekre, kapcsolatokra, viszonyokra fordították. Annak ellenére, hogy több támadás érte a vizsgálatot és megközelítésük néhány szegmensét (Messing 2006, Lőrincz 2008, Marác 2015), mégsem sikerült eddig az övékéhez hasonló összefogottsággal és átgondoltsággal bemutatni a konstruktivista nézőpontot egy etnicitással kapcsolatos empirikus vizsgálatban. A kárpátaljai magyarságra vonatkozó nemzeti identitást sokan és sokféleképpen vizsgálták már korábban, de ezek elsősorban kvantitatív jellegű kutatások voltak (Orosz–Molnár 2007; Csernicskó–Soós 2002; Gereben 1999; 2005), és a kvalitatív elemzésekben (Hires-László 2010) is nagyon kevés hangsúlyt helyeztek az identitáselméletek újabb meglátásaira: annak képlékenysége és flexibilitására¹. A téma alakulása közben a helyszín leszűkült egy adott településen zajló etnikai folyamatok bemutatására. Kárpátalján Beregszász egy dominánsan magyar település – a település a térségben kisebbségként élő magyarság kulturális és mondhatni politikai centrumává vált az elmúlt évtizedekben, valamint az államalkotó etnikum (ukránok) mellett számos más etnikum is él a városban. A dolgozatban az ukrán etnikum megnevezése mellett egyes esetekben a helyi szláv kategóriát is használjuk: azokban az esetekben, amikor általánosan a helyi magyarok elkülönülésük érzékeltetéséhez a mellettük élő szláv népekhez tartozó ukránokra, oroszokra és ruszinokra utalnak, akkor az etnikai kategóriákat egy gyűjtő kategóriába, helyi szláv gyűjtőfogalomba emeltük/emeljük. Ellenben azokban az esetekben, ahol az államalkotó ukrán etnikumhoz kapcsolódó véleményeket hangoztatják, vagy épp az ukránok, oroszok és ruszinok különbségeit hangoztatják, ott kerüljük az együttes helyi szláv kategória használatát. A helyi szlávok kategóriát épp a magyar etnikai kisvilág érzékeltetéséhez használjuk, és nem azzal a céllal, hogy egybemossuk az ukrán, orosz vagy épp a ruszin etnikai kategóriát. Az egész országban külön problémát okoz az ukrán és orosz etnikumok közötti hasonlóságok és különbségek meghatározása (Fedinec–Halász–Tóth: 2016: 198–232, Csernicskó 2013: 235–280), a régióban pedig a ruszin kisebbség etnikai kategóriaként kezelése szintén egy politikai kérdéssé nőtte ki magát (Csernicskó 2013: 323–

¹ Az elmúlt öt-hat évben a kárpátaljai magyarság körében végzett kutatások a korábbi évek pangása után újraéledtek: a *Tandem 2016* (Kisebbségi szemle 2017/2), a *Summa 2017* (Tátrai et al. 2018), a *GeneZYs 2015* (Papp Z. szerk. 2017) és a *Magyar Ifjúság Kutatás 2016* (Székely szerk. 2018), és ezek közül két utóbbi kutatás célcsoportja konkrétan az ifjúság volt. Az etnikumok egymásmellettségének vizsgálatáról szól Lehoczky Tivadar Intézet 2007-ben végzett kvantitatív kutatása (Bocskor Medvecz 2010a), disszertációjának alapjául szolgáló, amely elsősorban azt mutatja be, hogy a kárpátaljai ukrán fiataloknak milyen véleményük alakult ki a magyarokról.

330), így éppen ezért, amikor a helyi magyarok a saját etnikai kategóriájuk meghatározásáról, elkülönüléséről esik szó, a többségben lévő helyi szlávokat említjük.

Az első ízben megfogalmazott célt, hogy a kárpátaljai magyarság identitását kívántuk vizsgálni, végül olyan formában tartottuk meg a dolgot, hogy a legdominánsabb kárpátaljai magyar városon belül etnikailag heterogén családi, baráti kötelékekben élő résztvevőkkel készítettük a csoportos beszélgetéseket. A vizsgálatunk egyik legfontosabb kérdése az volt, hogy: *Mikor, milyen élethelyzetekben, szituációkban, körülményekben, intézményekben, fizikai és mentális terekben élik át és tagolják etnikai ismérvek mentén a mindennapi életüket, és főként társadalmi tevékenységeiket Beregszász lakosai? Mely élethelyzetek, események azok, amelyek etnikailag semlegesek?* A kutatás tervezésének első szakaszában egy próbabeszélgetést is szerveztünk, melynek egyes részeit az elemzés során fel is használtuk. A próbabeszélgetés alkalmas volt arra, hogy a kutatást szervező tapasztalatot szerezzen a módszer használatáról, a beszélgetés menetének irányításáról. A szervezés és a beszélgetés irányításának menetében tapasztalataiként megfogalmazódott, hogy az etnicitás és a képlékenységek vizsgálatára csak akkor lesz alkalmas ez a módszer, ha beszélgetés előtt a moderátor a résztvevőkkel tudatosítja az összejövételük valódi célját, a magyarok és ukránok/oroszok/ruszinok együttélésének feltérképezését.

A dolgozat első részében az etnicitás bemutatásához alkalmazni kívánt legfontosabb elméleti kereteket, fogalmakat tisztázzuk. Külön részt szenteltünk a társadalmi identitás alakulásával kapcsolatos elméletek és fogalmak bemutatásának, illetve ezt követően a lokális identitásra, az etnicitáshoz kapcsolódóan az előítéletek, az etnocentrizmusra és a stigmatizálásra is kitérünk a lokális identitás bemutatása mellett. Elemzésünkben a szociálpszichológiai aspektus felől közelítjük meg az identitást, amelyben lényegessé válnak a társas együttélés folyamatai (Smith–Mackie 2004). Ezt követően az etnicitással és a nacionalizmussal foglalkozunk: az etnicitás (Feischmidt 2010, Hale 2009) a témánk legfontosabb része, és összegezzük, hogy különböző tudományfilozófiai iskolák miként látják az etnicitás témakörét. A konstruktivizmust (Checkel 2004) és azon belül is a szociálkonstruktivizmust (Andrews 2012, Berger – Luckmann 1996, Burr 1995, Galbin 2014) az egész munka gondolatmentében fontosnak tartjuk, így az etnicitást vizsgáló kutatásunk és annak elemzése is ennek fényében valósult meg (Barth 1996 [1994], Brubaker 2009, Wimmer 2008, Abdelal et al. 2006). Ezt követően vezetjük be a „magyar világ” kifejezést, amelyet nagyon sokszor alkalmazunk a kisebbségi magyar élet illusztrálására, és amely lényegessé válik az etnikumok elkülönülésében. A magyar kisebbség elkülönülésére más fogalmakat is alkalmaznak: pl. *pillér-struktúra* (Enyedi 1993), *etno-civil társadalom* (Kántor 2000). De esetünkben a Brubaker és társai (2011) által megalkotott „magyar világ”

kifejezés azért is alkalmazhatóbb kifejezés, mivel benne megjelenik a kisebbségi etnikum reprodukálására és fenntartására megalkotott civil intézményi rendszeren túl egy zárt társadalmi kapcsolatrendszer is. A különböző nacionalizmusról (Smith 1995, 2000, 2004, Conversi 1998) szóló elméleteket is bemutatjuk, és ezt elsősorban azért tesszük, hogy lássuk, az államok által közvetített nemzetépítő ideológiák milyen jellemzőkkel bírnak, és a hétköznapiakba átszivárogott tartalmakat ezekben az elméletekben miként is értelmezhetjük. A klasszikus elméletek képviselőitől (Ernest Gellner (2004, 2007), Eric Hobsbawm (1993), Benedict Anderson (1983), Anthony D. Smith (1995; 2004), John Hutchinson (2002)) eltérő Rogers Brubaker (2001, 2006) elméletét mutatjuk be, aki elsősorban a jelenlegi eseményekre fókuszál elemzéseiben, és szinte teljesen kizárja a nacionalizmus értelmezéséből a korábbi események sorozatának vizsgálatát: a történelmet és annak következményeit. Ez szinte lehetetlen megvalósítani egy európai népcsoport bármilyen jellegű aktuális társadalmi folyamataira fókuszáló elemzésben, és a hétköznapi etnicitás vizsgálatában egyaránt, ugyanis az angolszász társadalmakkal ellentétesen az európai gondolkodásmód része a múlt tiszteletben tartása és a csoporttagság (Kántor 2013, Marko 2004, Abdelal et al. 2006).

A második nagyobb fejezetben pedig a kutatásban felhasznált fókuszcsoportos és nyelvi tájképes módszereket, illetve a megvalósult kutatás legfontosabb paramétereit, jellemzőit mutatjuk be. A fókuszcsoportos beszélgetések (Vicsek 2006) a legalkalmasabb módszernek mutatkozott a vélemények formálódásának vizsgálatára, és mindemellett az egyre nagyobb teret hódító nyelvi tájképes elemzéseket (Ben-Rafael et al. 2006, Shohamy 2006, Shohamy–Ben-Rafael 2015, Scollon és Scollon-Wong 2003, Scollon és Scollon 2003, Csernicskó–Laihonen 2016; Karmacs 2017, Hires-László 2015, 2018a, 2018c) is beemeltük a vélemények alátámasztásához, érzékeltetéséhez. A fókuszcsoportos beszélgetésekből vett idézetek között vannak olyan részek, amelyek hosszabbak a kvalitatív kutatási eredményekre alapozó szakirodalmakban idézett formáktól. Mivel a tartalomelemzés (Clarke 2005, Braun–Clarke 2006) és diskurzuselemzés (Jorgensen–Phillips 2002) alapján értékeljük a vélemények formálódását, ezért fontosnak tartottuk közölni, hogy melyik téma milyen megvilágításban került elő, a beszélgetés menetében a résztvevők mikor tartották fontosnak megjegyezni.

A harmadik részben a helyszínnel ismerkedhetünk meg, és a bemutatásnál arra koncentráltunk, hogy minél részletesebb képet adjuk a település azon jellemzőiről, amelyek lényegesek lehetnek az elemzésünk szempontjából. Az országos szinten zajló eseményekből és társadalmi folyamatokból csak a nagyon lényeges jellemzőket emeltük ki. A régió bemutatásánál is az etnikumok keveredésének jellemzőit, államalakulatok folyamatos változásait láthatjuk vázlatosan. Az országban zajló politikai és történelmi eseményekben

megjelenő nacionalizmusról szól számos szakirodalom már magyar nyelven is (Bocskor Medvecz 2012, Fedinec–Vehes főszerk. 2010, Fedinec 2012, Fedinec–Halász–Tóth 2016, Csernicskó 2013, 2016), és többek között erről is szól Bocskor Medvecz Andrea (2010b) disszertációja, amelyben bemutatja a régióban jellemző ukrán magyar együttéléssel kapcsolatos politikai, történelmi folyamatokat, illetve nemzeti ideológiákat érintő szemléleteket. Bár esetenként elemzésünk részévé válik az országban és a térségben megjelenő ukrán nacionalizmus, így csak a számunkra lényeges elemeket emeltük be. A település rövid történelmi áttekintését követően egy gazdasági folyamatokat bemutató rész következik, melyet azért tartottuk fontosnak ilyen részletesen taglalni, mert az elemzés során nagyon gyakran gazdasági folyamatokra, megélhetési nehézségekre utaltak a beszélgetésben résztvevők. Majd a kulturális jellemzőket, intézményhálózatot láthatjuk, amelyek szintén nagyon fontosak az etnikumok elhatárolódásában, a „magyar világ” megalkotásában.

A kutatás helyszíne egyben a kutatást végző és a dolgot író lakhelye, szülővárosa, és ezt a torzításra adó jellemzőt az elemzésében igyekezett szem előtt tartani. Hogy valaki a saját közösségén belül próbál meg elemzést végezni, megszokott jelenség és az etnicitással foglalkozó szakirodalomban ezt a helyzetet „többségi bennszülött”-ségnek (Feischmidt 2010:20) nevezik. Salkonczai (2015) szerint nem szükséges személyes térbeli kimozdulás ahhoz, hogy a „másik” tükrében a „mi” megérthető legyen” „saját társadalom” is hatékonyan kiértékelhetővé váljon. Arról is olvashatunk nála, hogy egészen Durkheimig, Bourdeuig és Goffmanig visszavezethető az az ötlet, hogy az antropológiai szemléletet kamatoztatni és alkalmazni kell a szociológiában. „Az antropológia révén tehát hozzá tudunk férni azokhoz az alapokhoz, amik a modern világ mindennapjaiban elfelejtődnek. Akár azért, mert mindenki adottnak veszi őket, vagy akár azért, mert ténylegesen megszűnnek hatni, és hiányuk vagy fel nem ismerésük hozzájárul a modern világ patológikus jelenségeihez.” (Salkonczai 2015:6–7)

Legvégül a megvalósult beszélgetések elemzései következnek. Az etnicitás bemutatásánál igyekeztünk azokra az élethelyzetekre koncentrálni, amelyeket maguk a résztvevők tartottak fontosnak elmondani, vagyis az „eticitást teremtő” *eticitáskutató* elfogultságait (Feischmidt 2010:20) úgy ellensúlyoztuk, hogy a mindennapi élethelyzeteket elemeztük elsősorban. Két fontos részre bontottuk az etnicitás bemutatását, egyrészt azokat a témákat jártuk körbe, amelyek eredetileg nem etnikumokhoz kötődnek, de valamilyen asszociációs folyamatnak, mindennapi rutinnak, a kisebbségi-domináns etnikum elkülönülésének, előítéleteknek köszönhetően etnikumokhoz is kapcsolódnak. Ezt követik azok a témák, amelyek eleve etnikumokhoz kötődnek politikai, kulturális jellemzőkbe és nemzeti ideológiákba ágyazva. Az állampolgárságok által determinált

etnicitást két aspektus felől mutatjuk be: az anyaországhoz fűződő viszonyt és az élettérként jelenlévő országhoz és annak állampolgárságához kapcsoló meglátásokat. Az Ukrajnában 2013 óta érezhető zavargásokat és háborús eseményeket is vizsgáljuk az emberek, a beregszászi magyarság mindennapjaiban. Ezekben az elemzésekben külön kitértünk a migrációs folyamatok értelmezéseire is, amelyek egyre inkább átalakítják a korábban zárt közösség jellemzőit. Legvégül az etnikumok közötti konfliktusokat gerjesztő témáknak egy külön fejezetet szenteltünk, illetve egy, az elemzés során meg tapasztalt etnikai kategóriákhoz kapcsolódó témakörökben rutinosan alkalmazott *konfliktuskerülő* magatartást mutatunk be.

A munkánk célja elsősorban az, hogy betekintést nyerjünk a választott település etnikai arculatának egy szegmensébe, miközben a legnagyobb hangsúly a hétköznapiak van. Megpróbáltuk bemutatni a vélemények alakulásának folyamatában, milyen eltérő meglátásokat láthatunk egy adott témakörön belül, és ezek a vélemények milyen formában ütköznek egymással, illetve hatnak egymásra. Továbbá az etnicitást megcélzó elemzések mind abban a szemléletben születtek, hogy bemutassuk az etnikai határok megalkotásában mely tulajdonságok válnak lényegessé, és melyek azok a területek, amelyek esetenként konfliktusokat eredményezhetnek. Társadalmi és szituációs kontextusokban mutatjuk be az etnicitást és annak semlegesítését egyaránt. Egy etnikailag homogén közegben az etnicitás vizsgálata kevésbé válik lényegessé, de egy multietnikus közegben már sokkal inkább. A politikai csatározások és a nacionalizmus által létrehozott döntések, illetve események közepette a mindennapokban megélt etnikai viszonyok vizsgálata olyan folyamatokra világíthatnak rá, amelyet felülről nézve (Hobsbawm 1997) talán eddig észrevétlenek maradtak. A korábbi kutatások által feltárt adatokon és tendenciákon túl olyan területre enged betekintést, amely kissé rejtve maradt előttünk, de a jelenlegi kutatáson és elemzésen keresztül folyamatában ábrázolva talán életközelibbé válhatnak a mindennapi életben megélt etnikai kapcsolatok, az etnikumok között létrejött láthatatlan és képlékeny határok. A vélemények formálódásának bemutatásával érthetővé válik, hogy mely személyek azok, akik irányítják a közvélemény alakulását, a különböző politikai lépéseknek/döntéseknek valójában milyen vetületeit tartják fontosnak és relevánsnak a hétköznapi emberek.

Tisztában vagyunk a dolgozat bizonyos hiányosságaival, és ezeket a fehér foltokat majd a későbbi kutatásaink, elemzéseink és tudományos tevékenységeink során még pótolni kívánjuk. Pontosan arra gondolunk a hiányosság alatt, hogy nem sikerült az ukránok/oroszok/ruszinok körében is alaposan feltérképezni az etnicitást, hogy maga a kutató és elemző a helyi magyarság tagja, hogy vannak még olyan elméleti megközelítések, amelyeket érdemes volna felkutatni és beépíteni az elemzésbe, hogy a mindennapi tevékenységek elemzésén túl a makro és mezoszinten zajló etnicitással is szükséges lenne

mélyebben foglalkozni, hogy vannak olyan témák, amelyeket még tovább lehetne, kellene boncolgatni az etnicitás terén, és még ettől is egy mélyebb elemzést érdemelt volna stb. A munka hiányosságait tehát már most látjuk, valamint ezeket tovább szaporítják majd azok a meglátások, amelyeket majd a védés során még a véleményezők és az érdeklődő olvasók is eljuttatnak majd a szerzőhöz.

Legvégül, de nem utolsó sorban, szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik nemcsak a dolgozat megírása közben, hanem az életem legfontosabb pillanataiban is mellettem álltak és támogattak. Nehéz volna minden szellemi, lelki, családi, szakmai, intézményi, anyagi és ösztönző támogatást itt és most felsorolni, de majd személyesen mindenkinek elmondom, mennyire sokat jelentett az a támogatás, amit kaptam. Köszönöm!

2. A hétköznapi etnicitást leíró fogalmak különböző megközelítések alapján

2.1. A társadalmi identitás konceptualizálása

Az identitás fogalmának a meghatározása több szempont alapján is összetett. Részben azért, mert a gyakori használata miatt teljesen egyértelműnek tűnik a szó jelentése. Ennek egyik oka az, hogy a hétköznapi értelmezés szerint az identitásunk meghatározza gondolatainkat, cselekedeteinket, áthatja egész lényünket. Másrészt viszont a szó tudományos értelmezése sokkal összetettebb. A legfontosabb kérdés minden esetben, hogy az önmeghatározás egyénenként milyen egyéni paraméterekből illetve társadalmi kontextusokból építkezik. Az egyéni vagy csoport identitásunkat meghatározó paraméterek között létrejön-e valamilyen egymást támogató kölcsönhatás, vagy épp ellenkezőleg, disszonancia lép fel közöttük. A disszonancia esetében az egyén vagy a csoport több konfliktus, esetleg választás elé kerülhet. Valamint az önmeghatározás mennyire képlékeny: a statikusság vagy a képlékenység, a változásra való hajlam mennyire dominál az egyén énképének alakulásában. A változások megfigyelésénél az válik a legfontosabbá, hogy bizonyos környezetváltozásnak köszönhetően egyéni szinten milyen reflektálásokat észlelhetünk: az énkép változása hogyan és mennyiben tükrözi, követi a környezet változását. Az önmeghatározás ilyen jellegű vizsgálatait elsősorban nemzeti, etnikai, társadalmi mobilitások, gazdasági folyamatok mentén próbálják meg elemezni és értelmezni. Az „identitás” fogalom Erik Homburger Eriksontól származik, és az 1950-es években fogalmazta meg társadalomtudományokban használt jelentését, amely szinte teljesen megegyezik a szó hétköznapiokban is használt alakjával. Az Amerikába emigrált dán gyermekpszichológus és pszichoanalitikus először alkalmazta a személyes identitás pszichológiai koncepcióját társadalmi folyamatokba ágyazva. Elmélete szerint: a személyiség folyamatosan változhat. A változás az egyén fejlődésében megállapított szakaszoknak megfelelő kihívásokkal való megküzdése során megy végbe, és legvégül a felnőtt korra egy viszonylag statikus öntudat alakul ki. Ebben az értelmezésben az identitás megkonstruálása az önéletrajzi narratíván keresztül történik, amelyre hatást gyakorolnak a társadalomtörténeti narratívák és a kettő kölcsönhatásában formálódik a pszichoszociális identitás (Csepei 2001). A továbbiakban a társas identitás meghatározásának különböző megközelítéseit hasonlítjuk össze. A hangsúlyt arra szeretnénk helyezni, hogy az etnicitás vizsgálatokor a csoporthoz tartozásnak mekkora jelentőséget kell tulajdonítanunk, illetve az identitás változásának bemutatására milyen fogalmakat, elméleteket alkalmazhatunk.

Az 1960-as és 70-es évek körül a szociálpszichológiai elemzésekben mindinkább a

csoporton belüli ön-meghatározás vizsgálatát próbálták előtérbe helyezni. Henri Tajfel és a Bristoli Egyetem kollektívája az 1970-es években egyre több kutatást végeztek az egyén identitásának alakulása és a csoporthoz tartozás összefüggésében (Tajfel et al. 1981, 1982; Tajfel – Turner, 1979). A csoporthoz tartozás, a benne zajló kapcsolatok és folyamatok vizsgálatában a *társas identitás (Social Identity Theory – SIT)* az egyik legvitatottabb kérdés. A mai értelemben használt SIT elmélet két fontosabb paradigmán alapszik: az egyik Tajfel (1972) elmélete, mely a társadalmi identitást a csoporthoz tartozáson keresztül mutatja be. Tajfel (1982) a csoporton belüli viszonyok és a csoportközi viszonyok esetén a legfontosabb dolognak az egyén önmeghatározását tartotta. Az egyén arra törekszik, hogy megfelelő fogalmat vagy képet alkosson önmagáról, és ebben az igyekezetében összehasonlítja magát másokkal. Ez az ún. *szociális összehasonlítás* elmélete, ahol a hangsúly leginkább a személyközi viszonyokon van. (Tajfel 1982). A másik Tajfel és Turners (1979) elmélete, amely a társas identitást értelmezi a csoportközi kapcsolatok révén. Az egyén folyamatosan összehasonlítja a saját csoportját a másikkal, és ezáltal a csoporthoz való tartozás pozitív vagy negatív értelemben jelentősen befolyásolja a saját magáról kialakított képet is. Tajfel a későbbi írásaiban az identitás elméletüket sokszor CIC (*social categorization – social identity – social comparison*) elméletként is említi (Tajfel 1982: 22). Ebben az elméletben társas identitás és a szociális összehasonlítás mellé beemeli kategorizációt is, melynek során az egyén számára az őt körülvevő társas világ leegyszerűsödik, értelemmel ruházódik fel. Az emberek kategóriákba sorolása tájékozódási pontként szolgál (Tajfel 1982).

A SIT kialakításában Sherif (1966) a csoporton belül és csoportok között létrejött *konfliktusok elméletére (Realistic Conflict Theory – RCT)* is támaszkodtak, melyben a csoporttagok, illetve a csoporton kívüliek között létrejövő negatív előítéletek és sztereotípiák keresése a legfontosabb. Sherif (1966) normatan-képző elmélete azt feltételezi, hogy egy csoport normája határozza meg a csoporthoz tartozás motivációerejét, és maga a csoport bővülése a benne működő szabályok függvénye. Smith és Hogg (2008) szerint az ilyen normatant hangsúlyozó elméletek nem alkalmasak a társadalmi identitás magyarázatára, ugyanis a csoporthoz tartozás perspektívájából a normák nem szükségszerűen primer tényezők. A SIT elmélet lényege a csoportban megélt én-formálódás. Azon a megfigyelésen alapszik tehát, hogy az egyén számos csoporthoz tartozhat (nemzeti, etnikai, társadalmi, kortárs csoportok), és a különböző csoporttagságok az egyén énképének részévé válnak. Az egyén énképformálása során arra törekszik, hogy a csoporttagságon keresztül minél több pozitív élményt szerezzen. A csoportban megélt pozitív élmények fokozzák a csoporthoz tartozás erősségét, a kategóriába tartozás hangsúlyossá válik az egyén életében, és ezzel párhuzamosan csoportszinten erősödik a másik csoporttól való elzárkózás (Abrams–Hogg

2010). Amennyiben a csoporthoz tartozás csak negatív következményekkel jár, úgy az egyén legvégső esetben csoportváltásra kényszerül – az olyan társadalmi vagy etnikai csoportok esetében fordul elő leginkább, amelyeknek alacsony a presztízsértéke. A csoportban létrejött erős csoporttudat és csoporthoz tartozás révén alakulhat ki a másik csoport sztereotipizálása. A csoportokban zajló folyamatok vizsgálatánál nem a normarendszer vizsgálatán keresztül összpontosítanak a konfliktusokra és diszkriminációra, hanem a valós kontextusokban realizálódó csoportjellemzőkön és kapcsolatokon keresztül próbálják meg kiértékelni (Abrams–Hogg 2010). Az elmélet szerint a hátrányos helyzet, a diszkrimináció és az etnocentrizmus valós feltérképezéséhez úgy kerülhetünk közelebb, ha más változók bevonásával megpróbáljuk megmagyarázni az előítéletes viselkedések kialakulását (Tajfel 1982).

Az elmélet továbbgondolásaként létrejött Turner (1985) társas identitás elmélete a csoportban (*Self-Categorization Theory* – SCT), melyben az önmeghatározás során a legfontosabb a társas-kognitív szerkezetek létrejötte. Az egyénnek sok személyes és társadalmi identitása van, amelyek kategóriarendszer formájában szerveződnek, és az egyén minimalizálja vagy maximalizálja ezeknek a kategóriáknak az előnyeit, illetve hátrányait. Az elmélet elsősorban a csoporton belül zajló sztereotípiák értelmezésén, közös cselekvésén, csoportkohézió, vezéregyeniségeken, csoporton belüli döntésmechanizmusokon, társas befolyáson, devianciákon és motivációkon alapszik. Ez az átfogó meta-elmélet a kölcsönös kapcsolatokra a csoport és az egyén önmeghatározásánál különös hangsúlyt fektet (Abrams–Hogg 2010: 179–180, Turner et al. 1987).

2. 1.1. A társadalmi kategorizáció, a sztereotípia és az attitűdök a társas identitás elméletekben

Mielőtt az identitás változásának különböző módozatait áttekintenénk, térjünk kicsit vissza a csoporthoz tartozás két igen fontos fogalmára: a *társadalmi kategorizációra*, illetve a *sztereotípiára*. „A társadalmi kategorizáció segít, mert lehetővé teszi az embereknek, hogy másokkal „hatékonyan és helyesen” bánjanak. Ugyanakkor összegyűjti a hasonlóságokat a csoporton belül és a különbségeket a csoportok között, így a sztereotipizálás alapját képezi” (Smith–Mackie 2004: 265). Tehát a társadalmi kategorizáció egy olyan eszköz a mindennapok során, amely lehetővé teszi számunkra, hogy eligazodjunk környezetünkben (Taylor 1981) és élesebben lássuk a világot. A kategorizáció lényeges része a gondolkodásunknak, a kategóriákban gondolkodás leegyszerűsíti és átláthatóbbá teszi számunkra a világot. Ha az embereket csoportokba, kategóriákba soroljuk tipikusan jellemző ismérvek vagy szempontok alapján, akkor onnantól kezdve a társas csoportok tagjaiként tekintünk rájuk, és nem mint egyénekre (Smith–Mackie 2004: 264–265). A kategorizációnak

két célja van: egyrészt hasznos információt nyújt az egyén számára a csoportba, egyazon kategóriába tartozó egyénekről, másrészt lehetővé teszi, hogy szükségtelen információkat figyelmen kívül hagyjunk (Bruner 1957).

Az emberek kognitív módon egy társadalmi kategóriát (például nemzetet, vallást, etnikai csoportot) képviselhetnek, és a kategórián belül elfogadott *prototípus* jellemezheti is az egyént. A prototípusok a csoporton belüli hasonlóságokat ragadják meg, valamint arra is alkalmasakká válnak, hogy bemutassák a csoportok közötti különbségeket. A prototípusok nemcsak kategóriákat írnak le, hanem értékelik is azokat, és a tagsággal kapcsolatos attribútumokat írnak elő. Meghatározzák, hogy az embereknek hogyan kell viselkedniük, milyen attitűdökkel kell rendelkezniük (Hogg 2001). Az attitűd és a norma abban hasonlít egymásra, hogy mindkettő a társas viselkedés, a helyénvaló gondolkodás-, érzés, cselekvésmód kognitív reprezentációja, és abban különbözik, hogy az attitűd egy személy értékelését, a norma pedig egy csoporttal kapcsolatos helyes vagy helytelen viselkedésének megítélését rejt magában (Smith–Mackie 2004: 485). A kategória attribútumok meghatározhatják, hogy az embereknek hogyan kell kinézniük, öltözködniük, beszélniük, viselkedniük, érezniük stb. Általában ezek a tulajdonságok viszonylag szervezettek, és úgy tűnnek, hogy észszerűen kapcsolódnak egymáshoz, egymással összhangban vannak. Tehát a csoport prototípusának attitűd-összetételei általában konzisztensnek tűnnek – a konzisztenciát többnyire egy szélesebb ideológia, világnézet (Larrain 1979; Thompson 1990) vagy értékrend (Rohan 2000) irányozza elő. A prototípusok ábrázolják a társadalmi csoportok körvonalát, és így nemcsak a „mi” tudat jellemzi a csoportot, hanem az is, hogy ez a csoport eltér a többi csoporttól (Sherif, 1936, Turner, 1991, Smith–Hogg 2008). A társadalmi csoporthoz szokásosan alkalmazott normák, sztereotípiák, attitűdök és egyéb tulajdonságok *internalizálódnak, intézményesülnek*. Szubjektív módon felcserélhetők a személyes normákkal, sztereotípiákkal és attitűdökkel, befolyásolva az irányító elveket, normákat (Smith–Hogg 2008). A leghangsúlyosabb, hogy az intézményesülésben végbement változásokat hogyan alkalmazzák az egyéni meglátásokban, és milyen hatással van az interakciók folyamatára (Todd 2005).

A csoporthoz való tartozás erősítheti az egyén önértékelését, és ez leginkább akkor igaz, ha csoporthoz tartozás pozitív élményt jelent. A *BIRG* (*basking in the reflected glory* – sütkérezni a csoport dicsőségének fényében) mozaikszóval írták le azt a jelenséget, amikor a csoporttagok a jó csoport-tulajdonságokat használják az önazonosságuk erősítésére (Cialdini–Schroeder 1976 idézi Smith–Mackie 2004: 333).

A kisebbséget alkotó csoportot mind a tagok, mind a kívülállók homogénnek tartják szemben a változatos többséggel. Ennek az az oka, hogy a kisebbségi csoporthoz tartozók

több külső csoporttagot ismernek, mint saját csoportbelit; valamint a többség rendszerint több hatalommal és erőforrással bír, így a kisebbségi csoporthoz tartozónak egyéni érdeke, hogy mindinkább a többség tagjaival ismerkedjen meg és alakítson ki tartós kapcsolatot (Smith–Mackie 2004: 343).

A kategorizációnak tehát van egy olyan negatív következménye, hogy az azonos csoportba tartozókat hajlamosak vagyunk hasonlóbbnak látni, és figyelmen kívül hagyni a köztük lévő egyéni különbségeket. Ennek a folyamatnak a következményeként jöhet létre a *sztereotípi*a, amely egyaránt lehet pozitív és negatív. A különböző csoporttagságon keresztül megélt sztereotípiá hatással van a társas identitásra. A sztereotípi fogalmát Walter Lippman újságíró használta első ízben 1922-ben. A fogalom a mentális képzetek gyűjtőfogalma arról, hogy a csoportba tartozóknak milyen tipikus jellemzői vannak, hogyan néznek ki, mivel foglalkoznak, mi az érdeklődési körük stb. Brubaker és Cooper (2000) hasznos kognitív eszköznek nevezik a sztereotípiát, ugyanis „leegyszerűsítik az ítéleteinket és felszabadítják a kognitív erőforrásokat más, időben konkurens feladatok számára”. De mindemellett torzítják az ítéleteket, eszközként szolgálhat arra is, hogy fenntartsák a csoportok között tapasztalható társadalmi egyenlőtlenségeket.

A sztereotípiák tanulásának legfontosabb forrásai a család, a barátok és a média – a szocializáció legfontosabb színterei és eszközei. Ebben a tanulási folyamatban kiemelt szerep jut a *társas normáknak*. A sztereotípiá tehát magába foglalja azokat a csoporton belül elfogadott gondolkozási sémákat, érzéseket és reakciókat, amelyeket a külső csoport megítélésénél megfelelőnek tartanak (Thibaut–Kelley 1959). A sztereotípiák rögzüléséhez maga a nyelvhasználat is hozzájárulhat, ahogyan a Benjamin Lee Whorf (1939) *nyelvi relativizmus* elmélete is kimondja, hogy az anyanyelv nem csupán a gondolataink formába öntésére szolgáló eszköz, hanem azt is alapvetően meghatározza, hogy milyenné válik a gondolkodásunk. Eszerint a különböző anyanyelvűek másképp szemlélik a világot: mást vesznek észre belőle, másképp elemzik a jelenségeket, másképp érvelnek, egyáltalán más alapokra épül a tudatuk (bővebben lásd Fekete–Pléh 2008).

A képzeleteinket a valóságról egy kognitív folyamat során alkotjuk meg (sztereotípiá), és ezeknek a reprezentációját nevezzük *attitűdnek*. A sztereotípiá tehát egy folyamatosan létrejött, rögzült vagy változó értékítélet, míg az attitűd „olyan kognitív reprezentáció, amely összegzi az egyén értékeléseit egy adott személlyel, csoporttal, dologgal, tettel vagy ötlettel kapcsolatban” (Smith–Mackie 2004: 378). Az attitűdök mérése során elsősorban irányukra és intenzitásukra próbálnak válaszokat keresni. Az attitűdök a következő információkból tevődnek össze: az adott jelenség pozitív vagy negatív jellemzőinek hiedelméből, a vele kapcsolatos érzésekből és érzelmekből, valamint a jelenséggel kapcsolatos múlt- és jelenbeli

cselekedetekre vonatkozó információkból. Az attitűdöknek két igen lényeges funkciója van: kontrollálja/értékeli a környezetet illetve a társas identitást szolgálja. Az attitűdök segítségével az egyén kifejezheti önmagát, hangot adhat meggyőződésének, esetleg egyetértésének vagy tiltakozásának bizonyos eszmékkel kapcsolatosan, valamint a kapcsolatainak kialakítására, építésére is szolgálhat (Smith–Mackie 2004: 383).

2.1.2. Társadalmi identitás (SIT) vagy a csoportszemlélet elmélet

Fearon (1999) összegzi azokat az identitásértelmezéseket, amelyeket a politikatudományban és a nemzetközi kapcsolatok területén alkottak meg. A bemutatott identitáselméletek összegzése után Fearon (1999) megállapítja saját meglátásában mit jelent az identitás fogalom: (a) a tagsági szabályok és (feltételezett) jellemző attribútumok vagy várt viselkedések által meghatározott társadalmi kategória, vagy (b) a társadalmilag megkülönböztető jellemzők, (vagy (a) és (b) egyszerre).

Utóbbi értelemben az „identitás” a méltóság, büszkeség vagy becsület modern megfogalmazása, amely implicit módon összekapcsolja ezeket a társadalmi kategóriákkal (Fearon 1999). A korábbi értelemben az identitás egyszerűen egy társadalmi kategóriára utalt, és a megkülönböztetésben szerepet játszott a tagság és a (feltételezett) jellegzetességek vagy attribútumok meghatározásáról szóló szabályok. A személyazonosság újabb értelmében az identitás bizonyos megkülönböztető jellegzetesség (vagy jellemzők) – egy személy különleges büszkeséget vagy nézőpontot képvisel társadalmi következményként, ami többé-kevésbé megváltoztathatatlan. Az „identitást” használhatjuk olyan személyes jellemzőkre vagy attribútumokra utalva, amelyeket természetesen nem lehet társadalmi kategóriában kifejezni. Bizonyos kontextusokban bizonyos kategóriákat „identitásként” lehet leírni, ám az egyén nem állíthatja a személyes identitásának középpontjába. Mindazonáltal az „identitás” a mai inkarnációjában tükrözi és felidézi azt az elképzelést, hogy a társadalmi kategóriák az egyén önbecsülésének alapjaihoz kötődnek (Fearon 1999). Fearon (1999)² identitáselméletében nem ért egyet Brubaker és Cooper (2000) elméletével, ahogy többen is támadják az elméletüket (Abdelal et al. 2006, Messing 2006, Lőrincz 2008). Abdelal és szerzőtársai (2006) is Fearonnal (1999) egyetértve szintén kritikusan kezelik Roger Brubaker és Frederick Cooper (2000) identitáselméletét, amelyben a legnagyobb probléma szerintük, hogy az identitás fogalmát teljesen elhomályosítják, valamint lényegében a fogalom mellőzését szorgalmazzák (Abdelal et al. 2006). A továbbiakban áttekintjük a sokak által támadott Brubaker és Cooper (2000) szerzőpáros identitás fogalmát, amelyben radikálisan

² Az elméletre Fearon 1999-es dátummal utal, amikor az elméletet összefoglaló tanulmány még csak megjelenés alatt állt, Brubaker és Cooper elméletét 2000-es dátummal említjük a továbbiakban, amikor az elmélet megjelent.

szakítanak az eddigi tudományos meglátásokkal, és a csoporttól teljesen függetlenül értelmezik az egyének önmeghatározását.

Brubaker és Cooper (2000) szerint az identitás megfogalmazásai zavaróak, ellentmondásosak és az identitás megértéséhez szükséges a hozzá kapcsolódó fogalmak, különböző klaszterek alapján kialakított idiómák tisztázása. Ugyanis azt állítják az identitás konstruktivista álláspontja alapján, hogy az identitások konstruálódnak, folyékonyak és sokszorosak. A puha konstruktivizmus lehetővé teszi a feltételezett „identitások” szaporodását, de ahogy egyre szaporodnak, úgy az identitás kifejezés elveszíti analitikus jelentését: az identitás mindenhol jelen van, de közben sehol; folyékony, éppen ezért nem is tudjuk megérteni, hogy az ön-meghatározás hogyan keményedhet és kristályosodhat meg. Ha épül, hogyan épül, ha nem értjük a külső kényszerítő erők erejét ebben a folyamatban. A konstruktivista nézőpontnak megfelelően Brubaker és Cooper (2000) az identitást konstruálnak, esetlegesnek, instabilnak, sokfélének és gyakran magától értetődőnek tekintik úgy, hogy nem magyarázzák meg a fogalom valódi tartalmát. Továbbá amellet érvelnek, hogy a kategorikus csoportok megnevezései – bármennyire tekintélyesek, de átfogóan intézményesítettek – nem szolgálhatnak a valódi „csoportok”-ként vagy a robusztus „identitások” mutatóiként. Szerintük (Brubaker–Cooper 2000) a csoportokra korlátozott identitáselméletek leszűkítik a szociológiai (politikai) képzeteket, és helyettük sokkal alkalmasabbá válhatnak az én-meghatározás folyamatában a három klaszter alapján kialakított idiómák:

- a) *Azonosítás és kategorizálás*
- b) *Önértelmezés és társadalmi helyzet*
- c) *Közösség, kapcsolódás, csoportosítás.*

Elméletük igazolásához (Brubaker–Cooper 2000) a kelet-európai (posztsojvet) és az észak-amerikai nemzeti identitást hasonlítják össze. A különböző népcsoportok összehasonlításánál próbálják igazolni az identitás kifejezés alkalmatlanságát, mivel nézetük szerint túl sok merev és kötött elemet tartalmaz. Az elméletük legfontosabb fogalma a „csoportizmus”, vagy másik nevén – amelyet a továbbiakban alkalmazunk – a „csoportszemlélet”³ megközelítés („groupism”), miszerint „az etnikai csoportokat, nemzeteket és fajokat hajlamosak vagyunk úgy kezelni, mintha szilárd entitások lennének, amelyeknek érdekeket és tevékenységet lehet tulajdonítani” (Brubaker 2001:7). Általánosságban a csoportszemlélet (csoportosság) azt írja le, hogy az egyének egy csoporttal azonosulnak-e, vagy más szóval, mennyire fontos az adott egyén meglátásaiban a

³ A kolozsvár hétköznapi etnicitásának vizsgálatáról szóló elemzésben így fordítják a „groupism” fogalmát (Brubaker et al. 2010: 9).

kollektív identitás. Ehhez képest Brubaker és Cooper (2000) elméletében a csoporthoz való kötődés szintjére összpontosítva mellékesnek minősítik a csoport jelentését tagjai számára. A csoportszemléletű megközelítés tehát azt hangoztatja, hogy a különböző nemzetekhez való tartozás vizsgálatánál el kell zárkóznunk attól a bevált módszertől, hogy ezekre az etnikai kategóriákra mint csoportokra tekintünk, vagyis szakítani kell a csoportokban gondolkodás rutinjával.

Ezzel ellentétesen Abdelal és társai (2006) azt állítják, hogy az identitás nem létezhet tagjai által megalkotott jelentések nélkül, és kiemelt szerepet kap ebben az értelemben az, hogy a csoport tagjai milyen mértékben osztoznak a jelentésekben. Ezek a jelentések olyan változók, amelyek esetenként eltérő formát ölthetnek (Abdelal et al. 2006). Abdelal és szerzőtársai (2006) azzal a kritikával illetik Brubaker és Cooper (2001) elméletét, hogy abban nem dolgozták ki a csoporthoz tartozás, és a kapcsolatok rendszerében a rokon- és ellenszenv, valamint a valahová tartozás, illetve a szolidaritás közötti különbségeket, amely különböző közösségek összetartozásánál eltérő intenzitású lehet. Továbbá azt sem tisztázzák, hogy a kategóriát létrehozó legfontosabb jellemzőknek a szereplők eltérő jelentést, jelentőséget tulajdoníthatnak. Az etnikai csoportok esetében a résztvevőknek különböző lehet az etnokulturális fogyasztása, az uralkodó diskurzusokkal való azonosulása stb. Ezzel a lépéssel közelebb kerülhetünk ahhoz, hogy megkülönböztessük az erősen kötődő, erőteljesen érezhető csoportosság eseteit, a laza, gyenge affinitást mutató kapcsolatok formáitól, ahelyett, hogy szakítanánk a csoportokban gondolkodással (Abdelal et al. 2006). A Brubaker és mtsai (2011) által megvalósított kutatásban is a Brubaker és Cooper által képviselt megközelítést próbálták igazolni, ám többen (Messing 2006, Lőrincz 2008) támadták a vizsgálatot, és a hangsúly az elméleti megközelítésből kizárt csoportokban való gondolkodáson volt. Messing (2006) szerint a „*csoport szemléletű*” megnevezés sokkal jobban tükrözi a Brubaker (2001) által megalkotott „*groupism*” kifejezést. Messing (2006) szerint két kérdés merül fel a „*groupism*” jellegű megközelítések kapcsán: elsőként, hogy a szociológia a társadalmi jelenségek leírására hivatott, és ezt csoportok elemzése nélkül nem képes véghezvinni. Másrészt, hogy az identitás, ami a csoporton belül konstruálódik és él hogyan magyarázható és érthető meg csoportok nélkül (Messing 2006: 220–221). Az angolszász országokban elfogadott egyénközpontú szemlélet érződik Brubaker (2001) megközelítésében, ahol a csoportok nélküli én-meghatározások, az etnicitás válik dominánssá szemben az európai gondolkodással, ahol a csoportokban (kategóriákban) gondolkodásnak múltja van: benne és általa konstruálódik az etnicitás (Marko 2004).

Abdelal és szerzőtársai (2006) identitáselmélete egy új, analitikus keretet ad. Elméletük szintetizálja az összes olyan meglátást, amely napjainkig megjelent az identitással

kapcsolatosan. Szerintük a SIT-nek két problémája van: a fogalmi kérdések és a koordinációs rések, továbbá támadják Brubaker és Cooper (2000) az identitás fogalom elvetésének elvét. Ám bizonyos szempontokat, fogalmakat, meglátásokat beillesztenek a *csoportszemélelet* hangoztató teóriából. Főként a társadalmi identitás változásának a magyarázatához, illetve az újabb meglátások internalizálásához alkalmazzák. Abdelal és szerzőtársai (2006) szerint az identitáselméletek még nem válaszoltak a következő nagyon lényeges koncepcionális kérdésre: hogyan hasonlíthatunk össze különböző típusú identitásokat, és miként tudjuk az identitás változó formáit operacionalizálni, illetve elméleti keretekbe helyezni?

Abdelal és szerzőtársai (2006) a kollektív identitás fogalmát olyan társadalmi kategóriaként határozzák meg, amely két dimenzió mellett változik – *tartalom* és *érvelés* (*állítás*). A *tartalom* a kollektív identitás jelentését írja le. A társadalmi identitástartalmak négy, nem kölcsönösen kizáró jellegű formát ölthetnek: konstitutív normák; társadalmi célok; relációs összehasonlítások más társadalmi kategóriákkal; és a kognitív modellek. Nézzük pontosan, miket is értenek ezen tartalmak alatt:

A *konstitutív normák* – a csoporttagságra vonatkozó formális és informális szabályokra utalnak. A normák ahelyett, hogy meghatároznák a cselekvési célokat, segítenek meghatározni a társadalmi jelentést a kollektív várakozások és az egyéni kötelezettségek meghatározásával. Abdelal és szerzőtársai (2006) szerint az előírt normák belsővé válásának folyamatában a következő formákat, szinteket, és eredményeket határozzák meg. Először is, a megfeleltetés menetében disszonancia léphet fel, amikor az előírt norma idegen lehet az egyén számára – az ilyen esetekben a személy bizonyos viselkedéseket tudatosan kizárhat, mert nem illik identitásához. Másodszor, a normák csökkenthetik a tudatosság szintjét a választásban. A félig tudatos választás azt jelentheti, hogy az egyéb opciókat alig vagy teljesen nem veszik figyelembe. A normák által determinált „közös észszerű” választás magával ragadhatja az internalizáció eme formáját, ahonnan a valódi egyéni meglátásokat disszidálja. Harmadszor, a normák olyan mélyen internalizálhatóak, hogy teljesen öntudatlanul cselekszenek (Abdelal et al. 2006).

A *társadalmi célok* – vagyis a csoport tagjainak közös céljai. Miközben a személyazonosság normatív tartalma az egyéni kötelezettséget és a társadalmi elismertséget eredményező gyakorlatokra utal, az identitás célzott tartalma segít a csoport érdekeinek, céljainak vagy preferenciáinak meghatározásában. Mind az identitás normatív, mind célul kitűző tartalma kötelezettséget róhat a tagokra, de megkülönböztető módon. A konstitutív normák kötelezővé teszik a csoport felépítését szolgáló gyakorlatokat, míg a társadalmi

célok olyan kötelezettségeket teremthetnek, amelyek lehetővé teszik a csoport teljesítményét (Abdelal et al. 2006).

A *relációs összehasonlítások* – azt jelölik, ahogy egy identitási csoportot bizonyos jellemzők határozzák meg, és ezáltal más identitási csoportokat különítenek el maguktól. A reláció akkor válik különösen lényegessé, amikor a másikról alkotott nézetek az identitás meghatározó részét képezik. A kollektív identitások relációs tartalma a társadalmi valóságot alkotó csoportok közötti kapcsolatok diszkurzív formáinak is tekinthető.

Abdelal és szerzőtársai (2006) a relációs tartalom kidolgozása során a társadalmi identitáselméletre (SIT) alapoztak, amely feltételezi, hogy a csoporton belüli identitás megteremtése hajlamos arra, hogy versenyképes magatartást eredményez az out-csoportokkal szemben, mert a csoporton belüli identitás megalkotása szükségszerűen a másik csoport leértékelésével jár együtt. Ebben az esetben azok a kapcsolatok, amelyek a csoporthoz tartozást határozzák meg, sokkal kooperatívabbak lesznek, mint azok, amelyek egy másik csoport tagjaival jön létre, még akkor is, ha ugyanaz a kérdés forog kockán (például terület, hatalom vagy státusz). Bizonyos alkalmazási feltételek mellett a SIT-alapú érvek előre jelzik a csoporton kívüli konfliktusokat, függetlenül az identitás tartalmától. Például: békeszerető csoport vagyunk, de a szemben lévők nem, és ettől a különbségtől fenyegetett a békességünk – ezért ön-rendelkezzünk, hogy megbirkózzunk velük.

A *kognitív modellek* a politikai illetve anyagi feltételek és érdekek világnézeteire vagy értelmezéseire utalnak, amelyek egy bizonyos identitást alakítanak ki. A legtágabb értelemben a kognitív modell világviszonyként vagy olyan keretként értelmezhető, amely lehetővé teszi a csoport tagjai számára a társadalmi, politikai és gazdasági feltételek értelmezését. A kollektív identitás kognitív tartalma azt írja le, hogy a csoporttagság hogyan kapcsolódik a világ működésének magyarázatához, valamint a csoport társadalmi valóságának leírásához – egy csoport ontológiájához és episztemológiájához (Abdelal et al. 2006).

A másik dimenzió tehát, amely alapján az identitás létrejön és változik Abdelal és szerzőtársai (2006) szerint az *érvelés (vitázás)*. Az érvelés/vita a csoporton belüli megállapodás mértékét jelenti a megosztott kategória tartalma felett. Az identitások tartalma – kollektív jelentése – se nem rögzített, sem előre meghatározott. Inkább a tartalom a csoporton belüli társadalmi viták, érvelések folyamatának eredménye. A kollektív identitás tartalmát a tagok alkotják és vitatják meg. Az egyének a csoportjuk jelentéseihez folyamatosan javaslatot tesznek, és egyúttal alakítják is azt. A csoport nyelvét stratégiailag lehet használni az identitás tartalmaként és az érvelés eszközeként, de csak akkor válik sikeressé, eredményessé, ha a tagok jelentős része internalizálta az azonosító jeleket és reagál a használatukra (Abdelal et al. 2006).

2.1.3. A társadalmi identitás változásának alternatívái

A bemutatott identitáselméletek igyekeznek mindinkább kidolgozni azokat a fogalmi rendszereket, amelyeken keresztül választ kaphatunk a mindennapokban megtapasztalható társadalmi identitás-konstrukciókra és -változásokra. A konstruktivizmusnak köszönhetően a tudományos vizsgálódások fókuszába az egyéni, eltérő identitáselemek vizsgálata kerül, ám az elméleti keretek képlékenysége miatt alkalmatlannak bizonyultak ezek értelmezésére (lásd Brubaker–Cooper 2000 elméletét). Az SCT és a SIT megközelítésben a csoporttagságon keresztül magyarázhatóvá válik az egyén identitásának stabilitása és annak alakulása (Tajfel 1982, Turner 1985). A sokkal komplexebb és a korábbi teóriákra alapozó Abdelal és szerzőtársai (2006) által megalkotott elméleti keret a csoportban zajló különböző események eltérő reakcióinak magyarázatára válik alkalmassá. Egyértelmű, hogy a kollektív identitás kategóriáiban bekövetkező változás legfontosabb oka a társadalmi változás. A változás folyamatának bemutatásához különböző, az identitáselméletekhez kapcsolódó fogalmi kereteket alkalmazunk az interjúk elemzésénél: *a szociális mobilitás/szociális változás stratégiája* (Tajfel–Turner 1979), *dezidentifikáció* (ellenazonosulás) (Smith–Mackie 2004: 360), *a disszociáció, a fizikai eltávolodás a csoporttól, deperszonalizáció (elidegenedés)* (Turner et al 1987), *társadalmi változás: társas kreativitás, társas versengés, újrakategorizáció* (Tajfel–Turner 1979), *disszonancia* (Krappmann 1980), *referencia információs befolyás* (Hogg–Turner 1987, Turner 1982), *önbecsülő hipotézis* (Tajfel–Turner 1979), *meggyőzés* (Abrams et al. 1990, Mackie 1986, Mackie–Cooper 1984, Turner–Wetherell–Hogg 1989)

Crocker és munkatársai (Crocker–Luhtanen 1990, 1992) a csoportközi viselkedésben zajló önbecsülés folyamatát tanulmányozták egy kollektív *önértékelési skála* segítségével. Egyes kutatók a skálát a társadalmi identitás mércéjeként is alkalmazzák (Hogg 2001). A kollektív önértékelésnek – a társadalmi identitás elméletével összefüggésben – négy komponensét különböztették meg:

- a) személyes kollektív önértékelés – a saját csoport pozitív értékelése;
- b) azonosulás a csoporttal – milyen fontos az egyén énképe szempontjából a csoporttagság;
- c) tagsági kollektív önértékelés – mennyire ítéli magát jelentős csoporttagnak a személy;
- d) nyilvános kollektív önértékelés – mit gondol, mások hogyan értékelik a csoportját (Crocker–Luhtanen 1990).

Luhtanen és Crocker (1992) azt hangsúlyozzák, hogy az önértékelést nem csupán a személyes csoportok felől érdemes vizsgálni, hanem nagyobb társadalmi kategóriák (nem, etnikum, szervezet stb.) aspektusából is.

Az identitás *szituacionalista-instrumentalista* megközelítéséről ír Bindorffer Györgyi (2001) a *Kettős identitás* című monográfiájában. A Bell (1975) és Young (1976) elméletére alapozta saját kutatásában is alkalmazott teóriáját. Szerinte az etnikai identitás elemeinek aktivizálódása szituációfüggő, melyet leginkább konfliktushelyzetek, érdekmegfontolások és az érdekek mentén szerveződő társadalmi, politikai, gazdasági tényezők befolyásolják. A kutatása során olyan élethelyzeteket mutat be, melyek markánsan hatnak az identitás szituatív megalkotására. Kiértékeli az etikai csoporton belüli elvándorlási, társadalmi-mobilitási lehetőségeket, asszimilációs tendenciákat, túlélési stratégiákat.

A bemutatott elméleti megközelítések és meglátások azok, amelyeken keresztül az identitást, az önmeghatározást csoporton belül és annak alakulásaként megpróbáljuk a változásokra koncentrálni bemutatni. A leghangsúlyosabb ebben a folyamatban az etnikai kategóriákban való gondolkodás folyamata. A továbbiakban a kisebbségi identitás értelmezései után áttérünk az etnicitás fogalmának bemutatására, és összegezzük a különböző elméleteket, amelyeket eddig az etnicitásról megalkottak.

2.1.4. Az identitás alakulása kisebbségi és domináns etnikum hatalmi harcában

Egy adott etnikumhoz tartozás vagy a csoportpreferenciák mentén történik, vagy csupán bizonyos etnikai kategóriák által hangoztatott feltételek követésével. Az etnikai kategóriához való tartozás megélése vagy tudatosítása is folyamatosan változhat. Ahogy láthattuk az identitással kapcsolatos elméletekben az önmeghatározást részben a csoportok felől, részben attól függetlenül is értelmezik. Abdelal és munkatársai (2006) által vázolt elméletet épp a változás megragadására dolgozták ki, amelyben kiemelt szerepet tulajdonítanak a csoporthoz tartozásnak, és szerintük a csoporthoz tartozás eltérő meglátásai alakítják és formálják a csoport tartalmát. Az identitás tartalma: konstitutív normák; társadalmi célok; relációs összehasonlítások más társadalmi kategóriákkal és a kognitív modellek. Ezek az érvelések és viták, amelyben elhangzanak az eltérő meglátások, majd következményeként a tartalom is változhat – ide tartozik a csoporthoz tartozás kritériumrendszerének megvitatása is (Abdelal et al. 2006). Az etnikai kategóriához tartozás is meglátásunkban egy csoporthoz tartozást jelent, amely egyénenként eltérő formában realizálódhat (bővebben az etnicitás és etnikai kategóriák részben). Az etnikai és kollektív identitás kategóriáiban bekövetkező változás egyik fő oka a társadalmi változás. Todd (2005) szerint egy olyan társadalomban, amelyet a hatalmi kapcsolatok kulcsfontosságú csoportja épít, kapcsolatok radikális változása kétségbe vonja a kollektív identitás kategóriájának ellentétes elemeit, valamint a többi elemekkel való kapcsolatát is. Elemzésében rávilágít, hogy milyen hatalmi harcok zajlanak a társadalomban, és ez milyen mértékben befolyásolja a többség kisebbség viszonyát, amely végül a

kisebbségben lévő etnikai kategória presztízsének csökkenését eredményezheti. Ugyanis szerinte amennyiben a gazdasági helyzet korrelál a faji, etnikai vagy nemi kategóriákkal, akkor a hatékony méltányos foglalkoztatási gyakorlatok megváltoztatják a „belépőjegyet” a gazdasági pozíciókra, és velük együtt e kategóriák társadalmilag szankcionált kapcsolatát meritokratikus normákkal és büszkeséggel azonosítják – vagyis az adott etnikum presztízsértéke növekszik. Ekkor a kisebbségi vagy uralkodó kultúrák értékének hivatalos elismerésével az egyes kulturális kategóriák társadalmilag szankcionált társulása válik preferálttá. A hatalommal kapcsolatos pozíciók új szereplői, illetve az informális befolyás hálózata megváltozik, és velük szemben olyan társadalmilag szentesített elvárások vannak, amelyek a társadalomban uralkodó hangot képviselnek. Ahol az identitás hatalommal van összefonódva, ezek a változások teljes rendszerváltást is eredményezhetnek – az uralkodó csoport számára a korábbi rend felborulását követően a saját integritásuk érdekében az identitás váltására kényszerülhetnek. Az identitás eltolódása ilyen körülmények között többnyire kiszámítható, ennek az eltolódásnak az alakja, iránya és fázisai valószínűleg változik az identitásváltoztatáshoz rendelkezésre álló erőforrások függvényében (Todd 2005: 440).

1. táblázat. Etnikai csoportok közötti viszonyok formái (Marko 2004)

	Egyenlőség	Egyenlőtlenség
Egység	Integráció	Asszimiláció
Különbözőség	Autonómia	Szegregáció

Joseph Marko (2004) az 1. táblázatban bemutatott stratégiákat határozza meg a „különböző” etnikai csoportokhoz való viszonyulásban. Elméletében fontos fogalmak az etnicitás és a nacionalizmus, illetve a politikai bánásmód. A nacionalizmusra mint ideológiára tekint, amely a politikai bánásmódon keresztül a bennfoglalást vagy kizárást hivatott szolgálni. Ebben a folyamatban az etnicitás egy társadalmilag felépített valóság. Az „egység” megteremtéséért a konstruktív alkotmányépítés a felelős, ahol az egyenlőtlen bánásmód akkor valósul meg, ha az azonosságot összekeverik az egyenlőtlenséggel. Az „egység” társadalmi és politikai megkonstruálásának folyamatában az egyenlő bánásmód az azonosság–egyenlőség–különbözőség hármassztruktúrájában tud csak érvényesülni. A *szegregáció* a társadalmi identitás elméletére alapozva a *ti*-csoporttal szembeni különbözőség megteremtése. A *mi*-csoport identitása csak a *ti*-csoport szervezett kizárásával tartható fenn. Ez a bánásmód a mások egyenlőtlenségét implicálja. Ez egy adott területről való kizárást, vagy egy meghatározott területen való élelét előírányzó politikai és jogi lépéseket jelent. Mindezek mellett a szegregáció nem csak a láthatóvá tevő elkülönülésben valósulhat meg. A pluralista társadalmakban a különbözőség fenntartásával és láthatóvá

tételével olyan értékítélet alapján valósulhat meg, amely az alacsonyabbrendűség igazolására szolgál. „Az *asszimiláció* a „másik” tagadásának egy módja, mert az etnikai csoportoknak fel kell adniuk sajátos kulturális és/vagy politikai viselkedésmódjukat ahhoz, hogy egyenlőként kezeljék őket. A domináns többség kulturális normáit igen gyakran „semleges” vagy „univerzális” standardoknak kiáltják ki” (Marko 2004). A kisebbségi csoporthoz tartozás a deviancia-minősítéssel is párosulhat. Ebben az esetben nem egyenlőség–egyenlőtlenségi viszonyról, hanem felsőbbrendűségről–alsóbbrendűségről van szó. Az egyenlő bánásmód érdekében a kisebbségi etnikum elhagyja kulturális identitását (Marko 2004). A pluralista társadalmakban az etnikai csoportok kezelésénél az *autonómia* vagy *integráció* bevált szokás. Mindkét stratégia a különbözőség elismerése, és az autonómia az elismerés intézményesült formája. „Az autonómia és integráció politikáját azonban finom egyensúlyban kell tartani, mert (...) folyamatosan fennáll az etnikai csoportok asszimilálásának és gettósításának veszélye” (Marko 2004).

Az asszimiláció klasszikus elmélete Park Ezra Park és Burgess Ernest Watson (1921), valamint Milton M. Gordon (1964) nevéhez fűződik – az etnikumok viszonyában a különböző fokozatok eredményeként a kisebbségi etnikumok (legtöbbször bevándorlók vagy őshonos közösségek) kulturális jellemzőiket elveszítik, és egy közös kulturális életben egyesülnek a másik csoporttal (beolvadnak). Gordon (1964) az asszimiláción belül több fokozatot különít el, amely a típusokat is magukban foglalják. Az *akkulturációt*, amely kulturális asszimilációt jelent – a kisebbségben lévő csoport elsajátítja és befogadja a kulturális és viselkedési mintákat. Ezzel párhuzamosan történik a *strukturális asszimiláció*, megtörténik a betagozódás különböző kisebb csoportokon, társadalmi szerepeken keresztül. Az *amalgamáció* fázisában nagymértékben etnikailag vegyes házasságok köttetnek (a magyarországi kisebbségek és a határon túli magyarság asszimilációjának egyik legfontosabb mérőeszközeként terjedt el). Az *identifikációs asszimiláció* – közösségi, etnikai, nemzeti érzés kialakulása a befogadó társadalom irányába. A folyamat végén megszűnnek az előítéletek, a diszkrimináció és ezzel párhuzamosan az érték- és hatalmi konfliktusok is (Gyurgyík 2004:14).

Az *integráció* fogalmának lehatárolásához Kovács András (2013) összefoglalását követjük, aki bemutatta, hogy nem csupán a többségi és kisebbségi etnikumok kontextusában válik relevánssá az integráció, hanem általában véve a szociálpolitika problémája. Leggyakrabban a szociális-gazdasági, kulturális és jogi-politikai dimenzióban, illetve a többségi társadalom attitűdjét illetően vizsgálják (Entzinger–Biezeveld 2003).

Számos elmélet született az *autonómiával* kapcsolatosan, és Tóth Norbert (2014) bemutatja a különböző kontinenseken, országokban megvalósult változatait. Az egyik

legismertebb autonómia-típológia a Brunner-Küpper-féle (2004) felosztás, amely területi és személyi autonómia között tesz különbséget. Az első esetben az autonóm terület teljes lakosságára érvényes, míg az utóbbi esetben a kisebbségi közösség bizonyos tagjaira vonatkozik. Michael Tkacik (2008) különböző az autonómatípusokat határoz meg két egymástól elkülönített dimenzió alapján. Az egyik a *törvényhozási* autonómia („teljes autonómia”, „politikai autonómia”, „részközösségi autonómia”) a horizontális hatalommegosztás szintje ebben a változatban a lehető legteljesebb, vagyis összességében nyelv, oktatás, a közhivatalokhoz és a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés, föld és természeti erőforrások, helyi képviseleti struktúrák biztosítottak. A másik pedig a *személyi elvű* autonómia megoldások (*személyi, kulturális, funkcionális*), ahol a leghangsúlyosabb a polgári és politikai jogok biztosítása. A *kulturális* autonómia alanya egy meghatározott (kisebbségi) csoport, amelyet az állam bizonyos mértékű szabályozó jogkörrel is felruház (Tóth 2014: 25–26).

„Suksi (2008) és Asbjorn Eide (1996) a kulturális autonómiát egy meghatározott csoport kultúrája megőrzése érdekében folytatott személyi elven működtetett önszabályozáshoz való jogként fogja fel.” (Tóth N. 2014: 27) Suksi (2008) úgy véli a kulturális autonómia nem más, mint egy kulturálisan meghatározott közösség számára biztosított önszabályozáshoz való jog az önnön kultúrájuk fenntartása érdekében. A *funkcionális* autonómia területi és személyi elven egyaránt működtetethető és a kulturális autonómia továbbfejlesztett változata, ugyanis ebben az esetben nagyobb a szabályozás mozgástere (pl. Észtország, Oroszország kisebbségvédelmi rendszere). Yash Ghai (1997) *csoportautonómiát* ékelt a személyi és területi kategóriák mellé, aminek szinonimájaként a *kulturális* autonómiát említi, ugyanis a kedvezményezettje egy jól körülhatárolt kisebbségi csoport – „egy közvetlen választás vagy delegálás útján létrejött testületére az állam meghatározott (különösen oktatásügyi, kulturális, vallási) területeken jogalkotó vagy adminisztrációs hatásköröket telepít” (Tóth N. 2014: 27–28).

2.1.5. Az előítélet, az etnocentrizmus és a stigmatizálás

„A történelem folyamán minden kultúrában a megbecsülés, előzékenység, a lojalitás, a saját csoportot illeti, míg lenézés, diszkrimináció és elnyomás várt a külső csoport tagjaként kategorizált személyekre” (LeVine–Campbell 1972, idézi Smith–Mackie 2004: 340). A túlzott egyformasággal, illetve a merev elvárásokkal jön létre az előítélet és a diszkrimináció. *Szimbolikus előítélet* esetében az elnyomásban lévő csoport védekezni próbál. A hátrányt vagy fenyegetettséget megélő csoport védekezhet egyrészt úgy, hogy felmagasztalják saját csoportjuk egykori eredményeit, szimbólumait, értékeit, hagyományait, vezetőit. Illetve

ezzel párhuzamosan a szemben álló csoport tagjait lekicsinylik, fenyegetően támadják, gyűlölik (Kinder 1986, Smith–Mackie 2004: 348). A másik csoport ismeretlensége a tagokból szorongást, ingerültséget és zavart válthat ki, és ha ez a helyzet párosul egy versenyszellemmel vagy esetleg fenyegetettséggel, abban az esetben az erős érzelmek hatására átcsaphat félelemmé, haraggá, frusztrációvá. Az ilyes esetekben a *klasszikus kondicionálás* megy végbe, amikor „a csoportinterakció ismételt negatív érzellemmel társul, a rossz érzések gyorsan áttevődnek a csoportra” (Smith–Mackie 2004: 280).

Klasszikusan alapműként vált ismertté az előítéletesség témakörében Gordon W. Allportnak *Az előítélet* című műve (1977 [1954]). Monográfiájában öt egymásra épülő fokozatot különít el egymástól: 1) szóbeli előítéletesség; 2) elkerülés; 3) hátrányos megkülönböztetés, elkülönítés, kirekesztés; 4) fizikai agresszió; 5) üldözés és kiirtás. Allport az amerikai bigott konzervativizmust próbálta értelmezni úgy, hogy az egyéni meglátások kiértékelése mellett elméletében kiemelt szerepet szentelt a társadalmi kategorizációnak (Erős 2007). A másik klasszikus mű Adorno és munkatársai (1950) tollából származó, *tekintélyelvű személyiségről* szóló elmélet. Az autoriter személyiség belső konfliktusában (feltétel nélkül elfogadja a tekintély legitimitását, saját hiányosságait másokban keresi, gyengeségeinek kompenzálásához a gyengébb emberekre kivetítve keres magának magabiztosságot) gyökerezik az előítélet. Adornóék elmélete a fasiszta személyiségtípus legfontosabb jellemzőit mutatta be, amely alapja volt az európai náciizmusnak. Mindkét elmélet középpontjában a *projekció* (bűnbakképzés) közismert mechanizmusa áll (Erős 2007). A bűnbakképzés során a saját nyomorúságunkért, hibánkért vagy esetleges valós bűneinkért egy másik személyt vagy csoportot hibáztatunk. Glick (2005 [2002]) bemutatta, hogy társadalmi vagy gazdasági krízis idején gyakran olyan ideológiák kezdenek el terjedni, amelyben egy adott (kisebbségi) csoportot hibáztatnak a krízis létrejöttében. A hibáztatás akár agresszióba is átcsaphat. A bűnbakképző ideológiák olyan megoldásokat javasolnak a válságok megoldásaként, mint a hibáztatott csoportokra vonatkozó jogfosztások. Legnagyobb veszélyben azok a magas státusú, kisebbségi csoportok vannak, akikről az ideológia el tudja hitetni az előítéletes többségi tagokkal, hogy a megélt nehézségeikért ők a felelősek (Kovács 2010).

A saját csoport felértékelése tehát egyrészt az identifikáció erősítését is szolgálhatja, és párhuzamosan a külső csoport leértékelésével is járhat. Ez a folyamat az etnikai csoportok esetében az *etnocentrizmus*, amikor a saját etnikai kategóriánkat pozitívabb tulajdonságokkal ruházzuk fel. A fogalom megalkotása Sumner (1978 [1906]:38) nevéhez fűződik, aki az etnikumok közötti különbségeket népszokásokon keresztül mutatta be. Az etnikai kategóriákat csoportokként jellemezte, és ebben a kontextusban az etnocentrizmus az együvé

tartozás erősítésének egyik eszköze. Értelmezése szerint „az egyén számára saját csoportja mindennek középpontja, s minden egyebet ehhez mér, ennek alapján rangsorol” (Sumner 1978:38). Az etnocentrizmus elméletét etnikumok vizsgálatánál egyre több területen alkalmazzák különböző jelenségek értelmezéséhez: az etnocentrizmus mint az előítéletesség, konfliktusok forrása, a történelmi események sajátos elferdítése, nemzeti ideológiák forrása (Csepeli–Örkény–Székely 2001), az oktatási rendszereket átható szervezési elv (Kozma 1993), vagy a gazdasági erőforrások kiaknázása az etnikai jellemzők áruba bocsátásánál (Csata–Deák 2010).

Az előítéletességhez és a tekintélyelvűséghez kapcsolódik Sidanius és Pratto (1999) *szociális dominancia orientáció* (SDO) elmélete, melynek lényege, hogy a társadalmak alapvetően olyan csoportalapú társadalmi hierarchiákba szerveződnek, ahol természetes az alá- vagy fölérendeltség. Az elmülethez kapcsolódó vizsgálatokban a csoportközi kapcsolatok egyenlőtlenségeit, a csoportdominancia megítélését (helyeslését/helytelenítését) próbálják kiértékelni. A domináns illetve az alávetett csoportoknál az anyagi valamint szimbolikus értékek birtoklását elemzik, miközben nem hagyják figyelmen kívül a hierarchiát gyengítő/erősítő ideológiákat és politikákat (Murányi–Sipos 2012).

A *stigma* fogalmát a szociális identitás és kategorizáció eszközeként első ízben Erving Goffman (1963) használta, majd Harald Eidheim (1969) az etnikai identitásra is kiterjesztette. A stigma szó eredetileg egy szégyenletes testi jellemzőre utalt. Goffman (1963) a stigma fogalmát kiterjesztette társadalmi kontextusra, ugyanis szerinte a negatív felcímkézéseket, megbélyegzéseket a társadalmak szilárdan rögzítik, és alkalmazzák egyénekre, társadalmi kategóriákra egyaránt. A stigmatizálás során a megismerést követően egyénekhez, kategóriákhoz nem kívánatos, kifejezetten negatív jellemvonásokat, sajátosságokat párosítanak. A stigmatizáció az alacsonyabbrendűség érzésével jár együtt. Eidheim (1969) szerint stigmatizáláshoz kapcsolható az is, amikor etnikai csoportokat a társadalmi kategóriákhoz hasonlóan negatív előítéletekkel bélyegeznek meg. Amennyiben a csoporttagok számára tudatossá válik a stigma jelenléte, abban az esetben ún. *stigmatudatosságról* beszélhetünk (Pinel 1999). Brubaker és munkatársai (2011: 224–225) az etnikai kategóriák jelölt és jelöletlen mivoltát a stigmatizálás mentén is kiértékelik. A jelölt és jelöletlen kategóriákat először a nyelvészetben alkalmazták, és a szerzők Joseph Greenberg elméletére alapozva az etnikai kategóriákra is kiterjesztették (Brubaker et al. 2011: 224). Egy etnikai kategória akkor válik jelöltté, ha különleges, eltérő, nem szokványos, míg a jelöletlen kategóriát a „normális” jelzővel lehet illetni. A kategóriákhoz kapcsolt stigmák „a mindennapi tudásban és populáris percepciókban gyökereznek, és nem a jogban” (Brubaker et al. 2011:347). A jogi rendszerekben is előfordulhatnak, de általánosan a

mindennapi rutinokban, sztereotípiákban, attitűdökben valósul meg leginkább.

2.1.6. A lokális identitás

A legtöbb lokális identitással foglalkozó elemzés folyamatos erőfeszítést tesz a vidéki közösségek gyors változásából fakadó szociokulturális és társadalmi-pszichológiai hatások megértésére. Arjun Appadurai (2001[1996]) szerint is a lokalitást nem valamilyen térbeli reprezentációból kell levezetnünk vagy bármilyen fokozatokban kell keresnünk, hanem kapcsolatokban, amely performatíve termelődik. Szerinte egy fenomenológiai jellemző, melyet a társadalmi közvetlenség érzete, az interaktivitás technológiai és a kontextusok viszonylagossága közötti kapcsolatok sora hoz létre. Appadurai (2001) nem társadalmi jóléthez kapcsolja, ám összességében ugyanazok a jellemzők kerülnek elő, amikor a *szomszédsági* (a viszonylag stabil társulások, viszonylag ismert és megosztott történetek, a közösség számára felmérhető és értelmezhető helyek és terek által alkotott életvilágok, olyan helyek, ahol önmagukat reprodukálhatják) fogalommal próbálja bemutatni a lokalitás érzésének és megélésének megvalósulási formáit. A pozicionált közösségekben jellemző cselekvőerő, társulási hajlam, reprodukтивitás kerül nála elemzésre, melyben kiértékeli a nacionalista ideológiák hatását valamint a virtuális világban zajló lokális érzetet befolyásoló folyamatokat is. Az a mód, ahogyan a szomszédságok termelődnek és reprodukálódnak, mind gyakorlati, mind diszkurzív szinten egy etnotáj folyamatos megalkotását igénylik – a létező terek és helyek történetileg létrehozott tér és időbeli szomszédságok, illetve egy sor lokalizált rítus, társadalmi kategória, melyek szakértők és informált hallgatóság által jönnek létre (Appadurai 1996: 9–10). A lokális szubjektumok emlékezete és érzelmi kötődései különböző terekhez, vagy épp egy térben látható felirathoz (utcanév, sétányok, utcaképek) az egybegyűlés, a reprodukálás színtereivé válhatnak, mellyel az elkülönülést is tudatosíthatják a környezet számára – ezek a megjelenések nem feltétlenül egyeznek a nemzetállam elképzeléseivel. A lokalitás megteremtésének mechanizmusában kiértékeli a mindenkor nemzeti államok ideológiáinak hatását, a különböző mozgalmak, illetve az elektronikus médiumok befolyásoló erejét. Ezek összességükben esetenként változó hatással lehetnek, és a legkülönbözőbb módon képesek a mindennapokba átszivárogni, így lényegében a szomszédságokat is befolyásolja. „A szomszédságok mint társadalmi formációk mindig szorongással töltik el a nemzetállamot, mivel azok olyan nagy fennmaradó üresket töltenek ki, ahol a nemzethez tartozás technikái (születésszabályozás, nyelvi egységesítés, gazdasági fegyelem, a kommunikáció hatékonysága, a politikai hűség) valószínűleg vagy nem elég hatékonyak, vagy vita tárgyát képezik” (Appadurai 2001: 18). Az állandó lakóhely-változtatásokról és a folyamatos mozgásban levő társadalmakról ír

Appadurai (2001: 19–20), amikor olyan szomszédságokat mutat be, amelyek *transzlokálisak*, vagyis a munkahelyek, a házasságok, az üzleti élet és a szabadidő eltöltésének köszönhetően nem egy adott helyhez köthetőek, vagy épp a modern kommunikációs eszközök használata révén *virtuális szomszédságok* alakulnak ki, ahol a részvétel egy kommunikációs eszköz használatától vagy birtoklásától függ. Információ és vélemény egymással versenyezve áramlik ezeken a csatornákon. A tér fontos eleme az identitás képződésének, de a helyek relativizálódnak, és a mindennapjaink során azt tapasztalhatjuk, hogy a térbeli elhelyezkedés és a társas érintkezések nem mindig esnek egybe (Zombory 2011: 68).

2.2. Az etnicitás fogalma

Az etnicitás a társadalomtudományok terén a legösszetettebb és legvitatottabb fogalmak egyike, illetve több tudományág együttes alkalmazása szükséges a fogalom megragadásához és valódi realizálódásának konstatálásához. Az etnicitás megjelenési formáit különböző tudományterületek (etnográfia, etnológia, antropológia, történelem) próbálták elemezni és kiértékelni, de leginkább a szociálpszichológia és a politikatudomány fogalmaival válik igazán érthetővé (Horváth 2006: 12). Az etnicitás a tudományterületek közötti átjárhatóságot szem előtt tartva – az előző fejezetben bemutatott identitáshoz hasonlóan – egy olyan sajátos kutatási területté önállósult, ahol a téma teljeskörű feltérképezéséhez a különböző tudományágak együttes alkalmazása szükséges. Az etnicitás az etnikumok együttélésének vizsgálatára lényeges kutatási területté nőtte ki magát (Papp Z. 2010, 2015, Feischmidt 2010), ugyanis a „kulturális és társadalmi különbségek és viszonyok szerveződésének és percepciójának egyik univerzális módját csak általa tudjuk jelölni” (Feischmidt 2010: 20). A vizsgálata során kulcsfontosságú fogalmaivá válik az identitás, a felcímkezés (stigmatizálás), kategorizálás, elkülönülés, nacionalizmus, kisebbségi lét, asszimiláció, integrálódás, autonómia stb. Az etnicitás vizsgálata lényegében olyan társadalmi környezetben válik lényegessé, ahol a különböző etnikumok egymás mellett, párhuzamosan élnek. A másság megélésének eltérő narratívái teszik igazán indokoltá az etnicitás vizsgálatát. Ezt multikulturális, interetnikus közegnek vagy etnikailag plurális társadalomnak szokás nevezni.

Maga az etnikum szót első ízben a francia Georges Vacher de Lapouge 1836-ban említi abban az értelemben, amelyet az önállósult etnicitás kutatási terület a mai napig is a fogalom legfontosabb paraméterének tekint. A fogalom megalkotásában a biológiai eredet (faj), a kulturális hagyomány (etnikum), illetve a történelmi tapasztalat (nemzet) által összekapcsolt emberi közösség vesz részt. A fogalom az angolszász területen az 1930-as

évek környékén kezd elterjedni és a fajelmélettel kapcsolatos meglátásokat váltja le. Az alkalmazása a szociológiában az 50-es és 60-as években egyre népszerűbb lesz, mivel korábban „nem tekintették a társadalmi rendszer meghatározó attribútumának” (Horváth 2006: 39). Az etnicitással kapcsolatos szakirodalmak a fogalom meghatározása alatt elsősorban valamilyen etnikai kategóriába sorolást, önmeghatározást, illetve az adott etnikai kategóriával szoros kapcsolatot értenek. Az etnicitással szinonim fogalomként jelenik meg az *etnikai csoportosság*, *etnikai hovatartozás*, *etnikai identitás*. Első pillantásra az etnikai hovatartozás egy egyszerű koncepciónak tűnik, de valójában eltérő interpretációnak van alávetve. Az etnicitás meghatározása kettős, egyrésztől szubjektív megítélést kíván, ugyanis egy etnikai csoporthoz tartozás meghatározása és érzése az emberi elme valamint érzelmek terméke. Másrésztől viszont az etnicitás objektív, ennek alapja néhány tárgyilagos jellemző, melyet a társadalmi erők és a hatalmi viszonyok építenek, ezek legtöbbször függetlenek az egyéni vágyaktól. Összességében az etnikai hovatartozás olyan objektív felfogások eredménye, amelyek bizonyos objektív jellegzetességeken alapulnak, mint például a fizikai jellemzők, feltételezett, illetve kulturális és nemzeti származás (Yang 2000: 40).

Hale (2009) az identitás magyarázatára, valamint az etnicitás meghatározására kereste a választ, amikor összefoglalta, kik és miként közelítették meg az etnicitást, és ebben miként tekintettek az identitásra (valamint egy saját meghatározást is olvashatunk az identitás képlékenységeivel kapcsolatban, valamelyest strukturalista állásponttal vegyítve). „Egyesek számára ez egy bizonyos csoporthoz való tartozás vagy kötődés érzelmekkel terhelt tudat (Connor 1993, Horowitz 1985, Shils 1957). Mások számára az etnicitás jelentéstelített szimbólumok hálójába való beágyazottságot jelent (Geertz 1957, 1973, Smith, A.D. 2000). Megint mások az etnicitást társadalmi konstruktumnak vagy eldöntendő választásnak látják (Anderson, B. 1991, Barth 1969, Royce 1982). Egy a kétezres évek elején megjelent értelmezés elsősorban kognitív folyamatként kezeli (Brubaker 2002). Egyesek az etnicitást egyenesen nepotizmuson alapuló biológiai túlélési ösztönnek nevezik (Van den Berghe 1981) Néhányan mindezen fogalmak, elképzelések keverékeként látják (Fearon)” (Hale 2009: 57–58). Az említett megközelítéseket lehetne akár abból a szempontból is szembe állítani egymással, hogy az etnicitás létrejöttében a csoport és a hozzá tartozás játszik fontos szerepet (lásd bővebben csoportszemléletet a 1.2.4. alpontban), vagy hogy az etnicitás fogalmának meghatározásában mely szociológiai iskola elméletére alapoznak (lásd bővebben a különböző iskolák meglátásait a 1.2.2. alpontban).

Feischmidt Margit (2010) egy, a témára építő szerkesztett kötetének előszavában olvashatjuk azt a megfogalmazást, amelyben összefoglalja mindazokat az eredményeket, melyeket a magyar etnikai közegben, kontextusban meg lehet tapasztalni: „Az etnicitás

szerintünk mindenekelőtt egy viszonyt és hozzá kapcsolódóan egy strukturálisan is fontos látásmódot jelöl, amely az elhatárolódás és a különbségtétel társadalmi praxisaiban realizálódik. A társadalmi viszonyokba ágyazva a különbségeknek egy meghatározott rendjét hozza létre: ami az etnikai kategóriával jelölteket elkülöníti a homogénnek tekintett jelöletlenektől, és a relációhoz többnyire egy hatalmi viszonyt társít” (Feischmidt 2010: 7–8). Értelmezését úgy folytatja, hogy az etnicitás nem más, mint küzdelem, amelyet a közösség nevében folytatnak különböző erőforrásokért, melyhez párosul az identitáspolitikai, ami az „intézmények és beszédmodok teremtésével erősíti az alteritás hangjait” (Feischmidt 2010: 8). A kategóriák kulturális tölteteinek eltérő relevanciájára fektetjük a hangsúlyt, illetve a társas identitás kapcsán nem hagyjuk figyelmen kívül a kategóriák közötti átjárhatóság lehetőségét sem. Összességében tehát úgy tekintünk a továbbiakban mi is az etnicitásra, mint különböző etnikai kategóriák alapján megalkotott élethelyzetek, jelenségek, vélemények összességére.

2.2.1. Etnikai kategóriák megalkotása – a határok képlékenysége és meghatározásának nehézségei

Frederik Barth (1969) *Etnikai csoportok és határok* címmel megjelent írásától datálódik az a tudományos nézőpontváltás, ahonnan az etnikumokra és csoportjaikra nem mint szubsztanciára tekintenek, hanem azok lényegét, sajátos kulturális jellemzőit és az őket alkotó határok elemzését tartják szem előtt. Barth az antropológiában elszakadt a herderi kánontól, amely szerint minden etnikai csoport az emberi kultúrák kertjében történelmileg megteremtett, egyedülálló alakú virágot képvisel. Barth és munkatársai megfigyelték, hogy két etnikai csoport közötti határok fennmaradnak még akkor is, ha kultúrájuk megkülönböztethetetlen, és az egyének és a csoportok a határ egyik oldaláról a másikra válhatnak. Barth (1969) szerint az etnicitás olyan társadalmi tranzakciók által jön létre, amelyek túllépik magát a kérdéses etnikum határait. Az etnikai határok átjárhatóak, az etnikai hovatartozás a fölöttük és közöttük történő interakciók ellenére létezik, és a csatlakozás szabályai változóak, mind sajátosságaik, mind fontosságuk tekintetében (Barth 1969, Jenkins 2002). Barth (1996 [1994]) az etnikai identitásukat felcserélő személyeknek kiemelt figyelmet szentelt, és ezen keresztül próbálta feltárni az etnikai csoportok reprodukciójában szerepet játszó folyamatokat. Vizsgálódásaiban a következő axiómákat tartotta szem előtt:

1. Az etnikai identitást a társadalmi szerveződés velejárójaként értelmezik, mely lényegében a különböző etnikai csoportok közötti kulturális különbségek szerveződése.
2. A szituációfüggő határookra és rekrutációs folyamatokra került a hangsúly és nem a kulturális tartalomra.

3. Az etnikai csoport tagsága identitás kérdése, ezért besoroláson és önbesoroláson kell alapulnia. Az etnikai identitást nem az egyén találja ki, mégis az általa megélt tapasztalataiból folyamatosan alakíthatja a világban történő cselekvése és a másokkal létrejött interakciói révén. Tehát nem a homogenizálás kulturális tartalmak konstatálására kell helyezni a hangsúlyt

4. Az etnikai csoport kulturális különbségei jelzik az önállóságot és megalkotja az etnikumok közötti határokat. Általuk és bennük jön létre az a norma, amely szerint az egyének az azonos etnikai csoportba tartozónak minősülnek, vagy a résztvevők „ugyanazt a játékot játsszák”.

5. Az etnikai csoportokat közös cselekvésre mobilizáló vezetők politikai vállalkozást folytatnak, amely nem feltétlenül a csoport kulturális ideológiájának vagy népakaratának a közvetlen kifejeződése

Jenkins (2002) a Barth és munkatársai által kidolgozott etnicitás szemléletet barthiánus paradigmának vagy barthiánus megközelítésnek nevezi. Tanulmányában (Jenkins 2002) továbbviszi a fent bemutatott etnicitás-konceptióját, és minden egyes tételét az aktuálisan zajló társadalmi identitásról szóló vitákban értelmezi. Ennek alapján megállapítja, hogy Barth koncepciójának legnagyobb érdeme, hogy kihangsúlyozta az egyénnek mint aktív társadalmi tényezőnek a percepcióit, illetve célorientált döntéshozó képességét, és szakított azzal a szociálintropológiában bevett szokással, hogy a diszciplína mindig előtérbe helyezte a külső tudást az egyéni identitástudattal szemben. „Az etnicitás szituáció által meghatározott olyan társadalmi tranzakciók által jön létre, amelyek túllépik magát a kérdéses etnikum határait. Az etnikai határok átjárhatóak, a fölöttük és közöttük történő interakciók ellenére léteznek, az etnikai hovatartozás és csatlakozás szabályai változók, mind sajátosságaik, mind fontosságuk tekintetében” (Jenkins 2002). Ebben az értelmezésben tehát sokkal lényegesebbé és hangsúlyosabbá válik az egyéni szint és sokkal kevésbé a kollektív meghatározottság, ahol az egyének saját maguk által létrehozott és megalkotott határokat tartják elsődlegesnek egy etnikai kategóriába sorolásnál.

Brubaker (2009: 26), aki az etnicitás témakörén belül a konstruktivista iskola legnagyobb képviselőjeként ismert és a magas fokú képlékenységet hangoztatott nézetei miatt a legtöbbet támadott alakja, (a "puha konstruktivista" elemzéseivel határozottan szétzúzza az identitás-kategóriák fogalmát (Todd 2005)) összefoglalta az etnicitás szakirodalmában megtalálható legfontosabb fogalmak kérdésköreit, amelyek megosztják az etnicitással és etnikai kategóriákkal foglalkozó tudományos szemléleteket:

- *A tagság kritériumai és jelzései* (Horowitz 1975: 119):
 - Milyen jelentőségűek a kritériumok esetében a származás, a megjelenés, a viselet, a

- nyelv(használat), a kultúra, az életmód, az állampolgárság vagy más tényezők?
- Hogyan értelmezik azokat a tulajdonságokat, amelyeket tagságra utaló jellemzőnek értelmeznek, és azokat miként konstruálják? Például a megjelenés vagy a külső jegyek közül milyen szempontokat választanak a tagság szempontjából jelentősnek?
 - *Külső kategorizálás a belső önazonossággal szemben* (Jenkins 1997: 5. fejezet):
 - A kategória-tagság meghatározása külső megítélés (olykor hiteles intézetek által) vagy önazonosság alapján történik, esetleg mindkettő? A külső kategóriák és az önazonosságok egybehangzanak, vagy nem lehet megfeleltetni egymásnak?
 - Azonosíthatóság, élesség/bizonytalanság, állandóság/változékonyság: Mennyire és milyen kontextusban lehet beazonosítani kategórianeveket? A kategória-tagság határai világosak vagy homályosak? A tagok milyen könnyen tudják megváltoztatni tagságukat?
 - *Állampolgárság:*
 - Milyen mértékben és milyen formában állítják fel az állítólagosan természetes követelményeket vagy a tagság alapjait?
 - *Hierarchia, jelölés és stigmatizálás* (Brubaker et al 2006: 7. fejezet):
 - Milyen mértékben, milyen módon és kinek a hatalmában áll a felettes vagy alárendelt viszony kialakítása a kategóriák között?
 - A kategória jelölt vagy jelöletlen?
 - Milyen mértékben, milyen módon és kinek tagadja meg a kategóriában való tartozást?
 - *Átvitel és szocializáció:*
 - Hogyan szerezhető meg a kategória-tagság és az emberek miként szocializálódtak tagként?
 - *Határok:*
 - A kategória jelentős határokkal rendelkezik, vagyis ez közvetíti a kölcsönhatás mintáit következetesen? (Barth 1969: 15);
 - *Csoportosság, tipikus jellemző, sűrűség:*
 - Korlátozott vagy öntudatos csoportot alkotnak a kategória résztvevői?
 - A kategória tagság különböző kontextusokban mennyire kiemelkedő? Milyen mértékben szerveződik a társadalmi élet és a kollektív fellépés a kategóriában való tartozás alapján (Cornell–Hartmann 1998: 73)?
 - *Területi koncentráció vagy eloszlás:*
 - Mennyire és milyen formában vannak jelen (koncentráltan vagy szétszórtan) a

kategóriák tagjai globális, állami és helyi szinten?

- *Gazdasági differenciálás és egyenlőség:*
 - Milyen mértékben és milyen formában figyelhető meg az etnikai rétegződés mintái, etnikai munkamegosztás, etnikai foglalkozási vagy vállalkozói rések?
- *Intézményi elkülönülés vagy integráció:*
 - Mennyire vannak a kategóriák tagjai saját intézményhálózatukban, ami „intézményi párhuzamot” eredményez (Van den Berghe (1978 [1967]: 34) vagy „intézményi teljességet” (Breton 1964)? Az intézményi elkülönülés magától adódott vagy szándékosan/tudatosan követik?
- *Szaporodás:*
 - Milyen mértékben és milyen mechanizmusokon keresztül tartják és reprodukálják a határokat idővel (Laitin 1995)?
 - Milyen mértékben kategorizálják a kategóriák tagjai az új generációkat?
 - Milyen mértékben és milyen mechanizmusokon keresztül érvényesülnek az endogámia szabályai?

Brubaker (2009) az etnikai kategóriákba sorolás, illetve változásokkal kapcsolatos legfontosabb klasztereket választotta szét kategorizálás és tagság, illetve szociális szervezetek mentén. A politikai kategóriához rendelt klasztertereket tudatosan nem emeltük át jelen fejezetbe, mivel azt a nacionalizmusnak szánt részben kívánjuk tárgyalni, bemutatni. A fogalmi rendszerek és a hozzájuk kapcsolt kérdéskörök, amelyeket Brubaker (2009) az etnicitással kapcsolatban megfogalmazott, a szerzőtársaival (2010) megvalósított kutatás elemzésének egyik fő irányvonala lett, és az elméletben vázolt kérdésköröket empirikus úton próbálták meg igazolni vagy cáfolni, valamint az aktuális illetve történelmi kontextusban realizálni egy etnikailag heterogén város életének bemutatásával.

Wimmer (2008) etnikai határok topográfiáját határozta meg a különböző társadalmi kontextusokra alapozó, empirikus irodalom összefoglalásával, mely az etnikai határok kialakításának különböző lehetséges stratégiáit foglalta magába:

A határok átalakítása a bővítéssel (Shifting Boundaries through Expansion) – amikor új határokat hoznak létre azáltal, hogy kiterjesztik a résztvevők körét. Igazolására olyan példákat mutat be a történelmi időszakokból, amikor modernizáló államok nagyobb kisebbségi csoportokat hoztak létre a kisebb csoportok körében, hogy szigorítsák és központosítsák az alanyok közvetett uralmát. A modern világban a határok terjeszkedésének leginkább következetes formája a nemzetépítés, amikor az etnikai határok kiszélesítésével próbálják a nemzetállamok feltölteni a hatalmi többséggel bíró kategóriákat.

A határok átalakítása a megszorítással (Shifting Boundaries through Contraction) – azok, amelyek a társadalmi környezetben már meglévő gyakorlathoz igazodva csökkentik a határokat, ennek egyik bevált módszere a lokalizmus dominanciája és tudatos kiépítése (mexikóiak sajátos világa, a kínai-amerikaiak megkülönböztetésének kikényszerítése a résztvevők részéről stb.)

Inverzió (Inversion) – az etnikai kategóriák hierarchikus rendezésének megkérdőjelezésével igyekeznek megváltoztatni egy létező határt. A domináns csoporthoz tartozó emberek elnyomják a kirekesztett és megvetett kategóriákba tartozókat, akiket legtöbbször erkölcsileg, fizikailag és kulturálisan is leértékelnek. Leggyakrabban a nacionalizmus alapja. A szerző példáiban afroamerikaiak elnyomását elemzi.

Áthelyezése (Repositioning) – A résztvevő személy törekszik saját pozíciójának megváltoztatására egy meglévő hierarchikus határrendszeren belül. Az állapotváltozással egyénileg egy egész etnikai kategóriát is válthat az egyén egy többlépcsős hierarchia lépcsőn keresztül. Az egyének számára a kisebbségi megbélyegzésből való menekülés fő stratégiái az asszimiláció és a kivonulás.

Elmosódó határok (Blurring Boundaries) A határok elmosódásának célja az etnikai hovatartozás legitimitásának aláásása. Az etnikai, nemzeti vagy faji határok eltüntetése érdekében más, nem etnikai alapelveket támogatnak. Ilyenek például antinacionalista szervezetek, mint a kommunista nemzetközi, radikális iszlám mozgalmak, amelyek egy nemzetek feletti kalifátus helyreállításáról, a transznacionális és transzetenikus feminizmus egyes formáiról, valamint a határok elmosódásának kevésbé szervezett, kevésbé politikailag kiemelkedő formáiról álmodnak. A civilizációs közösségek hangsúlyozása egy másik módja az etnikai határok elmosódásának.

2.2.2. Etnicitás különböző iskolák alapján

Három analitikus megközelítés merült fel az etnikai hovatartozásról folytatott vitákban: primordializmus, instrumentalizmus és konstruktivizmus.

2.2.2.1. A primordializmus

A konstruktivizmus ellentétéként szokás említeni az identitás kapcsán a strukturalizmust (Brubaker 2001, 2006), illetve a *primordializmust* (Brubaker 2001, Hale 2009 [2004]). Mindkét irányzatnak lényege, hogy az identitást és ezzel együtt a csoporthoz – jelen esetben etnikai csoporthoz – tartozást úgy képzelik el, hogy minden csoportnak megvannak azon sajátos összetevői, tulajdonságai, amelyek statikusak és nem változnak. Bár mindkét irányzat képviselői tagadják, hogy nézetükben a csoporthoz tartozás kritériumrendszere kőbe véssett tulajdonságokat tartalmazna, mégis egyes csoportok meghatározásához használt tulajdonságokat egyértelműnek, elengedhetetlennek valamint állandónak tartják. Yang

(2000:42) a primordialista gondolkodás három ismervét határozza meg az etnicitás vizsgálata kapcsán: először is, az etnikai hovatartozás egy *hozzátartozó* identitás vagy *hozzárendelt* státusz, amit az illető örökölt az őseitől – vagyis az illető hovatartozását csak és kizárólagosan az előző generáció nemzetisége határozza meg. Az elődöktől örökölt fizikai és kulturális sajátosságok lényeges szerepet játszanak a folyamatban, melyben legfontosabb a vérbeli tisztaság, a primer kötődés az elődök vérvonalához. Másodszor, az etnikum *statikus* – az azonosított identitás fontos következménye az etnikai határok, amelyek körülhatárolják az etnikai csoport tagjait, azonban akik nem felelnek meg a kritériumoknak, azok nem részei a kategóriának. Harmadszor a közös származás meghatározza az etnikai hovatartozást – vagyis az emberek etnikai csoporthoz tartoznak, mivel a csoport tagjai közös biológiai és kulturális eredetűek. A „primordialista” kifejezés ezt a gondolkodási iskolát jellemzi, mivel hangsúlyozza az „ősök”-et, mint a nemzetiségi és kulturális tényezőket az etnikai hovatartozás meghatározásában (Geertz 1973, Isaacs 1975, van den Berghe 1981)

Yang (2000: 43) összefoglalja az összes kritikát, amely a primordializmust éri. Először is, ez a perspektíva nem tudja megmagyarázni, hogy az egyének és csoportok etnikai tagsága vagy identitása miért változik. Másodszor, nem tudja teljes mértékben figyelembe venni, hogy az új etnikai identitások, mint például az ázsiai amerikaiak miért bukkantak fel a biológiailag és kulturálisan különböző csoportok között, illetve hogy egyes etnikai identitások miért hanyatlottak vagy tűntek el az idő múlásával. Harmadszor, figyelmen kívül hagyja azokat a nagy történelmi és szerkezeti feltételeket, amelyek az etnikai lojalitásokat konstruálják / dekonstruálják, és megerősítik / aláássák. Végül elhanyagolja az etnikai érzelmekkel és gyakorlattal szorosan összefüggő gazdasági és politikai érdekeket (Glazer-Moynihan 1963, Greenberg 1980). A primordialisták tehát azt állítják, hogy az etnikum és az etnikumhoz tartozás megélése statikus és változatlan. Ezt a nézőpontot hangsúlyozza a legtöbb nemzeti ideológiára építő nacionalista szemlélet is, mely a nemzetállam építését hivatott szolgálni (Brubaker 2001:24–25). Az primordialista iskola az 1970-es évekig a domináns gondolkodásmód volt. Brown–Langer (2010) arra hívja fel a figyelmet, hogy az újságok és folyóiratok, valamint a politikusok gyakran a primordialista nézőpontot követik, éppen azért, hogy igazolják a politikai lépéseket vagy megmagyarázzák az etnikai konfliktusok megjelenését, ám az akadémikusok körében ez a nézőpont egyre inkább diszkreditált. A szerzőpáros (Brown–Langer 2010) felhívja a figyelmet Kanchan Chandra (2001) idézetére: „gyakorlatilag lehetetlen olyan társadalomkutatót találni, aki nyíltan védelmet nyújt egy primordialista álláspontnak” (Chandra 2001:8).

2.2.2.2. Az *instrumentalizmus*

Az instrumentális iskola az etnikumra úgy tekint, mint egy eszközre vagy stratégiára az

erőforrások megszerzésénél. Az etnikum létezik és fennáll, mert *hasznos*, vagyis az etnikum által meghatározott kapcsolatrendszereknek köszönhetően erkölcsi támogatáson túl anyagi támogatásban részesülhet az egyén, illetve a nyereség akár a politikai nyereséget is jelenthet (Portes 1984, Portes és Bach 1985, Portes és Sensbenner 1993). Az instrumentálisság legszélsőségesebb változata szerint az etnikai tagság vagy a személyazonosság megszerzését és megtartását kizárólag a komparatív előny megszerzésének motivációja irányítja – az etnikai identitás egyedüli meghatározó tényezője a hovatartozás előnyei, mely hatással van az etnikai hovatartozás képlékenységére (Patterson 1975). Az instrumentálisság mérsékeltebb változata egyesíti az etnikai előnyöket az affektív kapcsolatokkal. Például Daniel Bell kijelentette, hogy „az etnikai hovatartozás egyre inkább kiemelkedő, hiszen egy érdeklődés egy affektív nyakkendővel is megnyilvánulhat” (Bell 1975: 169 idézi Yang 2000). Az instrumentalizmus egy újabb megfogalmazása a racionális döntés elmélet (Banton 1983, Hechter 1986, 1987). Mint a társadalmi elmélet, a racionális választási elmélet azt feltételezi, hogy az emberek a társadalmi-gazdasági pozíciók előmozdítása érdekében cselekednek. Az etnikai hovatartozásra való alkalmazáshoz a racionális választási elmélet szerint az etnikai hovatartozás az etnikai társulás költségének és előnyeinek racionális számításán alapul. A racionális választási elmélet támogatói számára az etnikai hovatartozás egy lehetőség. Az emberek egy etnikumot választanak, egy adott etnikai csoporthoz való társulás mellett döntenek annak alapján, hogy a hovatartozás hasznossággal vagy költséggel jár. Vannak, akik egy etnikai hovatartozást kedvelnek, mert kedvezőek, míg más emberek elrejtik vagy tagadják az etnikai identitásukat, mert az hátrányokat okozhat számukra (Yang 2000: 47).

2.2.2.3. A konstruktivizmus

Az 1970-es évektől kezdődően a konstruktivista iskola felemelkedett. A *konstruktivizmus* három fő érvet tart fontosnak: először is, az etnikai hovatartozás egy társadalmilag megtervezett és megalkotott identitás, vagyis a hangsúly a konstrukción van. Másodszor, az épített identitás kiterjesztéseként a konstruktivizmus szerint az etnikai határok rugalmasak vagy megváltoztathatóak, tehát az etnikum dinamikus. Végül, az etnikum a változó társadalmi környezethez fűződik – az etnikai hovatartozás vagy azonosítás a társadalom által determinált (Yang 2000). A nacionalista ideológiák kontextusában az etnikai identitás konstruktív megközelítésének klasszikusai Karl Deutsch, Gellner Ernest, Benedict Anderson. Ezek a szerzők visszautasítják a nemzetek primordialista nézetét, mint történelmi immanenst, és inkább azt állítják, hogy az állampolgárság eszméje csak a modern korszakban vált kényszerítővé az emberek számára a gazdasági és az azt kísérő társadalmi változások következtében. E szerzők számára a nemzeti identitás a makro-történelmi erők

helyi politikai és pszichológiai következménye. Például Gellner azt állítja, a nemzeti identitás akkor merül fel, amikor az emberek felismerik, hogy hogyan kommunikálnak (és elsősorban az első nyelvük) meghatározzák életük esélyeit. Anderson hozzáteszi, hogy a nemzeti identitások határait a „nyomtatott kapitalizmus” szinte véletlen melléktermékévé alakították (Fearon–Laitin 2000).

A konstruktívizmus mint tudományos nézőpont elterjedését követően több irányzat alakult ki, melyeknek lényege a változékonyság jelentősége, irányzatonként különböző cselekvésekre, tevékenységekre, aktorokra vezetik vissza a módosulást kiváltó jelenségeket. Különböző csoportosítások láttak napvilágot, melyek attól függően lettek kialakítva, hogy mely tudományág, mely kutatási kérdés kapcsán lett kidolgozva az adott kategóriarendszer. A társadalommal, politikai jelenségekkel kapcsolatosan például Checkel (2004) három konstruktivista irányzatot határoz meg a különböző szakirodalmi tételekre hivatkozva: hagyományos (*conventional*), leíró/értelmező (*interpretative*) és kritikai (*critical*). A hagyományos az Egyesült Államokban terjedt el, míg a másik kettő Európában. A *hagyományos* megközelítés a normák szerepét vizsgálja a nemzetközi politika és az identitás aspektusából. Az *leíró / értelmező* (interpretatív) és a *kritikai / radikális* változatok az állam identitás rekonstrukcióját elemzik, ahol kulcsfontosságú szerepet tulajdonítanak a nyelvnek, amelyet a diskurzuselemzés mentén világítanak meg, azonban nagyobb hangsúlyt kap a nyelvben rejlő hatalom és dominancia; elkötelezettek egy mélyen induktív kutatási stratégia mellett, amely az állam / ügynök identitás rekonstrukcióját célozza meg, a diskurzuselméleti technikákat magában foglaló módszerekkel. Mind az értelmező, mind a kritikus konstruktivisták számára az elméleti inspiráció legfontosabb forrása a nyelvészeti megközelítések és a kontinentális társadalmi elmélet (többek között Habermas, Bourdieu és Derrida). Az értelmező konstruktivisták általában a „hogyan lehetséges” kérdésekre fókuszálnak elemzéseik során, ellentétben a hagyományos magyarázó „miért” rendezéssel. (Checkel 2004).

2.2.2.4. A szociálkonstruktívizmus (társadalmi konstruktívizmus)

A társadalmi konstruktívizmust sokan, sokféleképpen határozzák meg, ám a legfontosabb tulajdonsága ennek a megközelítésnek, hogy a világról létrehozott képünk megalkotott, és nem kell adottnak vennünk a meglátásoknak bármelyik aspektusát; keresi a szubjektív és objektív igazságot; segít megérteni, hogy az ismereteink mennyire hiedelmek által meghatározottak (Andrews 2012). Berger és Luckmann (1996) arra hívják fel a figyelmet, hogy különböző ismeretek mellett miként jelennek meg az egyéni vélemények, miként változik vagy alakul az adott témán belül. Különös figyelmet szentelnek a társadalmi szubjektív és objektív valóságnak, ennek következményeként a társadalmi interakciókra

fektetik a hangsúlyt, amelyen keresztül megvizsgálható, hogy a társadalmi környezet miként hat a rutinokra és habitusokra; miként ismétlik meg a tapasztalt mintákat; miként jönnek létre az újítások, az új meglátások, és azok hogyan alakulnak át megszokottakká, általános véleményekké. Legvégül az ismeretek társadalmi intézményesüléséhez juthatunk el, magához az objektív valósághoz. Burr (1995: 2–5, Gergen 1985: 266–268, Jorgensen–Phillips 2002: 5–6) a társadalmi konstruktivizmus négy fontos ismervét sorolta fel:

- Kritikus nézőpontja a beidegződéseknek: a valóság értelmezhetőségéhez rendelkezésre állnak kategóriák, amelyek nem adottak és nem stabilak – létrejöttük mögött különböző diskurzusok állnak.

- Történelmi és kulturális sajátosságok: a jelenlegi világ a történelmi folyamatoknak és kulturális tulajdonságoknak köszönhetően jött létre. Világunkban minden esetleges: világnézetünk és identitásunk mindig is különböző lesz, és azok állandó változáson mennek keresztül.

- Ismeretek és társadalmi folyamatok összekapcsolása: a világ értelmezései megalkotottak és társadalmi folyamatok által meghatározottak. Ismereteink társadalmi interakciók által megalkotottak, amelyekből létrehozuk önmagunk számára az általános igazságokat, és így megalkotjuk az igazságot vagy hamisságot.

- Ismeretek és társadalmi cselekvések összekapcsolása: egyik világnézet valaki számára természetes, míg mások számára elképzelhetetlen. A világ különböző értelmezései különböző cselekvéseket eredményeznek (Burr 1995).

A megalkotott valóságból a kutató nem tudja megállapítani, melyik az igazi, a valós, a lényeges, csupán arra képes, hogy összegezze az ismereteket és véleményeket, valamint szemléltesse azok kialakulását (Andrews 2012: 41–44). A szociálkonstruktivizmus megközelítésében – szemben a konstruktivizmussal – lehatárolja a jelentések tartalmát, azt hogy az elképzelések valamint az attitűdök miként és hogyan fejlődnek a társadalmi kommunikációban (Galbin 2014: 85). A szociálkonstruktivizmus nem azt mondja meg, hogy általánosságban mi az igaz vagy hamis, mi a jó vagy rossz, helyes vagy helytelen, hanem hogy a történet igaz, hamis, jó, rossz, helyes vagy helytelen (Galbin 2014: 82). Az emberek egymással a valóságról megalkotott véleményüket a nyelv segítségével osztják meg. Berger és Luckmann (1991) nagy hangsúlyt fektet a beszélgetések elemzésére, ahol a beszélők létrehozzák, alakítják és újraalkotják a szubjektív valóságot. A szubjektív valóság az összes vélemény kompromisszuma, ennek köszönhetően megalkotása nem problémamentes. A jelentések megjelenési formáinak vizsgálatára, valamint azok megértésére legalkalmasabb a mindennapi beszélgetések elemzése, ahol a tartalom túl a mögöttes érzelmek elemzése is lényeges (Andrews 2012: 40–41). Összességében a központi szerepet lényegében nem a

személy, hanem a társadalmi interakció kapja, ahol a nyelv létrehoz, fenntart vagy mellőz (Galbin 2014: 84).

2.2.3. Elkülönülés az etnikai kategória alapján a kárpátaljai magyarok körében intézményen belül és azon kívül – a „magyar világ”

Elengedhetetlennek tartjuk azoknak a társadalmi szerveződéseknek, csoportosulásoknak a bemutatását, melyek hálózati rendszerbe szerveződve egy adott etnikum pilléreivé/oszlopaivá váltak, és működésük az etnikum politikai aktivitásának vetületei. Almond (1956) és Lijphart (1968) nevéhez szokás kapcsolni a társadalom pilléresedésének fogalmát. Nézzük elsőként azt, hogy mit is értünk pillérek alatt. „Röviden arról a jelenségről van szó, amikor a különálló világnézettel bíró társadalmi csoportok olyan kidolgozott szervezeti struktúrára tesznek szert, mely lehetővé teszi, hogy a csoportok tagjai saját szervezeti hálójukon belül éljék le életük jelentős részét” (Enyedi 1993: 25). A pillér-metaphora egyfajta funkcionális magyarázatot ad ezeknek a csoportoknak a létezésére – a tartóoszlop-kép azt sugallja, hogy ezeken a csoportokon nyugszik a társadalom, mindegyik csoport az egész része. Almond (1956) abban látja a kontinentális európai rendszerek sajátosságát – szemben az angolszász országokéval –, hogy mély szubkulturális törésvonalakkal, politikai szubkulturákkal rendelkeznek, a politikai szerepek itt nem individualizálódnak, hanem a szubkulturákba beágyazódva különálló alrendszereket alkotnak, s a formális jogi szerep-kultúra helyett a politikai szubkulturák képezik a rendszer gravitációs központját (Enyedi 1993: 22). A hangsúly azon a jelenségen van, amit az európai csoportosításról megállapít az angolszász individualizációval szemben. Jelesül: a valahová tartozás érzése milyen fontos jelenség az európai emberek számára, tehát a csoportok által determinált társadalmi életünk, szemben az individuumok világával, kulturális jelenségbe ágyazott jelenség. Az, hogy mindezt politikai keretben értelmezi, érthető, ha figyelembe vesszük, hogy „a pillérek a politikai szocializáció fő felelősei, az egyén a polarizált szervezetekben sajátítja el a szubkulturájára jellemző gondolkodási és magatartási mintákat. A pillér-struktúra olyan szervezeti kiterjedtségre és differenciáltságra törekszik, hogy a teljes szociális személyiséget magába építhesse” (Enyedi 1993: 26). A valahová tartozás érzésén keresztül csoporttagságba ékelődve a személyek részt vesznek a társadalmi jelenségekben, melyek valamilyen ideológia mentén működnek, vagyis nem-politikai eszközök, ám közvetve azzá válnak. Tehát a klikkek, egyesületek, szervezetek hálózatába olyanokat is be lehet kapcsolni, akik tagként nem vállalnák a politikai szereplést, aktivitást.

A pillér-struktúra elemzést két fontosabb szempont alapján tartják fontosnak. Egyrészt bármilyen politikai párt vagy lépés elemzésénél nélkülözhetetlenné válik az azonos ideológiák mentén pártokhoz kapcsolódó szervezetek elemzése. Másrészt „olyan társadalmi

alrendszeréről van szó, melyek összekapcsolják a civil társadalom szervezett érdekeit és az állam döntéshozatali struktúráját (Schmitter 1979: 9), illetve absztraktabb szinten a politikai hatalmat, a társadalmi szervezetet és az egyéni cselekvést (Bax 1988: 104)” (Enyedi 1993: 26). A vázolt pilléresedés tehát egy kisebbségben lévő etnikum működési mechanizmusát és tevékenységét átszövő szervezeti struktúra, amibe beékelődik a politika: maguk az ideológiák, politikai ideológiák hatást gyakorolnak ezekre a szervezetekre. Kántor (2000) a kisebbségi nemzetépítés kapcsán arról ír, hogy a magyar kisebbséget milyen politikai tényezők befolyásolják, melyek hatnak egyúttal a szervezetek és intézmények létesítésére, működtetésére is. Bár a nemzetépítés nem témánk, ám az etnicitás és annak belső világának strukturális elemzéséhez háttér-információként és mögöttes információforrásként állhat rendelkezésünkre az elemzésünkénél.⁴ Összesen három fontosabb politikai teret különíthetünk el: az első, amit említ az a nemzetközi kisebbségvédelmi kodifikáció, vagyis maguk a globális nézetek, amelyek kihatnak a másik két politikai térre. A következő két politikai tér pedig az a nemzetállam, ahol maga a kisebbség területileg él, illetve az anyaország, ahonnan átszivárognak a nemzetépítéshez kapcsolódó különböző támogatások, politikai, jogi lépések (Kántor 2000). Az utóbbi két esetben az aktuális rezsimek tevékenységére kell fektetnünk a hangsúlyt, s ezeken keresztül képesek leszünk az etnikai csoportok közötti határok kiépítésében szerepet vállaló harmadik faktor elemzésére (Barth 1996: 13). Vagyis az etnikai csoportokban zajló folyamatok vizsgálatához szükségesnek tartott szervezeti, etnikai hálózati rendszerek működésének etnikai meghatározottságához is egy többlépcsős elemzésen keresztül juthatunk el. A fentiek alapján látható, hogy a „helyi” (politikai) ideológiák konstrukció eredményei, és az az ideológiai kreáció, amelyek alapján a kárpátaljai, beregszászi szervezetek, intézmények működnek és szerveződnek, többlépcsős, többirányú hatások függvényei.

A pillérek vagy oszlopok a társadalom működésének egy markáns intézmény-, illetve szervezeti hálóját jelentik, amelyeknek több funkciója, valamint jelentősége is megragadható. Kántor (2000) az *etno-civil társadalom* fogalmával illeti azt a jelenséget, amikor a civil társadalmi élet egy konkrét etnikai kisebbség szolgálatában épül ki, és a nemzetépítés részeként termelődik meg, működik, miközben egy párhuzamos társadalom épül ki. Brubaker és társai (2010) a párhuzamos társadalmat a *világ* fogalmával illetik, és

⁴ A 2000-es évek derekán a romániai magyar kisebbségben végbement intézményhálózat-építést követően diskurzusorozat indult meg azok létrejöttének relevanciájáról – a hangsúly a nemzeti ideológiák érvényesülésén volt, illetve a mindenkori anyaországból érkező támogatások értelmezésén és a gazdasági javak elosztásának követésén. Ilyen összegzés és értelmezés az ukrainai/kárpátaljai magyarságra vonatkozóan nem történt meg – csupán a kárpátaljai magyarság politikailag megosztott mindenkori „másik” oldalt támadták a helyi lapokban vádaskodó írásokkal az anyaországtól érkező támogatások aránytalan elosztásával kapcsolatban. Viszont a tudományos életben a romániaihoz hasonló diskurzus nem jött létre, ez tabutéma lett, vagy csak megrögzült közhallgatás (Losonczi 2015) van a tudományban az etnikai színezetű, nemzetépítő szervezetek működésének elemzése kapcsán.

megkülönböztető, valamint bizonyos fokú zárt kapcsolati rendszerekre alapuló intézményhálózatot értenek alatta, amiben egymásba ékelődő kapcsolati rendszerek épülnek ki. Ezt a kisebbségi elkülönülést, amely az intézményi rendszeren keresztül történik meg, „magyar világ”-nak nevezik. A „magyar világ” megnevezés többletinformációt hordoz az etno-civil társadalommal szemben, ahol a szervezett civil kezdeményezések nem csupán egy kisebbségi etnikum reprodukálására lettek létrehozva, és tartják fenn azokat etnopolitikai célok érdekében. Mindezek mellett egy mögöttes következményt is magába foglal a „magyar világ” elnevezés, ugyanis zárt és elkülönült társadalmi kapcsolatokat is magában hordoz a kifejezés.

A kárpátaljai magyarok elzárkózására vonatkozó elméletünket azokra a vizsgálatokra építjük (Csernicskó 1998, 2009, Csernicskó szerk. 2003: 39–41; Csernicskó–Soós 2002; Papp–Veres szerk. 2007; Dobos 2011), melyek az ukránnyelv-tudás hiányát bizonyítják a kárpátaljai magyarság körében. A másodnyelv/államnyelv (megfelelő szintű) ismeretének hiányában kevésbé vagyunk képesek és hajlamosak informálisabb és formálisabb integrációra. A kárpátaljai magyarok erős nemzeti identitásának képe, amely a strukturalista szemléletű kutatási eredmények alapján kirajzolódik (Orosz–Molnár 2007, Csernicskó–Soós 2002, Gereben 1999, 2005), szintén megerősíti ezt a tényt. A magyar közösség erős nemzeti identitása olyannyira markáns, hogy a teljes elkülönüléssel párosul. A csoport tagjai jórészt az ukrán nyelvtudás hiánya miatt a belterjes etno-világban mozognak, a nemzeti, etnikai értékeket hangoztatva. A kisebbségi sorsból adódóan érthető, hogy szükséges az értékvilág nemzeti tartalmának erősítése, csupán az a kérdés, mennyire válik ez hasznára az etnikum jövője szempontjából. A problémát jól megragadja Losoncz Márk (2015) a vajdasági magyarság kapcsán: „Hát nem arról van szó, hogy minél inkább az etnikai kizárólagosság jegyében gondolkodunk, életünk honpolgári, regionális és kultúraközi mozzanataitól eloldódva, annál könnyebben adjuk fel vajdasági létünket?” Vagyis a radikális elkülönülés nem az integrációt, hanem a szegregációt erősíti.

A szervezeti, intézményi hálózatokat a továbbiakban a „magyar világ” kifejezéssel illetjük. Feltételezzük ugyanis, hogy a Beregszászon fellelhető intézmények, szervezetek belterjes, etnikailag meghatározott hálózatot alkotnak (Hires-László 2016).

2.3. A nacionalizmus körüli viták

A nacionalizmus a másik olyan területe a vizsgálatunkban érintett tudományos paradigmáknak, amely hatalmas szakirodalmi feldolgozást és értelmezést tudhat magáénak. Számos meglátás és értelmezés keveredése cseng ki mindegyik tipológiai megközelítésből, és sokan maguk az elméletalkotók úgy értelmezik meglátásukat, hogy a nacionalizmusról

alkotott saját meglátása és összegzése hiánypótló, valamint arról is értekeznek, hogy egyedülálló fogalmi keretek tisztázására vállalkoznak. Ezek a fogadalmak zajlanak évtizedek óta. A nacionalizmus szó jelenlegi használatát első ízben Hroch (2000: 4–5) állítása szerint Eugen Lemberg (1964) és Peter Alter (1985) értelmezte és mutatta be. Lajtai László (2015) szerint viszont „a *nacionalizmus* szóalakot a népek szükséges, bár idővel meghaladandó ’szociálpszichológiai-funkcionális fejlődésszakasza’ értelemben” Herder (1774) használta először. A nacionalizmus kifejezés Anthony D. Smith (1995) szerint négy értelemben használható: (1) mint a nemzetek *kialakulásának* általános *folyamatát*, melyet néha *nemzetalkotásnak* neveznek (a kifejezés azonban gyakran magában foglalja az államalkotás folyamatait is); (2) mint nemzeti *érzést* vagy a nemzethez tartozás érzését, attitűdjét vagy *tudatát*, és annak jólétére, erejére és biztonságára törekvést; (3) mint a nemzeti státus elérését vagy fenntartását (annak minden velejárójával) politikai célként maga elé tűző *mozgalmat*, beleértve az e cél elérésére szánt egy vagy több szervezetet és tevékenységet; (4) mint *tant* vagy tágabb értelemben vett *ideológiát*, mely érdeklődése középpontjába a nemzetet helyezi, s amely annak autonómiáját, egységét és identitástudatának megteremtését tűzi ki célként.

A fenti értelmezési keret többféle meglátást foglal magába. A legnagyobb megosztottság Smith szerint a 3. és 4. ponton belül van. Gyakran magát a teljesen egyértelműnek tűnő nemzetállam fontosságát és jelentőségét is megkérdőjelezi a nacionalizmus kifejlődésének folyamatában (Hroch 2000), míg mások szerint „nemzet és nacionalizmus általánosan elfogadott meghatározásának hiánya abból adódik, hogy maga a nemzet az egyben a definíció eszköze is” (Conversi 1998). „A probléma az, hogy a nacionalizmus mozgalomként és ideológiaként (érzelmeikkel kapcsolatos jelentéséről nem is beszélve) az eszményeknek, az elképzeléseknek és szimbólumoknak annyi változatát tartalmazza, hogy nincsen olyan meghatározás, amely azokat hajszálpontosan rögzíteni tudná (megértésükről nem is szólva)” (Smith 1995: 9).

2.3.1. A nacionalizmus létrejöttéről szóló eltérő meglátások

Minden nacionalizmussal foglalkozó szakirodalom megemlíti azt az öt klasszikusnak mondható kutatót, akiknek nézetei megalapozták a mai nacionalizmus ideológia fejlődésének alaptételeit: Ernest Gellner (2007, 2004), Eric Hobsbawm (1993), Benedict Anderson (1983), Anthony D. Smith (1995; 2004), John Hutchinson (2002). Hroch (2000: 4–5) megállapítja, hogy általános fogalmi zavar lengi körül a nacionalizmust, de meg is magyarázza, hogy miben rejlik a fogalom tisztátalansága. Szerinte félrevezető, hogy azt a folyamatot vizsgálják, amely létrehozta Európában a nemzeteket, és a „nacionalizmus” eszméinek kibontakozásaként jellemzik, miközben figyelmen kívül hagyják az igen lényeges

meghatározó társadalmi adottságokat: a *modern civil társadalom* létrejöttét. Vele párhuzamosan tudott csak létrejönni a nemzetállam mint egyenlő polgárok közösségének az építése. A nemzetállam létrejöttéhez a szükséges civil társadalomban kibontakozó mechanizmusokra volt szükség. Központi alkotóelem a csoport „sorsaként” kezelt, közös múlt „emlékezete”; illetve olyan nyelvi és kulturális kötődések sokasága, melyek jóvoltából a csoporton belül magasabb szintű társadalmi kommunikáció válik lehetővé. Legvégül a civil társadalomként szerveződő csoport tagjainak egyenlőségéről szóló koncepciónak kell megfogalmazódnia és megvalósulnia. (Hroch 2000: 5).

A szakirodalomban a nacionalizmusról szóló és a nemzetfogalommal kapcsolatos elméleteknél két egymással szembenálló tábor tapasztalhatunk. A terminológiai problémák részben az egyes szerzők felfogásbeli különbségeire vezethetők vissza, részben azonban a pontos meghatározás megalkotásának nehézségeit firtatják. A szembenállások a következő tudományfilozófiai, társadalomtörténeti nézetkülönbségek szerint szerveződnek. Conversi (1998) összegzi az összes nacionalizmuselméletet, amelyben megmagyarázza az eltérő típusokban rejlő valódi, társadalmi berendezkedésben rejlő, illetve a tudományfilozófiai különbségeket. Conversi szerint 1970-es évek elejétől indult el egy hatalmas nacionalista áradat, amikor szerinte egyre inkább bebizonyosodott, hogy a régi nemzetépítő elképzelés nem működőképes, és egyre több kutató kezdte kétségbe vonni annak alaptételeit (Walker Connor és Anthony D. Smith), és a nacionalizmussal foglalkozó elméletek inkább azon kezdtek el vitázni, hogy mikor jön létre a nemzet, és nem azon, hogy mi is a nemzet. A primordialisták és konstruktivisták szembenállását már az etnicitás témán belül bemutattuk részletesen (lásd 1.2.2. alpontot), most viszont nézzük, mit állítanak a két iskola képviselői a nacionalizmusról:

- *Instrumentalizmus/konstruktivizmus/modernisták* – instrumentális elmélet alapján a nacionalizmus csak az elitek manipulációjának eredménye, és ezért lehet a nemzetet megalkotni vagy akár kitalálni. Minden nacionalista megnyilvánulás mögött az elitek „összeesküvése” rejlik – a nacionalista indulatokat arra használják, hogy eltereljék a tömegek figyelmét a valódi kérdésről, az osztályharcról (marxista tétel.) Ebben az esetben az etnikai színezetű megnyilvánulást helyezik előtérbe, hogy eltereljék a tömegek figyelmét a számukra lényeges dolgokról (Conversi 1998). Az instrumentálisokhoz lehet kapcsolni a modernisták meglátását is, miszerint a nemzet a nacionalista és más elitek modern konstrukciója, illetve a sajátosan modern feltételek – mint például az iparosodás – „terméke” (Smith 2004, Brubaker 2006).
- *Primordializmus* elméletével kapcsolatban éppen ellenkező előjelű problémák merülnek fel. Ezt az elméletet hosszú idő óta éppen a nacionalisták használják arra, hogy a saját

nemzetüket örök érvényű igazsággként értelmezzék, amelynek nevében mindenk felett álló lojalitást, illetve engedelmisséget követelnek. Ezen állításoknak hitelessége mélyen a múltban gyökerezik, mely tisztán kirajzolódik a jövőben is (Conversi 1998, Brubaker 2006).

Ugyanezt a szembenállást Dieckhoff (2002) esszencialista / racionális szembenállásként minősíti. Az *esszencialista* szemléletben a nemzetek fogalmát *polgárok szabad* (polgári, szerződésen alapuló, választható) *szövetségeként*, míg a másik meglátás szerint *racionális, önkéntes politikai konstrukciójaként* (egy történeti közösség megtestesüléseként, egy identitásérzés kifejeződéseként, egy természetes rend megnyilvánulásaként) jellemezhetjük (Dieckhoff 2002).

Conversi (1998) szerint a két tábor között kialakult vita miatt elveszett a nacionalizmus ideológiák magyarázatának a lényege, így saját fogalmakkal próbálja értelmezni a nemzet fogalmát, létrejöttét, annak generálását:

- *Etnoszimbolikus* megközelítés – a modern kor jelensége, de a mítoszok, emlékek, értékrendek, szimbólumok generációkon keresztül öröklődő ősi szövetére támaszkodik. Az etnikai szimbólumok jelentőségére fektetik a hangsúlyt a népek származási mítoszainak kialakulásában. Gyakori az egyenlőtlen etnikai történetírás (Smith 1971), amely az elképzelt múlt rekonstrukcióját tűzi ki célul: nemzet megteremtéséhez mítoszokat hoz létre.
- *Homeosztatis* megközelítés – az állam az a külső tényező, amely a nacionalista mozgalmak kirobbanását előidézi. Conversi (1998) arra a primer és ösztönös reagálásra utal, amely az állam által finanszírozott intézményesítést és beolvasztást követi. A túlzott centralizálás homeosztatis reakciót válthat ki, és ennek eredményeként egyes esetekben erőteljes nacionalista mozgalmak születnek. Másik variánsa – egy ok-okozati modell alapján – az etnonacionalista felkelés direkt válasz az állami elnyomással szemben.
- *Tranzakcionalizmus* elmélete – a Barth (1997) határok által determinált identitás elméletére alapoz – a hangsúly a kölcsönhatásokon (tranzakciókon), azaz a csoportok között létrejött cseréken és kapcsolatokon van (Conversi 1998).

Az újnacionalizmus fogalma egyre többször megjelenik a nacionalizmusról szóló szakirodalomban, mely főként a konstruktív iskolára, az instrumentalizmusra épít. A fogalom lényege, hogy a meghatározásában az államra a legkisebb hangsúlyt helyezik (egyeseik teljesen kizárják), és ebben a felfogásban a fő szerepet a civil aktorok jelentik. Ez egyfajta politikai lázadás, amely a média használatával terjed egy fiatal generáció hatására. Az elemzés során a mindennapi diskurzusokban, populáris kultúrában, radikális politikában

keresik a nacionalista ideológia változatos formáit. A terjedésben gazdasági mechanizmusok is meghúzódnak. Feischmidt Margit a magyarországi képviselője ennek az újnacionalizmus nézetnek, és szerinte két iparág építi ezt a folyamatot: a magát „nemzetinek” hívó rockzenei irányzat, illetve az autenticitásra, valamint az emlékezés helyeire alapozó turisztikai ipar (Feischmidt 2014: 7).

Az etnicitás lényeges szervezőelv a jelenkori politikában, mely nem önmagában a hatalomra irányul, hanem annak a közösségnek a kötelékeire és morális tartalmára, melyek fölött a hatalmat gyakorolják. Az etnicitás központi szerepet tulajdonít az eredet, az emlékezet és egy, a jelen problémái számára megoldásokat kínáló „használatos múlt” visszaszerzése kérdésének. A nacionalista mozgalmak gyakori következménye a premodern intézmények és értékek megerősítése, különösképpen a vallásiaké, melyek újradefiniálják a modern államot és az állampolgárság-meghatározásokat (Hutchinson 1994).

2.3.3. Nacionalizmus történelmi szemléletét vitató Rogers Brubaker elmélete

Brubaker (2001: 29) szerint a szociológiai és politológiai meglátások – a történészekkel ellentétben – igyekeznek elvonatkoztatni az eseményektől, és sokkal inkább általánosított, kulturális magyarázatokra törekszenek. Brubaker (2001) a konstruktivizmus szélsőséges végleteként a fogalmak teljes képlékenységevel értelmezi az identitás (lásd 2.1.2. alpont) fogalmával párhuzamosan a nacionalizmust, a nemzetet és a nemzeti mivoltot is. Brubaker (2006) a nemzeti dimenzió eseményorientált megközelítése mellett érvel, vagyis szerinte a nemzet egy olyan, „ami hirtelen kikristályosodik, nem pedig fokozatosan alakul ki; ami az egyéni és kollektív cselekvés esetleges, a körülményektől függően változó, korántsem állandó szemléleti kereteként és alapjaként szolgál, s nem a gazdagság, a politikai intézményrendszer vagy kultúra mély fejlődési áramlatainak viszonylag stabil terméke” (Brubaker 2006: 29). Állítása szerint a nacionalizmusról úgy kell gondolkodnunk, hogy a nemzeteket ki kell zárunk az elemzés menetéből, ugyanis világunk nem a „nemzetek világa” (Smith 1991). Ezzel a megközelítéssel Brubaker (2001, 2006) teljesen kizárja a nacionalizmus értelmezéséből a korábbi események sorozatának a folyamat értelmezését, és a lehatárolásában nem tisztázza az idő kérdését: mely korszaktól számítja az aktuális eseményeket (1–5–20–50 év távlatában)? (a nacionalizmus elméletében ismét az identitásnál már tárgyalt európai és amerikai mentalitás (talán a neoliberális szemlélettel párhuzamosan, amely kétség kívül mindinkább terjed) nézetkülönbségét láthatjuk). Tehát az elemzésben szerinte külön kell kezelni „a nemzetet mint gyakorlati kategóriát, a nemzeti mivoltot mint intézményesült formát, valamint a nemzeti dimenziót mint eseményt” (Brubaker 2006: 31). Ez a megközelítés a gyakorlati elemzésekben okozták a legtöbb buktatókat – az erdélyi,

kolozsvári vizsgálattal (Brubaker és mtsai 2010) kapcsolatban megfogalmazódott kritikák is ebből fakadnak, éppen ezért elemzésünkben az etnikai határok megalkotásának eltérő meglátásaira fókuszálunk és a nacionalizmus vizsgálatában nem zárjuk ki a történelmi események sorozatának jelentőségét. A szociálkonstruktivizmus mint episztemológiai megközelítés segíthet abban, hogy megalkossuk azokat a narratívákat, amelyekkel kikristályosodhatnak a nemzeti kategóriák „evidens” paraméterei, illetve az objektivitásra törekedve keressük azokat a meglátásokat, amelyekben megosztottság alakul ki. Egyetértünk Kántor Zoltánnal (2013: 151) „A nemzet kérdése központi fontosságúvá vált az államalkotó nemzet és a nemzeti kisebbségek számára egyaránt. Európára vonatkoztatva állíthatjuk, hogy minden egyén nemzetileg (is) meghatározza magát. Találhatunk olyan egyéneket, akik két vagy több nemzethez tartozónak tekintik magukat, ám olyanokat aligha, akik egyetlen egyhez sem.”

Rogers Brubaker elméletének kritikus elemzése ellenére nacionalizmus megközelítésének egyik aspektusát alkalmazhatjuk a szélsőséges nacionalizmus ideológiák kiértékelésénél. A szélsőséges nacionalizmus alatt egyfajta orvosló jellegű politikai cselekvéseket értünk, amelyek a „kórosnak vélt” állapotok megoldásaként érkeznek a mindenkori politikai cselekvőktől. A kóros állapot alatt azt érti, hogy „politikai intézmények, gyakorlatok, politikák nem megfelelően fejezik ki, valósítják meg a vélelmezett nemzet identitását és érdekeit” (Brubaker 2006: 85). Vagyis elemzésünkben fontosnak tartjuk a nacionalizmus által megalkotott kategóriákat. Az etnikai kategóriákon belül igyekszünk bemutatni, hogy mikor válik egy etnikai kategóriához tartozás mindennapi rutinná, kevésbé nacionalizmus ideológiák által terheltté, vagy épp ellenkezőleg a nemzetépítés mechanizmusának részévé.

3. A kutatás módszertana és megvalósulásának körülményei

Az etnicitás vizsgálatánál fontosnak tartjuk az identitás változásának és alakulásának feltárását. A konstruktivizmus az egyén identitását – ahogy előző fejezetben láthattuk – nem egy statikus dolognak fogja fel, mint ahogy a csoporthoz tartozást sem. Szerintük bizonyos tényezők hatására az adott egyén fontosabbnak érzi identitását, önazonosságát, mint egy egészen más szituációban, sőt akár teljesen meg is változhat bizonyos élethelyzetekben végbement változások hatására (Abdelal et al. 2006). Az ilyen jellegű változást és relevanciaváltást kérdőíveken keresztül nem mutathatjuk ki. Sőt mondhatjuk, hogy az egyéni interjúk sem alkalmasak arra, hogy ezt a változást modellezzék. Abdelal és szerzőtársai (2006) a módszertani lehetőségek közül ötöt javasolnak az identitás változásának, alakulásának mérőeszközeül: diskurzuselemzést, tartalomelemzést, kísérleteket, ügynök alapú modellezéseket és kognitív térképeket. Az összes módszert együttesen szinte lehetetlenség volna alkalmazni, így elsősorban az etnicitás feltárásához a fókuszcsoporthoz tartozó módszert, a beszélgetések tartalmának értelmezéséhez pedig a diskurzus- és a tartalomelemzést választottuk. Azért döntöttünk a fókuszcsoporthoz tartozó módszer mellett, mivel egy mesterséges csoportban zajló beszélgetés segítségével – ahol az egyének egy megadott témában beszélgetnek – közelebb kerülhetünk annak megértéséhez, hogy egyes vélemények más vélemény hatására mennyire és milyen formában változnak vagy változhatnak. Tehát nemcsak az egyének véleményére kaphatunk választ, hanem arra is, hogy milyen vélemények léteznek bizonyos témán belül. Arra is találhatunk példákat, hogy a valóságban a véleményformálódás milyen folyamatokon megy keresztül. A meggyőzés, vitázás, az ellenvélemények elutasítása vagy elfogadása/divattá válása és egyéb véleményformálási folyamatok a valóságban miként formálják az etnikai kategóriákban gondolkodást. A megvalósított fókuszcsoporthoz tartozó kutatáson keresztül arra próbáltunk választ találni, hogy a résztvevők számára az egyéni és a városi létükben, mely élethelyzetben válik lényegessé etnikai mivoltuk, önazonosságuk: milyen intézményi kereteket tartanak fontosnak; hogyan látják a települést mint városlakók és mint etnikai csoporthoz tartozók. A beszélgetésekben elhangzott vélemények illusztrálásához a napjaikban egyre inkább elterjedt nyelvi tájékozódási elemzéseket is alkalmazzuk. A továbbiakban a megvalósult kutatásokat és azok módszertanát mutatjuk be.

3.1. A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés

A magyar szakirodalomban nagyon kevés olyan írással találkozhatunk, amely a módszer részletes, több szempontú bemutatásával foglalkozna. A legfontosabb és szinte egyetlen magyar nyelvű szakirodalom Vicsek Lilla *Fókuszcsoporthoz tartozó* (2006) című könyve, amely

különböző tudományágak alapján összefoglalja a módszer felhasználhatóságát, előnyeit és hátrányait, megvalósításának különböző formáit és nehézségeit (buktatóit). A szerző a következőként definiálja a fókuszcsoportos beszélgetéseket: „egy olyan kutatási módszert jelent, amelynek során az adatok úgy keletkeznek, hogy a kutatás alanyai csoportosan kommunikálnak egy adott témáról” (Vicsek 2006:17). A beszélgetéseknek eltérő formái léteznek. A beszélgetés egy konkrét helyszínen zajlik, képzett moderátor irányítja a társalgást, videokamerákkal vagy hangrögzítővel készítenek felvételeket. De előfordulhat olyan is, hogy a csoportos beszélgetés a hétköznapi kommunikációból származik, vagy a modern kommunikációs eszközöket igénybevevő lehetőségeket alkalmazzák (videokonferencia, telefonos csoportos beszélgetés stb.). A lényeg minden egyes esetben az adott témában való beszélgetés, illetve az, hogy a kutatás céljaként megfogalmazott kritériumoknak megfelelően zajljék a társalgás.

Annak ellenére, hogy a módszer nagyon rugalmas illetve képlékeny, és szinte a végtelenségig lehetne sorolni a témákat valamint diszciplínákat, amelyek kihasználják előnyeit, Vicsek (2006: 19–46) megfogalmazza azokat a kritériumoknak nem mondható, ám fontos tulajdonságokat és szempontokat, amelyek a téma illetve a módszer megfeleltetésénél szükséges, hogy teljesüljenek. Ezeket a szempontokat igyekeztünk megtartani a beszélgetések szervezésénél, megvalósulásánál és azok kiértékelésénél egyaránt.

A fókuszcsoport modellezheti a hétköznapi beszélgetéseket, vitákat és a vélemények változását, ugyanis a módszer „nem egy statikus képet nyújt a véleményekről, mint a kérdőíves lekérdezés, hanem ezen keresztül betekinthezünk a véleményformálódási folyamatokba, megfigyelhetjük a vélemények alakulását és kifejezésének módjait” (Vicsek 2006:22). A csoportban zajló kommunikáció és az általa végbement véleményalkotás alapján gyakran modellezik a véleményformálódáson keresztül az identitás átalakulását is, illetve gyakran alkalmazzák az etnikai csoportokhoz tartozás kritériumrendszerének vizsgálatára.

3.1.1. Az elemzés menete és módszertana

A hétköznapi etnicitás feltérképezéséhez az elhangzott véleményeket a tartalmi elemzés és a diskurzuselemzés (*discourse analytical approach – DAA*) módszereivel elemeztük a dolgozatban. Mindkét módszer a szociálkonstruktivista episztemológiai megközelítésre épít. A diskurzuselemzés a nyelvészetből indult (Hámori 2009, Bartha–Hámori 2010), és napjainkban már egyre több társadalmi jelenség kutatásához használják – gyakran társadalmi identitás illetve a társas jelentés létrehozásának vizsgálatához (Coupland 2007). A diszkurzív pszichológia (*discursive psychology*) – a gyakorlatban arra összpontosít, hogy az emberek miként használják a nyelvet a társadalmi interakcióik során. A hangsúly nem a

nyelvhasználaton, hanem magán az interakción van – mennyire rugalmasak a diskurzusok, amelyeken keresztül megalkotják és tárgyalják a világot és az identitást. Az interakciókban keresik az egyén véleményének, gondolatának és érzelmeinek az alakulását, változását, és ezekben a folyamatokban markáns erővel bírnak a társadalmi szabályok és kulturális tulajdonságok, melyek folyamatosan változhatnak. A diskurzuselemzés a gyakorlatban úgy tekint minden egyes momentumra, hogy az egyfajta meglátása a nyelvhasználaton belül a társadalmi valóságnak (Jorgensen–Phillips 2002: 18–19). A diskurzuselemzés az emberek mindennapi gyakorlataira fókuszál, és azt nagyobb szociológiai struktúrában elemzi, ahogyan a tematikus elemzés is teszi (Clarke 2005). A két módszer értelmezési repertoárja nagyon hasonlóak (Clarke 2005), ugyanis a tematikus elemzésnél az adatokban szereplő mintákra (témákra, történetekre) összpontosítanak. Beregszászi magyarok hétköznapi etnicitás konstrukcióinak feltérképezéséhez a fókuszcsoporthoz beszélgetések elemzésénél tematikus elemzés „elméleti” megközelítését alkalmazzuk. A tematikus elemzésnek ez a formája általában az adatok kevésbé gazdag leírását és az adatok bizonyos aspektusainak részletesebb elemzését nyújtja, elsősorban azokat, amelyeket a kutató fontosnak tart (Braun–Clarke 2006). Az eltérő vélemények kiértékelésénél a szociálkonstruktivizmus módszertani kritériumait alkalmazzuk.

Az interjúrészletek lejegyzésénél egy, a kárpátaljai magyarság nyelvészeti kutatásának lejegyzéséhez kidolgozott kódrendszert alkalmazunk (Csernicskó 2004, Lanstyák 2004), amelyet a további elemzéseknél egyszerűsítettek, annak érdekében, hogy az elhangzott szöveg tartalmi részére helyezték a hangsúlyt (Csernicskó–Márku szerk. 2007), ugyanis a rengeteg jelölés a szövegben szétdarabolta a gondolatokat, és az elsődlegesen a szóhasználat vizsgálatára szánt átirat végül olvashatatlaná alakította a lejegyzett szövegeket. Esetünkben is az elsődlegesen tartalmi jellemzők kiértékelésénél kevésbé lényeges a hangsúly, a beszédtempó, a hezitálás hossza; viszont sokkal lényegesebb, hogy a valóban elhangzott szavakat és mondatokat idézzük, miközben jelöljük a közbevágást (+/.), a félbehagyást (+...), az önfélbeszakítást (+//.), az érthetelen szövegrészt (xxx), a különböző hosszúságú szünetet (.) (...), a megjegyzést [tüsszentés]. Az elemzésünk középpontjában lévő etnikai kategóriákat minden idézetben kiemeltük (*magyar, ukrán, orosz, ruszin*), hogy lássuk az adott etnikai kategóriát hány alkalommal, milyen kontextusban említették a beszélők.

3.1.2. A megvalósult beregszászi fókuszcsoporthoz beszélgetés 2016 nyarán

A kárpátaljai magyarság, Beregszász város magyarságának hétköznapi etnicitás vizsgálatához készült az a város lakosaival végzett fókuszcsoporthoz beszélgetés, amely a

dolgozat legfontosabb forrása a választott téma bemutatásához. Vizsgálatunkban tematikailag és szemléletileg a Brubaker és társai ([2005] 2011) által Kolozsváron végzett hétköznapi etnicitás vizsgálatra alapozunk.

Brubaker és kutatótársai ([2005] 2011) figyelmüket az erdélyi magyarok és a románok közötti etnikailag meghatározott tevékenységekre, kapcsolatokra, viszonyokra fordították. Annak ellenére, hogy több támadás érte a vizsgálatot és megközelítésük néhány szegmensét (Messing 2006, Lőrincz 2008, Marác 2015), mégsem sikerült eddig az övékhez hasonló empirikus vizsgálatban bemutatni a konstruktivizmus által értelmezett etnicitást. Ennek alapján elemzésünkben a kárpátaljai magyar etnikum hétköznapi etnicitását feltáró kutatási kérdésekre szeretnénk fókuszálni. Az etnicitás vizsgálata kvalitatív kutatási módszert igényel, mivel elsősorban ez nem egy olyan tárgykör, amely egy adott jelenség vizsgálatával megmagyarázható volna, vagyis több témát, jelenséget kell megragadni. Másodsorban az etnicitás képlékenysége és változékonysága miatt helyspecifikus, ugyanis minden egyes településen belül kialakult etnikai viszonyok saját társadalmi berendezkedése és szokásrendszere alapján más-más jelleget hordoznak. Ezek fényében vizsgáljuk a kolozsvári példa alapján egy adott településre összpontosít, Beregszászra, ahol az adott társadalmi és etnikai jellemzők alapján próbáljuk bemutatni a hétköznapi életben átélt etnicitást.

A beszélgetés témakörei főként a mindennapokban átélt és megtapasztalt etnicitással kapcsolatba hozható témakörökre épült. Fő *kutatási kérdéseink* az volt, hogy: *Mikor, milyen élethelyzetekben, szituációkban, körülményekben, intézményekben, fizikai és mentális terekben élik át és tagolják etnikai ismérvek mentén a mindennapi életüket, és főként társadalmi tevékenységeiket Beregszász lakosai? Mely élethelyzetek, események azok, amelyek etnikailag semlegesek?* A beszélgetéshez készítettünk egy vezérfonalat, amelyben a legfontosabb témakörökhöz minden lehetséges formában megfogalmaztuk a kérdéseket (vezérfonalat lásd a 2. számú mellékletben). A vezérfonal témakörei közé tartozott: városban tapasztalható problémák, államnyelvtudás, iskoláztatás (tannyelvválasztás), állampolgárság, etnikai kategóriákba sorolás, nacionalizmus a mindennapokban, politikai élet követése, baráti kapcsolatok, érdekérvényesítés lehetőségei, migráció stb. A beszélgetés kezdeményezéseként több olyan témakört is említettünk, ahol csak a város mindennapjait, a mindennap megélt problémákat vitathatták meg a résztvevők. Ezzel próbáltuk meg a csoporton belül kialakítani azt az oldott légkört, ahol különböző etnikumokkal kapcsolatban már mindenki bátran hangoztathatta véleményét, akár egyetért a többi résztvevő véleményével, akár nem.

Az erdélyi város hétköznapi etnicitásának, valamint az akkor még igen szélsőséges nacionalista politika együttes vizsgálatát egy egész kutatócsoport végezte Kolozsváron. Az esettanulmányok, háromtucatnyi fókuszcsoportos beszélgetés, dokumentumelemzések, résztvevői megfigyelések alapján mutatták be a településen érzékelhető etnikailag tagolt vagy tagolatlan mindennapokat. Annak ellenére, hogy a fókuszcsoport kis költségvetést igényel, önálló kutatóként elvégezni mégis kihívás és nagyobb megmérettetést jelent. Terveink között szerepelt, hogy Beregszászon a helyi szlávok: ukránok/oroszok/ruszinok körében is végzünk csoportos beszélgetéseket, ám erre nem volt lehetőségünk, mivel a magyar nyelvű beszélgetéseket is a bizalmatlanság és gyakran időhiány miatt nehezen tudtuk megvalósítani. A kutató magas helyismerettel és kapcsolatokkal rendelkezik, mégis komoly nehézséget okozott a résztvevők toborzása. Mivel Beregszász szülőtte és lakosa jelenleg is, így részben előnyben, részben viszont hátrányban van az adott település elemzésénél. Az előnyök, hogy a régió és a település társadalmi folyamatainak elemzésénél nagyobb rálátással rendelkezik, valamint helyben sokkal könnyebben tudott beszélgetőket toborozni – bár a vártnál sokkal magasabb volt az elzárkózás. Az időközben kialakult kelet-ukrajnai harcok következtében bizalmatlanokká váltak a városlakók is, és a tömeges migráció (elvándoroltak vagy külföldön vállaltak munkát) miatt többen elhagyták a települést. A hátrány, amelyet az elemzésénél mindig igyekszünk szem előtt tartani és megpróbáljuk a kiküszöbölni, hogy a mindennapok során megszokottá válhattak az etnikailag tagolt élethelyzetek. Éppen ezért igyekszünk az elemzésnél az etnicitást külső szemlélőként értékelni, a helyi ismereteket pedig beépíteni. A továbbiakban részletesen bemutatjuk a beregszászi kutatás legfontosabb paramétereit, melyek a kutatás eredményeinek értelmezéseinél válhatnak lényegessé.

Összesen hat beszélgetést sikerült megszervezni, lebonyolítani, illetve elkészíteni azok hanganyagának átiratát. A hanganyagok két és három órás időintervallumban mozognak. A csoportok létszáma változó volt (3–6 fő között mozgott), összesen 29 adatközlő vett részt a beszélgetéseken. A kutatás tervezésénél több szempontot is állítottunk a beszélgetéshez felkért adatközlők kiválasztásánál, melyből néhányat kénytelenek voltunk rugalmasabban kezelni. A kivitelezés idejében csak azokat a személyeket tudtuk megszólítani egyéni kapcsolatokon keresztül, akik bizalommal voltak a kutatás szervezőjével, és ennek a bizalomnak köszönhetően merték elmondani a véleményüket. Ugyanis a szervezés és lebonyolítás idején már nem zajlottak harcok az országban, de a félelem nagyon sokakban ott volt. A szervezésnél elvként szerepelt, hogy aktív korosztályú, beregszászi lakosok legyenek az interjúalanyok, ennek ellenére egy csoportos beszélgetés során egy kollektívával, egy összeszokott csapattal beszélgettünk, ahol részt vettek a

környező települések lakosai is. Valamint a résztvevők között három nyugdíjas is volt, akik kiemelték véleményüket, hangoztatva, hogy nyugdíjasként ők másként látják a körülöttük zajló eseményeket, a fiatalabb korosztállyal szemben. Azokat a véleményeket, melyek a környék településeiről származóktól hangoztak el, csak a kárpátaljai magyarságra vonatkozó témáknál használtuk fel, illetve a városban tapasztalható jelenségek értékelésénél, mint külső véleményezőket iktatjuk be az elemzésbe. A kiválasztással szemben támasztott szempontok módosítása mindkét esetben (a nyugdíjas korosztály beemelése és egy-két környék falvaiban lakók megkérdezése) a kutatás következtetéseinek levonásában csak pozitív töltetet adott, mivel az előre támasztott kritériumokkal csak bizonyos véleményeket tudhattunk volna meg a településen, míg így a módosításnak köszönhetően újabb meglátások is bekerülnek az elemzésünkbe, amely a szociálkonstruktivizmus szempontjából igen lényegessé válnak. A kutatásban résztvevő 29 adatközlőből 16 beregszászi születésű és 3 olyan adatközlő volt, aki nem beregszászi lakos. Azok az adatközlők, akik bekerültek a városba már legalább tizenöt éve a településen élnek és azt megelőzően is a legtöbben Beregszászi járásban éltek. A legmesszebbről egy técsői származású hölgy volt, aki mellesleg ötvenhárom éve él a városban, illetve egy aknaszlatinai, aki viszont nem városlakóként került a beszélgetők körébe.

A kutatás megszervezését egy próbabeszélgetés előzte meg, melyet a beregszászi főiskolán dolgozó városlakókkal készített a kutatás vezetője. Ezen a beszélgetésen próbálta ki a csoportos beszélgetés lebonyolításának módszerét, illetve tesztelte a hétköznapi etnicitás vizsgálatához elkészített vezérfonalat. Az elemzésekben olykor erre a beszélgetésre is hivatkozunk. A próbabeszélgetés tapasztalatai alapján a kutatás vezetője módosított a beszélgetés menetén, ahol első ízben került az etnicitással kapcsolatos témákat, és a toborzásnál a várossal kapcsolatos dolgokra fektette a hangsúlyt. A próbabeszélgetés során kevésbé tértek ki az etnikai tényezőkre a résztvevők, így a többi beszélgetés szervezésénél a toborzás során már konkretizálta a beszélgetés tárgyát, megjelölve az etnicitást. Kihangsúlyozta, hogy jó volna, ha a beszélgetés során megvitatnák az ukránok és magyarok együttélését a településen. Ezzel a tudatosan előírányzott etnicitással kezdődött tehát a beszélgetés, mivel az etnikailag semleges beszélgetésekből több száz órás hanganyagot kellett volna készítenünk, hogy valóban az etnikailag semleges témák etnicizálását vizsgálni tudjuk. Ezzel az „erőltetett” etnicitással tudatosan jeleztük a résztvevőknek, hogy ahol tudják, ott hívják elő tapasztalataikban azokat az eseteket, véleményeikben azokat a gondolatokat, ahol megjelenik a saját vagy valamely másik etnikum. A csoportos beszélgetés kezdete előtt minden adatközlő kitöltött egy kérdőívet, melyben megkérdeztünk néhány lényeges információt: mikor és hol született, mikor került a városba, nemzetisége, a végzett

iskolák tannyelve, ingázása országon belül, azon kívül (a kérdőívek adatait összegző táblázatát lásd a 3. számú mellékletben).

3.2. A nyelvi tájkép módszere

A fókuszcsoporthoz tartozó értelmezést és elemzést kiegészítjük az újonnan terjedő és egyre nagyobb népszerűségnek örvendő nyelvi tájképes elemzéssel. A *nyelvi tájkép* (LL – *Linguistic Landscape*) elemzéseket az utóbbi időben egyre több tudományterületen alkalmazzák és lassan egy sajátos és önálló tudományterületté fejlődött (lásd *Linguistic Landscape* folyóirat indult 2015-ben). A módszer lényege, hogy rávilágítson, megmagyarázza pontosan milyen mögöttes motivációk, ideológiák, hatalmi harcok húzódnak az eltérő formában megjelenő kiírások mögött. A nyelvi tájkép módszer aspektusában a közterek nyelvhasználata nem önkényes és véletlenszerű, a nyelvi tájkép úgy tekint ezekre, mint olyan reprezentativitásokra, melyek társadalmilag, emberileg, politikailag, ideológiailag, gazdaságilag, törvényileg, osztály és identitás, többnyelvűség által meghatározottak. Ennek köszönhetően a nyelvi tájkép beékelődik több társadalomtudomány elemzéseibe és vizsgálataiba. Elsősorban tehát a nyelvtudomány ágazataiban (szociolingvisztika, nyelvpolitika, szemiotika stb.) kezdték el használni, de ugyanúgy megjelenik a szociológia, politológia, turizmus, kritikai földrajz, közgazdaságtan és a várostervezés elemzéseiben (Shohamy–Ben-Rafael 2015). A nyelvi tájképes elemzések két fontosabb elméleti keret alapján tagolhatóak – részben a nyelvpolitikai aspektus jelenik meg az elemzésekben, melyekben a nyelvi diverzitásra, nyelvpolitikai folyamatokra és kommunikációs stratégiákra is egyaránt próbálnak választ keresni; valamint a másik szegmense az elemzéseknek, ahol a köztereken illetve egyéb helyeken látható kiírásokat valamilyen társadalmi, gazdasági, esetleg politikai változásokon keresztül próbálják meg értelmezni (Ruzaitė 2017). A változások megragadására és érzékeltetésére nemcsak a kérdőíves módszerrel végzett kutatásokból, népszámlásokból származó statisztikai adatok és elhangzott beszédek, megnyilvánulások válhatnak alkalmasakká, hanem a nyelvi tájképes elemzések is. A szimbolikus tereken megjelenő vagy háttérbe kerülő különböző kiírások nyelvi sokszínűségének vizsgálatával a területen élő etnikumok megjelenésének bemutatására alkalmazhatjuk, hogy az etnikumokkal vagy etnikumok között zajló eseményeket egy újabb meglátásba helyezzük. Landry és Bourhis (1997: 25) szerint a nyelvi tájkép a közterek kiírásainak elemzéseinél a közúti jelzőtáblák, hirdetőtáblák, utcanevek, helynevek, kereskedelmi boltjelek és a kormányzati épületek nyilvános jelzéseinek vizsgálatát jelenti. Véleményünk szerint ezekben egyesülnek egy adott terület, régió vagy városi agglomeráció nyelvi tája, ugyanis a nyelvi tájkép utal a nyelvek láthatóságára, státuszára és hangsúlyára.

Az LL (Linguistic Landscape) tehát egy nyilvános tér, melyben lehetőség nyílik a nyelvi kifejeződésre, és ez megvalósulhat változatos diskurzusokból illetve műfajokból, melyeket legtöbbször a multimodalitás és a többnyelvűség jellemez (Landry–Bourhis 1997). A különböző elemzésekben egyre több megfogalmazást olvashatunk (Durk 2017, Shohamy–Ben-Rafael 2015), és ezek érzékeltetésére köz-, digitális tereken megjelenő nyelvi jeleket vagy más szimbolikus jelzéseket is felhasználnak. Scollon és Scollon-Wong (2003) a nyelvi tájképet *geoszemoitikának* nevezik, ugyanis véleményük szerint a valóságban vagy digitális világban megjelent írások, jelzések értelmezésénél a szimbolikus és funkcionális jelentéseken túl figyelmünket a társadalmi, kulturális közegre kell fordítani. A különböző jelzések, nyelvek elhelyezkedésének elve több tényezőre is utalhat. Egyrészt arra, hogy az adott közösségben milyen jelentőséggel, hatalommal bír az adott nyelv (geopolitikai elhelyezkedés), másrészt elképzelhető, hogy semmilyen kapcsolat nincs a közösséggel, hanem a termék bizonyos aspektusára utal a felirat, vagy éppenséggel a globális világ tendenciáinak következménye egy kiírás többnyelvű, angolnyelvű felirata (Scollon és Scollon-Wong 2003) (pl. a turizmus terjedésével az információk többnyelvűsítése). A nyelvi tájképet elsősorban a szociolingvisztikai elemzések részeként tartják fontosnak Scollon és Scollon-Wong (2003). Jaworski és Thurlow (2010) már „*szemiotikus tájkép*”-ként értelmezik, azzal a céllal, hogy a nyelvi tájképes elemzéseket más tudományterületekhez igazítva váljanak alkalmazhatóakká, népszerűekké.

A multietnikus területek többnyelvűségének elemzésére alkalmazzák elsősorban a nyelvi tájképelemzéseket, hogy bemutassák a nyelvek együttélésének tulajdonságait, jellemzőit, az egyes nyelvek dominanciáját, disszonanciáját vagy harmonikus együttélést; kisebbségi-, államnyelvek valamint az angol világnyelv megjelenési formáit (Barni–Bagna 2015). Lokális és multietnikus helyszín közttereinek nyelvi tájkép – főként kvantitatív – elemzéséhez Ben-Rafael és szerzőtársai (2006) kidolgoztak egy olyan kategóriarendszert, melynek lényege, hogy a nyelvpolitikai folyamatokba ágyazva vizsgálja és értékeli a közterek kiírásainak nyelvhasználatát. A nyelvek megjelenését és azok eltérő pozícióban történő használatát elemzi: a szimbolikus jelentőségén túl a nyelvi jogok adta lehetőségek alapján is értékelik. Ebben az esetben lényegessé válik, hogy a kiírást egy magán személy (*bottom-up*) vagy egy hivatal, szervezet teszi közzé (*top-down*) (Ben-Rafael et al. 2006). A szerzők arra világítanak rá, hogy a közterek szimbolikus szerkesztésében három fontos tényező játszik szerepet:

- *a racionális megfontolás* – lényege, hogy a jelek, milyen szinten válnak vonzerővé a nyilvánosság és az ügyfelek számára;

- *önmagu(n)k bemutatása* a nyilvánosság számára – vagyis a szerzők olyan jellegű törekvései, melyben különböző mintázatok választásával kifejezhetik identitásukat;
- *hatalmi viszonyok* – itt megjelennek az olyan társadalompolitikai erők, melyek előírják a legfontosabb érdekeket (Ben-Rafael et al. 2006: 7).

Az elemzés lényege abban rejlik, hogy a kiírás a nyelvpolitikai lehetőségeken túl milyen formális vagy kevésbé formális aspektussal rendelkezik. Tehát a köztereken található írások magánszemélyek, hivatalos (állami) szerv esetleg civil szervezet által lettek közzé téve. A nyelvi tájképes elemzés lényegében tartalmaz kvalitatív és kvantitatív elemeket, illetve előfordulnak ezek ötvözött formái is (Shohamy–Ben-Rafael 2015). A (1) kvantitatív elemzés során a gyűjtött képanyagokat különböző szempontok szerint csoportosítják és azokból %-os vagy gyakorisági megoszlást mutatnak ki. Ennek bemutatásához egy korábban végzett kutatás eredményeiből emelünk át adatokat (Hires-László 2015, 2018a, 2018c, 2019). A (2) kvalitatív elemzéseknél sokkal lényegesebb a tartalom és a szándék, amely alapján egy-egy kiírást a köztereken megjelentetnek. A tartalmi elemzéseknél a közvetlen társadalmi környezetben jellemző tulajdonságok mellett értelmezik a nyelvek szimbolikus jelentőségét. A fókuszcsoportos beszélgetések tematikus elemzéseinél láthatunk néhány olyan képet, amelyekkel illusztráljuk a köztereken megjelenő többnyelvűséget.

3.2.1. Nyelvi tájképes elemzés Beregszászon

A nyelvi tájképes elemzéshez igazítva Beregszász három szempontból válik relevánssá. Egyrészt a kárpátaljai magyarság a beregszászi járásban koncentrálódik leginkább, így a város kimagaslóan fontos szereppel bír a helyi magyarság életében. A magyarság kisebbségi sorsának megragadásához, illetve annak nyelvhasználati lehetőségeinek, nyelvi presztízsének érzékeltetéséhez válik alkalmassá a településen gyűjtött nyelvi tájkép elemzése (Shohamy 2006, 2015). A nyelvpolitikai elemzéseknél a nyelvi tájkép elsősorban a nyilvános terek kiírásainak elemzését jelenti (Backhaus 2006, Laihonon 2012, Shohamy–Waksman 2009), mely által érzékelhetővé, láthatóvá válik egy-egy nyelv szimbolikus térfoglalása. Ezeket a térfoglalásokat legtöbb esetben a nyelvi jogi lehetőségek biztosítják és garantálják (Ukrajnában érvényes nyelvpolitikai lehetőségek bemutatásához lásd bővebben Csenicskó 2016; 2019). A településen, Beregszászon megjelenő magyar nyelv és a nemzeti szimbólumok használata a térség, Kárpátalja magyarságának „magabiztosságát” táplálhatja.

3.2.1.1. Beregszász nyelvi tájképe 2013-ban

A vizsgálat, amire 2013 májusában került sor, csak a köztereken megjelenő, tehát a hétköznapi járókelők által is megtekinthető és látható kiírásokat érintette csupán. Vagyis nem terjedt ki a hivatalos levelezések, pecsétetek, űrlapok, tájékoztatók felgyűjtésére, illetve az intézmények, szervezetek, hivatalos szervek épületen belüli kiírásaira sem. Összesen 1178

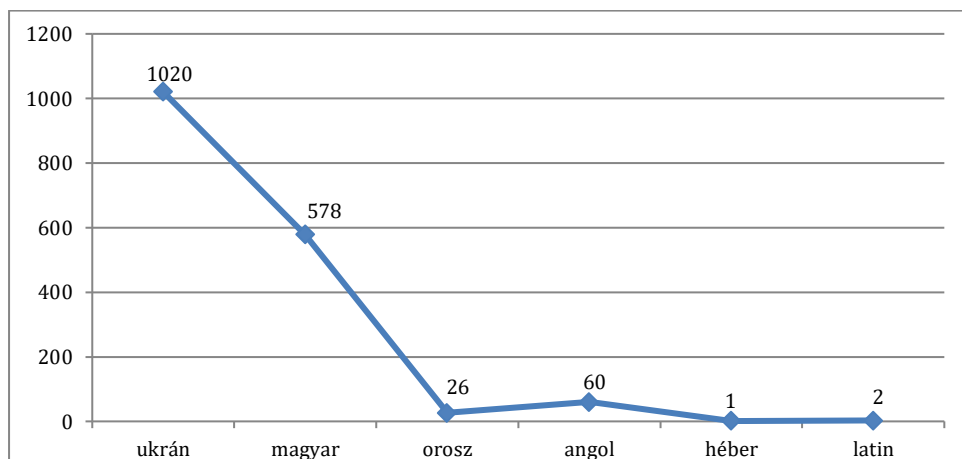
felvétel készült. Az útvonal tervezésénél szem előtt tartottunk, hogy azokon a városrészeken áthaladjunk, amelyek a legforgalmasabbak, és így a legtöbb kiírást találhatjuk. Az. 1. sz. térképen feltüntettük az útszakaszt, amit az adott napokon bejártunk, és minden látható kiírást lefényképeztünk.

Az elemzés során meghatároztuk, hogy milyen nyelvű táblákat sikerült archiválni, és azokat különböző szempontok szerint kategóriákba soroltuk. Kvantitatív elemzés módszerét használtuk tehát a 2013-ban gyűjtött képek elemzéséhez. Hasonló módon Jūratė Ruzaitė (2017) is az általunk bemutatott szimbolikus térfoglalását (Landry–Bourhis 1997: 25) vizsgálta kvantitatív módszerrel (Scollon–Scollon 2003, Backhaus 2006, Ben Rafael et al. 2006). 2013 és 2014 között 515 digitális képet készített három litván (Klaipėda, Palanga és Druskininkai) és két lengyel városban (Gdynia és Sopot) főként központi – így turisták által gyakran látogatott – városrészeken. Az útvonaltervben esetünkben is lényeges szempont volt, hogy főként a leggyakrabban használt tereket térképezzük fel a városban. De hogy a legalsóbb szinteken (bottom-up) is megjelenő kiírásokat az egész városra vonatkoztatva próbáljuk meg bemutatni, így a központi igen forgalmas sétáló mellett a város legforgalmasabb utcáit kerestük fel, illetve néhány mellékutcába is betértünk. Gyakran előfordult, hogy egy-egy intézmény felkeresése közben az útvonalon található összes kiírást lefotóztuk.

1. térkép. Beregszász város nyelvi tájképét érintő 2013-as vizsgálat útvonala

Az összegyűjtött képeket kategorizáltuk annak megfelelően, hogy egy vagy több nyelven tették-e közzé. Az összes létező nyelvkombinációból végül gyakoriságot számláló táblázatot készítettünk (2. táblázat). Az ukrán nyelvű táblák viszonylag nagy arányban vannak jelen, de a magyar-ukrán táblák szinte hasonló arányban – a tisztán magyar nyelvű táblák már sokkal kisebb arányban fordultak elő. Három olyan utcanévtáblát fényképeztünk le 2013-ban, amelyen a felirat elrozsdállt, és olvashatatlan volt. Az elemzés részévé válik annak bemutatása, hogy a nyilvános térben megjelenő nyelvek milyen szereppel bírnak. Megvizsgáltuk tehát az etnolingvisztikai vitalitást, ahol az adott nyelv(ek) egymáshoz viszonyított helyzetének aszimmetriája vagy szimmetriája észlelhető (Lou 2010, idézi Laihonon 2012: 28). Aszimmetria esetén (rendszerint) a kisebbségi nyelvek alulreprezentáltak a kiírás módjában (kisebb betűméret, kisebb szövegrész, halványabb színtónus stb.).

1. ábra. A nyelvek gyakorisága Beregszász közttereinek 2013-as nyelvi tájképes elemzése során

A városban jelen lévő etnikumok és nyelveik megjelenése a vizuális nyelvhasználatban nagyjából szimmetriában van az egyes csoportok lélekszámával. Kivételt képeznek a romák. A roma közösség nyelve sehol nem jelenik meg, pedig a roma lakosság képviselőinek száma jelentős Beregszászon. Ennek egyik oka az lehet, hogy a beregszászi cigányság legnagyobb részének anyanyelve a magyar. Petteri Laihonon elemzéseiben (2002, 2013: 164) a következő kategóriákat használta: állami, önkormányzati, kereskedelmi, egyházi, civil szervezetek és magánemberek által kitett feliratok. A felsorolás nem tartalmazza az utcaneveket, amelyekre mi külön figyelmet fordítunk, valamint azokra a kiírásokra, táblákra összpontosítunk, amelyekkel naponta találkozhatnak a járókelők. Egy városlakó számára az talán kevésbé lényeges, hogy milyen szerv járt el annak érdekében, hogy saját nyelvén is el tudja olvasni az információt, amit a kiírás közöl, sokkal inkább arra fordíthatja a figyelmét, amit a kiírás közölni szeretne vele. Vagyis a táblák szövegének tartalmát próbáltuk meg összefoglaló kategóriákba sorolni (2. táblázat és 1. ábra).

2. táblázat. A fényképek kategorizálásának eredménye – a legtöbbször előforduló kategóriák

	szolgáltatóegység cégtáblája	hirdető-, reklámtábla	utcanév- tábla	hirdetés	összesen
magyar	13	12	14	21	60
ukrán	158	101	25	73	357
orosz	6	2	2	4	14
magyar, ukrán	132	60	111	21	324
angol	11	4			15
magyar, ukrán, latin	2				2
ukrán, angol	25	11		1	37
magyar, ukrán, angol	8	2			10
latin	1				1
magyar, orosz	2				2
magyar, angol	1				1
magyar, orosz, angol	1				1
összesen	360	192	152	120	824

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont korábbi kutatásai is érintették Beregszász város vizuális nyelvhasználatának feltérképezését. Ennek a kutatásnak az újdonsága az, hogy pillanatfelvételt készítettünk a város egy adott időintervallumában látható nyelvi tájképéről. A nyelvi tájkép ugyanis szinte naponta változik és átalakul: kiírások, feliratok, reklám- és cégtáblák egyik napról a másikra eltűnhetnek, és megjelenhetnek újak.

3.2.1.2. Beregszász nyelvi tájképe 2017-ben

2017. május 19-21-én szervezték meg a városnapokat. Beregszász megyei jogú ragra léptetése óta, pontosan 2001-től a város rendszeresen megünnepli ezt a kinevezést. 2017-ben a város alapításának 954. évfordulóját ünnepelték. A városnapokon más rendezvényekhez hasonlóan (BeregFest, Borfesztivál) rendszerint két-három napos programok, kirakodó vásárok, bemutató sátrak vannak jelen a város főterén. Kárpátalja és ezzel együtt Beregszász is egyre több turista számára válik célponttá és a korábban magyarországi turisták helyett főként belső Ukrajnából (Kijev környékéről) érkeznek a látogatók (Csernicskó–Laihonon 2016; Karmacs 2017). Elsősorban a térség különleges tájai valamint a multietnikussága vonzza a turistákat. Ezt egyre több szinten kamatoztatják a helybéli lakosok és a pihenőhelyektől egészen a kereskedelmi egységeken illetve azok termékein keresztül érzékelhető, hogy a térségben egy igen lényeges gazdasági ágazattá vált a turizmus.

2017-ben a város életében legfontosabb szereppel bíró sétálóutca nyelvi tájképét vizsgáltuk meg május 19-én⁵, a városnapok első napján. A központon nem csupán a kiállított tárgyak, termékek és a városnaphoz kapcsolódó kavalkád nyelvi tájképét rögzítettük, hanem egyúttal a 2013-ban rögzített nyelvi tájkép változására vagy statikus változatlanságára is kerestük a különböző eseteket. Elemzés alapján azt láthattuk, hogy a nyelvi tájkép változása követi és illusztrálja azokat a gazdasági folyamatokat, amelyek a városban és a környéken zajlanak. Négy év távlatában a városban még továbbra is a magyar és az ukrán feliratok a dominánsak és a két nyelv szinte párhuzamosan jelenik meg hol együttesen, hol pedig csak önállóan (bővebb lásd Hires-László 2015, 2018a, 2018c, 2019).

⁵ Épp ezen a napon közölte a sajtó, hogy olyan magyarul közzétett provokatív táblákat tettek közzé a Beregszászi járás területén, amelyeken több helyesírási hiba is szerepel. Május 19-én az ukrán titkosszolgálat két helyi magyar közszereplőt őrizetbe vett az ügy gyanúsítottjaiként, akiket szeparatizmussal vádolnak <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/a-helyi-magyarsag-ellen-iranyulo-provokativ-tablak-jelentek-meg-karpataljan/>

4. A helyszín bemutatása

A település, melyen vizsgálatunkat és a hétköznapi etnicitás feltérképezését végeztük, Kárpátalján helyezkedik el. A régió Ukrajna egykori és hivatalos államformájának szerkezetében a 24 megye egyike. Ukrajna területi egységét osztották meg a 2014 óta zajló zavargások és háborús cselekmények. A zavargásokat előidéző tüntetést a kijevi köznyelvben *Euromajdanként*, illetve a *Méltóság Forradalmaként* keresztelték el. Ennek a forradalomnak lett a következménye, hogy Oroszország a Krím-félszigetet annektálta és Kelet-Ukrajnában Doneck és Luhánszk megyében orosz katonai beavatkozás mellett kihirdették a két terület autonómiáját (Luhánszki és Donecki Népköztársaságot). „Ukrajna elszenvedő alanya lett egy globális geopolitikai küzdelemnek” (Fedinec–Halász–Tóth 2016: 225).

4.1. Kárpátalja geopolitikája és rövid történelme

Kárpátalja legnyugatibb csücske Ukrajnának, és a régió összesen négy országgal határos (Magyarország, Szlovákia, Románia, Lengyelország). A legutolsó népszámlálás idején, 2001-ben Kárpátalja állandó lakossága 1 millió 254,6 ezer fő volt, amely állami statisztikai kiadványok szerint 2012-re 1 250 759 főre csökkent (Molnár D. 2013: 78–79). A megye különböző államalakulat formában létezett az elmúlt néhány évtizedben (5. táblázat). Kárpátaljai lakosokkal kapcsolatban anekdotává vált az a történelmi következmény, hogy egy személy anélkül, hogy bármikor elhagyta volna településének határát ötször változtatott állampolgárságot akaratán kívül az élete során. A régió különböző történelmi eseményeknek köszönhetően részese lehetett annak, hogy milyen különböző uniókhoz, a térségben élő etnikumoktól teljesen idegen etnikum államalakulatához tartozni (Csehszlovák Köztársaság), illetve azt is megtapasztalhatta néhány napra vagy hónapra, milyen teljesen önálló közigazgatási egységként működni. Ezek a változások háborús események vagy politikai cselekmények következményeként jöhettek létre. A különböző államalakulatok eltérő formában viszonyultak a kisebbségi etnikumokhoz, azok kisebbségi jogaihoz, valamint nyelvhasználatukhoz is. Csernicskó István (2013) monográfiájában összefoglalja a különböző korszakokban tapasztalható kisebbségellenes vagy kisebbségbarát törvénykezéseket, valamint azok megvalósulását is – egyes hivatalos dokumentumban, vagy egyéb kiírásokban, magában a közoktatási folyamatban stb. mennyire vették figyelembe a kisebbségek nyelvét az éppen érvényes államnyelv mellett.

A soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchián belül a Magyar Királyság négy önálló vármegyéje (Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros) alkotta a jelenlegi Kárpátalja területének egy részét. Az 1848-as forradalom után a Monarchia etnopolitikai aspektusában a

nemzetiség kérdés vált a legfontosabbá (Szarka 2010: 21). A nemzeti követelések egyre több belső és külső, politikai és katonai kockázatot jelentettek az egység fenntartása mellett. Ilyen kockázatot jelentett a Magyar Királyság területén végbement nemzetállam-építési folyamatok is. A Magyar Királyság területén egyre több, a magyar államnyelv használatát előírányzó rendeletet és törvényt alkottak a kisebbségbarát törvénykezések mellett. Az államnyelvet megerősítő törvények elsősorban a közoktatást célozták meg, ugyanis az iskolák kötelező tannyelvének előírásával a kisebbségek asszimilációját kívánták elérni. Például Trefort Ágoston 1879-ben kötelezővé tette a magyar államnyelv oktatását minden magyarországi népiskolában, 1907–1908 Lex Apponyi nevezetű iskolai törvénycsomag a magyar hazához való ragaszkodás szellemének a kialakítását irányozta elő az iskolai oktatásban a kötelező magyar nyelvű oktatás mellett (Csernicskó 2013: 66–67). Az asszimilációt és magyarosítást megcélzó rendeletek elérték céljukat, ugyanis 1880 és 1910 között a magyar anyanyelvűek száma 6,1 millióról 9,9 millióra emelkedett Magyarországon (Romsics 2010: 49). 1890–1910 között a négy kárpátaljai megyében számottevően nőtt a magyarul beszélők aránya (Beregben 1890-ben 14,6%, 1910-ben 30,1%) (Csernicskó 2013: 71).

A Monarchia szétesését követően az összes nemzet számára lehetőség nyílt az önálló államiság megteremtésére. 1918-ban az őszirózsás forradalom győzelmével kikiáltották a népköztársaságot (Romsics 2004: 112, Vidnyánszky 2010: 32). Kárpátalján a ruszinok körében különböző politikai önszerveződések indultak el, ahol egyrésről az önrendelkezés gondolata fogalmazódott meg, másrésről az Ukrán Népköztársasághoz való csatlakozás is felvetődött. Ezzel szemben Kárpátalja zömében magyarok lakta térségében az értelmiség Magyarország kötelékében akart maradni, a máramarosi vármegyében a Romániához csatlakozást támogatták. A terület különböző szegmenseinek domináns etnikumaitól függött a hovatartozás vágya. Ennek a megosztottságnak valamint a környező országok politikai és harci csatározásainak, a mindenkori nagyhatalmaknak köszönhetően alakult a sorsa a régiónak. A magyar királyi adminisztráció erőtlenül működött Kárpátalja térségében, illetve a régió Magyarország legelmaradottabb szeglete volt (Vidnyánszky 2010: 32), így az elszakadás Magyarországtól egyre inkább kirajzolódott. Az Amerikai Ruszinok Néptanácsa a terület Csehszlovákiához csatlakozását, illetve azon belül az autonómiáját támogatta. Erre reagálva 1918. december 21-én a Magyar Népköztársaság Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyék ruszinok lakta részeiből Ruszka Krajna néven autonóm jogterületet (kormányzósági terület) alakítottak ki. Ez az autonómia, melynek végrehajtó hatalma Budapesten volt, lényegében csak helyhatósági és kulturális autonómiát jelentett. 1919. január 8-án Kőrösmezőn kikiáltották a Hucul Köztársaságot, céljuk az Ukrán

Népköztársasághoz való csatlakozás volt. (Vidnyánszky 2010). A ruszinok törekvése, hogy egyesítsék Kárpátalját az ukrán területekkel végül nem valósult meg, ugyanis 1919. szeptember 10-én az egész egykori autonóm területet végül a Csehszlovák Köztársasághoz csatolták.

A régió geopolitikai helyzete miatt több állam (Románia, Ukrajna, Oroszország, Lengyelország,) is versengett annak megszerzéséért. Végül a párizsi békekonferenciára benyújtott memorandumban leszögezték, hogy Ukrajnához és Oroszországhoz nem lehet csatolni a területet, mivel az említett országokban nagy a feszültség, és a Csehszlovákiához csatolás révén közvetlen befolyással lehetnek Ausztriára, Magyarországra, Olaszországra és Lengyelországra. A II. világháború végkimeneteleként (az igazságosság és a demokrácia alapelveinek érvényesülése alapján) a területen élő kárpátoroszok (ruszinok) miatt nem maradhatott Magyarországnál, mivel azok elnyomásával vádolták Magyarországot (Vidnyánszky 2010). Az elcsatolást a trianoni békeszerződés (1920. június 4.) erősítette meg. A régió Csehszlovákiához kerülése után a hivatalokban elsősorban csehszlovákokat alkalmaztak illetve a cseh nyelv lett a kötelező hivatalos nyelv. Egészen 1938-ig nem valósult meg a megígért autonómia, azzal az érveléssel nem adták meg, hogy a térség politikailag még alkalmatlan az önálló irányításra. Kárpátalja elmaradottságán sokat javított Csehszlovákia gazdasági beruházásai és reformjai.

Az első bécsi döntés értelmében Kárpátaljának a magyarok lakta térségét, elsősorban a síkvidéket visszacsatolják Magyarországhoz, az elsősorban ruszinok által lakta hegyvidéken, Csehszlovákián belül megalapítják a Podkarpatszka Ruszt (Kárpáti Ukrainát). 1938. október 11-én a ruszinok és ukránok irányításában a hegyvidéki részekben megalakult a kárpátaljai autonóm kormány, miniszterelnöke Bródy András lett, akit kémkedés vádjával később letartóztattak és Avgusztin Volosin vette át szerepét – ő később a független Kárpáti Ukrajna kormányzója lett (Vidnyánszky 2010). A magyarok lakta területet a vármegyerendszerhez csatolták, a többi szláv területen 1939-től létrehozták a Kárpátaljai Kormányzói Bizottságot, melyben Perényi Zsigmond volt a kormánybiztos, őt követte Kozma Miklós majd Tomcsányi Vilmos Pál, illetve a hadműveleti kormánybiztos Vincze Pál (Csernicskó 2013; Brenzovics 2010). A magyar hatóságok a ruszin anyanyelv oktatás fejlesztését tűzték ki célul, bevezették a területen a hivatalos kétnyelvűséget (magyar és ruszin/ukrán) és fokozatosan megpróbálták megszervezni a magyar állami közigazgatást az autonóm területen (többek között hatályba léptek a „zsidó törvények”, melyek mindinkább negatívan diszkriminálták a régió legnagyobb létszámú kisebbségét (Mágocsi 2005: 9), akik elsősorban a magyar nyelvet használták) (Csernicskó 2013: 161).

1944. november és 1946. január között a területen létrehoztak egy mindennemű nemzetközi elismertség nélküli miniállamot, Kárpátontúli Ukrainát (Vehes–Tokar 2010: 106). 1945 és 1946 között zajló folyamatos tárgyalások kimeneteleként a terület az Ukrán SZSZK-hoz került. 1944 és 1950 között zajlott Kárpátalján a szovjetizálás: a teljes körű kollektivizálás, az „osztályharc” keretében a „nép ellenségeinek” megsemmisítése, a görögkatolikus egyház felszámolása, a kommunista párt teljhatalomra jutása. 1953–1964 az *enyhülés* időszaka volt. 1965–1985 a „*pangás*” volt a jellemző, amikor a kialakított állami berendezkedés már nem változott. 1986–1991 az „átalakítás”, és ettől időszaktól kezdett kirajzolódni a szétesés gondolata (Oficinszkij 2010: 216). A szovjet vezetők az egész unió területén nem dolgozták ki a szovjet nemzet gondolatát, viszont megalkották a „szovjet nép” kategóriát, ami nem volt más, mint az egész államot átfogó szovjet identitás. Ez az entitás szupranacionális volt és nem pedig nemzeti (Brubaker 2006: 37). Ugyanígy működött a nyelvhasználat is, az orosz nyelv elsődleges prioritást élvezett minden tagköztársaságban mindamellett, hogy párhuzamosan az adott térségben jellemző nyelvhasználatnak is teret adtak. A lenini nemzetiségpolitika a szimbolikus demokrácia jegyében zajlott, melynek egyik elemeként jelent meg a nyilvános terekben, sajtókban, közoktatásban is használható nemzetiségek nyelve (Csenicskó 2013: 198–199) (3. táblázat).

3. táblázat. Kárpátalja politikai-közigazgatási státusa az elmúlt században
(vö. Csernicskó 2013: 18, Fedinec 2002, Fedinec–Vehes főszerk. 2010)

Állami hovatartozás	Időszak	A régió megnevezése	A régió státusa
Oszták-Magyar Monarchia	1867–1918	Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros megye	Földrajzi és közigazgatási értelemben nem egységes a régió; a Monarchián belül társország Magyar Királyság négy önálló vármegyéje.
Magyar Népköztársaság és Magyar Tanácsköztársaság	1918–1919	Ruszkra Krajna (1918. XII. 25.); Hucul Köztársaság (1919. I. 8.) Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegyéik	A Ruszkra Krajna elnevezésű ruszin autonómia a gyakorlatban nem valósult meg. A Kőrösmezőn kikiáltott Hucul Köztársaság a vidék keleti részét érintette, de a román hadsereg gyorsan felszámolta. Ekkor a régió még nem egységes és nem önálló közigazgatási egység.
(első) Csehszlovák Köztársaság	1919–1938	Podkarpatszka Rusz (Podkarpatská Rus, Подкарпатська Русь), Ruszinszkó	Korlátozott jogkörű, csak elméletben létező autonómia.
(második) Csehszlovák Köztársaság	1938–1939		Autonóm terület a föderatív Cseh-Szlovákián belül (az első bécsi döntéssel Magyarországhoz 1938-ban visszacsatolt déli területekre nem terjedt ki).
Kárpáti Ukrajna	1939.III. 14–15.	Kárpáti Ukrajna (Карпатська Україна)	Magát függetlennek kikiáltó, ám a nemzetközi közvélemény által el nem ismert miniállam.
Magyar Királyság	1939–1944	Kárpátaljai Kormányzóság	„Ideiglenes” központi igazgatás az autonóm státus megadásáig (a Kárpátaljai Vajdaságnak nevezett ruszin autonómia nem jött létre).
Kárpátontúli Ukrajna	1944.XI. 26–1946.I.22.	Kárpátontúli Ukrajna(Закарпатська Україна)	Átmeneti államalakulat, nemzetközi elismertség nélkül.
Szovjetunió	1946–1991	Kárpátontúli terület (Закарпатська область)	Semmilyen önállóságot nem élvező egyszerű közigazgatási egység (megye) az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságon belül
Ukrajna	1991-től	Kárpátontúli terület (Закарпатська область)	Semmilyen önállóságot nem élvező egyszerű közigazgatási egység (megye) Ukrainán belül

1991-ben vált hivatalosan is függetlenné Ukrajna, és 1996-ban fogadták el a ma is érvényes Alkotmányt, melyben külön hangsúlyt fektetnek az ukrán nemzeti identitás építésére (Fedinec–Halász–Tóth 2016: 18). Ukrajna függetlensége óta a fiatal államalakulat tipikus gondjait éli át mindazok mellett, hogy gazdasági problémákkal is küzd, vagyis elsősorban a „többségi” nemzet nyelvének használatát irányozzák elő eltérő kényszerítő és előirányzó törvénykezesekkel, rendeletekkel és gyakorlatokkal. A nemzetállamoknak a nyelvpolitika a leghatásosabb eszköze az állampolgárok, régiók és etnikai csoportok nyelvi-kulturális különbözőségeinek eltüntetésére (Kymlicka 1997). Ukrajna történelme állandóan vitatott: az államalakulat létrejöttének és önállóságának bizonyítására használják a nacionalista szemléletben időként újraírt történelmi események megvilágítását. A történészek egyetértenek abban, hogy Európában kevés olyan államalakulat létezik, ahol ennyire eltérő történelemszemléletek léteznek egymás mellett, mint Ukrajnában (Fedinec–Halász–Tóth 2016: 55). Az országra jellemző kettős szociokulturális dominancia (ukrán–orosz) egyben a politikai megosztottságot is eredményezte. 2012-ben az oroszbarát Viktor Janukovics nyert az elnökválasztásokon, így a korábban nyugatbarát és nacionalista szemléletű Viktor Juscenkót⁶ váltotta le. Janukovics az orosz kisebbség érdekeit vette figyelembe elsősorban az irányításában, ilyen lépése volt a kisebbségbarát 2012-es nyelvtörvény megalkotása és elfogadtatása. Ez a rendelet a szélsőséges nacionalista ukrán értelmiségi körökben többször felháborodást keltett. 2013-ban a politikai elitnek döntenie kellett, hogy Oroszország vagy az Európai Unió gazdasági és politikai integrációja mellé teszi le a voksát az ország. 2013. november 21-ei Vilnusi EU keleti partnerségi csúcson megíúsult az oroszbarát politikai erőknek köszönhetően az Ukrajna csatlakozási feltételeinek elfogadása. Néhány nap elteltével Kijev Függetlenség terén (Euromajdan) hatalmas létszámú tüntetők jelentek meg. Az eleinte békés tüntetés, a rendőrség támadását követően több áldozatot is követelt. 2014. január 19-én kezdetét vette a „gerillaháború”, ahol a demonstrálók mellett megjelentek a szélsőjobboldali felfegyverkezett erők. Február 18-án a háborgó utcákat ismeretlen felfegyverzett „fekete ruhás” csapatok lepték el, akik mesterlövészekként tüntetőkre és rendőrökre egyaránt lőttek (Fedinec–Halász–Tóth 2016: 99–108). Ez utóbbi eseménysorozat a „*méltóság forradalma*”-ként lett közismert, melyet többen vitatnak. A heves zavargások közepette Janukovics disszidált az országból helyét

⁶ Julia Timosenko – a narancsos tábor 2007–2010 kormányfője – több olyan törvényt és törvénytervezetet dolgozott ki Viktor Janukovics ideje alatt, amelyek az ukrán nemzeti öntudat megerősítése, az ukrán nyelvhasználat kikényszerítése érdekében dolgoztak ki. Ezek a rendeletek, törvénytervezetek gyakran a kötelező ukrán nyelvhasználatot írták elő bármely nyelvhasználati szinten. (Csernicskó 2009b: 29–30). A rendeletet végül átalakították, ám az a pontja érvényben maradt, amely arról szól, hogy bevezetik az egységes kötelező ukrán nyelvű érettségít, és ezt követően az érettségi vizsgák felvételiként fognak funkcionálni. A kisebbség, a kárpátaljai magyarság oktatási rendszere leértékelődött 2008 és (2010) 2012 között – lényegében hatalomváltásig – a magyar nyelv presztízsének csökkenése következtében (Hires-László 2011).

első ízben Olekszandr Turcsinov majd Petro Porosenko vette át, aki nyert a következő választásokon, és jelenleg Volodimir Zelinszkij Ukrajna államfője. A Krím félsziget elvesztését az ideiglenesen és önkényesen hatalomra jutó Arszenyij Jacenyuk egyik intézkedése váltotta ki, ugyanis a 2012-es kisebbség és oroszbarát nyelvtörvény eltörlésének felvetésére a félsziget népszavazás ellenében, a terület autonóm parlamentje önkényes kikiáltásával, valamint Oroszország hadseregének segítségével függetlenné vált. Az orosz nyelvű keleti országrészben lakók szintén nem kívántak az oroszellenes politikai berendezkedés áldozatává válni, így az elcsatolásuk érdekében fegyvert ragadtak (létrehozták 2014. április 7-én a Donecki Népköztársaságot, április 24-én a Luhanszki Népköztársaságot). A hidegháború az országban ekkor kezdődött és Kijev elindította a terroristaelhárító hadműveletet az érintett térségekben (közismert neve: ATO), elkezdődött a hadsereg megerősítése (minden egykor szolgált katona mozgósítása) és megalakult a nemzeti gárda. Az ország keleti részében zajló háború fékezése érdekében az Európai Unió küldöttei igyekeztek a fegyverszünet kikényszerítésére, de a harcok különböző intenzitással mai napig tartanak (2017 ősz). Végül Ukrajna 2014. június 27-én aláírta az Európai Unióval a társulási és szabadkereskedelmi megállapodást (Fedinec–Halász–Tóth 2016: 109–111).

A 2013–2014-es események sorozatának következményeként az egész országban és egyben Kárpátalján is politikai és gazdasági instabilitás alakult ki, valamint a kisebbségek helyzete mindinkább problematikusává vált, ugyanis az újonnan hatalomra került erők a nacionalista ukrán államépítést kívánták követni, és ebben a folyamatban az oroszok asszimilálása, valamint a kettős identitásúak körében az ukrán nyelvhasználat kikényszerítése mellett ukrán nemzeti tudat kiformálása volt a cél. 2017. szeptember 5-én fogadták el második olvasatban is azt az oktatási törvényt, amely pro kötelezővé teszi az ukrán nyelvet minden közoktatási intézményben – kontra minden kisebbségi anyanyelvű tanintézményben 2018-tól fokozatosan át kell térni a kizárólagosan az ukrán tannyelvre. Annyi engedményt tesz a törvény, hogy az óvodai nevelésben és az elemi iskolákban engedélyezett a kisebbségek nyelve. Ezzel a törvénnyel az összes kisebbség teljes asszimilálását kívánták elérni az országban (a 2008-as rendeletekhez hasonlóan), és a kárpátaljai magyarság teljes létbizonytalanságba került.

4.2. Kárpátalja etnikumainak bemutatása

A terület a sok etnikumok egymásmellettségéről híres, a multietnikus jellegének köszönhetően több jellegzetességgel is bír. Ahogy a régió történelmi áttekintésből is látszik éppen ez a sokszínűség alakította különböző államalakulatokhoz tartozását. A legnagyobb létszámban a ruszinok vannak jelen a területen (4. táblázat), ám a ruszinság kérdése

önmagában egy problémás kérdés, ugyanis megoszlanak a vélemények a tudományon belül azzal kapcsolatban, hogy miként tekintenek a ruszinokra (Moser 2008). A 19. század utolsó éveiben terjedt el az ukrán etnonima használata a *ruszin* (szinonimái *oros*, *kisoros*) megnevezés helyett (Csernicskó 2013: 75 idézi Magocsi 2007: 377, Nahora 2008: 154–155). Az ukrán nemzeti eszme, az ukrán etnikai kategória megalapozója Mihajlo Hruszevszkij (1913) történész volt, aki a tíz kötetes történelmi művében egy etnikai kategóriába, az ukránba sorolja az Ukrajna területén addig szláv nyelvet használó népcsoportokat és azok eltérő megnevezéseit is: kisoroszoikat, dél-oroszoikat, oroszokat, ruszinokat. Az ukrán és ruszin etnonimák egymáshoz való viszonya tehát tudományos téren is összemosott, így a dolgozatban a kutatás elemzésénél nem említjük külön a ruszinokat, hanem sok esetben a helyi szlávok kategóriába soroljuk őket.

4. táblázat. Az etnikumok arányai a mai Kárpátalja területén végzett népszámlálások alapján (%-ban)

(forrás: Csernicskó 2013: 19; Kocsis–Kocsis–Hodosi 1998, Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941), Központi Statisztikai Hivatal (Budapest), Ilyto szerk. 2003 alapján)

	1880	1900	1910	1921	1930	1941	1959	1970	1979	1989	2001
Ruszinok	59,80	58,91	55,54	60,79	60,80	58,81					
Ukránok							74,6	76,42	77,75	78,41	80,51
Magyarok	25,47	28,18	30,66	18,13	15,93	27,41	15,89	14,37	13,71	12,50	12,08
Oroszok							3,22	3,33	3,61	3,97	2,47
Németek	7,59	9,43	10,54	1,57	1,74	1,55	0,38	0,4	0,32	0,28	0,29
Románok	1,86	1,88	1,90			1,83	1,99	2,22	2,35	2,37	2,56
Szlovákok	1,96	1,3	1,05	3,21	4,73	0,80	1,34	0,97	0,77	0,59	0,45
Zsidók				13,08	12,51	9,25	1,32	1,03	0,33	0,21	0,04
Cigányok						0,14	0,54	0,56	0,48	0,97	1,12
Egyéb	3,32	0,28	0,31	3,23	4,29	0,19	0,72	0,71	0,67	0,69	0,48

A kárpátaljai magyarság őshonos kisebbség és elsősorban Kárpátalja síkvidékein éltek/élnek. Mai napra a magyarság asszimilációjának, migrációs tendenciáinak köszönhetően egyre kisebb területen vannak jelen. Legnagyobb arányban a Beregszászi járásban vannak jelen a magyarok, ahol szinte minden kisebb településen abszolút többséget a magyarok alkotják. Emellett a két domináns népcsoport mellett az oroszok, németek, románok, szlovákok, zsidók, romák is megjelennek.

A területen jelenlévő különböző etnikumok részarányának érzékeltetésére és illusztrálására a népszámlálási adatok etnikai kategóriába sorolásának arányait mutattuk be. A népszámlások és az etnikai kategóriák éppen aktuális állam érdekeinek szolgálatba állításáról szól Dominique Arel (2015) írása, ahol arról olvashatunk, hogy milyen tudományos tényállások módosulása történik egy-egy népszámlálás szervezésénél épp az államok nacionalista ideológiáinak érvényesítése érdekében. A kisebbségi csoportok egy nagyobb etnocsoporthoz sorolásánál, egyben a kisebbségi nyelvekkel azt a célt szolgálja,

hogy a kisebbségek alacsony részaránya mellett ne kényszerüljön az állami apparátus a kisebbségek magas elemszáma miatt különböző engedményeket tenni a kisebbségi nyelvhasználatra. A dolgozat szociálkonstruktivista megközelítése mellett ezeket a „tényállásokat” vesszük figyelembe, ahol a nemzetállam érdekei irányozzák elő a népszámlások eredményeit.

4.3. Beregszász történelme

A város megalakulását az 1063-as évek környékére datálják, amikor a vidéket Lampert herceg örökölte apja halála után. 1241-ben Batu kán tatárai lerombolták a várost és szászokat telepítettek a városba és Lampert-házát Lampertszásznak kezdték nevezni. 1271-ben Bereg vármegye központjává vált, ebben az időben a város virágzóvá vált. 1504-től a város már Beregszász néven szerepel. 1566-ban nagy pusztítás érte a várost, ugyanis ekkor a tokaji táborból visszatért tatárok erre vették útjukat. A várost kirabolták, felgyújtották, a lakosság egy részét elhurcolták. Beregszász az erdélyi Rákóczi fejedelmek uralma alá került. 1625-től Bethlen Gábor lett Beregszász birtokosa. Az 1680-as években már Zrínyi Ilona második férje, Thököly Imre birtokolja Beregszászt. A munkácsi vár ostroma alatt a környéken elszállásolt német és labanc katonaság a város nagy részét lerombolta. Beregszász és környékének lakosai a legaktívabban vettek részt a magyar nép 1703–1711. évi Habsburg-ellenes nemzeti felszabadító háborújában. Megtorlásul e mozgalomban való részvételéért az osztrák uralkodó körök megfosztották a beregszásziakat valamennyi kiváltságuktól, s a várost 1728-ban a Schönborn grófok tulajdonába adták, akik túlnyomó részt Bécsben tartózkodtak és a helytartók kormányozták⁷. A lakosság száma csak igen lassan növekedett, ami a város történetében bekövetkezett, egész sor tragikus eseménnyel magyarázható. Az 1880-as tűzvész után Beregszász állami kölcsönt kapott az újjáépítéséhez (több építészeti szempontból értékes házat is építettek), a lakosság nyomorban, megfelelő egészségügyi ellátás nélkül élt. 1919. március 21-én a magyarországi proletárforradalom gondolata a városban is támogatókra talált és másnap Beregszászon is létrejött a tanács hatalom, megalakult a forradalmi hatalom végrehajtó szerve: a direktórium. A Kárpátaljáért vívott küzdelmeket Beregszász is megsínylette. Az 1920. június 4-i trianoni békeszerződés után Csehszlovákiához került a beregi táj legnagyobb részével együtt Beregszász is. Bereg

⁷ A birtokokon a legkorszerűbb gazdálkodást alakították ki, és a legfontosabb volt a szőlőtermesztés, bortermesztéshez legalkalmasabb vidék kialakítása (Zubánics 2011:35). A szőlőtermesztés még a 13. században, Béla király idején lett meghonosítva az ide telepített szászok által (Lehocky [1881] 1999:29). A grófok mintegy évszáznyi birtoklásuk és tevékenységük megítélése kettős: pozitív megítélés a fejlődések és korszerűsítések alapján, a negatív megítélés abból ered, hogy minden korszerű termelés kialakításához és működtetéséhez szükségszerű velejárója volt a helyi lakosok teljes kihasználása.

megyét a cseh és magyar kormány közös megegyezése alapján kettészelték⁸ (Zubánics 2011, Lehocky 1999). 1938. november 2-án a terület egy része Beregszászsal együtt ismét visszakerült Magyarországhoz (a teljes Kárpátalja 1938. március 15–18. között került vissza). 1944–1946 Kárpátontúli Ukrajna miniállam részeként, majd ezt követően egészen Ukrajna függetlenségéig a Szovjetunió kötelékében a helyi lakosok számos megpróbáltatást éltek meg. A két legfontosabb mindkőzül: első ízben a II. világháború idejében történő zsidók elhurcolása, majd ezt követően az orosz nagyhatalom által szervezett, „málenkij robot” nevet viselő nemzetiségi és vallási alapon történő 3-4 évig tartó kényszerszolgálatra történő elhurcolás (bővebben lásd Molnár D. E. 2015). A Szovjetunió ideje alatt a város irányításában, térszerkezetében, gazdaságában, intézményhálózatának kiépítésében, stílusában, kultúrájában számos változás ment végbe, melyet elsősorban kommunista ideológia szellemében valósítottak meg.

4.4. Beregszász népessége, etnikumai és térszerkezete

Kárpátalja közigazgatásilag tizenhárom járásra oszlik, melyek közül az egyik a Beregszászi járás. Ennek a közigazgatási egységnek a kialakítása már több évtizedre visszanyúló történelme van. Több évtizeden keresztül Beregszász a megye székhelyeként működött. A szovjet éra kezdetei óta napjainkig Ungvár tölti be ezt a szerepet. Beregszász 2001. május 17-én megyei jogú város tisztséget szerzett.

Annak ellenére, hogy tudjuk, az etnikai kategóriák határait nagyon nehéz meghatározni (Barth 1996), és a népszámlálások, az etnikumok létszámáról szóló statisztikák mindig valamilyen mögöttes, politikai célok által vezérelve készülnek (Arel 2015), mégis szükségesekké válnak, hogy érzékeltesük, a városban milyen arányban vannak jelen a különböző etnikumok. 2011-es statisztikai adatok alapján 24 264 fő él hivatalosan Beregszászon. A nemzetiségi összetételre vonatkozóan csupán a 2001-es népszámlálási adatok állnak rendelkezésünkre, ahol a 26 554 főből, 12 785 magyar, 10 321 ukrán, 1 695 cigány, 1 445 orosz, 64 szlovák, 55 belorusz, 16 német, 16 román él a városban (Molnár–Molnár 2005: 26). A helyszín azért indokolt terep, mivel Beregszász a kárpátaljai magyarság egy fontos kulturális, gazdasági, valamint politikai központja. 2001-ben Beregszász Kárpátalja egyetlen olyan járási székhelye volt, ahol még a relatív többséget (49,1%) magyarok alkották (5. táblázat) (Molnár–Molnár 2005: 82). Feltehetőleg ez az arány napjainkban jelentősen megváltozott, és a magyarok aránya csökkent, hogy pontosan

⁸ 1930-ban a Sarló Mozgalom képviselőjében Balogh Edgár tudósított a város és a két hozzá tartozó kis falu (Bulcsú és Ardó) szegénységéről, az itt uralkodó nyomorról.

mekkora csökkenésről lehet szó, azt csak a tervezett és évről évre elhalasztott népszámlálás alapján mondhatnánk meg.

5. táblázat. Beregszász etnikumainak nemzetiségi és anyanyelvi megoszlása a legutóbbi 2001-es népszámlálás alapján (fő)

	Anyanyelv	etnikum
magyar	14 560	12 785
ukrán	10 204	10 321
roma	9	1 695
orosz	1 669	1 445
szlovák	18	64
belorusz	11	55
zsidó	13	36
örmény	14	21
lengyel	7	21
egyéb (28 etnikum)	49	111
összesen	26 554	26 554

Az etnikai határok átjárhatósága egy multietnikus közegben fokozottan érvényesül. Beregszászon, Kárpátalján a különböző etnikumok közötti keveredéséről, illetve önmeghatározásnál előkerülő kettős azonosulásokról, etnikai kategóriák presztízsértékének változása alapján az elfeledett vagy korábban kevésbé fontosnak tartott nemzeti érzelmek újjáéledéséről elemzések és kutatások nem véletlenül nem készültek. Nagyon nehéz meghatározni, hogy egyes etnikai kategóriákba kik is tartoznak, ezt többnyire rábizzák az adatközlőre, határozza meg önmagát, de csak tisztán egyik vagy másik kategóriát jelölheti be. Illetve az is bizonyos, hogy sokkal látványosabb egy számsor (8. táblázat) mint egy mélyebb tartalmi elemzésből származó terjedelmes szöveg. Az etnikumoknál a nyelvhasználat, az anyanyelv egy lényeges elkülönülési kritérium, de azt látnunk kell, hogy magát a nyelvhasználatot is éppen olyan nehéz meghatározni, mint az etnikai csoportokhoz tartozást. A beregszászi magyarok esetében a többi etnikumtól a nyelvhasználat alapján egyértelmű az elkülönülés – kivéve a romákat, akiknek szintén magyar az anyanyelvük, viszont a társadalmi-gazdasági hierarchiában elfoglalt helyük eltérő, valamint az értékrendjük, kultúrájuk is. A városban a legtöbb roma a város többi lakosától szegregálva, mélyszegénységben él. A többi helyi szláv etnikum elkülönülése egymástól már sokkal összetettebb: az országban általánosan jellemző, hogy az ukrán és orosz kultúra illetve nyelv hasonlósága az etnikai határokat teljesen egybemossa (Bilaniuk 2010: 113; Brubaker 2011: 1785, Brunner 1995: 27), valamint a régióban élő ruszinok (kisoroszok) sajátos nyelvhasználatukkal a helyi szlávok közé tartoznak. A beregszászi magyarok elsősorban a társadalmi-gazdasági szinten azonos helyi szlávoktól kívánnak elkülönülni, miközben azt hangoztatják, hogy valójában a helyi szlávok bizonyos esetekben nem értik meg egymást. Az alábbi fókuszcsoporthoz idézet is arra utal, hogy a helyi magyarság a ruszinság

különlegességét gyakran hangoztatja, önmaguk különlegességének, kisebbségi létüknek legitimitációjához.

Zoltán: Ottan na hát ruszinul beszélnek, nem is *ukránul*, inkább *ruszinul*.

Károly: Ez meg a másik.

Zoltán: Viszont én tudok jól *ukránul*, de amikor elmentem oda vendégségbe, nekem rendesen kellett gondolkodni és gyorsan lefordítani *ukránra*, utána *magyarra*, hogy mit is mondtak nekem. (F/cs2)

A függetlenség óta a város polgármesterei voltak: 1996–1998 Pataki István; 1998–2006 Zsupán József; 2006–2012 Gajdos István; 2013–2015 Babják Zolták (első ciklusa); 2015–.... Babják Zolták (második ciklusa).

A település arculatában és térszerkezetében elsősorban kiemelnénk azt a változást, amikor a Szovejtunió idején a település több pontján lakótömböket építettek. A legnagyobb beruházás a városszélén létrehozott „mikrorajon” [lakótelep], ahová legtöbbször a betelepített szláv lakosoknak, (gyári és egyéb szellemi foglalkozású) munkásoknak biztosítottak lakásokat. A korszak összes luxuselemével felszerelt városnegyedévé vált, és státuszszimbólum lett a negyedben élni. Hasonlóan jól felszerelt lakótömböket a város más részein is kialakítottak, de egyről sem lehet elmondani, hogy a rendszerváltás következtében bármelyik is akkora hanyatlásnak indult volna, mint a „mikrorajon”. A település területszerkezetéhez meg kell még említenünk, hogy 1957-ben a közeli Bulcsú és 1958-ban Ardó (Beregardó) településeket Beregszászhoz csatolták (Hriha–Burkalo 1983). Bulcsúba a betelepített szláv lakosok sajátos „hruscsovka”⁹ jellegű épületeket kaptak, a betelepítést követően vált etnikailag vegyessé a városrész. Mivel elsősorban geológusokat telepítettek be a város eme részére, így a városból kivezető utat is Geológusok útjának nevezték el. A két település Beregszásszal időközben összenőtt, ellenben Kuklya¹⁰ község közigazgatásilag szintén a városhoz tartozik, ám a település a közeli erdős dombon helyezkedik el. Lakosa vegyes, egyaránt laknak magyarok és szlávok a településen.

Beregszász egyes kerületeit valamilyen jellegzetesség alapján is elnevezték és a mindennapokban, illetve egyes sajtóhírekben ezekkel a jelzőkkel utalnak a település egyes részeire. Ilyen például az Oncsa¹¹. 1942-ben Beregszászon is átadták azokat a házakat, amelyeket a Magyarországon kidolgozott (ONCSA – Országos Nép- és Családvédelmi Alap) szociális támogatási rendszer keretében építettek. Vagy például a Csizaj erdő körüli városrész. Csak helyi szláv lakosok által lakott városrészek még a Hutor és Tasnád. A Hutor

⁹ 3-4 szintes tömbházak, a lakóházak körül parkosított zöldterülettel. Nyikita Hruscsov volt párttitkár tervezte, és innen ered az elnevezése. Építése 1959–1985 között zajlott.

¹⁰ A Beregszászhoz tartozó település első lakóit még II. András telepítette Olaszországból királyi birtokára a kő és timsóbányászat fellendítése érdekében. Az akkor még két önálló részből összetevődő település – Derekaszeg, amely Nagymuzsalyhoz esett közelebb, és Kuklya, a Beregszász felőli oldalról – mára már egy községgé zsugorodott, amely két utcából áll.

¹¹ <http://www.karpataljalap.net/?q=2007/01/19/az-oncsa>

a szláv «xytop» szóból ered, aminek jelentése tanya. A város egyik külső részében, de nem valamelyik közúton, hanem egy félreeső helyen, egy halastó mellett kialakított városrészeről van szó. Tasnád egy teljesen különálló kis település, amely az elmúlt évek során közigazgatásilag Beregszászhoz került, de a két település között kb. 3 km távolság van.

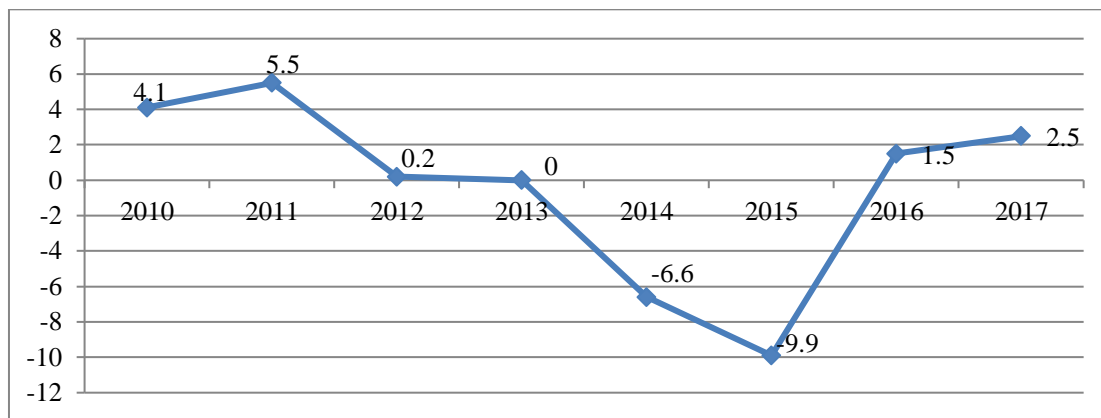
4.4. Beregszász gazdaságának átalakulása

A történelmi múltra visszatérve meg kell említenünk, hogy a terület mindig is a gazdaságilag elmaradott térséghez tartozott (Leopold 1988, Mandrik 1997) – a magyar vármegyék részeként térségünk, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros területét jelentette. Legszegényebb térségként az 1920-as években útjára indult szociográfiai felderítések egyik gócpontját alkotta. Beregszászt is érintve több települést elemeztek (Balogh 1988 [1930]). Ezekből az írásokból, valamint a város történelmét feldolgozó irodalmakból tudjuk, hogy Schönborn-család (1792–1944) által uralt és irányított térség volt, ahol nagy szőlőműveléssel foglalkozó birtokokat építettek ki, nagy bortermelő vidéket hagytak maguk után (Zubánics 2011: 35). A szegénység egyik okaként pont a bárók kizsákmányoló tevékenységét hozzák fel, valamint végvárként ezek a térségek több támadást is átéltek, így az újjáépítések és emberveszteségek, betelepítések a másik érv (Lehoczky 1999[1914]).

A térség történelmi sajátosságai egy sajátos gazdasági légkört teremtett meg, és mindebben Beregszász a kereskedelem gócpontjaként működött, a piactéren és a város kisiparos műhelyeiben, valamint annak boltjaiban zajlottak az árucserék. Ennek működtetésben nagy szerepet játszott a helyi zsidóság. A helyi szegénységhez igazodva a zsidóság sem volt nagyon tehetős, de a legtöbb kisiparos tevékenységet a városban ők művelték: bádigosok, suszterek, szabók... (Papp 2005: 74) A zsidó deportálások következtében ezek a foglalkozások megszűntek, és komoly gondokat jelentettek a szocialista rendszer és gazdaság kiépítéséig. A szovjet időszak alatt a kárpátaljai gazdaság szerkezete jelentősen átalakult: a mezőgazdaság és a fafeldolgozás mellett a hatvanas évektől teret nyert a gépipar, a vegyipar és a fémfeldolgozó ipar, bár az erőforrások hiánya miatt a terület nem vált a nehézipari beruházások elsődleges célpontjává. Az élelmiszerellátásban jelentkező problémák megoldására a nyolcvanas években élelmiszeripari üzemek létesültek (Imre 2008: 73).

Ukrajna fokozatosan vált önálló országgá a Szovjetunió szétesését követően, és az önállóságának kialakulásakor létrejött irányítási káoszban az egykori államtulajdon szétosztása idejében, az új nemzeti valuta kialakítása és bevezetése (1996) során az ország hatalmas gazdasági válságot élt meg. 2001–2004 között dinamikus fejlődésen ment keresztül a gazdaság: kezdett kirajzolódni a gazdasági mágnások köre az országban, illetve beindult az

ipari termelés, egyre több megélhetést biztosító vállalkozás jött létre az országban, a külföldi tőke is egyre nagyobb bizalommal kereste meg Ukrajnát.¹² Ukrajna gazdasági fejlődéséről megállapítható, hogy a folyamatos eladósodás mellett 2011 óta az éves GDP-je folyamatosan csökkent, e csökkenés mélypontja a 2014-es események következtében 2015-ben volt (2. ábra). Ezt követően az újabb külföldi segítségeknek köszönhetően megindult a növekedés: 2017 januárjában Ukrajna 14,6 milliárd dollárral tartozik a Nemzetközi Valutaalapnak, és az újabb támogatások folyósítását több reformhoz kötötték, az egyik legfontosabb kritérium a nyugdíjrendszer átalakítása.

2. ábra. Ukrajna éves reál-GDP-je (2010–2015), évről évre százalékváltozás
(forrás: Világbank¹³)

A globális pénzügyi válság idején, 2009-ben kismértékű visszaesés volt tapasztalható a gazdaság fejlődésében, 2010-ben azonban újra fellendült a gazdasági termelés, és egyre több külföldi befektető kereste meg Kárpátalját. „A működőtőke-befektetések ágazati megoszlását tekintve az ipar áll az élen, ahová 2011-ben az összes külföldi működő tőke több mint 78%-a (273 millió USD) irányult” (Imre 2014). A Kárpátaljára érkező befektetők, még a magyarországi befektetők is másfél évtizeden keresztül elsősorban az Ungvári járásban keresték a befektetésekre alkalmas lehetőségeket, a megyeközpont, illetve Munkács és azok vonzáskörzete a terület legjobb infrastruktúrájával rendelkezik, illetve sokkal több szakképzett munkaerőt találtak meg ezekben a városokban és járásaikban (Imre 2014: 114–115).

A rendszerváltást követően az új gazdasági rendszer kiépítéséhez a volt állami tulajdon Ukrajnában hamar és nagyon olcsó áron szűk tulajdonosi réteg kezébe szivárgott. A legnagyobb segédeszköze eme lépésnek a gazdasági krízis volt, ahol az életszínvonal romlása következtében mind az ingatlanok mind az ipari létesítmények értékében drasztikus árcsökkenés következett be. A tömegesen jellemző munkanélküliség miatt egyre többen próbálkoztak új megélhetési lehetőség után nézni. Beregszász város határa 5 km-re

¹² http://vki3.vki.hu/sn/sn_94.pdf

¹³ <https://www.gfmag.com/global-data/country-data/ukraine-gdp-country-report>

helyezkedik el a legközelebbi határátkelőhelytől, és látszólag az egyetlen kiutat ebben látták. Rövidtávon tekintve bizonyára a legjobb választásnak tűnt, ellenben hosszútávon sikeresen csak keveseknek sikerült megmaradni benne. Az ország viszontagságaihoz mérve talán szintén a legjobb választásnak tűnt, viszont a társadalom egészséges további működését felborította. Az addig szakemberekként tevékenykedők egy monoton és nem legális tevékenységet kezdtek el űzni. Ebben az ágazatban előrelépés csak akkor lehetett, ha a csempészárútból minél többet és minél kockázatosabb formában próbál meg átjuttatni a határon, közben az „alvilági” kapcsolatait építve.

4.4.1. Az újabb kereseti lehetőségeket biztosító „foglalkozások”

4.4.1.1. Árucscsencselés, cserekereskedelem

Elsőként meg kell említenünk a „pulóveres korszakot”. Ebben az időben a magyar-ukrán határon átcsempésztett több tucatnyi pulóvert a helyi piacokon főleg Belső-Ukrajnából érkezők vásárolták fel. A nagy mennyiségű pulóverek behozatala nem volt engedélyezett, így azokat viselve próbálták a határon átcsempészni. Később, amikor egyre jobban meglazultak a behozatalt megszorító feltételek, a szovjet érából megmaradt tömegárukat vásárolták fel az egyre üresedő boltokból és szállították a nyíregyházi piacra egy héten kétszer, háromszor. Az áruszállításhoz külön buszjáratot indítottak. Majd a benne résztvevők önállósultak és egyre többen saját járműveikkel folytatták a megkezdett tevékenységet, miközben a nyíregyházi piacról származó árut a beregszászi piacon kezdték el értékesíteni. A kishatárforgalom bevezetése tette ezt lehetővé, és ezzel az okmánnyal Magyarország területén csak a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében tartózkodhattak. A boltok polcai üresekké váltak, míg a helyi piac a legmodernebb ruházattal és technikai eszközökkel lettek felszerelve.

Az utóbbi öt-hat évben újabb jövedelemforrásként jelent meg a különböző technikai eszközök „áfázása” a határátkelőknél, amelyben a visszaigényelt összeg jelenti a jövedelmet. Az ukrainai áruforgalom korlátozására bevezetett szigorítások miatt indult el a *tőkesúly, pidzsákolás* – az egy főre jutó maximálisan behozható áruk behozatalára szakosodtak azok a két határ között várakozó személyek, akik bizonyos összegért az árukat szállító teherjárműbe a megfelelő létszám biztosítása érdekében szállnak be.

4.4.1.2. Üzemanyag csempészet

A piaci-kereskedelemmel párhuzamosan beindult az üzemanyag kereskedelem is – egyre többen igyekeztek a fölösleges üzemanyagtól rokonoknál, ismerősöknél túladni. Egyes járműfajták tankjának mérete kimagaslóan magasnak számít: ilyenek a német gyártású Volkswagen és Audi márkájú autók, illetve ami ezeket is felülmúlja az amerikai típusú kisbuszok. A határátkelőknél a hatalmas sorokban legtöbbször ilyen márkájú autókkal

találkozhattunk a 2000-es évek táján. Az utóbbi időben sikerült csaknem teljesen visszaszorítani különböző megszorításokkal az üzemanyag kereskedést ezen a határvidéken, de bizonyos lépésekkel még olykor sikerül a hatóságokat félrevezetni.

4.4.1.3. *Cigarettaacsempészet*

Az imént felsorolt közkedvelt autómárkáknál kitapasztalták azt is, hogy bizonyos rejtekhelyeket érdemes kihasználni és akár több karton cigaretta elrejtene bennük. A hivatalos szervek, főként a magyar oldalon próbálták követni a különböző ötletes megoldásokat, de a legtöbb esetben ők is érdekeltek voltak abban, hogy szemet hunyjanak a cigarettaacsempészet felett. Azon réteg, amely hamar bekapcsolódott a folyamatba és újabb hasonló típusú járművekre tettek szert, alkalmazottakkal több fuvart is elvégeztek. Maguk a fuvarosok is bizonyos járulék után már saját autójukkal végezték. Egy hullám indult el térségünkben és azt tapasztalták többen, hogy aki bekapcsolódik szemlátomást egyre tehetősebbé válik. A nagy hullámnak Magyarország schengeni övezetbe lépése vetett véget.

Egy másik szegmense a cigarettaacsempészetnek a zöldhatár – a határ bizonyos szakaszain a Tisza folyó jelzi az államhatárt. Azon falvak, ahol a Tisza államhatárként folyik el a falvak határszélein, ott még máig is él a nagy tételben végzett cigarettaacsempészet. Szállításra alkalmas vízi járművön keresztül már sokkal nagyobb tételben emberek csoportja végzi ezt a tevékenységet.

4.4.1.4. *Idény és szezonmunka*

A külföldi időszakos munkavállalást a magyar nyelvű szakirodalomban az angol *circular migration* kifejezést *körkörös* (Györkös 2007) és *cirkuláris migrációként* vagy többes, cirkulációs, visszatérő vándorlásként említik (Illés–Kincses 2009: 734), de a köztudatban még mindig idény és szezonmunkaként tartják számon. Ezt a jelenséget Magyarország migrációs tendenciáival foglalkozó szakirodalmaiban bővebben is értelmezik (Hárs–Tóth 2010; Göncz–Lengyel–Tóth 2012; Illés–Kincses 2009), így ennek részletes kibontására most nem vállalkozunk, csupán néhány tulajdonságát szeretnénk bemutatni és időszakokban lehatárolni. A legnagyobb válság idején, az 1998-as évek derekán kezdtek elindulni az ilyen jellegű munkákra, és ez a megélhetési forma mai napig is jellemző. A legtöbb munkás, aki hosszabb időre hagyta el Kárpátalja térségét kőműves tevékenységet végzett Budapesten, vagy valamelyik vidéki nagyvárosban. Illegálisan végezték első sorban ezt a munkát, majd egyre többen már a hivatalos okmányokat is beszerezték a kint tartózkodásukhoz. A foglalkozási kör mára nagyon szerteágazó lett és nem lehet csak egy foglalkozásra lehatárolni, mint korábban. A határ menti kisebb falvakba napi ingázással átjártak a munkások egyes szezonmunkába való becsatlakozásra: alma, uborka, meggy, barack szedését vállalták (bővebben lásd még Caglar–Sillo–Józwiak–Hires–László 2011; Berghauer 2012; Sik–Surányi [szerk.] 2015).

4.4.1.5. Turizmus

Kárpátalja – és ezzel együtt Beregszász is – egyre több turista számára válik célponttá, és a korábban magyarországi turisták helyett főként belső Ukrajnából (Kijev környékéről) érkeznek a látogatók (Csernicskó–Laihonen 2016; Karmacs 2017). Elsősorban a térség különleges tájai valamint a multietnikussága vonzza a turistákat. Ezt egyre több szinten kamatoztatják a helybéli lakosok, és a pihenőhelyektől egészen a kereskedelmi egységeken illetve azok termékein keresztül érzékelhető, hogy a térségben egy igen lényeges gazdasági ágazatává vált a turizmus. A 2014-es kelet-ukrajnai háború kitörését követően egy újabb hulláma indult meg a lakosok végleges és körkörös migrációjában. A magyarság helyben maradásának ösztönzésére dolgozta ki az aktuális Magyar Kormány az Egán Ede tervet¹⁴, melyben a gazdasági ágazatok közül magas prioritással emelték ki a turizmus fejlesztését és különböző beruházások, fejlesztések indultak meg ennek köszönhetően¹⁵. Különböző hatástanulmányok foglalkoznak a térség gazdasági fellendítésében lényeges erővel bíró turizmus fejlesztésével (Berghauer 2012, Tarpai 2013, Sass 2012). Utóbbi két-három évben emelkedett a térségbe látogatók aránya, amikor Krím-félszigetet elveszítette Ukrajna. A sziget helyi lakosai a terület önkényes elcsatolása mellett döntöttek – ennek következményeként a korábban ország határain belül mozgó turisták a különleges tájak látogatásakor a Kárpátok egzotikus helyeire érkeztek látogatóba a Krím-félsziget helyett. A térségbe látogató turisták számarányára markánsan hathatott, hogy 2017 nyarától az új biometrikus útlevéllal szabadon, vízummentesen utazhattak az ukrán turisták az Európai Unió bármely tagországába.

Beregszász legfontosabb turistákat vonzó attrakciói:

1. A Szovjetunió idején épített városi termálvizes uszodát utóbbi időben leginkább a turisták látogatják. A termálvíz gyógyító hatásának köszönhetően a turista szezonban tömegesen keresik fel a várost és az uszodát a látogatók – a településen ugyanerre a termálvízforrásra építve alakítottak ki egy sokkal magasabb színvonalú fürdőt is. A Pacsirta termálkomplexum egész Ukrajnából vonzza a turistákat.
2. Beregszászon a bortermesztés történelmi múlttal rendelkezik, a szőlőtermesztés még a 13. században, Béla király idején lett meghonosítva az ide telepített szászok által (Lehocky [1881] 1999: 29) és a Schönborn grófok birtoklásuk idején a legkorszerűbb szőlőtermesztést alakították ki a térségben (Lehocky 1999). A Szovjetunió kolhozosítása során ezt a hagyományokkal bíró szőlőtermesztést átformálták és tömegtermeléssé alakították át. A rendszerváltás idejében – gazdasági hanyatlásnak köszönhetően – alaptőke hiányában

¹⁴ <https://www.egannede.com/egannede-terv.pdf>

¹⁵ Erre a feladatra nevezték ki Grezsa Istvánt, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Kárpátalja fejlesztési feladatainak kormányzati koordinációjáért felelős kormánybiztost.

mindinkább kikopott ez a hagyomány a gazdasági tevékenységek közül, melyben markáns szerepe volt a hozzá nem értésnek, szakmai tudáshiánynak. A turistákat az újjáéledt borkultúra épp annyira vonza mint a termálvizes lehetőségek. Beregszászon egyre több helyen alakítanak ki bordegusztációs pincéket és termeket.

3. A Magyarországról ide látogató turisták elsősorban a magyar történelmi emlékezeteket, kultúrát megelevenítő helyszíneket, épületeket, emléktáblákat, eseményeket látogatják.

4. A Beregszászon és a környező falvakban szervezett különböző fesztiválok elsősorban az ukrán turisták körében közkedvelt, de elvétve néhány magyarországi turistacsoport is ellátogat a térségbe.

4.4.1.6. Mezőgazdaság

2000 és 2001 körül néhány gazdasági jellemzőkre is kitérő vizsgálat alapján a következő általánosításokat fogalmazták meg a Beregszászi járásra vonatkozóan:

- A kárpátaljai magyarságra általában jellemző, hogy mezőgazdasági termeléssel foglalkoznak.
- A rendszerváltást követő időszakban ez nagyon sokáig nem a klasszikus értelemben vett farmergazdálkodást jelentette, hanem sokkal inkább a háztáji gazdálkodás volt jellemző, átlagosan 4 hektár területet műveltek meg
- A vállalkozások esetében a Beregszászi járásban például 20 főnél több alkalmazott nem volt egy vállalkozás esetében sem, ennél több alkalmazott csak az állami szférában fordult elő.
- Általános tendencia volt, hogy minden egyes ágazatban munkaerő-felesleg alakult ki. Ennek volt köszönhető az is, hogy főként közeli ismerősök vagy rokoni kapcsolatok alapján keresték az újabb munkaerőt (Hires–Márku 2003).

A Kádár-kori Magyarországhoz hasonlóan Kárpátalján is fontos volt a második gazdaság/háztájizás. Az állami munkahely, csak mint szimbolikus jövedelemforrásként jelent meg az emberek életében, a haszna a minimális jövedelem mellett az, hogy a nyugdíjalap finanszírozásához szükséges aktív kereséssel járó évek számát tudták fenntartani és gyarapítani. A hivatalos munkahely mellett az igazi megélhetést és többletet a mezőgazdasági, háztáji gazdálkodás vagy az árucseréből/csencselésből származó bevételek jelentették.

4.5. Beregszász kultúrája

Hogy igazán közelebb kerülhessünk a település kulturális jellemzőinek megismeréséhez, megpróbáljuk a legfontosabb intézményeket kiemelni, amelyek a magyar kulturális sajátosságokat magukban hordozzák. Mielőtt bemutatnánk a magyar kulturális színtereket, meg kell jegyeznünk, hogy több elemzést és beszélgetést végeztünk (elsősorban egyéni

interjúkat), amelyekből az derült ki, hogy mind a szovjet érában, mind a napjainkban a spontán, alulról szerveződő kulturális mozgalmak elsősorban a magyar kultúrában bontakoztak ki. Ilyen például a település egyik legfontosabb kulturális színtere az a népszínház, amely működését követően egy évadban már 1-2 alkalommal oroszul vagy ukránul is bemutatta előadásait (Schober 1995). A helyi szlávok körében főként a ruszinság tartotta fontosnak, hogy egy író-olvasó „kávéházat” indítsanak Beregszász sétálóján Petróci Iván szervezésében. A szocializmus idején a költő és műfordító ukrán nyelven tevékenykedett, majd az 1990-es évek környékén áttért a ruszin nyelvre¹⁶.

Úgy tűnik, hogy a hagyományok ápolását és a kulturális jellemzők hangoztatását a településen belül elsősorban a kisebbségek tartják fontosnak, a többség számára kevésbé lényeges, hogy láthatóvá váljanak a településen. A spontán, alulról szervezett magyar kulturális rendezvények csak a jól kiépített és működtetett magyar intézményi háttérrel valósulhatnak meg.

4.5.1. Oktatási rendszer

Az etnicitás elemzéséhez elengedhetetlen a tannyelvválasztás színtereinek a bemutatása. A tannyelv és a közoktatás az egyik legfontosabb része az etnicitás vizsgálatának, amely alakítja és markánsan befolyásolja az etnikai kategóriákban gondolkodást. „A politikai, gazdasági és oktatási-kulturális etnikai alrendszerek együttesen az etnikai kisebbség időben való fennmaradását szolgálják” – mondja Papp Z. Attila (2010: 79), amikor részletesebben kitér tanulmányában a kisebbségi magyar oktatási rendszer relevanciájára, és megállapításában létfontosságúnak minősíti a népcsoport fennmaradásával kapcsolatban. Azon túlmenően, hogy a jövő generáció tudásbázisának létesítése itt zajlik, nem kell megfedkezünk arról a szociológiailag bizonyított jelenségről, hogy az iskolában létesített kapcsolatok az egész életet átszövő kapcsolatokat jelentik, illetve a legtöbb házasság is pont ennek a kapcsolati rendszernek köszönhetően alakul ki (Brubaker és társai 2011). Árendás Zsuzsanna (2010) doktori értekezésében a felvidéki magyarság példáján, a tannyelvválasztáson keresztül mutatja be az etnikai kategóriákban megélt mindennapokat. Következtetéseiben megállapítja, hogy a hibrid (vegyes etnikai) együttélések idilljét töri meg a tannyelvválasztással kapcsolatos döntéshozások illetve az iskolából szivárgó nacionalizmus ideológiák. A kárpátaljai tannyelvválasztásról számos kutatási beszámoló (Ferenc-Séra 2012, Séra 2013, Molnár 2009, Gazdag 2013), tanulmány (Hires-László 2011a, 2016, Csernicskó 2011a, 2011b), szülőknek szóló szakmai tanácsadás (Csernicskó–

¹⁶ <http://bdk.balladium.hu/category/irodalom/>

Göncz 2009), sajtóhír¹⁷ jelent meg illetve doktori értekezés íródott (Szávayné Séra 2015, Nánási-Molnár 2015). Az ország oktatási rendszerének, az intézménytípusoknak stb. teljes körű leírását lásd az alábbi munkákban: Beregszászi–Csernicskó–Orosz (2001: 12–25), Orosz (2005, 2007), valamint Orosz–Csernicskó–Kristofori–Ambrus (2008). Beregszászon még a szovjet érából örökölt oktatási rendszer és intézmények működnek, kivéve a magyar gimnáziumot és a felsőoktatási intézményt. A többi közintézmény állami fenntartású, ám a magyar állam támogatásban részesíti a gyermekeket (szülőket), valamint különböző pályázatokkal időszakonként a pedagógusokat is. Az intézmények felújítására is van lehetőség a Bethlen Gábor Alap Zrt. által közzétett pályázatokon keresztül.

4.5.1.1. Óvoda

Nánási-Molnár Anita (2015) doktori disszertációjában bemutatja a kárpátaljai óvodák oktatási-nevelési programját és az Ukrajnában érvényes kisebbségi intézményeket érintő nyelvi-jogi szabályozásokat. Kutatásával illetve annak elemzésével rávilágít az óvodai tannyelvválasztás kettősségére. A szülőknek az óvodaválasztása egyrészt az anyanyelven való tanulás, másrészt az államnyelv elsajátításáért tett első lépését jelenti. Mindkettőt a gyermekük jövőbeli boldogulása érdekében teszik eltérő indokokkal és érvekkel alátámasztva. Beregszászon tisztán magyar tannyelvű óvoda nem működik, csupán magyar nyelvű csoportok az ukrán nyelvű csoportokkal párhuzamosan. Így igazából tannyelv választás az adott óvodán belül működő csoportok választását jelenti.

4.5.1.2. Általános és középiskola

Az elemi iskola és az azt követő szintek Beregszászon konkrét intézményválasztást jelent, kivéve Bulcsúban, a város külső régiójában, ahol vegyes tannyelvű iskola működik, a 3. számú Zrínyi Ilona Középiskola, és a magyar osztályba járó diákok létszáma körülbelül 170–180 között mozog¹⁸. Magyar iskolák, ahol az elemi iskolai szint magyar tannyelvű a 6. Számú Általános Iskola, a 4. Számú Kossuth Lajos Középiskola, illetve a 7. Számú Általános Középiskola. Az utóbbi a roma telep (helyi szóhasználat alapján *tábor*) mellett működő tanintézmény, ahová a roma gyermekek járnak. Az intézmény nem speciálisan a romák felzárkóztatására létrehozott és működtetett iskola, de mivel főként roma gyerekek járnak ide, így a „cigány iskola” címkével illetik. A 4. számú iskola a város egyik legrégebben működő és legnagyobb, legtöbb gyereklétszámmal működő közintézménye, amely a 11. osztály után érettségi bizonyítványt ad. A 2017–2018-as tanévben kb. 640 diák tanult itt. A 6. számú iskola és a Beregardói 9. Számú Általános Iskola hasonló méretű, és mindkettő 9. osztály után általános iskolai végzettséget ad (kb. 130 diáklétszámmal). 2006-

¹⁷ <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/oktatas/magyar-gyerek-ukran-iskola/>

¹⁸ A diákok létszámát a hivatalos adatok alapján közöljük: <https://open-school.uspishnemisto.com.ua/school/210037/>

ban a 2. Számú Orosz Középiskola kb. 70–80 diákját átköltöztették az ukrán tannyelvű 5. Számú Középiskolába, 2011-ben a 2. és a 8. Számú iskolát gazdasági okokra hivatkozva egybeolvasztották, és létre hozták a 10. számú iskolát. Ez a lépés a közmédiában és az érdekérvényesítő szervezeteknél igen nagy felháborodást váltott ki¹⁹. Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnáziumot az egykori magyar királyi gimnázium utódjaként hozták létre a Szovjetunió szétesését követően, 1991-ben. A diákok létszáma 400–500 között mozog. Az eleinte 8 osztályos gimnázium az ukrainai törvények szigorításához igazodva 2011-től 7 osztályos tehetséggondozó intézmény. Elemi iskola után magyar nyelv és matematika vizsgával tudnak az ide jelentkező diákok felvételizni. Az érettségi megszerzésére lehetőség nyílik még történelmi egyházak által működtetett magyar tannyelvű intézményekben. A református, római és görögkatolikus egyházak líceumai kollégiumi férőhelyeket is biztosítanak. Az 1. Sz. Középiskola (kb. 350 diák) és az épületében működő tehetséggondozó Ukrán Gimnázium (kb. 300 tanuló), valamint az 5. Számú Középiskola (kb. 600 diák) ukrán tannyelvű intézmények. Az utóbbi iskola magas presztízsnak örvend, mivel emelt óraszámokban oktatja az angol nyelvet.

4.5.1.3. Felső- és szakoktatás

A továbbiakban csak a településen működő intézményeket mutatjuk be, amely a későbbiekben bemutatott „magyar világ”, a kisebbségi etnikai kategória jelöltségéhez járulhatnak hozzá. A sajátos magyar etnikai világ megalkotásában kiemelt szerepet játszik és a város egyik legfontosabb intézményévé vált II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Az intézmény impozáns épülete és infrastruktúrája teret ad több tudományos, kulturális, politikai, ismeretterjesztő rendezvénynek. Éppen ezért a beregszászi, kárpátaljai magyarság egyik legfontosabb intézményévé vált. A főiskola teljes történetét, egységeit, illetve a folyamatosan bővülő szakkínálatát és a vele együtt változó diáklétszámát lásd a hivatalos honlapján²⁰. Külön kiemelnénk a főiskola egységeként működő Felsőfokú Szakképzési Intézetet²¹, amelynek az oktatás nyelve szintén a magyar, és kb. 300-350 diákot oktat öt szakon. A további intézményekben csak akkor indítanak magyar csoportot – ahol az általános tantárgyakat magyarul, a szaktantárgyakat viszont ukránul hallgatják a diákok –, ha van rá igény, vagyis megfelelő létszámban jelentkeznek a képzésre (Orosz 2007: 330). A Beregszászi Egészségügyi Kolledzsben végeznek ilyen jellegű képzést szülész, gyógyszerész, ápolónő/nővér szak keretében. Illetve a Beregszászi Hivatásos Szolgáltatási Líceumban szobafestőket, szakácsokat, pincéreket, cukrászokat képeznek ilyen formában (Hires-László 2011b).

¹⁹ <http://www.karpatalja.com.ua/kmksz/hir228.html>

²⁰ www.kmf.uz.ua

²¹ <http://fszi.kmf.uz.ua/>

4.5.2. Vallásosság, egyházak

A történelmi egyházak közé tartozik a református, a római, valamint a görögkatolikus egyház. Maga az egyház, mint szervezeti forma került elemzésünkbe, nem mint vallási hittételt gyakorló szintér. Az egyház egyben az értékrend alakításának terepe abból a szempontból, hogy az etnikai csoporthoz tartozás megélését segíti elő a felekezeti meghatározottságon belül. A valahová tartozás érzésén túl releváns esetünkben a felekezetek által szervezett rendezvényeken való részvétel, és mindezekon keresztül az egyháznak a társadalmi életbe való integráló ereje, ahol magyar kapcsolati rendszerek jönnek létre. A római katolikus²² és a református²³ egyház esetében a vallás gyakorlására a magyar nyelvet használják (a református templomban egy ideig működött ukrán nyelvű tolmácsolás), a görögkatolikus esetében magyarul és ukránul is tartanak miséket. Meg kell jegyeznünk, hogy a pravoszláv egyháznál – ami nem általános Kárpátalján – a városban magyar nyelvű szertartás is folyik. Mivel a magyar etnikumhoz tartozók zömében a református és a római katolikus egyházhoz tartoznak, így az egyháztagek, a hívők főként a „magyar világba” kapcsolódnak be a vallási felekezeteken keresztül. Az újabb felekezetek (a Jehova Tanúi, Baptista, Szombatista) mind a két nyelven, vagyis ukrán és magyar nyelven is tartanak szertartásokat.

4.5.3. Színház

Ortutay Tibor rendezővel indult a társaság és 1951-ben mutatta be első darabját, amely a Szabad szél című operett volt. 1995-ig számos darabot mutattak. A 3 T (tilt, tűr, támogat) elvéhez igazított előadásokkal hatalmas sikereket arattak, mind magyar, mind orosz nyelven. Ezekből sokkal szabadabb és nyitottabb témájú előadásokkal tarkította indítását a hivatásos magyar színház, ám a korábbi nézőközönséget elveszítve (a témaváltásnak és migrációnak köszönhetően) akadozva indult a siker a helyiek körében. Vidnyánszky Attila rendezővel indult 1993-ban az a színház, amely később az Illyés Gyula Nemzeti Színház nevet kapta. A társulat mai napig működik, bár számos személyi váltást élt meg. Mára már mondhatni sokkal nagyobb összhang van az előadások és a nézőközönség között – egyre többen látogatnak el színházi előadásokra a városból és a környező falvakból. A hivatalosan működő színházban csak magyar nyelvű előadásokat szerveznek; a korábban működő népszínház újraéledése a 2000-es évekre tehető, indulását és működését kisebb intenzitás jellemzi, és napjainkban egy-két többnyelvű (ukrán/orosz/ruszin/magyar) előadást mutatnak

²² Beregszász 1548-ban tért át a református vallásra. A trianoni szerződést követően jött létre a Kárpátaljai Református Egyház, melynek püspöksége Beregszászon székel. Egy elhíresült mondássá vált, hogy „Kárpátalján nem minden magyar ember református, de minden református ember magyar” (Józan 1992: 157)

²³ A latin szertartású egyház működik Kárpátalján és a reformáció idején számos katolikus templomot alakítottak át reformátussá (Csáti–Dióssi 1992)

be városi rendezvényekhez kapcsolódóan. Hivatalos helyi szláv (orosz/ruszin/ukrán) színház és előadások nincsenek a városban. A magyar színház működését elsősorban az anyaországtól kapott forrásokból fedezi, illetve kisebb részét az előadások bevételeiből.

4.5.4. Sajtóorgánumok

A Kárpátalja, KárpátInfo, Kárpátalja.ma, Beregsas News, Beregszász hetilap, Beregi Hírlap azok a sajtótermékek, melyeknek szerkesztősége beregszászi székhelyű. A városnak van külön hetilapja, illetve internetes sajtóorgánuma, de a város legnagyobb hírforrásává a jelenlegi polgármester, Babják Zoltán Facebookos – közszereplőként fenntartott – oldala vált, ahol a várossal és városházával kapcsolatos aktuális eseményeket, információkat magyar és ukrán nyelven is közzéteszik (több képpel illusztrálva). A többnyelvűség és multikulturális jelleg érződik a város rendezvényein is, aminek történelmi hagyománya van. Tehát a jelenlegi polgármester fontosnak tartja a bevett szokást követni, saját maga is segíti a magyar világnak a megteremtődését és működését, így tevékenységével helyi közszereplőként (az ukrán államot képviselve) tagozódik be a magyar világba.

4.5.5. Érdekérvényesítő és civil szervezetek

A kárpátaljai magyarság két legfontosabb érdekérvényesítő szervezete, pártja a KMKSZ – aminek székhelye Ungváron van, és helyi alapszervezetként van jelen a városban – illetve az UMDSZ beregszászi székhellyel. A két párt közötti kapcsolatot az állandó rivalizálással lehetne jellemezni. Bár több területen is zajlik a konfliktus a két szervezet között, céljuk egységesnek nevezhető – a kárpátaljai magyarság fennmaradása. Ennek érdekében hasonló eszközöket, lépéseket tartanak fontosnak megvalósítani, ám a személyes vetélkedés és érdekellentétek miatt szinte egymás ellen működött eddig a két szervezet. Mindkét szervezet az anyaországban működő egymással rivalizáló politikai réteghez kapcsolódik, így mindig az aktuális hatalmi rend váltakozásához igazítottan érkeznek meg a támogatások is a két szervezethez. Vagyis az aktuális rezsim függvényében hol az egyik, hol a másik szervezet és a hozzájuk kapcsolódó alegységek rendelkeznek több anyagi forrással.²⁴ Az elitizmus egyik legfontosabb színterévé vált KMKSZ és az UMDSZ, ez alatt azt értjük, hogy a „látszólag civil kezdeményezéseket, intézményhálózatot lényeges jelenségnek titulálja a kisebbségi elit, melyben saját társadalmi erejét, politikai hatalmát tudja öregbíteni” (Enyedi 1993).

Meg kell említenünk az érdekérvényesítő szervezetek mellett a beregszászi magyar konzulátust is. A városban a konzulátus a magyar érdekérvényesítés eszköze, mivel a kettős állampolgárság miatt a helyi lakosok a magyar állampolgársági ügyeit helyben tudják

²⁴ A KMKSZ-t hagyományosan a magyarországi jobboldalhoz, a FIDESZ-hez, az UMDSZ-t a baloldalhoz, vagyis az MSZP-hez tartozónak tekintették hosszú ideig, mára a két szervezet együttes erővel képviseli a magyarság érdekeit Ukrajnában.

intézni, valamint itt zajlik a schengeni vízumok és kishatárforgalmi engedélyek kérelmezése. A konzulátus egyes helyi rendezvények szervezésében is részt vesz, néha kezdeményezőként, amivel a magyar kultúrát kívánják népszerűsíteni, támogatni. A magyar világnak mindenképpen szerves része a diplomáciai képviselő a városban.

Tegyük külön említést azokról a szervezetekről, amelyek az egyházakhoz kapcsolódva jöttek létre. Ilyen például a református egyházhoz kötődő Kálvin Nyomda, ahol elsősorban magyar nyelvű egyházi kiadványok készülnek. A Beregszászi Járási Nyomda teljes megszűnése után az egyetlen nyomdájává vált a városnak. Ide sorolható a Pulzus Rádió, amely a Sion Református Rádióból nőtt ki magát, és magyar–ukrán kétnyelvű (de magyar dominanciájú) adásaikkal tudtak frekvenciát kapni. A Sámuel Alapítvány – szintén a református egyházhoz kapcsolódva – a család típusú gyermekotthonok létesítését és fenntartását szolgálja, vagyis az árva gyermekek családokhoz kerülését segíti és támogatja. A főiskola, illetve városban folyó egészségügyi szakközépiskola református hallgatóinak biztosít szálláslehetőséget a Kálvin Kollégium. A Kárpátaljai Református Egyház Püspöki Hivatalának, Levéltárának illetve Ifjúsági Szervezetének székhelye szintén Beregszászon van. A Máltai Szeretetszolgálat az egységes szeretetszolgálat helyi fiókjának. A Segítő Jobb Alapítvány a súlyos betegségben szenvedő gyermekek és felnőttek gyógyítására szervez gyűjtéseket és jótékonyági koncerteket. A Kezünkben a Jövő Alapítvány az örökbefogadás jogi tanácsadását végzi. A Cserkészszövetség helyi szervezete magyar kötődésű Beregszászon: az ukrán társadalmi életben kevésbé elterjedt. A Kárpátaljai Magyar Nagycsaládosok Egyesülete a Magyar Állam kezdeményezésére jött létre – a tagok számára különböző kulturális, szórakoztató programokat próbálnak biztosítani. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség szintén a városban székel. Létrejött a KMKSZ-nek köszönhető, ami a kárpátaljai magyar nyelven oktató pedagógusok érdekérvényesítő szervezeteként működik, illetve különböző versenyeket, képzéseket szerveznek. Egy olyan kezdeményezéssé vált a Kárpát-medencében, amit a többi határon túli régióban is követtek az anyaország szorgalmazására; újabban a nemzeti jelentőségű intézményként annak fenntartási költségeit is vállalta Magyarország.

5. A fókuszcsoporthoz tartozók interjúinak eredményei

A beregszászi magyarok hétköznapi etnicitásának kutatásához a nyelvi tájképes elemzésen túl a fókuszcsoporthoz tartozók módszerét alkalmaztuk. A beszélgetések elején mindenki kitöltött egy kérdőívet, ahol a legfontosabb személyes információkat kérdeztük meg a résztvevőktől, majd ezt követően mindenki bemutatkozott. A bemutatkozást követően beszélgetések azzal a konkrét kérdéssel indultak, hogy ki milyen problémát lát a városban. A kérdésben mindenki érintett volt, valamint mivel a témánk lehatárolásának egyik fő szempontja a városban belülség, így a diskurzus indításához legalkalmasabb témának mutatkozott. Maga a témakör nem köthető etnikumhoz, vagyis etnikailag semleges témakörrel kezdtük el a beszélgetésünket²⁵. A kérdés feltevését követően csoportonként attól függött a válaszok jellege, hogy ki indította el a beszélgetést, ki vállalkozott először hozzászólni a kérdéshez. Nagyon sokszínű megközelítéssel indították a válaszukat az adatgyűjtők, de témakörönként egy etnikumhoz sem kapcsolhatók a következő problémák: a személt elhelyezkedésének szervezetlensége, a higiénikus igénytelenség például a közegészségügyben vagy egyéb más közintézményben, a közvilágítás hiánya, az utak és járdák rossz minősége, a várost keresztülszövő Vörke-csatorna szennyezettsége, a vezetékes ivóvíz rossz minősége, bizonyos városrészekben a szennyvizet elvezető csatorna elérhetetlensége, az esővíz elvezetésének megoldatlansága és így tovább... A beszélgetések elején úgy tűnt, hogy a helyi magyarság szerint nem a kisebbségi élethelyzetük, nem a város többszempontúsága az egyén és a település legégetőbb problémája, hanem azok az infrastrukturális hiányosságok, amelyek az ország rossz gazdasági helyzetéből, illetve a városlakók igénytelenségéből fakadnak. Ám, ahogy tovább haladtunk a beszélgetések során, egyre több olyan témakör került elő, amely alapján már sokkal inkább az a kép rajzolódott ki előttünk, hogy egy bevált módszer az etnikailag semleges témák kidomborítása, hogy minél kisebb esélyt adjanak az etnikumok közötti konfliktusoknak a békés együttélés megtartása érdekében.

5.1. Etnikailag semleges témák és azok etnicizálása

Az általunk elfogadott értelmezés szerint minden olyan megnyilvánulást, viszonyt, látásmódot etnicitásnak tekintünk, amely az etnikai kategóriák alapján különbségteremtés

²⁵ A beszélgetésekhez az alanyok invitálásakor mindig szükséges volt, hogy meghatározzuk, miről szól majd a beszélgetés. Korábbi próbabeszélgetésnél, amikor csupán a várost jelöltük meg a beszélgetés tárgyának – legtöbbször etnikailag semleges témaköröket, kevésbé etnicizált véleményeket sorakoztattak fel a válaszadók. Ebből okulva a város témáján túl, a toborzásnál már az ukránok-magyarok együttélését, a város etnikai sokszínűségét is beemeltük a tárgykörbe. A konkrétabb (etnikailag determinált) témalehatárolással már közelebb juthatunk azokhoz a véleményekhez, amelyek a hétköznapiakban etnicizálódnak, ám elemzésünkben mindig szem előtt tartjuk, hogy a semleges témakörök feltehetőleg esetenként kevésbé etnicizálódnak a valóságban, mivel a témalehatárolásunk már a toborzásnál etnicizálódott. Az etnicitás vizsgálatánál ezt az „áldozatot” kénytelenek voltunk meghozni, hogy közelebb kerülhessünk a valóságban elhangzó etnicizált véleményekhez.

megteremtése céljából valósult meg (Feischmidt 2010). Maga az etnicitás vizsgálata éppen azért válik bonyolulttá és nehezen kivitelezhetővé, mivel egy komplex, dinamikusan változó, személyenként eltérő értelmezéssel bíró fogalom, ahogy az etnikai identitás is. Feischmidt Margit szerint (2010: 20) az etnicitás vizsgálatánál a kutató elfogultságát úgy tudja leginkább ellensúlyozni, ha elsősorban a társadalmi kontextusra, a társadalmi folyamatokra koncentrál, és azon keresztül próbálja megérteni az etnicitás megvalósulását, illetve annak különböző változatait. Éppen ezért elemzésünkben nem az etnikai kategóriákat (Brubaker 2009) tekintjük elsődlegesnek – annak ellenére, hogy főként ezt szeretnénk vizsgálni és mérni – hanem a különböző társadalmi folyamatokban keressük az etnikai kategóriák által megalkotott valóságokat.

5.1.1. A városhoz kötődés, városban élés és az etnicitás kapcsolata

Szinte minden beszélgetésben résztvevő pozitívan tekint a városra, és a kapcsolat pozitív mivoltát emocionális elemekből építik, amelyeket pozitív élethélményekre, kapcsolatokra, nosztalgikus visszaemlékezésekre alapoznak. A pozitív viszony soha nem a város külleméhez kapcsolódik, hanem elsősorban olyan, a városban megélt életérzésekhez, amelyek a városlakók társas viszonyaiból, kapcsolataiból táplálkoznak. A továbbiakban a város problémáinak felsorolásainál láthatjuk, hogy valóban sok hiányossággal bír a település. A ragaszkodás, a valahová tartozás életérzését is hivatott szolgálni a település, a város, ahol születtek. A kárpátaljai magyarságra vonatkozó elemzésekből (Hires-László 2010, Orosz–Molnár 2007, Csernicskó–Soós 2002, Gereben 1999, 2005, Székely 2018, Papp Z. 2017) is azt láthatjuk, hogy egy földrajzi egységhez: régióhoz, településhez való ragaszkodás kimagasló értékeket mutat. A helyi problémák, a helyi identitás és szolidaritás kollektív megnyilvánulásainak megoldására irányuló kollektív erőfeszítések elválaszthatatlanul összekapcsolódnak egymással. Vagyis a helyi identitás és a közösség lakói közötti szolidaritás érzete előmozdítja a helyi problémák megoldására irányuló kollektív erőfeszítéseket, és a közös problémák megoldására irányuló kollektív erőfeszítések elősegítik a helyi identitást és a szolidaritást. Ha a helyi identitás és a szolidaritás nem észlelhető a lakosok között, akkor valószínűleg nem találnak közösséget bármilyen területi és társadalmi környezetben (Greider–Berry–Krannich 1991). A legtöbb kárpátaljai magyar a szülőföldjének a saját települését tekinti. Ezt láthatjuk a következő idézetben is, ahol kiemeli az adatközlő: számára a legfontosabb a településen kialakult kapcsolatrendszere, a lakosokkal kialakított pozitív viszonya. A Mariann álnévvel kódolt adatközlőnk arra hívja fel a figyelmet, hogy ezekben a kapcsolatokban számára lényegtelen ki milyen etnikai kategóriába tartozik, és milyen nyelven beszélnek. Mariann egy vegyes házasságban élő

hölgy, aki az interjú alatt folyamatosan olyan véleményeket hangoztatott, hogy számára nem jelent problémát a családon belül a különböző etnikumok kultúrájának keveredése. Vagyis a különböző etnikumok barátságos együttélésének kidomborítása ebben az esetben részben amiatt történt, mert saját életében is fontosnak tartja ezt a látásmódot, illetve annak is része, ahogyan saját maga látja a városban élő etnikumok viszonyát.

Mariann: /-Én nagyon szeretem Beregszászt-/ [nevet].

Moderátor: Ühüm.

Klára: /-Én is.-/ [többen nevetnek]

Mariann: Szerintem ebbe benne van minden [nevet]. Én nekem itt a *gyökereim* kinőttek, és én szerintem innen soha sehová semerre [nevet]. És nem szeretném, hogy ha a gyerekeim valaha is, ha, ha esetleg el is kerülnek valahová tanulni, de az lenne a *szívem vágya*, hogy *visszajöjjenek*. [nevet] Szerintem ebbe benne van *minden szeretet a várossal kapcsolatosan*. Szeretem a város lakosait, <=torokköszörülés> ugyanúgy a **magyarokat**, mint az **ukránokat**, **oroszokat** bármilyen nyelven beszélnének. [nevet] Úgyhogy én így állok a dolgokhoz úgy általában, na (F/cs1)26.

A mondanivalójának hangsúlyozására azt a nyomatékos érvet hozza fel, hogy szeretné, ha a gyermekei a jövőben nem hagynák el a települést, a jövőjüket ő itt képzei el. Ennél a véleménynél a csoportos beszélgetésünk megosztottságba ment át. Nem a különböző etnikumok harmonikus együttélését cáfolták a résztvevők, hanem a helyben boldogulással kapcsolatos kijelentést. Mariann munkaerőpiacon aktív kereső, helyi vállalkozó hölgy, akinek tinédzser korú gyermekei még a középiskolai végzettség megszerzésének folyamatában vannak. Úgy látja, hogy a jövőben a gyermekei – ahogy ő is – megtalálják majd magukat idehaza. Az elhangzott véleményre reflektálva az a nyugdíjas, akinek gyermekei külföldön, Kanadában illetve Magyarországon élnek, úgy látja, hogy számára az a boldogság, hogy a gyermekei a boldogságukat megtalálták valahol a nagyvilágban, mert itthon igazán kiszámítható jövőt nem lehet a fiataloknak tervezni. Ennek nyomatékosítására már az unokájának a gondolatát idézi, aki szerint az ott jellemző életminőséget, ha a nagymama vagy bárki megtapasztalná, akkor mindenki oda vágyna. Éppen ezért bármennyire szereti a települést a jövőben a kényszer miatt elképzelhető, hogy neki majd el kell hagynia a várost. Véleményében kihangsúlyozza, hogy számára mennyire fontosak azok a kapcsolatok, amelyeket eddigi élete során alakított ki a városban, ám ha a jövőben el kell költöznie a gyermekeihez, akkor kénytelen és hajlandó ezt az erős köteléket elhagyni.

Mária: Hiába szeressük, mer én is szeretem, nagyon! Ide nőttünk, itt jártunk iskolába, meg itt ismerünk mindenkit, sehol máshol annyira. És ő kijövek+/. mindenki ismerős, mindenki barát, és ez nagyon tetszik, már nekünk jó, de a fiataloknak nem, nagyobbra, többre vágynak (F/cs1).

A fiatalok magasabb életcélok elérésének motivációjával zárja gondolatát a

²⁶ A szervezett fókuszcsoporthoz sorszámmal zárójelben, az idézett szövegek végén jelöljük, valamint az adatközlő anonimitásának megtartását a fókuszcsoporthoz beszélgetések feldolgozásának bevált módszerével, az álnevek használatával oldottuk meg. Minden idézet végén jeleztük melyik csoportos (F/cs) beszélgetésben hangzott el a vélemény. A lejegyzésben a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont lejegyzési útmutatóját (Csernicskó 2004) használjuk, mely Lanttyák István (2009) élőnyelvi szöveg lejegyzési kódolásának egyszerűsített formája.

nyugdíjas. A beszélgetés további részében elsősorban a megélhetési problémákról beszélgetnek a résztvevők, arról, hogy mennyire nincs lehetőség a boldogulásra, és innentől a városhoz való erős kötődés témakörétől teljesen elkanyarodtunk a mindennapi megélhetési problémáihoz. Az erős érzelmi szálakat felülírja a mindennapi megélhetések problémái, valamint a családok felbomlásáért is az anyagi bizonytalanság a felelős – erről beszélgetnek a résztvevők egymás véleményét alátámasztva mindaddig, amíg a beszélgetést meg nem törli a legfiatalabb résztvevő. Szerinte az itthoni boldogulást magának a fiatal generációnak is tudnia kellene alakítani, vagyis csak a lehetőségeket kellene keresni, a városban rejlő potenciális erőket kellene mozgósítani, hogy itthon tudjanak boldogulni. Az ő meglátása szerint nem a várost, nem a helyzetet kell hibáztatni, hanem saját magunkat: „*azt hiszi, hogy a város érte él, közben pedig mi vagyunk a városért*” (Anna/Fcs1). A domináns Mariann ezt a véleményt is megérti, de a többiek már kevésbé, sokan támadják, hogy a rezsiköltségek fedezése után a fizetésből a családoknak már nem marad a mindennapi szükségletekre elegendő összeg. Sokat beszélgetnek arról is, hogy túl nagyok a fiatalok igényei. Anna továbbgondolja és boncolgatja véleményét annál a témánál, amikor arról beszélgetnek a résztvevők, hogy egyre több orvos és tanár hagyja el a várost a jobb megélhetést keresve külföldön. A saját nézeteit, hűségre építő meglátását is arra vezeti vissza, hogy lehet még túl fiatal, és éppen ezért tartja fontosnak az itthon maradást bármilyen áron. Egy másik beszélgetés során Annával egy korosztályú Kamilla is hasonló gondolatokat tartott fontosnak az itthon maradással kapcsolatban. A fiatalabb, még tanulmányait folytató válaszadóknál tapasztaltuk tehát azokat a meglátásokat, amelyekben az emocionális elemekre építő helyben maradást, kitartást tartják elsődlegesnek és nem az anyagi biztonságot. Ha figyelmebe vesszük, hogy a helyi identitás és szolidaritás az informális szocializációs folyamatokból fakad a közösség interakciós arénájában (Gold 1985: 100), akkor érhető, hogy a fiatalok magasabb kapcsolatrendszere, -hálózata fokozza a településhez ragaszkodást, főleg, ha az adott fiatal minden iskoláját helyben végezte. Az erősen ragaszkodó fiatalok mind a településen működő iskolahálózatban tanultak.

Anna: Szerintem minden attól függ, hogy mennyire szeretjük a saját városunkat. Hogyha itt otthon érezzük magunkat, és hogy ha vagyunk annyira hűségesek, vagy nem tudom, tehát... Most ilyen hu de nagy szavak, hogy most én ezeket mondom. Lehet, hogy azért, mert olyan sokkal fiatalabb vagyok, [nevet] hogy nekem még vannak ilyen+... De akkor ők itt fognak maradni. Akik úgy gondolják, hogy semmi hasznuk ebből a városból, azok el fognak menni (F/cs1)

Kamilla: Én nekem a kérdés ő után már rögtön az jutott eszembe, a mit Viktória?+/. amit, Viktória mondott: az elvándorlás. Hogy ő ott van részben az is, hogy nem tudnak sokan megélni, de hogy ha meg is tudnak, akkor, akkor nincs az a kitartás, az a hűség a hazájuk iránt sokaknak. És, és igaz az, hogy, hogy romlani fog a színvonal, sajnos, de reméljük, hogy visszajönnek időbe. Azok, akik talán most elmentek. (F/cs5)

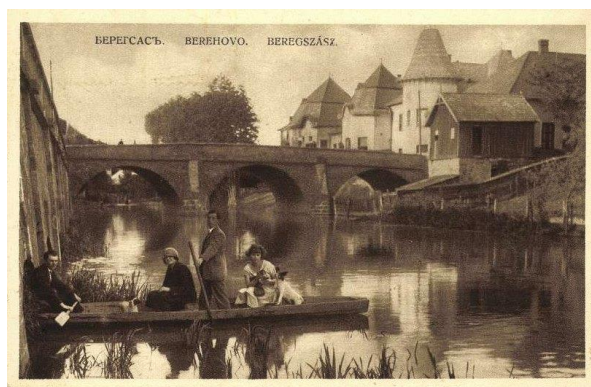
Anikó egy egy másik csoportos beszélgetés során szintén arról beszélt, hogy mennyire szereti a szülővárosát és milyen szépnek tarja, majd két mondattal később arról számol be,

hogy milyen elhanyagolt, és szemetes ez a szép város. Tehát maga a szépségét ez az adatközlő is abban látja, hogy milyen szép emlékek fűzik a településéhez, ezt alátámasztja a nosztalgikus emlékek idézésével, amikor még a tiszta vízben a városi gyerekek úszni tanultak. Ápoltabb városkép volt látható az egykori képeslapokon is, amikor még csónakázásra is alkalmas volt a Vérke (1. kép).

Anikó: Na, én akkor el+... elszeretném mondani, hogy Beregszász egy nagyon gyönyörű szép város, amit nagyon szeretek.

Moderátor: Ühüm.

Anikó: Ahol születtem, és ahol megszeretnék halni. Itt szeretnék élni mindég. Hogy mi a probléma a várossal azt, azt mondom neked, hogy ő szebbé és tisztábbá kellene varázsolni ezt a várost. Nekem az a problémám, hogy nagyon sok elhanyagolt öö területe van a városnak, öö a Vértét, a gyönyörű szép Vértét, ahol valaha, az édesanyáink, apáink, für+... fürödtek, ahol én anno megtanultam úszni (F/cs3).

1. kép. A várost keresztülszelő Vérke-csatorna egy a 30-as években készült háromnyelvű (ruszin, cseh és magyar) képeslapon

Miután a város összes infrastrukturális problémáját átbeszéltük a harmadik csoportos beszélgetés résztvevőivel, megkérdeztük, hogy milyen Beregszászon magyarként élni. Az etnikai kategóriákba gondolkodás irányába tereltük a beszélgetést, és Zoltán rövid válaszában érzékeltette, hogy igazából mint magyar, nagyon jól érzi magát, és ezt természetesnek veszi, mivel itt a magyarok otthon vannak. Arra is utalt, hogy a térségben különböző államalakulatok is működtek, de Beregszász a magyar mivoltát mindig megtartotta. A magyarok a többi etnikumhoz viszonyítva azért lehetnek kényelmesebb helyzetben, mivel ez az etnikai kategória hamarabb volt itt, mint a többi. Zoltán a hegyvidéki ruszinokra utal, akik a hegyvidéki területeken éltek leginkább az 50-es évekig, majd a betelepítések következtében a korábban csak magyarok által lakott síkvidéki településeken is megjelentek, illetve mesterségesen is létrehoztak ruszin falvakat. Ezt a folyamatot sajnálattal közli, de ennek ellenére leszögezi, hogy több baráti kapcsolata van a helyi szláv lakosúakkal: oroszokkal, ukránokkal, ruszinokkal. Viola az elhangzott szélsőséges nézetek korrekciójaként megjegyzi, hogy az emberek pozitív és negatív tulajdonságai etnikumtól függetlenek. Erre reflektálva Zoltán ismét leszögezi, hogy a településen nagyon jó érzés magyarnak lenni. Katalin kihívásként éli meg a magyarságát, ahogy Károly is helyesli ezt a meglátást. Katalin Zoltán állítását saját tapasztalatával cáfolja, ugyanis szerinte egyre

nehezebb a városban magyarnak lenni, ha valaki nem ismeri megfelelő szinten az ukrán nyelvet²⁷.

Zoltán: Fogas kérdés. Mivel magyarként születtem nekem jó, csak hát többféle itten bevándorlók. Tehát lemosta őket a hegyről a víz, megállapodtak. Sajnos.

Katalin: Egyre nagyobb kihívás.

Moderátor: Ühüm. Mert?

Zoltán: De viszont én megvagyok elégedve. Vannak barátaim **ukránok**, **oroszek**, **ruszinok**. Minden és azt mondják, hogy **magyar** hát **magyar** +/-.

Viola: Minden nemzetbe van jó is rossz is.

Zoltán: De viszont én mint **magyar** úgy érzem Beregszász mindig is **magyar** terület vót. Vót az román, cseh meg összevissza, de **magyarok** vagyunk. Beregszászba **magyarnak** lenni jó.

Károly: Kihívás. Sajnos.

Katalin: Kihívás? Miért mondjuk, hogy kihívás? Lehet, hogy ez a korból vagy a kor előrehaladtával is összekapcsolható, hogy felnőttként már több a kihívás az ember életében és így megmaradni magyarnak és úgy nevelni a gyerekeimet, hogy-hogy **igazi magyarokká** váljanak. Lehet, hogy emiatt van csak, de talán úgy gondolom, hogy régebben a mi szüleinknek kicsit egyszerűbb volt. Lehet, hogy könnyebben tanulták meg az orosz nyelvet annak idején az iskolában. Tudtak vele boldogulni. Mi az **ukránnal** mennyit küszködünk iskolában? Mert én Ungváron jártam egyetemre, én ott tanultam meg azt a szintet, amellyel már nem adnak el **ukránul**. De nagyon nehéz volt, és ott tapasztaltam meg azt, hogy mi az hogy „hoppá”. Egy idegen országban, idezőjeles idegen országban élek **magyarként**.

Moderátor: Itt nem érzékelted korábban?

Katalin: Itt nem.

Moderátor: Amíg itt voltál Beregszászban?

Katalin: Amíg itt voltam Beregszászban, annyira nem. Most már így a felnőtt élettel, munkahellyel, a munkahelyi kapcsolatok árán vagy révén meg megismerem vagy megtapasztalom azt, hogy kicsit-kicsit hiányzik az a plusz **ukrán** nyelvtudás és kevés, csak kevés megmaradunk **magyarnak**, csak **magyarnak** (F/cs2).

Katalin otthonosság érzetében akkor történt változás, amikor a 70 km-re távolabb lévő megyeszékhelyre került. Ettől a megtapasztalástól kezdve már másként tekintett a városban élésére, és attól a pillanattól kezdve is, hogy kereső emberré, szülővé vált. Amikor egyre inkább negatívabb helyzetben látta saját etnikumának állapotát a városban és régióban, teherként hárult rá, hogy ebben a helyzetben a gyermekét „igazi magyarnak” nevelje, ha azt szeretné, hogy gyermeke valóban boldogulni tudjon ebben az „idegen országban”. A társadalmi elvárás tehát kikényszeríti, hogy bizonyos etnikai kategóriához tartozó viselkedéseket, szokásokat produkáljanak azok, akik magyarként élnek a városban. A nyelvtudás hiánya generálja az idegenség érzetét, az etnikai kategória alacsonyabb presztízssértékét. Amennyiben az adatközlő értené és tudná az ukrán nyelvet, úgy a városban megélt pozitív magyarságát nem tartotta volna alacsonyabbrendűnek. Az államnyelv ismeretének hiánya egy kisebbségben élő etnikai csoport számára a hatalmi harcok mezején (Todd 2005: 440) kulcsfontosságú tényező, és ebben az esetben a magyar nyelv presztízssértékének a csökkenését láthatjuk. Zoltán azért nem élhette meg ezeket a negatív élményeket, mivel kereső tevékenységének megfelelő ukrán, orosz nyelvtudással bír, erről a későbbi hozzászólásaiban beszél.

Nagyon sokáig egy magyar dominancia volt érezhető a városon belül, és ez egyre

²⁷ Az államnyelv tudásának hiányával valamint annak oktatásával külön fejezetben foglalkozunk

inkább érvényes napjainkban is. Ezt erősíti a városhoz kapcsolódó illetve azon belül kiépült különböző magyar intézményrendszerek és civil szervezetek (Hires-László 2016a), valamint a környező falvakban élő tömbmagyarság (Molnár–Molnár D. 2005). A kulturális szerveződések, civil mozgalmak is a magyar kulturális dominancia jellemzi. Mint ahogy a későbbiekben láthatjuk (a migrációról szóló fejezet) maguk a résztvevők is egyre inkább azt a tendenciát igazolják hozzászólásaikkal, hogy a városban egyre kevesebb magyar él. Az elvándorlás egyre inkább érződik a városon belül, és a magyarság létszámának csökkenésével együtt egyre inkább csökken az otthonosságérzetük is. A következő idézet arra a témakörre reflektált, hogy hiába vannak kevesebben a magyarok, mégis jobban láthatók.

Anna: Azért, mert nekünk folyamatosan bizonyítanunk kell, hogy nekünk van létjogosultságunk a városban. És olyan minthogyha a nap minden pillanatában bizonyítani kell(ene), hogy ez az enyém.

Moderátor: Ühüm.

Anna: Nem, nem az övék, és (nem) én vagyok itt vendég, hanem ők vendégek, és hogy köszönjék meg! (F/cs1)

Vagyis ha hangosabban és mindenütt rendszeresen megjelenik a kisebbség, valamelyest többnek láttatják magukat. Ez lehet az otthonosságérzet megtartásának, a városban egyre kisebb lélekszámú magyarság megmaradásának az egyik fontos záloga? A kérdést a kulturális élet szervezésével foglalkozó fejezetben próbáljuk megválaszolni.

Az ötödik beszélgetésnél, amikor a 2014-es háború, zavargások kitörésének időpontjára emlékeztek a résztvevők, akkor az egyik vallásos és istenhívő válaszadó arról mesélt, hogy benne igazából semmilyen félelem nem volt, hanem attól tartott, hogy a neki és családjának el kell majd hagynia a települést, az otthonukat. Az élete felől nem aggódott, csak hogy a vidéket el kell hagynia.

Anett: Hát, (.) ettől, ettől tartottam, hogy el kell hagyni az otthonunkat, megint csak Beregszászhoz térek vissza, ettől tartottam, hogy el kell hagyni, el kell mennünk innen, ebből, erről a vidékről, mer ugye arról volt szó, hogy akkor Magyarország visz bennünket. Na ettől tartottam, hogy el kell hagyni ezt a kis várost. De félelem az nem, csak nem szeretnék innen elmenni (F/cs5).

5.1.2. Közutak problémái, közművesítés, városon belüli állami szolgáltatások – a városon belüli hiányosságok és azok etnicizálása

Már láthattuk, hogy a várost a városlakók nem feltétlenül a külső jegyei miatt szeretik. A beszélgetésünk elején elsősorban a problémákat próbáltuk kiemelni, de nagyon sok olyan résztvevő volt, akik azért hozzászólhattak, hogy vannak pozitív előrelépések ezekben a hiányosságokban. A következőkben bemutatjuk, melyek azok a fontosabb témakörök, amelyeket lényegesnek tartottak a résztvevők a város hiányosságait kiemelni, és ezekben végig keressük az olyan látásmódokat, amelyekben a városlakók valamilyen etnikai kategória szerint értelmezik és látják a hiányosságokat (Yang 2000). A városlakók

elégedetlensége nem alaptalan – a következő témákban bemutatott hiányosságok valóban megnehezítik az emberek életét, mindennapjait.

5.1.2.1. Járhatatlan utak, városi ivó- és szennyvízvezeték problémája

Országos szinten is nagyon rossz utakkal találkozhatunk, ám ezt a rossz minőséget felülmúlja a Beregszász mellékutcaiban tapasztalható járhatatlan utak. Nem csupán a kátyúk jelentik a problémát, hanem elsősorban az, hogy a város mellékutcai még soha nem voltak aszfaltozva – vagyis a földutakon az iszonyatos mennyiségű esővíz miatt hatalmas (1-2 méteres) tócsák alakultak ki. A város koszos mivoltáért a temérdek mennyiségű sár is a hibás. Arról is beszélgetnek a résztvevők, hogy hiába próbáltak több hivatalos szervhez is fordulni még a fontosabb utcákban lakók is az utcák aszfaltozását kérve, soha nem történt semmi. Esetleg egy útgyaluval elegyengették a felszínt, viszont ettől többre nem jutottak.

Mária: Jaj, de már annyi sokat volt jelentgetve, az, az, hogy, hogy, azt a Kiserdő utcával csináljanak valamit, és nagyon sokszor mentek fel már Ungvárra panaszt tettek, meg ő az emberek aláírásával. Nem tesznek rajta semmit, valóba. Úgy elmegy néha egy-egy autó, az egy kicsit úgy legyalulja a tetejét és összetúrja, és ennyi. Pedig ott megvan a nagyon jó alap, ott igazán, hogy lehetne aszfaltozni szerintem, mert az jó alapja van, jó köves (F/cs1)

Az utak rossz minőségéért természetesen a vezetőséget okolják – értelemszerűen az útkarbantartás egy olyan tényező, amelyet maguk a városlakók nehezen tudnának önerőből megoldani. Bár vannak rá példák Kárpátalján, hogy a lehetetlen útviszonyokat megelégleve civil összefogással kátyúztak vagy aszfaltoztak legalább egy bizonyos sávban²⁸. Azt is megjegyzi a résztvevők, hogy a városban egyre több útszakaszt próbálnak felújítani, de az államkasszából érkező pénzüsszegek elenyészőek, és ezekből csak kisebb útszakaszok felújítását tudják megoldani. Az utakkal kapcsolatban csak egy beszélgetésben tapasztaltuk azt, hogy amikor az egyik résztvevő az utcájában zajló útjavítás mögöttes céljaként a turisták kiszolgálását említette, akkor a többiek is helyeslően igazolták a véleményét, és hogy ezt nyomatékosítsák, közbevágtak az elbeszélés folyamatába. A turisták jelenétével külön részben foglalkozunk, amit viszont érdemes kiemelni a beszélgetésből, hogy az adatközlő megelégszik azzal a fejlődéssel, hogy az utcájukban rendezték a járdák állapotát, igaz, hogy sokan a saját házuk előtt korábban már kénytelenek voltak megoldani, ha nem akartak a sárban járni. Mellékesen megjegyzi a résztvevők, hogy a vízvezeték, amely a lakosokat szolgálná, egyes utcákban még mindig nincs megoldva.

Magdolna: Hát mi most meg vagyunk elégedve. A mi utcánk a Sevcsenkó utca. Most igazán, a járdát is felújították, aki előtt még nem volt megcsinálva. Többen+/. az emberek egyedül megcsinálták, mint mi is ugye, hogy ne a sárba. Most végig leaszfaltozták, mivel, hogy ott a Pacsirta és ott a turisták járnak, úgyhogy a mi utcánk most, ő mi most meg vagyunk elégedve. Igaz nincsen városi víz a mi oldalunkon, vagyis a mi utcánkban+/. Mert a másik oldalon is csak úgy behúzták a másik utcába, de na+... Most meg vagyunk elégedve úgyhogy, mivel a turistaforgalom megnövekedett, így rendezték az utcánkat is úgyhogy+...

²⁸ Ilyen település Nagydobrony, Kisbégány, Beregújfalú, ahol a lakosok maguk javították ki a településen áthaladó országutakat.

Enikő: A turisták számára.
Magdolna: Igen, igen.
Mihály: A turisták számára.
Magdolna: Nyilvánvaló (F/cs6)

Az ivóvíz és a szennyvíz elvezetésének problémája szintén egy olyan probléma, amely a lakosok önszerveződésével nem megoldható, ezt csak a helyi szervek központilag tudják orvosolni. Maguk a résztvevők is elmondják, hogy ez a probléma már nagyon régóta jelen van, éppúgy, ahogy az úthálózat hiánya is²⁹. A város vizeivel kapcsolatosan arról is sokat beszélgettek a résztvevők, hogy sokan a városon belül a Vérke csatornába vezetik a szennyvizet – ezt nemcsak a városlakók teszik, hanem egyes intézmények is: városi uszoda, járási kórház stb. A környező falvakon keresztül folyó csatornát tovább szennyezik, és az eredmény, hogy egyes településeken a kellemetlen szagok miatt szinte lehetetlen időszakosan a szabadtéren tartózkodni. A következő idézetben elsősorban a résztvevő azzal indítja gondolatát, hogy a legfontosabb az ivóvíz hiányának megoldatlansága, majd a Vérkét átszelő műemléknek minősített kőhid problémájára tér ki. A településen áthaladó teherforgalom megrongálta a kőhidat, repedések jelentkeztek a tartóoszlopokon, és ennek megoldásaként a forgalom elterelésére tervezték az elkerülő utat. A 2008-ban megindult építkezés még 2019-ben sem valósult meg.

Henrietta: Hát nagyon sok ilyen égető probléma van szerintem, aminek a megoldása első sorban anyagiaktól függ. Például nagyon sok utcába a városba az ivóvíznek a nem+... a városi víznek a nemléte, nem bevezetése az hatalmas problémát okoz, lévén hogy ugye a kutak száradnak ki, ő és illetve ugye most éppen ilyen aktuális probléma, amit nagyon sok helyen lehet olvasni ugye, és állítólag veszélyes is ugye a Vérke-hídnak a problémája, illetve nagyon rossz állapota, ami nem tudjuk, hogy mihez fog vezetni. Problémát jelent az, hogy nincsen elkerülő út a városban, Beregszász környékén és megindult a teherforgalom, és ezért ugye itt kamionoktól megkezdve, teherautóktól ő minden jár a városon keresztül, ami hát szennyezi a levegőt, és a környezetet. Ő és ő hát ez mind, mind hatalmas problémát jelent, úgy a város lakosságának+/. (F/cs4).

Több tiltó táblát helyeztek ki a város környéken és azok bevezető útjain, ám a tiltás ellenére is behajtanak a kamionosok, és gyakran a képen látható magasságkorlátozó, illetve többnyelvű figyelmeztető táblát sem veszik figyelembe. A város vezetősége a saját hatókörében igyekezte orvosolni a problémát, de megyei szinten mindig történt valamilyen probléma a megvalósításnál – ezt legtöbbször az anyagi források hiánya vagy az adminisztratív ügyek lehetetlenítették el. A többnyelvű felirat a különböző nyelveken beszélő kamionsofőröknek szól, hogy megértsék azt bármilyen nyelven is beszélnek. A város több etnikumainak együttélésében bevett szokásként jelenik meg a különböző nyelvek megjelenítése a különböző kiírásokban (Csernicskó 2013, 2019) – megoldhatták volna egyszerűen az államnyelv (ukrán) és a világnyelv (angol) használatával a feliratot, ám

²⁹ Mélyebben nem szeretnénk kiértékelni a város vízvezetékének történetét, amelyről személyesen a közművesítésért felelőssel készítettünk egyéni interjút a kutatás tervezésénél, ugyanis nagyon sok gondal küzdenek. Sok problémát megoldottak önállóan, de a nagyobb beruházásokhoz szükséges pénzfedezetek hiánya nélkül nem tudják ezeket a problémákat orvosolni.

fontosnak tartották a különböző nyelvek megjelenítését. A többnyelvű felirat részben megtisztelő mindazokkal az áthaladó sofőrökkel szemben, akik más nyelven beszélnek, illetve Beregszász tradicionális többnyelvűségének egy igen fontos reprezentációja a város legfontosabb kereszteződésében.

2. kép. A nyolcnyelvű figyelmeztető felirat a Beregszász központjában található kőhíd lezárásáról

A beszélgetők többször is olyan megállapításra jutnak, hogy az Ukrán állam teljesen kivonult az ellátásrendszerből és teljesen ellehetetleníti a városlakók életét, ezt láthatjuk a következő részben is. A problémák értelmezéséhez, a város gondjainak bemutatásánál tartották fontosnak megjegyezni maguk a résztvevők, hogy az állami támogatások nélkül ezeket a problémákat a város önmagában nem tudja megoldani.

Henrietta: Mondjuk ennek egyébként az is az oka, hogy a megyei költségvetésből őö most is őö felháborodás is volt, mert Szőlös ő milliókat kapott, Beregszász meg ő na+/. valami pár ezret.

Karolina: /-Azt én nem nagyon tudom.-/

Henrietta: /-Költségvetésbe igen.-/ Úgyhogy nagy vita volt.

(...)

Karolina: De, de én nem látok sehol+/. Minden csak romlik, meg romlik, ha Magyarország nem segítene az iskolákon, óvodákon, semmi+/. még egy darab vécépapírt sem adnak, semmit nem ad a város, semmit. Úgyhogy az ha valami van, akkor az Magyarország+... (F/cs4).

Azért is érdekes példa Nagyszőlös: mivel a Beregszászi járás után a Nagyszőlösi járásban beszélnek a legtöbben magyar nyelven. Kárpátaljai viszonylatban Beregszászba nagyon kevés pénz érkezik az állami büdzséből, ezt azzal is magyarázzák sokszor a helyiek, hogy a magyar kisebbség jelenléte miatt szándékos negatív megkülönböztetést él meg a város. A többi nagyobb városban állami finanszírozásból különböző fejlesztések zajlottak az elmúlt néhány évben, ehhez képest Beregszász ilyen jellegű támogatásokat nem kap. A második magyarok lakta járás székhelyére, Nagyszőlösre is nagyobb finanszírozás érkezik, mint Beregszászba. Henriettának nagyobb rálátása van a város irányítását érintő problémákra, mint Karolinának – ezt nyomatékosítja akkor, amikor közbevág Henrietta elmesélésébe, hogy közölje, ő ilyen apró részleteket nem tud, csupán azt látja, hogy az ukrán állam a legegyszerűbb dolgokat sem képes finanszírozni. A magyar állam támogatását emeli ki, amely bemutatására külön részt szentelünk.

Nemcsak Henrietta és Karolina nézőpontját érdemes kiemelni a városban megélt problémák magyarázatánál, hanem Éva gondolatát is, amelyet a beszélgetésben résztvevők helyeseltek. A város vezetőségét egy vállalkozói réteg alkotja, és véleményük szerint az a probléma forrása, hogy az egyéni üzleti érdekek előrébbvalók a város problémáinál. A valóság természetesen összetettebb, de nyilvánvaló, ha többen is helyeselték az állítást, akkor ez a meglátás is megállja a helyét.

Éva: Nincs elfelejtve, de egyszerűen most olyan emberek ülnek, akiknek fontosabb az üzlet, meg az üzlet, meg az üzlet érdekei, mint a város.

5.1.2.2. A közegészségügyi és rendfenntartó szervek a városban

Láthattuk az előző fejezetekben, hogy a városba érkező kevés állami pénzek mennyi problémát generálnak, és ezt kiemelten érzékelik a városlakók két igen fontos intézményrendszer működésében (az oktatási rendszer hiányosságait az etnicitáshoz köthető témán belül mutatjuk be). Annak ellenére, hogy problémaként merül fel az egészségügyi ellátás és a rendfenntartó szervek rossz működése, mindkét állami szolgáltatáson belül számos etnicitáson keresztül értelmezett véleményeket is tapasztaltunk. Az Ukrajnában működő korrupció számos probléma okozója, és ezt az összes állami szerven keresztül fokozottan érzékelik a városlakók. Ukrajna közel 30 éve, az állam megalakulása és függetlensége óta küzd a korrupció leküzdésével. A rendszerváltást megelőző időszakban is működött a korrupció, viszont csak bizonyos esetekben lehetett érzékelni és kevésbé feltűnő jelleget öltött. Kialakulásában, fokozódásában fontos szereppel bírt a rendszerváltást követő hatalmas gazdasági válság. A korrupciós ügyek terjedésében talán ez adhatta azt a kiinduló pontot, mely az emberek beállítódásába, értékvilágába lassan teljesen megszokottá és természetessé vált. A burkolt, leplezett korrupciós ügyekből nyílt esetek jöttek létre és közismert tarifákkal ellátott tevékenységek jelentek meg a gyakorlatban: például mindenki tudja mennyit kell fizetni, hogy valakinek hamarabb elkészüljön az útlevele, több nyugdíjat számfejtсенek, és hogy kihez kell fordulni az „ügy” érdekében. Ukrajna Európai Unió csatlakozásának egyik előfeltétele volt, hogy az országban tegyenek lépéseket a korrupció visszaszorítása érdekében³⁰, illetve előfeltétele volt az IMF hitelek folyósításának is³¹. Több látszólagos lépést is tettek a korrupció visszaszorításának érdekében, de igazából ezek nagy változásokat nem eredményeztek. A *Transparency International* (TI) 2012 óta követi többek között Ukrajnában is működő korrupciót, és az általuk számított mutatók alapján 2012-ben 26-os, 2017-ben 30-as indexszel még mindig a legkorruptabb országok közé tartozik³².

³⁰ Az első ilyen lépés volt a 2011. április 7., № 3206-VI hozott rendelet

³¹

https://www.napi.hu/nemzetkozi_gazdasag/korrupcioellenes_torvenyhez_szabja_az_ukran_hitelt_az_imf.657108.html

³² lásd: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017

A közegészségüggyel kapcsolatos problémáknál a beszélgetésben résztvevők elsősorban az országban általánosan jellemző korrupcióról beszélgettek. Legtöbb problémát a helyben működő orvosi ellátásban látták, de általában az Ukrajnában működő egészségügyre jellemző mentalitást is sérelmezték. Általános tendencia az ukrán kórházak, klinikák orvosi felszereléseinek, a kórtermek, folyosók, mellékhelyiségek elavultsága, alacsony higiéniája. Ezeket az állapotokat tetőzi az egyre nagyobb problémát jelentő értelmiséget is érintő migráció – több interjúban is megemlítették, hogy egyre kevesebb hozzáértő szakértő van, akihez bármilyen kérdéssel, betegséggel fordulhatnak. A következő idézetben is az rajzolódik ki, hogy a betegségből a gyógyulást csak önerőből lehet fedezni, az állami ellátó rendszer erre alkalmatlan.

Debóra: Igen. És az orvosi ellátás

Moderátor: Mert?

Debóra: Hát mert, hogy ha akármilyen problémát tapasztalsz, nincs is kedve az embernek hozzájuk menni, mert egyszerűen, ha nincsen pénzed, anyagi háttered, ahogy+... Most ha igen van egy pár összeg a zsebembe, és akkor most fordulok orvoshoz. Ez itt a+...

Viktória: xxx még ha pénzed is van. Hiányzik, nincs kihez menni.

Debóra: Nincs kihez menni. (F/cs5)

A rossz rendszer és körülmények ellen már nem is lázadnak, azt már megszokták. Hogyha egészségügyi problémáik vannak, akkor megkeresik, felkutatják azt a hozzáértő szakembert, aki megoldást tud adni problémáikra. Egyedül Anna foglalta össze azt, hogy az egész országban jellemző mentalitás milyen rossz hatással van minden olyan tevékenységre, amelyek a legfontosabbak kellenének, hogy legyenek. Az egész országot egy színházhoz hasonlítja.

Anna: Kicsit olyan, mint ukrain mentalitású lenne a tanítás is. Például az orvos+... A, bemegyünk a kórházba, hát gyógyítgatnak, tanítgatnak az iskolába, a vezetőség is kicsit vezetget, de hát most senki nem gondolja komolyan, de hát olyan, mint hogyha színház lenne ez az egész ország. [nevet] Tehát, hogy kicsit eljátsszuk azt, hogy tanítgatunk, tanítósat játszunk, de úgy senki nem gondolja tudatosan komolyan, hogy ennek azért van egy kicsi súlya, meg, hogy felelősséggel kellene ezeket a dolgokat csinálni. Mer, hogy a tanárnak is mekkora felelőssége, hogy az a gyerek úgy kellene, hogy kikerüljön a keze közül, hogy ha meggebed a gyerek, akkor is fog tudni *ukránul*, akkor foglalkozok vele. Akkor a szabadidőmből veszek el, akkor foglalkoznom kell. Meg kell, hogy tanítsam, mer ez az én feladatom. Olyan, mintha senki nem érezné, hogy mi a feladata. Oda vagyok téve, azt csinálom, de hogy így+... Csinálgatom. Kapok érte egy kis fizetést, és akkor azzal úgy elvagyok. (F/cs1)

Az egészségügyi élményeket tetőzik azok a tapasztalatok, amelyeket az ukrán nyelvtudás hiánya miatt szenvednek el a kárpátaljai, beregszászi magyarok. A nyelvhasználatra vonatkozó témaköröknél automatikusan a legtöbb adatközlő az orvosokkal és az egészségügyben dolgozókkal kapcsolatos élményeiket mesélték el. Éva is arról mesél a következő idézetben, hogy ő is ragaszkodik a magyar nyelv használatához a városban, amikor az államnyelvvvel kapcsolatos élményeiket mesélték a többiek. Az adott orvosnőt a beszélgető társak is ismerték, és megerősítették, hogy minden helyi lakost kioktat arról, hogy ne beszéljenek magyarul. Az etnicitás és a probléma igazából a nyelvhasználaton keresztül

fonódott egybe, a konfliktus forrása abban rejlik, hogy a páciensek, a városlakók nem ismerik az államnyelvet (erről bővebben lásd a nyelvhasználat fejezetet).

Éva: Jó, én is kiszoktam kérni magamnak. Sajna én is ilyen harcias természetű vagyok. Nem sokra megyek vele, ha legközelebb elmegyek orvoshoz. Van egy szívorvosnő, aki a szívfelvételeket készíti a klinikán és mindig kioktat, hogy ne *magyarul* beszéljek vele. (F/cs2)

A különböző etnikumokhoz tartozás intenzitásának a változására láthatjuk a következő példát. Képlékenységet és változást láttak a beregszászi magyarok az egészségügyben dolgozó helyi szláv lakosú dolgozói körében, amikor változást érzektek az etnikai kategória presztízisértékében. Zsófia visszaemlékszik azokra az időkre, amikor még a „narancsos forradalom”-ként ismert időszakban egyre több, az ukrán nyelv használatát szorgalmazó rendelet született, és amikor egyre több értelmiségi hangoztatta azokat a véleményeket, amelyek alapjául szolgáltak egy szélsőséges nyelvtörvénytervezetnek (2008-at követő időszokról beszélünk). Ezt az időszakot „ukrán láz”-ként minősítette Zsófia, és ennek enyhülését látta akkor, amikor már magyarországi támogatásokban is részesítették az első ízben magyarul tudó orvosokat, majd a támogatást kiterjesztették az egészségügyben dolgozó teljes személyzetre. A szélsőséges nemzetállam-ideológia által vezérelt politikai hullámnak köszönhetően maguk az orvosok, akik korábban békésen kezelték a helyi különböző etnikumok együttélését, hirtelen az ideológiák és megszorító állami intézkedések hatására negatívan tekintettek minden olyan etnikumra, amely nem illett bele az elképzelt ideológiai paraméterekbe. Az erőszakos államnyelvhasználat kikényszerítésének megvoltak a negatív következményei, és erre a jelenségre még tíz év eltelte után is emlékeznek a beszélgetésben résztvevők.

Zsófia: Van ilyen ismerősöm, de nem használja ki a helyzetet most hogy hirtelen, mert egyszerű paraszt emberek most így mond, orvosok mind a kettő de már ők nem praktizálnak hanem otthon vannak, de amikor volt a nagy *ukrán láz*, meg az volt, amikor a rózsasz+... a rózsza, narancssárga forradalom, akkor [csöng a telefon] kimondottan csak ukránok, ukránok, és annyira harcolnak, és őö amikor meg egy kicsit lankadt ez az egész elkezdtek egy kicsit *magyarosodni* a dolgok, akkor, akkor ők is, már elkezdett magyarul beszélni, elkezdett magyarul köszönni, már teljesen megváltozott a véleménye, már nem érdekelte a forradalom, már nem érdekelte a politika, már teljesen. [telefonon beszél] De ez ez semmilyen haszon nincs belőle neki, ez csak egy ilyen egyszerű, unatkoznak otthon, és+/-.

Most enyhülésként értelmezik azokat a saját tapasztalatuk által is igazolt tendenciákat, hogy általában az egészségügyben dolgozókkal egyre több helyen lehet magyar nyelven is kommunikálni. Érdekes fogalmat használ Zsófia – *magyarosodás*, vagyis magasabb presztízisértékkel bír a magyar etnikumhoz kapcsolódó jellemzők. A gazdasági támogatások felül kerekedtek a nacionalista ideológiákon, és még azok az orvosok is követik az etnikai kategóriák megítélésének változását, akik már nem praktizálnak. Azért azt is látnunk kell, hogy időszakosan a szélsőséges nacionalista ideológiák is kikerültek a törvénykezésekből.

Henrietta: Ő mindig azt mondja, hogy ha bedobnának a mélyvízbe, és rá lennék, rá lennék kényszerülve,

akkor, akkor ragadna az emberre sokkal inkább, de, de, hogy valóba itt Beregszászba szinte mindenhol megértetjük magunkat, és megértene minket, és főleg most ugye az utóbbi időszakban, hogy ő akár a kórházba, akár patikába bemegy az ember, ugye, hogy az orvosok, ápolók kapják Magyarországról ugye ezt a bizonyos segítyt, az e +/- tehát sokkal inkább próbálnak meg ők is **magyarul** kommunikálni, úgyhogy ott is bátrabban beszél az ember **ukránul**, mint eddig. [nevetés]

A másik, igen fontos szerv, amely az állami berendezkedés fontos része a városban: a rendőrség. A hatodikként megszervezett beszélgetésen boncolgatták leginkább ezt a témát, a többi beszélgetésben legtöbbször valamilyen egyéb más témával kapcsolatban tértek ki röviden a működésük jellemzésére. A korrupt ország témájához kapcsolódóan, illetve a város fejlődésének és hanyatlásának boncolgatásaként jellemzik a munkájukat a második beszélgetésben résztvevők. Nem tudjuk csak egy személyhez kötni a véleményalkotást, ugyanis a három résztvevő egymás szavait kiegészítve utalnak a rendőrség működésére, annak korrupt mivoltára.

Károly: Na, ő kiharcolta azt, hogy visszakapjuk a városi rangot.

Zoltán: Megyei rangot.

Károly: Kiharcoltuk. Utána kiharcoltuk.

Zoltán: Fenntartsák legalább +/-.

Károly: Kiharcolt érte. Akármilyen ember mindegy, de kiharcolt érte. Érted? Hogy nekünk legyen kórházunk, legyen nekünk postahivatalunk, legyen nekünk állomásunk, legyen nekünk tűzoltóságunk, legyen nekünk rendőrség, legyen nekünk bármi. Kiharcolt érte?

(...)

Károly: Sajnos ez van. Ez van és a rendőrségnek is a 80%-a sumákol.

Éva: Hát korrupt ország. (F/cs2)

Dávid arról mesélt a beszélgetés során, hogy ő rendőr szeretett volna lenni, ám mára ez a hivatás elveszítette igazi célját, és a többi résztvevővel közösen ezért a már korábban bemutatott korrupt magatartást okolják. A rendőrség munkájának bővebb boncolgatása ebben a beszélgetésben onnan indult, hogy a város problémáinál a szemét témáját kezdték el átbeszélni a résztvevők. Majd sokan arra jutottak, hogy a város szemetes mivoltáért a rendőrei is hibásak. Érdekes módon nemcsak ebben a beszélgetésben vontak párhuzamot a két probléma között. A nyugdíjasok arról meséltek, hogy korábban a csendőrök bírságot szabtak ki, ha valaki szemetelt, vagy a háza körül nem volt eltakarítva. A következő beszélgetésben meg már arról olvasunk, hogy a rendőrök milyen igénytelenek a saját környezetükkel szemben is. Mihály és Enikő, akik ukrán nyelvű közegben is otthonosan mozognak – Dáviddal ellentétben – olyan irányba viszik el a beszélgetést, amely már etnicitás jellegű. Az ukrán/orosz nyelvtudásuknak köszönhetően vannak párhuzamot a szemét és a rendőrök elnevezése között, és annak ellenére, hogy Dávid is tudta ezt a jelentést, nem jutott eszébe, hogy megemlítsa a véleményének, megtapasztalásának elmésélésében. Majd folytatta kritikus meglátásait a rendőrök működéséről, amely már sokkal inkább a rossz közbiztonságról, illetve a rendőrök korrupt magatartásformájáról szólt. A szemét és a rendőr kifejezés azonos szóalakja ebben az esetben valóban beleillett az elbeszélésbe, és majd a

szemét témánál láthatjuk, hogy egyes városlakók a szemetes környezetért épp a szláv lakosokat hibáztatják.

Dávid: Szóval a hulladék, a szemét, a szemetelés+/-.

Enikő: Igen.

Dávid: ez nálunk probléma, nem venném azt észre, hogy annyira nagyon+//. Tehát a rendőröknek nevezett, egyenruhában emberkéek állnak a fa mellett, dohányoznak, kávéznak, mit tudom én, milyen nagy rendőrök mellettük meg olyan szemétkupac van, hogy, hogy nem emberi és ez nekem+//.

Mihály: /-Tudod ukránul vagy oroszul, hogy nevezik a rendőröket?-/

Enikő: /-Igen ezt akartam mondani.-/ [nevet]

Dávid: Nem.

Enikő: *Muszor*.

Mihály: *Muszor*.

Dávid: Hát azt tudom, úgy mint a szemét, igen.

Mihály: Igen.

Dávid: Ő probléma lenne az, hogy, hogy az ilyen rendvédelmi szervek, mint a ő tehát *ohoronások* [őrzővédők] ugye a rendvédelmi a rendőrök, megvan a nevük, de viszont Beregszász nem egy New York, nem egy Budapest, nem egy Róma, egy kis város, és este tíz órakor vagy fél tizenegykor – ami még nem túl nagyon éjszaka – hát én nem nagyon szívesen engednék úgymond egy családtagot vagy egy szerettemet, történetesen egy lányt végigmenni a városon. Nekem is volt például már hozzá tapasztalatom, meg-meg hallottam olyanokat, hogy bizony-bizony hogy egyes fiatalemberek részegen vagy, vagy például leszólítják, vagy kötekednek. Tehát azért az is probléma, hogy tényleg megvan a neve az, hogy rendőrség, de akkor miért nem teszik a dolgukat. Kettesével, hármásával akár jár+//. járőrözni a város utcáit, mit tudom én két óránként, három óránként. Nem kéne autóval+//.

Mihály: Összetett kérdéseket vetettél fel szerintem.

Enikő: Igen.

Dávid: Tulajdonképpen. Hát meg a korrupció a rendvédelmi itt a+//.

Enikő: Csak kezdjük azzal, hogy ha meglátunk egyet, akkor nem azt érezzük, hogy juj de jó, biztonságban vagyunk. Úristen csak ezt ússzam meg, vagy hogy kerüljem ki. (F/cs6)

Dávid tehát nem folytatta a beszélgetést a kezdeményezett irányban, és miután elmondta, hogy valóban miként is kellene működnie a rendőrségnek, mit is kellene tenniük az utcák biztonságban tartása érdekében, Mihály, a karakteres résztvevő túl összetettnek minősítette ezeket a problémákat. Enikő a Mihály véleményét ismét helyeselte. Miután a karakteres személynek nem sikerült az etnicitás témájába átvinni a beszélgetést, burkoltan negatívnak minősítette Dávid gondolatait. Mivel Dávidnak a rendőr szakma nagyon szívügye, így érthető annak kritikus meglátásainak bemutatása. Mihály azért később hozzáteszi saját véleményének továbbgondolásaként, hogy a helyzeten nem lehet változtatni, egy valóban szolgálatkész rendőr ezeken a helyzeteken sajnos nem tud változtatni. Vagyis az állam által irányított tevékenységek korrupciómentesítését egyszerűen nem lehet véghezvinni, a korrupció burjánzását az egyszerű emberek nem tudják megfékezni.

Mihály: Nem hát valaki elmegy, valaki elmegy rendőrnek. Mondjuk itt van Dávid, azt mondja tetszik nekem ez a hivatás és elmegy. És mit tud tenni egyedül? Meddig fog ott megmaradni? (F/cs6)

3. kép. A városi rendőrség mellett működő ügyészség kétnyelvű táblája, illetve a 2017-ben használt szolgálati jármű

A városban az összes állam által irányított fontosabb szolgáltatás: közbiztonság, közegészségügy, illetve maga közoktatás is nagyon rossz minőségben működik, így úgy tűnik, hogy mivel az állam összes intézkedését, szolgáltatását negatívan értékelik a beszélgetésben résztvevők, ezért alakulhatott ki egy olyan mentalitás, hogy megpróbálják távol tartani az életükből az ukrán államot és vele együtt az államnyelvet is. Vagyis a negatív megtapasztalások alapján az elzárkózás az államtól és magától az államnyelvtől tovább fokozódik azokban a városlakókban, akik csak ezeken a szolgáltatásokon keresztül élik meg az ukrán nyelv használatát, de az ukrán nyelvű közegben otthonosan mozgó magyar városlakók is negatívan tekintenek ezekre a szolgáltatásokra, viszont náluk a mindennapos kapcsolat ellensúlyozza a másik etnikumtól elzárkózást.

5.1.2.3. A kóborkutyák és a szemét

A továbbiakban a különböző problémák mellett kiemelten fontosnak tartott témákkal folytatjuk az elemzésünket. Az előzőleg bemutatott problémákon maguk a városlakók nem tudnak módosítani, de mondjuk egy mozgalommal vagy egy civil összefogással a kóborkutyák és a szemét problémáját, ha nem is teljesen, de valamilyen formában orvosolni tudnák. A két téma alkalmas arra, hogy illusztrálja: egyrészt a városlakók az ilyen jellegű összefogásra alkalmasak-e vagy mutatnak-e hajlandóságot, másrészt arra is, hogy az etnikumok vajon hibáztatják-e a másik etnikumot ezekért a problémákért. A legtöbb esetben természetesen elsődlegesen felelősnek a városban működő szolgáltatókat említik, majd ezt követően a városlakók hanyagságát is szóvá teszik.

Éva: Igen, igen. A lakosság, akik nem tartják fent a rendet, de azért a város vezetősége igen, azért jó, hogy rendszeresen most már hordják a szemetet, de attól függetlenül a mellékutcák, azok rendetlenek, de még egyszer mondom, hogy lehet az embereknek is a hibája, de azért nem csak, nem csak. Meg ott van a sok kóbor kutya is, azért is nagyon sokat tehetnének, hogy eltüntessék +/-.

A mikrorajon a város szélén kialakított lakónegyed, amely utóbbi időben egyre rosszabb körülmények között van, és ebben markáns szereppel bír, hogy az itt lakók zömében egy szegénységi kultúrának megfelelő viselkedést követnek. Az itt kóborló kutyák esetét meséli Enikő, aki azért hozzá teszi, hogy az illető, akiről szól a történet, nem

véletlenül lakik ebben a negyedben, ugyanis az alsóbb társadalmi réteghez tartozik.

Magdolna: Reggel korán mikor még hat órára jöttünk dolgozni, hogy bizony, hogy az uzsonnámat oda adtam neki, hogy meg ne harapjon.

Enikő: Például nekem nagyon sok olyan kollégám van aki a *mikrorájonban*, szép magyar szó. Ez is nyilván, *mikrorájonban* lakik+/- és ugye úgy jön ki reggel, hogy bizony ő egy fél kenyeret szét kell dobálni, mert, mert igen, hogy eljusson a munkába épségben.

(...)

Magdolna: Hát itt az embereknek is kellene odafigyelni az ilyesmire öö mert ha, ha van, van kutyája akkor azt, azt tartja meg úgy kerítést, meg minden, hogy ne tudjon kiszabadulni, mert azok, az már vissza nem is megy haza aki elszökik otthonról kutya öö úgyhogy az embereknek is oda kellene figyelni (F/cs6).

A városban elindult egy központilag irányított kezdeményezés a kóborkutyák elhelyezésének megoldására, ám anyagi fedezet hiányában ez a kezdeményezés is megfeneklett. 2012-ben fogalmazták meg első ízben a sintértelep hiányát, és ezt követően számos alkalommal a választások közeledtével megígérték a beindítását. 2017-ben alakult, szerveződött a közösségi háló előnyeit kihasználva az a kezdeményezés, amely BUNDÁS Második Esély – Beregszászi Állatvédő Egyesület³³ néven vált közismertté. Egy állatbarát városlakó indította el és a többi állatbarát mozgósításával megpróbálják a kóbor kutyákat családokhoz irányítani vagy a legfontosabb orvosi ellátásban részesíteni őket.

Kamilla: Katalin. Ja, jó. Amit mondtatok, nekem ez a kettő ugrott be először. [köhög] Ugye a köztisztaság. De azt tapasztaltam, hogy [köhög] hogy ez sokszor máshol sincs másképp, csak ő lehet, hogy ő lehet, hogy az emberek mentalitásán kéne változtatni valahogyan, de ezt nem tudom, hogy hogyan lehet, hogy legyen fontos az embernek a környezete, és itt a beregszászi embereknek, a beregszászi környezet, és akkor talán változna az is, hogy mennyire szemetelnek (Fcs/5).

A következő etnikailag semleges témakör a városi szemét problémája. A városhoz fűződő érzelmekben is megjelenik a város szemetes jellege – párhuzamban a városhoz kapcsolódó pozitív jegyekkel. Több alkalommal is említették az adatközlők, hogy „*Én szeretem ezt a koszos kis városunkat*”. A város a koszos tulajdonsága rögzült jelzővé vált.

Sokszor próbálnak választ keresni a szemetes jelleg okára, és a legtöbb esetben a kulturálatlanságot, a neveletlenséget nevezik meg. A következő idézetben miután nosztalgiáztak az egykori szovjet érában működtetett *szubotnyik* alkalmakról, arra a következtetésre jutottak, hogy mára az emberek nem tartják fontosnak a közvetlen környezetüknek a tisztán tartását. Az egykoron kényszerrel irányított takarításoknak mára csak a pozitív eredményei, és a vele járó pozitív nosztalgikus élmények maradtak meg.

Katalin: Voltak benne jól működő rendszerek, amit a mostani rendszer nem hajlandó átvenni, mert hát az átkos korszak. És most káosz lett a vége. És akiben megmaradt a régi nevelés az úgy éli mindennapjait. Annak idején, aki meg nem ezt tanulta vagy nem látta otthon, az meg így. (F/cs2)

A *szubotnyik* téma boncolgatását követően, illetve a köztisztaságot nem tiszteletben

³³ https://www.facebook.com/pg/bundasmasodikesesely/about/?ref=page_internal

tartó személyek kiértékelése után a polgármester magyar mivoltáról beszélgettek. Zoltán szerint azért is választották meg polgármesternek a városlakók, mert arra számítottak, hogy a helyi mivolta, valamint a magyarsága miatt fontosnak tartja majd a környezet tisztántartását.

Zoltán: Végül is azért szavaztunk magyar polgármesterre, mert gondoltuk, hogy magyar, beregszászi. Tehát fenntartsa a tisztaságot, a rendet, mint régen szokták, vagyis régen vót (Fcs2).

A város szemetes jellegének kiértékelésénél két etnikai színezetű véleményt is tapasztaltunk: a problémát a roma és a helyi szláv etnikumokhoz kapcsolták. Az első idézet konkrétan a város témánál, valamint a jelenlegi értékrendek alakulása témánál lett említve, ám teljesen etnikailag semleges témák boncolgatása közben³⁴. Az olvasható ki a véleményekből, hogy a kárpátaljai magyarság által lakott települések szemetes mivoltáért (egyben Beregszászért is) az adatközlők szerint a helyi szlávok ilyen jellegű szokásai vagy annak átvétele a felelősek. Csak ebben a beszélgetésben észleltünk ilyen szélsőséges megjegyzést, ahol a többi résztvevő is alátámasztotta az előtte elhangzott etnikai kategóriák által meghatározott felelősöket. A szemét téma etnicizálására más beszélgetéseknél direkt kérdeztünk rá, hogy mások miként látják ezt a témát: a szemetes környezetért valóban a helyi szláv lakosok a hibások? Minden beszélgetésben az a válasz érkezett, hogy ez személyenként változik, és nem lehet ilyen kijelentést tenni, ugyanis vannak olyan magyar városlakók, akik hamarabb szemetelnek, mint a helyi szlávok.

Vivien: Eszembe fog jutni a neve, mert írt egy könyvet, monográfiát Magyarország gazdaságáról, és elolvastam ezt ukránul. És az volt az egyik, hogy nagyon csodálkozik hogy itt a bereg+/, beregszászi járásban és itt a környéken ahol laknak **magyar** nemzetiségűek... Miért van az, hogyha átmegy Magyarország határán, akkor ott minden olyan rendezett, tiszta és nincs szemét, és amikor ide jött itt is ugyanolyan **magyarok** élnek, mégis olyan koszosak? Tehát diákok voltak+/. Nem az a helyzet volt hogy fellehetett volna állni és megmagyarázni. Nincs itt valami szláv hatás!? Jaj, bocsánat. Tehát miért van az, [nevet] hogy itt is **magyarok**, meg ott is magyarok. Tehát valamilyen vadság.

Kata: /-Ezt jól mondod!-/

Vivien: /-Tehát nem tudom [nevet]-/

Kata: mikor mi oda kerültünk +//.

Bianka: Ezt nagyon jól mondod!

Vivien: Én nagyon szeretem a szláv kultúrát, **a keleti szláv kultúrát+//**.

Bianka: igen.

Vivien: ...+ennek ellenére. Miért pont ő tette fel a kérdést, hogy itt miért koszosak és rendetlenek a **magyarok**? [nevet] (Fcs/0)

A következő idézet az előző vélemény alátámasztására érkezett, amellyel az adatközlő igazolja az előtte szóló véleményét. Az adatközlő a kódváltással, vagyis konkrétan az adott nyelven közli az eset egy részét. A kódváltás arra hivatott szolgálni ebben a szituációban, hogy az eredeti nyelven elhangzott mondat *idézésével*, még inkább alátámassza, *hitelesítse* a mondanivalóját (Márku 2013: 142). Tehát a nyelvhasználatot hívta segítségül az etnikai

³⁴ Ezt a véleményt egy próbabeszélgetésnél, még 2013-ban tapasztaltuk.

különbség alátámasztására³⁵. Más beszélgetésekben is gyakran előjött, hogy a szülők mennyire nem tudnak helyes példát mutatni a köztisztaság megtartásában, de ezt nem kötötték a helyi szláv etnikai kategóriához, legfeljebb a romákhoz.

Mónika: Amit az ember otthonról hoz, azt viszi az életen át. Ugye most mondta AK1 az előbb. És ha azt a gyereket otthon a szülő nem tanította meg, hogy mit illik és mit nem illik, akkor annyi. Ako+/. Meg magam is láttam, így ahogy te is elmondod, hogy szülő **oroszul** beszél. Jaj és mondja a gyerekeknek, hogy ne arra menj, hanem erre gyere, mert hát egy nagy tócsa ott az uszoda utcájában és akkor „*Ánu dévész, zgyesz kánfeté!*” [Figyelj csak, itt a cukorka!] Adja neki, kicsomagolja az anyuka. Püff, bele a pocolyába. Hát majd lesz vele valami. Tehát nem úgy, hogy hazaviszünk mindent, mert erre tanítottak minket, hogy minden...(Fcs/0)

A városban a szemét elhordásának napján a romák a szállítás előtt hasznosítható dolgok után kutatnak a házak előtt kitett kukákban. Erről több beszélgetésben is utalnak a résztvevők, így a város szemetes mivoltáért őket is okolják – a kihelyezett kukák átfürkészése után szemétkupacok keletkeznek, illetve a kóborkutyák is élelem után kutatva feltúrják a szemetet. A szemét és a város szemetes mivoltáért a romákat is okolják. Legtöbbször negatívan minősítik ezt a jelenséget, és a romákra általában negatívan tekintenek a városban, éppen ezért is.

Anna: A minap volt egy ilyen. A kollégium előtt minden szerdán kitesszük reggel a szemetet. Reggel hatkor vagy hétkor jönnek érte, és a cigányok már ott állnak, hogy kukázzanak. Ezt nem láttam még. Már nagyon rég óta nem láttam, hogy a **cigányok** kukázzanak. De a kisfiú tudta, és nagyon pici volt tíz-tizenkét éves volt, a kisfiú tudta, hogy hány órákor jön a szemetes autó, tudta, hogy hány órákor fogom kivinni a kukát, és azt mondta, hogy ott mindig talál valamit enni. De most az a baj, hogy nem tudnak ebből az egész légkörből kiszakadni.(F/cs1)

Láthattunk két etnicizált témakört, melyek alapján nem köthetőek egy etnikumhoz sem – ezekhez hoztunk olyan példát, mely csupán egy domináns személy véleménynyilvánítását követően jelent meg, illetve egy másik végletként a szemét és igénytelenség etnicizálása több beszélgetésben is elhangzott. Az etnicitás természetessé válik abban az esetben, ha mindennapos megtapasztalás része – ha egy-két eset alapján minősítjük a jelenséget etnikai kategóriák mentén, az nem feltétlenül lel befogadó közönségre.

Mind a szemét, mind a kóborkutyák témájában az önszerveződésre a beszélgetések elemzésénél nem találtunk példát. A legtöbb önszerveződés az utóbbi időben indult el Kárpátalján és a városban is. Talán éppen azért, mert a városban a civil szervezetek egyre több mozgalmat, kreatív szerveződést valósítanak meg. Egész Kárpátalján is érzékelhető, hogy egyre több mozgalmat indítanak el a köztisztaság érdekében. Ilyen például a *Tiszta Kárpátalja* környezetvédelmi program, amely a KMKSZ ISZ³⁶ indította el a térségben. A nyelvi tájkép vizsgálata során a következő két képet sikerült 2012-ben és 2017-ben lefotóznunk. A 2012-es egy magánszemély által készített grafiti, a 2017-es pedig a köztemető tisztántartásáért felelős vállalat által lett közzétéve. A 4. kép feliratában mindkét

³⁵ A kódváltás szerepéről és annak csoportkohéziót erősítő, valamint az abból kizáró szerepéről lásd bővebben Márku Anita: „*Po Zákárpátszki*” 2013.

³⁶ <https://kmkszisz.com/tag/tiszta-karpatalja/>

domináns etnikum nyelvén is figyelmeztetik a temetőbe látogatókat, hogy ne szemeteljenek.

4. kép. Kétnyelvű (ukrán-magyar) szemetelést tiltó tábla a városi köztemetőben (2017)

5. kép. Ukrán nyelvű falfirka egy korábban szemétkereső hely melletti ház falán: *Kedves emberek, ne dobják ide a szemetet!* (2012)

5.1.2.4. Érdekérvényesítés és etnicitás a városban

A második csoportos beszélgetésből idézett részletben az érdekérvényesítésről beszélgettek első sorban, és arról, hogy a várostól nagyon keveset kapnak a városlakók. Ennek a témának részeként mondja el Károly a véleményét: mint vállalkozó a saját szolgáltatásának működtetéséhez hasonlítja a város tevékenységét, és azt várná el, hogy a városlakókra mint ügyfelekre tekintsenek a városban, és az igényekhez alakítsák a város szolgáltatóegységeinek működtetését. Éva viszont folyamatosan azzal vágja félbe Károly gondolatát, hogy a városlakók igazából nem lépnek semmit, nem adnak hangot a problémáiknak, valamint a városlakók összefogását is hiányolja.

Éva: És hallhatjuk a szavunkat? Mi is mindent elfogadunk. Nem?

Károly: Hát.

Éva: Na ez az, mert mindenki azt mondja: Én most mit csináljak? Nincs összefogás.

Károly: Hozzám be tetszik jönni. Tetszik kérni egy szemüveget. Igaz? Na tessék parancsolni.

Magyarán megmondva, az ön kedvéért. Ennyi, mert ön az én vendégem. Ennyi?

Éva: És?

Károly: És nélkül.

Zoltán: Végül is ezt kellene a polgármesternek is tenni.

Éva: Mindent elfogadunk.

Károly: De a város mi csinál miértünk?

Éva: Hát.

Károly: Úgy őszintén?

Éva: Hát hagyjuk, hagyjuk.

Károly: Hát hagyjuk.

Éva: Olyan kényelmesen elvan mindenki a maga kis világába, és mi is hagyjuk (F/cs2)

Maga az érdekérvényesítés kezdeményezése, a vélemény kinyilvánítása vagy elhallgatása lényegében a politikai szocializációhoz tartozik (Szabó 2000: 28–29). A kérdés úgy hangzott, hogy szoktak-e az adatközlők a problémáiknak, a véleményüknek hangot adni a városon belül, melyre azt követően került sor, hogy a jelenlegi magyar polgármester előnyeiről beszélgettek a résztvevők. Az etnicitást már maga a polgármester etnikumhoz rendelése előzte meg. Eltérő vélemények alakultak ki azzal kapcsolatban, hogy van-e lehetőség a városon belül a vélemények hangoztatására, majd egy domináns résztvevő – akitől a következő idézet is származik – úgy zárta le a vitát, hogy igazából csak mikroszinten, egymás között mondják el a problémáikat.

Moderátor: Kell-e hangot adnunk a dolgainknak, a véleményünknek, a problémáinknak, amit Éva is mond? Vagy egyszerűen megszoktuk azt, hogy mindig elhallgatjuk?

Károly: Nem. Nem. Mivel kétnyelvűség van itten végül is nem kettő, mert van ugye magyar, orosz, ukrán, belorusz minden, minden van. Hát, ha én bemegyek, oszt azt mondom, hogy „Jó reggelt!”, akkor nekem nem azt kell mondani, hogy *uo?* [mi?]+/.

Viola: Igen.

Károly: Akkor ültess oda egy olyan embert, aki tud magyarul, ukránul, oroszul, aki tud +... Kész ennyi. Elementáris dolog. Mikor én bemegyek valahova... Nem megyek messzire: optika. Képzeld, bejön a vendég. Nekem mi az első? „Jó napot!”, „Здравствуйте!”, „Добрий день!”. Ööö . Hát akkor, kezét csókolom: ennyi.

(...)

Károly: Na, de az benne a lényeg, hogy valahol, valamerre azért nem így működik, hogyha én bemegyek valahova oszt én elkezdek magyarul vagy oroszul beszélni nekem ne mondják azt, hogy: *Що? Ви розмовляєте на українській мові!* [Mi? Beszéljen ukrán nyelven!](Fcs/2)

Az érdekérvényesítést, a probléma hangoztatását nem valamilyen átlagos városlakói problémára vezette vissza a domináns karakter, hanem a többnyelvűségre a városon belül. Azt emelte ki, hogy Beregszászon „illik” többnyelvűnek lenni, és legalább úgy köszönni minden szolgáltatóegységben, ahogy azt ő maga is teszi – három nyelven. Tehát előkerült egy olyan vélemény, ahol a politikai szocializáció legalsóbb szintje – a vélemények hangoztatása bármilyen fórumon – egyet jelent az államnyelv domináns használatának problémájával, háttérbe szorítva a többnyelvűséget és a tiszteletet, amelyet legalább a köszönéssel „illene” betartani a városban. Annak ellenére ezt nevezte meg problémának az adatközlő, hogy oroszul és ukránul is tud. A többi fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetéseknél azok panaszkodtak bármilyen formában a hivatali nyelvhasználat ukrán dominanciájára, akik nem tudtak az adott nyelven, szemben az említett adatközlővel.

A több etnikum együttélése és az abból egy kisebbségi létben élő etnikum véleményét vizsgáló beszélgetésben természetes, hogy a kisebbségi sorsban lévő nyelv hátrányát említik, és főként azok a résztvevők, akik nem beszélnek az állam hivatalos nyelvét. De ebben az esetben egy olyan véleményt is megismerhettünk, ahol nem a kisebbségi sorsot domborítja ki az adatközlő, hanem a város soketnikumságát/multietnikusságát, és azt a tényt, hogy a településen illik tiszteletben tartani a másik etnikumot azzal, hogy ismernie kell a

városlakóknak a többi etnikum nyelvét, és tiszteletünket legalább a többnyelvű köszönéssel illik kifejezni.

5.1.2.5. Pozitív dolgok a város fejlesztésében

Az elemzésünkben az etnicitás irányába haladva igyekszünk minden olyan valódi hétköznapi problémát bemutatni, amelyek a városlakókat érdeklik, így a városban létező legtöbb negatív dolog bemutatásra kerül. Azért a város elemzésénél a válaszadók körében szép számmal voltak olyan vélemények is, amelyekben a jelenlegi állapotokkal, a városban elvégzett fejlesztésekkel meg voltak elégedve, elismerően beszéltek róluk.

Dávid: Hát nem tudom, tulajdonképpen azért negatív dolgokat lehetne azért szép számmal felsorolni városunkban. Én hála Istennek azt tapasztalom, hogy azért egyes területeken azért már igyekeznek, próbálkoznak tehát azért az utak aszfaltozása, a közvilágítás javítás azért a+/. én 24 éves vagyok és nem tudok több évet mondani, de azért, ha visszaemlékszek ilyen 7-8 évvel ezelőtti Beregszászra is például most akkor azt mondom, hogy azért fejlődik városunk egy kicsit lassan is. (F/cs6)

Több fejlesztést is kiemeltek, amely az elmúlt kb. 5–10 évben lett megvalósítva, és ezekről hol elismerően beszéltek, hol nagyon nem voltak megelégedve a kivitelezés minőségével. De a fejlődést és a pozitív irányba történő elmozdulást előnyös változásként minősítették. Az egyik kiemelt fejlődésnek tartották a résztvevők, hogy a polgármester minden fontosabb lépéséről, a várost érintő fejleményekről, meghibásodásokról tájékoztatja a városlakókat a hivatalos közösségi oldalán. Ahogy Karolina és Henrietta is megjegyzi, számukra ez az elsődleges hírforrás a városban történő eseményekről.

Moderátor: Igen. Mondtad ezt a közösségi oldalát. Mennyire tájékozódtok, tehát a fő hírforrásotok mondjuk a várossal kapcsolatban micsoda?

Karolina: Hát az, nekem legalábbis első sorban, az hogy ott látom azt, hogy mi történik, ki vagy időnként hogy hol járt és miket intézett el meg ő, hogy éppen mi történik a város különböző pontjain, miért van éppen elakadás vagy ő ő mik azok a munkások akik ott működnek, és mivel foglalkoznak, ő első sorba ez.

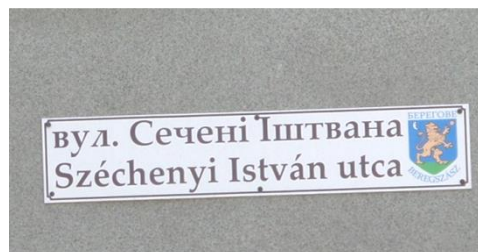
Henrietta: Nekem is ugyanez, ugyanez az elsődleges hírforrásom. (F/cs4)

Babják Zoltán megválasztása (első ciklusa: 2013–2015, második ciklusa: 2015–) óta Facebook-oldalán igyekszik minden egyes tevékenységéről hírt adni magyar és ukrán nyelven egyaránt. A kétnyelvűség mellett az eltérő kulturális jellegzetességek tiszteletben tartására is figyel – a magyarok által ünnepeelt karácsony alkalmából az üdvözlő üzenete elsőként magyarul olvasható, ezt követi az ukrán. A sorrend megváltozik az ortodox karácsonyt ünneplők számára közzétett üdvözlőlapon. A nyelvi sorrend és hierarchia mindig az aktuális témához, a megosztandó hír tartalmához igazodik. Mindkét domináns etnikum (magyar és ukrán) és annak nyelvhasználatát, szimbólumrendszerét tiszteletben tartja a polgármester a közleményeiben, valamint a szimbolikus tereket bitorló jelzések közzétételénél. Ez a hozzáállása általában is jellemző a lokalitást, szomszédságokat (Appadurai 1999) erősítő irányítási elvére, és ezt a város teljes területére érvényes utcanévtáblák újragyártásával és kifüggesztésével még inkább nyomatékosította. Az

utcanévtábláknál 2013-ban még a kaotikusság volt jellemző, ám a polgármester 2016-ban felszámolta ezt a kaotikusságot, és lecserélt minden utcanévtáblát a városban. Babják Zoltán a többi információ mellett ezt a lépését is közzétette a Facebook közösségi oldalán ukrán és magyar nyelven. „A múlt év végén kerültek elfogadásra azok a kétnyelvű, fekete-fehér táblák, amelyeken az utcák, terek, útközők stb. neveit tüntetik fel. Az illetékes munkacsoport szakemberei jóváhagyták az utcák ukrán és magyar névjegyzékét, s egy hét múlva megkezdődik e táblák legyártása. Az utcák sarkain álló házak tulajdonosainak figyelmébe: a tervek szerint áprilisban látnak hozzá az elkészült táblák kihelyezéséhez.” A cseréhez 2016. február elején kezdtek hozzá, majd márciusban egy újabb bejegyzéssel közölte a munkálatok folytatását. A polgármester a kétnyelvű tájékoztató szövegében a következőképpen magyarázta az utcanévtáblák cseréjét: „Városunkban folytatódik az utcák, terek stb. neveit feltüntető új, kétnyelvű táblák kihelyezése. Ezért arra kérjük a beregszásziakat, különösen az útkereszteződésekénél álló házak tulajdonosait, hogy fogadják megértéssel a névtáblák cseréjét, illetve segítsék elő e munkálatokat. A hatályos törvények szerint kerül sor ugyanis e cserére. A névtáblák emellett segítenek abban, hogy jobban eligazodjanak a városunkban maguk az itteni polgárok, a turisták, a mentők és más szolgálatok munkatársai.” (közzététel dátuma: 2016. március 31.)

2013

2017

6. kép. Az új stílusú, továbbra is kétnyelvű utcanévtáblák Beregszászon

Ebből az elemzésből is látható, hogy a nyelvi tájékozott kutatásokat úgy érdemes bemutatni, hogy figyelembe vesszük azoknak egy társadalmi és kulturális közegben való elhelyezkedését is (Scollon–Scollon 2003). Beregszászon a többnyelvű feliratokkal elsősorban a két domináns, ukrán/magyar etnikum jelenik meg (Hires-László 2015, 2018), és ezt a tradíciót az utcanévtáblákkal is nyomatékosítják. Az utcanévtábláknak van egy szimbolikus jelentősége – leginkább a terek „birtokba vételére”, annak felcímkezésére használják, mindamellett, hogy tájékozódásra is alkalmas információforrás. Természetesen mindig fontos maga az utca nevének jelentése, ám mindemellett fontossá válik a különböző

nyelvek használata is. A város új utcanévtáblái tehát folytatták a már megszokott kétnyelvűségre építő hagyományokat, és közben a város címere is megjelent a sarokban, benne a város nevével ukránul és magyarul egyaránt.

Számos más új és fontos fejlődést is említettek a városban élők, amelyekkel igazolták azt, hogy a jelenlegi polgármester munkájával igazából meg vannak elégedve, mindazon túl, hogy még sok munka vár rá, és sok mindent várnak el a jövőben tőle. Több beszélgetésben is megemlítették hiányzik egy olyan hely a városból, ahol a fiatalok találkozhatnak, szórakozhatnak. Éppen erre a célra alakították ki a város központjában lévő parkot, amely azóta az ifjúság egyik törzshelyévé vált.

5.1.2.6. A városban működő turizmus

Kárpátalja – és ezzel együtt Beregszász is – egyre több turista számára válik célponttá, és a korábban magyarországi turisták helyett főként belső Ukrajnából (Kijev környékéről) érkeznek a látogatók (Csernicskó–Laihonen 2016; Karmacs 2017, Hires-László 2018c). Elsősorban a térség különleges tájai valamint a régió multietnikussága vonzza a turistákat. Ezt egyre több szinten kamatoztatják a helybéli lakosok, és a pihenőhelyektől egészen a kereskedelmi egységeken, illetve azok termékein keresztül érzékelhető, hogy a térségben egy igen lényeges gazdasági ágazattá alakult a turizmus. A 2014-es kelet-ukrajnai háború kitörését követően egy újabb hullám indult meg a lakosok végleges és körkörös migrációjában. A magyarság helyben maradásának ösztönzésére dolgozta ki az aktuális magyar kormány az Egán Ede-tervet³⁷, melyben a gazdasági ágazatok közül magas prioritással emelték ki a turizmus fejlesztését, és különböző beruházások, fejlesztések indultak meg ennek köszönhetően. Különböző hatástanulmányok foglalkoznak a térség gazdasági fellendítésében lényeges erővel bíró turizmus fejlesztésével (Berghauer 2012, Tarpai 2013). Utóbbi két-három évben emelkedett a térségbe látogatók aránya, amikor Ukrajna elveszítette Krímet. A sziget helyi lakosai a terület önkényes elcsatolása mellett döntöttek – ennek következményeként a korábban ország határain belül mozgó turisták a különleges tájak látogatásakor a Krím félsziget helyett a Kárpátok egzotikus helyeire érkeztek. A térségbe látogató turisták számarányára markánsan hathatott, hogy 2017 nyarától az új biometrikus útlevéllal szabadon, vízummentesen utazhattak az ukrán turisták az Európai Unió bármely tagországába.

A turizmus fellendülése új és idegen lakosok fogadását is jelenti. A beszélgetéseinkben kíváncsiak voltunk arra, hogy miként látják a helyiek vendégszeretetét a résztvevők, valamint a turistákhoz, a turistaforgalomhoz pozitívan vagy negatívan viszonyulnak-e. A következő idézetben olvashatunk a településre érkező új lakosok

³⁷ <https://www.eganede.com/egane-e-de-terv.pdf>

befogadásának szokásrendszeréről, illetve arról, hogy az egy országban élő állampolgárok mennyire nem ismerik egymást. Karolina mesél a következő idézetben egy turistáról, aki Ukrajna keleti részéről érkezett. A történet nem egyedi eset, számos ehhez hasonló vélemény hangzott el: az ide látogató turisták valójában nem tudják, miért élnek Ukrajnában magyarok³⁸. Természetesen nem csak ilyen esetekről hallhattunk, kiemelték azt is a beszélgetésben résztvevők, hogy a helyiek megismerése, a magyar kulturális, gasztronómiai különlegességek vonzzák a turistákat a környékre illetve Beregszászba.

Karolina: Embere válogatja szerintem, tehát van, aki ez az én városom ne jöjjön senki gondolkodású. Nagyrészt, többség szerintem befogadó, attól függ, hogy aki jön ide az az milyen lelkülettel érkezik meg. Azért attól is nagyon sok minden függ, hogy ő megjön, és akkor ő mint otthon, úgy kezd el rendezkedni, és akkor mondja, mi hogyan történjen a városba. Mert ő most megjött, vagy tényleg az van, hogy ő megjön, és akkor megpróbál beilleszkedni ebbe a kultúrába, amit itt talál. Mondjuk én találkoztam olyan hölgygel, aki jött hozzám, ő is mondta, hogy valahonnan onnan bentől jött ide Kárpátaljára, Beregszászba, és megkérdezte tőlem, hogy áruljam már el neki legyenek kedves, hogy hogy ő mi ez, hogy ilyet sokan jöttek Magyarországról ide lakni Ukrajnába, mi az ami bennünket ide vonz Ukrajnába Magyarországról, akik érkeztünk. És én mondtam neki, hogy xxx hát ő azt gondolta, hogy ide bejöttünk az országból, mert itt (nekünk valami miatt). És kérdeztem tőle, hogy történelemmel mennyire van tudatosan tisztába, és mondta: hát neki tanítottak annak idején történelmet, az nem volt benne. És akkor le kellett ülni+/. (F/cs4)

Dóra: **Magyarok** Ukrajnába, és mi **magyarul** beszélünk.

Karolina: el kellett neki magyarázni, hogy igazából Ukrajna jött ránk, először Szovjetunió, és teljesen kerek szemek, és ő most már akkor érti, hogy mi miért van itt nálunk, mert neki furcsa volt, hogy mindenki **magyarul** beszél, meg hogy a **magyar** zászlók ki vannak téve, meg az ilyenek.

Dóra: És nagyon tetszik+/.

Moderátor: És ő honnan érkezett?

Karolina:Ő valahonnan Kelet-Ukrajnából jött annak idején, akkor ő azt hiszem turistaként jött, és hallotta hogy **magyarul** beszélek, **ukránul** is hallott megszólalni, és akkor így megkérdezte, hogy áruljam már el neki, hogy hogy van ez nálunk. És meglepődtem rajta, olyan furcsa volt elsőnek hallani, hogy nem tudja, hogy kik vagyunk. (F/cs4)

A legtöbbször pozitívan tekintettek a városba érkezőkre, és elsősorban azt látták, hogy a város fejlődésében kiemelten fontos szereppel bír a turizmus fejlődése. A városban kívánt fejlesztéseknél is elsősorban azokat a tényezőket emelték ki, amelyek a turisták további csalogatására volnának alkalmasak. De voltak olyan vélemények is, amelyekben annak adtak hangot, hogy túl sok figyelmet fordít a város vezetősége a turistákra, és keveset a városlakókra. Pl: a járdák felújítását elsősorban azokon az útszakaszokon végzik el, ahol gyakrabban járnak turisták. A legtöbb negatívum a turistákkal kapcsolatosan az ötödik beszélgetésnél hangzott el, ahol Anett karakteres személyiségként mindig irányította a beszélgetést, és domináns véleményével szemben kevesen mertek ellenvéleményt formálni. Szerinte a kirakodó vásárok is főlegesenek a városban, a legnagyobb szegénységben az emberek nem engedhetik meg maguknak a túl sok vásárlást. A moderátor azért hozzátette, hogy a turisták egyik legnagyobb vonzereje a fesztiválok alkalmával rendezett vásárok. Erre a reflexióra elmondta, hogy szerinte az ide látogatók miatt egyre drágább lesz minden a

³⁸ 2016 óta számos országos médiaanyag foglalkozott az Ukrajnában élő magyar kisebbséggel.

városban, a város egyetlen uszodáját nem lehet látogatni a rengeteg turista miatt. Ezt követően a moderátor folytatta a karakteres Anett meggyőzését. Korábban már többen is igazolták a résztvevők közül, hogy a fejlődés nem közvetlenül, de közvetve mindenkit érint. A vitát azzal zárta, hogy elmesélte, milyen negatív véleménye van a turistákról, és éppen ezért nem tudja a pozitív dolgokat meglátni ebben a jelenségben. Hogy nyomatékossítsa mondanivalóját a belső Ukrajnából érkező turisták viselkedését, a városban élő romákéhoz viszonyította. A környezet rongálásáért számos esetben a romákat nevezik meg felelősnek a városlakók, éppen ezért hozzájuk viszonyítva próbálja igazolni Anett, hogy mennyire nem pozitív a turizmus jelenléte Beregszászon.

Anett: Olyan tivornyákat rendeznek igaz, hogy éjszakába nem nyúlik, de azért éjfélig elnyúlik, de valamikor tovább is. Úgyhogy annyira sok pozitívumát nem látom, egyelőre. A virágjainkat kilopkodják, bármit rakunk ki az utcára, mindegy.

Kamilla: De azt a turisták?

Anett: Igen. Nem a cigányok, hanem a turisták viszik, éjszaka lopják ki.

Katalin: Hát ez a kultúra, erről beszéltem.

Anett: Hát azt akarom mondani, hogy nem tudom a sok pozitívumát látni egyelőre. Az biztos, hogy jó, emberek megélnék belőle, mert azért lakásokat kiadják meg minden, de egyelőre pozitívumot+... (F/cs5)

Az előző idézet után az egyik résztvevő és a moderátor elmesélte, hogy egyre több házat újítanak fel és éppen ezért egyre több helyi munkást foglalkoztatnak. Az erősebb érvek után Anett elmesélte, hogy a férje is olyan lakásokat újít fel, amelyeket később a turistáknak adnak ki. A beszélgetés végére Anett már belátta, a turisták jelenlétének van pozitív következménye is. Végül arra jutott, hogy hiába van több munkalehetőség, az uszodát a fogyatékos gyermekével akkor sem tudja használni – igazából a negatív attitűd a turisták felé ebből a tényből fakadt, de erre csak hosszabb beszélgetés és különböző érvek sorozata után jutottunk.

Magdolna és Enikő a következő idézetben arról beszélgetnek, hogy a turistáknak mi a véleménye a helyiekről. Magdolna igazolja a korábban már bemutatott nézőpontot, vagyis hogy az ukrán turisták nem értik a Kárpátalján élő magyarok miért nem költöztek még el Ukrajnából Magyarországra, és miért nem beszélnek ukránul, hanem csak oroszul. Erre reflektálva Enikő hozzáteszi, hogy valójában nem a magyarokkal van gondjuk, hanem mindenkivel, aki itt lakik Kárpátalján. Majd később láthatjuk, hogy Enikő önbevallása szerint egyik etnikumhoz sem tartozik és a kapcsolatrendszerére az etnikai heterogenitás a jellemző, éppen ezért látja úgy, hogy a belső Ukrajnából érkező turisták nem nézik pozitívan azt sem, ha valaki a helyiek által használt ruszin nyelvet beszéli, de hozzáteszi, hogy még az sem biztos, hogy ha valaki ukránul válaszol a kijevi turistának az megfelelő lesz – a fővárosi-vidéki életmód közötti eltérésre utal Enikő. Végül Magdolna megjegyzi, hogy azért voltak olyan tapasztalatok a turistákkal kapcsolatosan, amikor nagyon barátságosan

viszonyultak a helyiekhez.

Magdolna: Embere válogatja, mert most ez a nagy turizmus ugye, hát ő a fiamnak a barátja is egy ő kis ő zöldséges üzletet vezet, és ő is mondta, meg ott az utcába is tapasztaljuk, kérdik, hogy miért, mert ha beszélünk, mi **oroszul** válaszolunk vissza. Mondjuk én se tudok **ukránul**, alig tudok **oroszul** is már. S azt mondja miért oroszul beszélünk, és az üzletbe is mondta ott, hogy miért oroszul. Oszt magyarul megmagyaráztuk ottan többek között én is, ahogy tudtam, hogy mi **magyarok** vagyunk, mi **magyarok** vagyunk, mi **magyarnak** születtünk. És akkor miért nem megyünk Magyarországra. Ő és akkor magyaráztuk neki, hogy hogy miért mi **oroszul** beszélünk, mert addig **oroszul** tanultunk, még jó hogy megtanultunk **oroszul**.

Enikő: De mondjuk a turistáknál a különösen a kijevi turistáknak nem a **magyarokkal** van itt baja, úgy ámblokk a mindenki mással, aki nem kijevi. Tehát az ő hozzáállásuk ugyanúgy+/. én ő ismerek például olyat, akinek például kávézója van, és ők **ukránul** beszélnek, és nyilván **ukránul** válaszoltak is nekik, és velük is cirkuszkodnak, velük is ő nem szépen beszélnek, megalázóan ez ő+/.

Magdolna: De viszont van egy másik réteg, olyan szépen el lehet beszélgetni, megkérdeznek válaszolunk, mindegy, hogy milyen nyelven, úgyhogy, emberek válogatja. (Fcs6)

5.1.3. Drágaság, anyagi gondok a megélhetésben

Az egyik legnagyobb probléma, amelynek értelmezése számos más témával fonódik egybe: migráció/itthonmaradás, kettős állampolgárság, háborús környezet, jövőtervezés/kilátástalan jövő, korrupt ország, gazdasági krízis, dráguló élelmiszerek és rezsidíjak stb. Most csak azokat a tényezőket emeljük ki, amelyeket maguk a résztvevők is megjegyeztek az anyagi problémákkal kapcsolatban.

Ahogy a helyszín bemutatásáról szóló fejezetben is vázoltuk az országban érzékelhető gazdasági hanyatlásnak és a háborús helyzetnek köszönhetően egyre nehezebb a megélhetés Ukrajnában. Korábban is nehéz időszakokat élt meg a kárpátaljai magyarság és a nehéz helyzetek túlélésére különböző túlélési stratégiákat, megélhetési alternatívákat találtak ki. A háború kitörését követően egyre nehezebbé vált a megélhetés, és ezt a helyzetet fokozta a besorozások előli menekülések. Ezeknek a folyamatoknak köszönhetően még azok a személyek is útnak indultak pénzt keresni külföldön, akik korábban nem tervezték (erről bővebben a migrációs fejezetben). A következő idézetben ezek a tényezőket említi Henrietta, amikor a város problémáiról beszélgettünk.

Henrietta: De egyébként, az viszont probléma, hogy amit mondtál, hogy tehát olyan értelemben, hogy, hogy ők ugye a megélhetés miatt családok szakadnak szét. Ez már érezhető egyébként valóban, és ő nagyon sokan kénytelenek, akár a háborús helyzet miatt, akár a nehéz gazdasági helyzet miatt külföldön dolgozni, és ez jelenlévő nagyon is már, már napjainkba (F/cs4)

Ezeket a tendenciákat és problémákat számos beszélgetés során, elsősorban a külföldre költözésnél és a kettős állampolgárság előnyeivel boncolgatták a résztvevők. A következő idézetben éppen arról beszélgetnek Annáék, hogy milyen lehetőségek volnának itthon. Anna azt állítja, hogy azok, akik külföldre mennek dolgozni, igazából itthon sokkal nagyobb karriert is befuthatnának. A kapcsolatokat említi, amit maguk után hagynak az elvándorlók. Valóban a kapcsolatrendszer napjainkban egy kulcsfontosságú tényező a jobb boldoguláshoz, és Anna csak annyit lát, hogy akik elmennek, ezeket a kapcsolatokat maguk

után teljesen felégetik. Mária megcáfolja Anna állítását, a saját családjából kiemelt példával mutatja be, hogy vannak olyan munkák, területek, amellyel külföldön valóban jobb megélhetésre, kapcsolatokra és karrierre tehetnek szert. Természetesen az itt hagyott kapcsolatrendszer teljesen más, mint az új helyszíneken, lakóhelyeken szerzettek.

Anna: Minden egyes kapcsolatot feléget, és oda elmegy és gyakorlatilag egy senki, úgy hogy itt lehet, hogy Beregszászba olyan munkahelyet kapna, hogy azért irigykednének. (.) És inkább elmegy, mit tudom Budapestre, vagy, vagy, vagy Angliába, vagy valahová.

Mária: Az én családom is mikor kiment a lányomé, hát mindig úgyi vágyott vissza a lányom, hogy ő vissza fog jönni, ő haza fog jönni, de aztán ottan kialakult a+... [Mariann köhög] A férje a Pokolgéppbe volt dobos, lehet, hogy ismeritek is xx Csaba, és most Keresztes Ildikónál. És itthol nem tudott ő evvel a szakmájával evvel, vagyis evvel ő a zenebonával mit kezdeni magával, és azért ment ki, hogy ottan legalább tudjon zenélni.

Mariann: Tudott érvényesülni. (Fcs/1)

Nézzünk egyéb tényezőket, amely az itthonmaradással kapcsolatosan gondoltak tovább a résztvevők. Számos megélhetési problémát, élethelyzetekből eredő nehézségeket vettek sorra. Mária nyugdíjasként meséli el helyzetét. Gyermekei külföldön élnek és a nyugdíjából próbál megélni. A nagyon alacsony nyugdíját azzal a plusz keresettel tudja kiegészíteni, amit a cigarettacsempészetrel szerez alkalmanként. Nagyon szegyeilli azt, hogy ezt végzi, és arról beszél egy másik szöveggörnyezetben, hogy ha volna más lehetősége, akkor nem folytatná tovább. Azt sérelmezi a következő idézetben, hogy az idősebb munkaerőre nincs szükség, és nem tud elhelyezkedni állandó munkakörben. Mariann mint vállalkozó mondja el, hogy már maga sem tudja, mekkora az az összeg, amiért az emberek hajlandóak volnának itthon maradni. Korábban, mielőtt elindult a tömeges külföldi munkavállalás, valamelyest kiszámíthatóbb volt a helyzet. Azt már saját maga is látja, hogy valóban az általa fizetett bérből csak a megélhetést lehet fedezni, újabb autóra vagy lakásra gyűjteni az itthon megkeresett összegből nem lehet. Éppen ezért válik nagyobb vonzerővé a külföldi munka: Klára, Mária és Mariann végig vezetik, hogy egy fiatal pár milyen nehézségekkel kerül szembe, amikor családként megpróbálnak boldogulni, gyermekeket nevelni az itthoni körülmények között. Beszélgetnek arról is más kontextusban, hogy általában az emberek mindig többre vágnak, és éppen ezért, ha van jobb lehetőség, amivel többet is elérhetnek, akkor azt a lehetőséget kihasználják. Éppen ezért a fiatalok a jövőjüket többnyire nem tudják itthon elképzelni, az itthon maradók is a boldogulásukhoz hosszabb-rövidebb időre külföldön vállallnak munkát.

Mária: Én huszonkét évig, míg csak az a (számító) központ működött, én nem hagytam ottan. Utána is mentem munkát keresni és, és dolgoztam, meg dolgoznék mai napig is, csak hát kinek kell a hatvannégy éves. Már vannak fiatalok, és azért (.) megélni meg, megkell.

Mariann: Én nem tudom, mennyi az a fizetés amennyiért az emberek itt maradnának, mert én per pillanat vállalkozó vagyok, nekem boltba van egy pár eladó, de ő háromezer ötszáz hrvnyánál egyszerűen többet nem tudok kéréselni a boltból, hogy fizetés legyen. Azon kívül még adót is kell fizetni utána satöbbi satöbbi+/-.

Klára: És az meg kevés.

Mariann: És csak annyira elég, hogy megéljenek, mert megélni lehet, annyiból. Főleg, hogy ha van még egy párja, aki ugyanannyit keres. Abból már tényleg lehet megélni, gázt fizetni satöbbi, de ha már akar egy autót.

Mária: Akarja a gyerekeit taníttatni.

Mariann: Arra már sajnos +/.

Klára: És nem akar a szülőkkel együtt lakni, hanem szeretne egy+...

Mária: Igen, külön egy lakást.

Mariann: Azt nem tudom, hogy, hogy lehet manapság megteremteni.

Mária: Sehogy.

Mariann: Ezek a fiatalok valamit szeretnének+/-.

Mária: Összekeverülnek. Tényleg szeretne akár, akár, meg szép otthont teremteni+/-.

Mariann: Persze.

Mária: Minden álma az én gyerekeimnek is .(Fcs/1)

A harmadik beszélgetésben is elsősorban a nyugdíjasok és a gyermekek nehéz helyzetéről beszélgettek hosszasan, azután hogy Anikó a következő idézettel felvezette a témát. Az egyre nehezebb gazdasági helyzet két legnagyobb elszenvedő társadalmi csoportjai a nyugdíjasok és a gyermekeket nevelők. Anikó érdekesen vezeti fel a szegénység kérdéskörét – onnan indít, hogy az ukrán nép szegény, és hogy a magyarok is az ukrán néphez tartoznak. Ezt úgy jelenti ki, hogy igazából ő maga sem biztos ebben a kijelentésben, és mintha saját magát is szeretné meggyőzni erről. Az ukrán néphez tartozást nem tartja egyértelműnek, és megpróbálja magát meggyőzi, hogy a fizetést az államtól kapja, a mindennapi nehézségeket az államon belül éli meg, de valójában nagyon nehezen tud az államhoz tartozással azonosulni. Majd általában beszél az országban jellemző mélyszegénységről, és az aktuális elnökbe vetett hitükről. A jobb megélhetést remélték az aktuális politikai erőktől, de becsapottnak érzi magát az adatközlő, és úgy gondolja ez érvényes az egész országra is. Az ukrán lakosok rossz életkörülményeiért a korrupt politikusokat hibáztatja. Kisebb beszélgetés után folytatja a gondolatait, és a mondandóját azzal igazolja, hogy az ország belső területein élő ismerőseivel is szokott beszélgetni, akik anyagilag sokkal rosszabb helyzetben vannak. Ebből arra következtethetünk, hogy Anikó szerint a kárpátaljai viszonylatok valamivel kedvezőbbek, mint az ország belső területein lévők. Eszter folytatja Anikó gondolatát, miszerint az országot a rossz körülmények miatt egyre többen hagyják el. Mintha igazolni kívánná Anikó azt a tendenciát, hogy az ukránok elveszítették a reményüket, és ő teljesen megérti, ha az ukránok elhagyják az országot, és nem maradnak itthon az ország jövője érdekében. Vajon éppen ezért érthető, ha a beregszászi magyarok is elköltöznek?

Anikó: Hát igen, ahogy látják, az ukrán nép is szegény. Mert én azt mondom, hogy szegény ukránok vagyunk, vagyis hát nép, ukrán nép vagyunk, mert azért csak mi is az Ukrajnához tartozunk. Fizetést itt kapjuk, megélhetésünk itt van, én azt mondom, hogy szegények. Csalódtunk, mindenki csalódott. Azt hittük, hogy ez a Porosenko+/- . Azt hitték, meg mi is azt hittük, hogy már egy üzletember, hogy egy azért egy fejlett ő gondolkodásmódú meg, meg pénze már van, hogy neki már nem kell annyit lopni. Azt mondom, ahogy van. De sajnos tévedtünk, mert minél több van, annál több kell. Csak nem tudom ezek a öö hónapok, hogy gondolják, hogy ezt a pénzt, hogy fogják magukkal vinni a másvilágra, és hogy fognak ott ezzel elszámolni. Ezzel a sok éhezéssel, mert nagyon sok *ukrán*+/- . Ukrajnába nagyon sok család éheznek.

(...)

Anikó: Nagyon-nagyon. Bent Ukrajnába. meg rosszabb a helyzet. Mert beszélek olyan+/. Vannak nekem ukrán barátnőim, beszélek olyan emberekkel, akik mondják, hogy Ukrajnában teljesen éheznek az emberek, mert nem tudnak egyszerűen megélni abból a fizetésből, amit itten lőknék. Persze, hogy csalódnak az államban. Persze, hogy lelankad a kedély, persze hogy valahova néznek.

Eszter: Vándorolnak, menni akarnak, ha Magyarország, akkor Magyarország.

Anikó: Vándorolnak, hát ki fog menni az egész nép. Ukrajna nem lesz.

Eszter: Hát itt marad a már hogy+/.

Anikó: -/Porosenko itt marad.(Fcs/3)

Végezetül Mariann véleményével zárjuk az anyagi nehézségek elemzését. A toborzásnál elmondtuk, hogy a beszélgetések során elsősorban az ukránok és a magyarok együttélését szeretnénk vizsgálni. Ő egy vegyes házasságban élő hölgy, és a későbbiekben majd láthatjuk, minden élethelyzetre megvan a jól bevált stratégiája, viszont ezekre a nehézségekre egyszerűen jómaga sem talál megoldást. A nehéz életkörülmények miatt elköltöző emberek okozzák a legnagyobb kihívást számára. Erre nincs bevált módszere, és ezt kellene inkább megoldani.

Mariann: Ez szerintem nagy probléma, a legnagyobb probléma manapság. Itt ezt, ezt mindenki megérzi, aki valamivel foglalkozik, és hogy mennyire az emberek mennek el, mert nem tudnak megélni az itteni fizetésből. Ez szinte siralmas már, ez [nevet] ezt nem is tudom. xx Nem is a magyarok meg az ukránok közötti valami feszültség vagy, vagy más nem, szerintem nem ez a fő téma, hanem az, hogy mennek el innen az emberek. Ez, ez szerintem egy, egy [nevet] erről lehetne egy akkora disszertációt írni, hogy csak na!

5.1.4. Kapcsolatrendszer

Megpróbáltuk feltérképezni, hogy a beszélgetésben résztvevők milyen etnikai színezetű kapcsolatokkal rendelkeznek. A kapcsolatok jelentőségéről elsősorban olyan munkákban (Putman–Gross 2002, Bourdieu 1998[1983], Coleman 2006[1988], Elster 1997) olvashatunk, amelyek a gazdasági folyamatok társadalmi beágyazódásáról érvelnek (Lengyel–Szántó szerk. 2006). Ebben az értelemben a kapcsolatokat olyan tőkeként minősítik, amelyeknek különböző jellemzői vannak. Magáról a kapcsolati/társadalmi tőkéről szóló elméletek szintéziséről szól Sik Endre (2012) monográfiája, és összehasonlítja a többi (emberi, fizikai, pénztőke) tőkefajta jellemzőivel. A társadalmi tőke főszereplője a kapcsolat, amelynek alapja a generációkon keresztül átörökölt lojalitás, olyan normák, amelyeket a szocializáció révén sajátítunk el és markánsan függ a kulturális jellemzőktől (Bankston–Zhou 2002, Sik 2012: 15–16). A társadalmi tőkét elsősorban nem egyedi tulajdonságnak minősítik, hanem egy kollektív ismérvnek – éppen ezért *közjósággként* tekintenek rá. A társadalmi tőke konkrét megjelenési formái: egyének közötti kapcsolatok, szoros társadalmi kapcsolatháló, erős civil szervezetek, illetve olyan normák, amelyeknek az alapja a kölcsönösség, szolidaritás és a bizalom (Putman 2000, Sik 2012: 12). Az emberek közötti *együttműködést* elősegítő informális társadalmi normák és értékek együttese. A kooperáció egyik legfontosabb elemévé is válhat, amelyet felhasználhatnak mind pozitív mind negatív

célokra (Fukuyama 1997). Sik Endre így ír ezekről a jellemzőkről: „a társadalmi tőke kiaknázható a társadalmi fejlődés előmozdítása céljából, de más esetekben etnikai konfliktusok vagy „törzsi” háborúk kitörését, kirekesztést, korrupciót, bűnözést és egyéb káros társadalmi jelenségeket idézhet elő” (Sik 2012:12). A társadalmi tőkének a negatív hatásai között Portes és Sensenbrenner (2006:177–183 [1993]) bemutatják a *közösségi szolidaritás költségeit, a szabadság korlátait és a nivellálódási kényszereket*. Az első kettő lényegében „a sikeres egyéneket zaklatják kollektív normákra támaszkodó csoporttársaik”, míg a nivellálódási kényszernél azt láthatjuk, hogy a csoportban olyan félelem uralkodik, hogy a sikeresebb csoporttagok a csoport egybetartozását veszélyeztethetik, vagyis az elmaradott csoportok maradjanak meg az elődjeikre jellemző helyzetben. Mindhárom elsősorban a gazdasági sikereket gátló társadalmi jellemzőkként mutatják be, de épp úgy érvényesek lehetnek a csoporton belüli folyamatok értelmezésére is.

Az egyénnek a kapcsolati tőke kialakításához és annak fenntartásához különböző áldozatokat kell hoznia, ám vannak „maguktól adódó” tulajdonságok, amelyeket az egyének nem szuverén döntése alapján tudhatnak magukénak. Ide tartozik az anyanyelv és az etnikum, amelybe beleszületve kapcsolat- és tudásrendszert, világnézetet már készen kap az egyén (Sobel 2002, Arrow 1999, Sik 2012: 23–24). Az etnikai kategóriák kívülről és belülről egyaránt konstruálódnak, és a belső megalkotása elsősorban öndefiníciókon valamint kapcsolati hálókön keresztül megy végbe. Portes és Sensenbrenner (1993 [2006]) a kapcsolati tőkefajtákon belül elkülönítették a *korlátozott szolidaritást*, amely a csoporton belül csak bizonyos tagokra érvényes, így az elkülönülésükre és a csoporttagság kritériumává is válik. A hálón, a kapcsolati rendszeren belül csak az etnikai kategóriába tartozók érzik magukat otthonosan, és éppen ezért válik alkalmassá a kategóriahatárok megalkotására (Sárkány 2010: 230).

A helyhez, településhez kötődésnél is láthattuk, hogy maga a kapcsolatrendszer az egyik legdominánsabb érv az erős lokalitás kifejeződésének. A településhez tartozó kapcsolatok egy olyan emocionális kötődést jelentenek, amelyeket előszeretettel hangoztatnak a beregszászi lakosok. Láthattuk, hogy igazából a korábbi évek alatt kialakított és napi, heti vagy alkalmi szinten ápoltságok érzelmi többletként jelennek meg az emberek mindennapjaiban, és amely a lakóhelyhez kötődés igazi tartalma. Debóra is erről beszél, amikor még a beszélgetés elején elmondja véleményét a városról, a városhoz való kötődéséről. A hazaérkezés örömét valójában a városban kialakult kapcsolatok felelevenítése, újraélése táplálja.

Debóra: Debóra vagyok, én is itt születtem Beregszászba. És én se hagynám el a kis Beregszászt. Hiába úgy sokan mondják, hogy kis koszos, poros. De most oda voltam külföldön, és alig vártam, hogy hazajöjjenek. Mert ez a koszos, poros kis Beregszász úgy hiányzott, az emberek meg mindenki

[háttérben köhögés] olyan sok ismerőssel... Úgyhogy szeretünk itt élni. (Fcs/5)

A kapcsolatoknak különböző formája létezik, attól függően milyen viszonyon alapszik. A kapcsolatok erősségét/gyengeségét, intenzitását és annak intimitását számos tényező befolyásolhatja. A kapcsolatrendszerünket az iskolában töltött éveink markánsan alakíthatják. A különböző etnikumok keveredése a kapcsolatrendszeren belül legtöbbször az iskolában töltött időtől függ. A gyermekkorban kialakult ismeretségek, barátságok markánsan hatnak arra, hogy a későbbiekben miként alakulnak kapcsolataink – ez az etnikai keveredésekre fokozottan érvényesek. A következő idézetben Anikó arról mesél, hogy amikor a szovjet érában a város egyik legszínvonalasabb és legminőségibb oktatását nyújtó orosz tannyelvű iskolába járt, akkor olyan barátságokra tett szert, amelyeket mai napig is ápolnak. A beszélgetésben kiemeli, hogy ő nagyon nehezen élte meg az orosz iskolába járást, éppen ezért a gyermekét már magyar tannyelvű iskolába iratta. Különös, hogy végig a beszélgetés alatt nem használt ukrán- vagy orosznyelvből vett kölcsönszavakat, de ebben az esetben igen, vagyis egy beidegződésként jelent meg mondandójában, hogy az egykori osztálytársak megnevezése az „*odnoklasznéké*”. A csoportmegnevezés egy korábbi élményekre alapozó beidegződés, és a közösségben, csoportban használt megszokott megnevezéssel illeti a csoport nevét. Ezt azután tartotta fontosnak elmondani, miután a moderátor rákérdezett, pontosan milyen etnikumhoz tartozókkal tartják elsősorban a kapcsolatot. Mivel külön rákérdeztünk, ezért tartotta fontosnak nyomatékosítani a másik etnikum tagjaihoz kötődő erős kapcsolatát.

Moderátor: És az iskolai barátságok azok megmaradtak?

Anikó: Igen.

Moderátor: Akikkel+/-.

Anikó: Igen, igen, ige, igen. Nagyon, nagyon, nagyon.

Moderátor: **Magyarokkal**, vagy inkább az **oroszokkal**?

Anikó: Őö nem jellemző, ő nagyon sok ő barát őö+...

Moderátor: Orosz is van köztük vagy csak inkább **magyar**?

Anikó: **Orosz, ukrán, magyar**, nem csak a **magyarokkal** tartjuk a kapcsolatot. Tartjuk ő van egy ilyen ő **odnoklásnyiki** [osztálytársak], és akkor nagyon messze, valaki Szinferopolba lakik, valaki külföldön lakik, Amerikában is vannak, és akkor úgy írogatunk egymásnak nagyon. Barátságok hát, hogy mondjam, nem járunk össze így napi szinten, mert elkerültek, elkerültünk sokan, meg aki Beregszászba, nem jellemző ránk, hogy most összeülünk. De megszoktuk tartani az évfordulót. Mondjuk a huszonöt évest, a harminc évest: úgyhogy igen.

Az előző beszélgetést követte a következő idézet, ahol a Zsófia mesélte el a saját illetve a testvére esetét. Mindketten ukrán iskolába jártak, majd az iskola befejeztével a húga olyan közegbe került, ahol nem volt szüksége az ukrán nyelvre. Az iskolai kapcsolatokat etnikai színezetét nem követték a munkahelyi kapcsolatok, és már csak olyan kapcsolatokban élt tovább, amelyekben nem volt szüksége az ukrán nyelv ismeretére. Itt is előkerül az *ukrán és magyar láz* kifejezés, mivel már korábban a beszélgetésben így említette Anikó, és most is kiegészítésként közbevágva megjegyezte, hogy egy sajátos

időszakokat éltek meg, amikor mindenki a bevett séma, divat szerint választott iskolát, tannyelvet.

Moderátor: Zsófia, te **ukránba** jártál igaz?

Zsófia: Én **ukránba** jártam.

Moderátor: De te Váriba születted.

Zsófia: De csak ott születtem aztán Muzsalyba laktunk, és aztán visszaköltöztünk Benébe, mert anyu benei volt. Hát **ukránba** adtak, pedig én nem nagyon szerettem volna. Akkor, amikor én iskolába jártam, akkor megint ukrán láz volt, mert rengeteg magyar+... Muzsalyi iskolába jártunk, ugye ott van **ukrán** osztály, negyven ketten voltunk, szinte színtiszta **magyarok**, akik **ukránba** jártak, mert akkor megint csak úgy volt, hogy volt egy időszak.

Anikó: Egy hullám.

Zsófia. Ukrán láz volt, és akkor mindenki **ukránba** adta a gyereket, és akkor utána egy pár évre rá lett egy orosz láz, kivették az **ukrán** osztályból, átadták az **orosz** osztályba, aztán meg jött egy **magyar** láz, hogy kiveszik mind a kettőből és átadták **magyar** osztályokba, de hát én megmaradtam ukránba úgyhogy. Én valahogy mindig közelebb, én sokszor, sok ukrán közt vagyok. Valahogy mindig nekem úgy jött ki a lépés, hogy akár hol voltam, akárhol dolgoztam mindig **ukránul** kellett beszélni, és nekem az így olyan jó megmaradt, nem felejtettem el. Mert mondjuk ott van a húgom, ő nagyon sokat felejtett, mert nincsen olyan közegbe, és nem beszél **ukránul**. Felejtődik. (Fcs/3)

Az iskolatársak, és a másik nyelv alaposabb ismerete bizonyos esetekben erősíti a másik etnikumból származó kapcsolatok ápolását, újabbak kialakítását, de láthatjuk, vannak olyan élethelyzetek, hogy az illetőnek élete hátralévő részéből kikerül az ukrán/orosz nyelv használata és csak magyar közegben, csak magyar kapcsolatokban éli tovább mindenapjait.

A következő esetben Mihály arról mesélt, hogy részéről teljesen mindegy, hogy ki milyen etnikumhoz tartozik: a barátság létrejöttét az etnikai hovatartozás megélésének intenzitásával, szélsőséges hangoztatásával hozza összefüggésbe. Gondolatmenetében érdekesen fejezi ki magát – számára kevésbé lényeges az illető személy etnikai hovatartozása, és igazából olyan emberek kapcsolatát keresi, akiknek kevésbé lényeges a saját etnikumának intenzív megélése. Példaként hozza fel az előző munkahelyén megismert helyi szláv etnikumú barátját, aki szintén nem tartja fontosnak az etnikai hovatartozását, amikor ismeretségekről, barátokról van szó. Szintén egy előző munkahelyén ismerkedett meg a feleségével, aki ukrán. Mindezt azt követően mesélte el a beszélgetésen, hogy megtudtuk tőle: ukrán iskolába járt, nagyon fontosnak tartja az ukrán nyelvtudást, református vallását napi szinten gyakorolja, az egyház tanításait követi. Mihály kicsit zavarban volt, amikor a két szláv etnikumot – ukránt–oroszt kellett a magyarhoz viszonyítva elhatárolni. Ezt a zavart az ukrán és orosz etnikai kategóriák közötti határok elmosódása okozza. Ukrajnában a nemzeti ideológia körüli vita az ország irányításának egyik legfontosabb kérdése – az oroszokkal együtt barátságban, egyetértésben, vagy a teljes elhatárolódásban kell tovább vinni az ország kulturális, gazdasági, politikai fejlődését.

Mihály: (...) Aki tényleg emberséges megtalálja a barátságot, sőt lehet, hogy életre szóló barátságok kötődnek így **ukrán-magyar** közt, vagy **ukrán-orosz** között, vagy **orosz**, vagyis ő **magyar-ukrán** közt, mint amilyen esetleg **magyar** a **magyarral**, attól függ ott is, hogy milyen emberek vannak. Én, én láttam ő mindenféle ember kategóriát, **oroszban** is **ukránban** is **magyarban** is. Ott is volt olyan, hogy hát+/. Én nem voltam rá büszke éppen, hogy az az ember **magyar**, vagy pedig+...

Van egy **ukrán** barátom a Ványa a varrodába, tényleg egy nagyon becsületes, egy nagyon jóra való embernek tartom.

Moderátor: Mondjuk akár házasságok is köthetnek.

Mihály: Így van.

Moderátor: Hol találkoztál a feleségeddel?

Mihály: A Flextronicsban. (...) (F/cs6)

A következőkben még maradunk egy kicsit a gyermekkorban megélt élményeknél, a nyelvtanulással kapcsolatosan mesélik el véleményüket, meglátásukat a résztvevők. Anett az ukrán tannyelvű iskolát nagyon ellenzi, erről bőven mesélt egy ismerősével folytatott vitának bemutatásánál, de az ukrán nyelv elsajátítását egy másik lehetőséghez köti, a baráti kapcsolatokhoz. Szerinte nem feltétlenül szükséges feladni a magyar tannyelvű iskolát, az anyanyelven való tanulást ahhoz, hogy valaki jól megtanuljon egy másik nyelvet. A környezetében tapasztalt esetek alapján úgy látja, ha gyermekkorában egy szláv etnikumú barátnője lett volna, akkor megtanulta volna a többségi nyelvet, és most szabadon használhatná a mindennapokban, elsősorban az ige hirdetésénél. Az erős vallásosság szinte minden véleményformálásában megjelent: a mindennapi nehézségek közepette csak az isteni gondviselésben bízik, illetve az ukrán nyelvtudásának hiányát csupán azért hiányolja, mert a szláv lakosok körében nem tudja az Isten ígését hirdetni. Esetében is teljesen lényegtelen, hogy az adott szláv nyelv orosz vagy ukrán. A magyar iskolai kapcsolatok tehát csak magyar nyelvű közeget generált közvetlen környezetében, éppen azért kapcsolatai úgy alakultak, hogy az ukrán/orosz etnikumúakkal közelebbi kapcsolatokat nem alakított ki. A nyelvtudásában mutatkozó hiányosságokra egy áhított gyermekkori kapcsolattal képzei el a megoldást.

Anett: Az ismerőseim legtöbbször úgy tanultak meg gyerekekkel együtt barátkozni az a legjobb nyelvtanulás. És a gyerek az hamarabb úgy szívja a dolgokat, mint a szivacs. Nagyon sajnálom, hogy nekem nem volt ilyen barátnőm, barátaim, mert most érzem először életemben, hogy mennyire hiányzik az **ukrán**, vagy **orosz** nyelvtudás, és ez azért mert nem tudom, az evangéliumot hirdetni **ukrán** vagy **orosz** nyelven. És nagyon s+/-.

Moderátor: Hol szeretnéd hirdetni?

Anett: Hát én nagyon sok helyre, hát bárhol. (Fcs/5)

Láthattunk különböző eseteket a gyermekkorban megélt etnikai keveredésekkel kapcsolatosan, és azt, hogy a különböző etnikumok között létrejött kapcsolatok miként is formálhatják a későbbi kapcsolatrendszerek etnikai színezetét. A következőkben a már részben bemutatott szomszédsági kapcsolatokról láthatunk néhány véleményt.

Magdolna: Itten ilyen békésen élünk, a szomszédom **ukrán** mi **magyarok** vagyunk, ott megélt **magyarok**, megélt **ukrán**, úgyhogy+...

Ida: De hát ilyenek az emberek.

Magdolna: És tiszteletbe tartjuk az ők ünnepüket, mi se dolgozunk, készülünk az ünnepre+/. (Fcs6)

A keveredések, azt etnikai sokszínűségnek a bemutatásához gyakran használták a fenti idézethez hasonlóan a szomszédságon keresztüli illusztrációt. A szomszédsági kapcsolatok ápolásánál több alkalommal fontosnak tartották kiemelni a beszélgetésben

résztevők, hogy a szlávok vallási ünnepeinek napját tiszteletben tartják, és ezzel kifejezik szolidaritásukat.

A következő beszélgetésben kombinálódik a gyermekkori nyelvtanulás és a szomszédok etnikai keveredésének tematikája. Anett az 5. beszélgetésben arról mesélt, hogy ő úgy gondolja egy ukrán barátnő mellett megtanulta volna a többségi nyelvet. A következő idézetben, 2. beszélgetésben ezt cáfolja meg Éva fiának az esete, aki arról panaszkodik a többieknek, hogy az utcában több szláv gyermekkel együtt játszva a fia nem tanulta meg az ukrán/orosz nyelvet, viszont a helyi szláv gyermekek megtanulták a magyar nyelvet. Ezt Éva azután mesélte el, hogy előzőleg Zoltán saját esetén keresztül illusztrálta a gyermekkori hatékony nyelvtanulást. A beszélgetés az ukrán nyelv oktatás alacsony minőségének tárgyalásától kanyarodott ebbe az irányba. Végül közösen, egymás gondolatát kiegészítve megválaszolják Éva fia nyelvtanulásának sikertelenségét – a domináns ukrán/orosz közegben sokkal eredményesebb az ilyen nyelvtanulási stratégia. Zoltán az idézet elején is ezzel indítja saját példáját, hogy kiemeli a helyi szláv dominancia a szomszédsági viszonyokban sokkal sikeresebb az ukrán/orosz/ruszin nyelv elsajátításánál. Mindemellett arra is felhívják a figyelmet a beszélgetésben résztvevők, hogy ha a gyerek már az iskolában legalább egy-két szót megtanult volna egy jó ukrán tanárral, akkor már eredményesebb lett volna ez a nyelvtanulási stratégia.

Zoltán: Nálunk például tömbházban nőttem fel *oroszokkal, ukránokkal* együtt. Hát nem lehetett megválogatni a szomszédot, pedig azt mondják, hogy azt lehet. De nem. És meg tanultam egy nyár alatt. Nem jártam még első osztályba, megtanultam egy nyár alatt *oroszul*, ők viszont megtanultak *magyarul*. De viszont akkor nem volt kötelező az *orosz* iskolába a *magyar* nyelv, elfelejtették.

Éva: De hol tanult meg *magyarul*, vagyis *oroszul*?

Zoltán: Gyerekek közt egymást közt. Mert hogyha csak *magyar* a társaság, akkor persze, hogy nem fog.

Éva: De itt az is volt, hogy itt ugye az egész utcabeli gyerekek ők vannak, akik csak *ukránok* voltak. A többi gyerek az mind *magyar* volt. De hát a többség az *magyarul* beszélt.

Tímea: Ukránul nem értett a gyermeke, csak megtanította *magyarul*. Mer egy szót +/.

Éva: Hát igen persze, hogy megtanulták, de azért mondom, hogy a 2 gyerek tanult meg, de nem Ő. Azért mert *magyarok* voltak többségben és akkor a többi gyerek a *magyart* beszélte nem az *ukránt*.

Károly: Tímea erről beszélt, hogy ha lenne egy *ukrán* tanárnő +/.

Éva: De ha az én gyerekem bekerül, mit tudom én Husztra vagy valahova, akkor ott +/.

Tímea: Megtanulná.

Éva: Igen, akkor abba a közegbe, ahol megint a többség, az *ukrán* megtanulta volna (F/cs2).

Az etnikai békés együttélésben az etnikai mibenlét lényegtelenységét előszeretettel illusztrálják a szomszédok között kialakult kapcsolatokon keresztül. Egy szomszédossal kialakult pozitív vagy negatív viszony valójában nem az etnikai kategóriákba tartozástól függ, hanem sokkal inkább az adott egyén értékrendbeli tulajdonságaitól, modorától. Ez az érv gyakran előkerült a beszélgetések során, amikor az etnikai kategóriákban ítélték meg a kapcsolataikat a beszélgetésben résztvevők. A következő idézetnél a már korábban is több etnikai színezetű válasz után rákérdeztünk, hogy ki milyen társaságban szokott szórakozni.

Magát a kérdést is a már korábbi etnicizált válaszok alapján tettük fel. Mivel a jelen lévők zömében olyanok, akik vegyes házasságban élnek, vagy azok leszármazottai, illetve nagyon jól beszélik a többségi nyelvet, így számukra már úgy tettük fel a kérdést, hogy magát a kérdést is etnicizáltuk. A baráti kapcsolatokat egybemosták a családi kapcsolatokkal, rokoni viszonyokkal – a kárpátaljaiak számára a család kiemelten fontos szereppel bír, és a szórakozást, ünneplést is ezekben a kapcsolatokban képzelik el elsősorban.

Moderátor: No még egy másik kérdésem. Ki merre szokott szórakozni? Amikor szórakozni jár valaki igen akkor szokott-e csak *magyarokkal* szórakozni, vagy olyanokkal, akik *ukránok*, vagy pedig ilyen vegyes: *ukrán is magyar* is a társaság? Akikkel barátkoznak, szórakoznak, összejárnak.

Zoltán: Minekünk egy a baráti körünk, ott minden van. A család kezdődik *ukrántól* egészen *magyarig* mindenki.

Éva: Azzal nincs gond, hogy ha több nemzetiségű a baráti társaság +/-.

Viola: Igen.

Éva: Csak legyen ember +/-.

Viola: Így van (F/cs2).

Dóra a negyedik beszélgetésben meséli el saját kapcsolatrendszerét, annak ellenére, hogy ukrán iskolában végezte középfokú tanulmányait, kapcsolatai úgy alakultak, hogy csak a munkahelyén van kapcsolatban szlávokkal. Ahogy később kiderül róla, nagyon vallásos, római katolikus és előszeretettel látogatja a magyar kulturális rendezvényeket is. A kollektíván belüli vegyes etnikum mibenlét leírásánál fontosnak találta kihangsúlyozni, hogy a másik etnikum szokásrendszerét tiszteletben tartják, ahogy a többi kapcsolatrendszer leírásánál is láthattuk korábban. Valamiért Dóra nem a mindennapokban megélt élethelyzeteket írta le, ahol esetleg megjelenik a jó és rossz egymás mellett, hanem a figyelmet az etnikumok harmonikus együttélésére fordítja. Ennek az élethelyzetnek jómaga is részese. Amikor egy a rokonságban megélt etnikai keveredések leírásához ért, ott már sokkal inkább külső szemlélőként írta le az eseteket. Ennek az élethelyzetnek a leírásához már az apróbb részletekre, pozitív-negatív jellemzőkre is kitér, illetve arra, hogy domináns etnikai kategóriákba ágyazott személetekkel is találkozott. Végig nagyon finoman fogalmaz, diplomatikusan kezeli a rokonságban lévő személy etnikai kategóriaváltását is, amely a szláv feleségnek köszönhetően ment végbe. Ezzel a pár eset bemutatásával a szláv etnikummal a kapcsolat le is zárult, mivel Dóra dominánsan csak magyar körökben forog, annak ellenére, hogy az ukrán nyelvet nagyon jól beszéli.

Dóra: Hát nálunk a kollektíva az vegyes. Nekem jó tapasztalataim vannak az óvodán belül. Tiszteljük egymás szokásait, vallását, nyelvét. A vezetőnő az meg kimondottan nagyon, na teljesen egyformán viszonyul, mint a *magyar*+... pedig ő *ukrán*. Egyformán viszonyul a *magyarokhoz*, az *ukránokhoz* is. Családon belül ott van egy nagybátyja Istvánnak, aki egy *ukrán* nőt vett feleségül, avval is jó a viszonyunk, már idősek. Na de igaz, áthúzta a nagybátyját teljesen az *ukrán* oldalra.

(...)

Dóra: Úgyhogy ennyi, de jóba vagyunk, mert nagyon jó xx de+... Akkor volt még a családba egy, az unokatestvéremnek a férje ő *ukrán* volt, de ők el is váltak, nem jött össze utána, nem egyeztek utána.

Moderátor: Pont emiatt, hogy a+...?

Dóra: Hát azt nem tudom. Hát tudod, utána már vágta egymás fejéhez mindent, na de ez nem biztos, hogy ez azért, hanem van úgyis, hogy egyforma nemzetiségűek oszt nem egyeznek. Na, most ez mi miatt, úgyhogy de sok **ukrán** ismerősünk nincs, ez a kettő, úgy a környezetünkben, barátok is, nem is ismerem, na csupa **magyarok**. (Fcs/4)

A kapcsolatrendszerek vizsgálatánál dominánsan azt láthatjuk, hogy a különböző etnikumok harmonikus együttélésére mutatnak be élethelyzeteket, szituációkat a résztvevők. A következőkben két egymással teljesen ellentétes esetet láthatunk. Mindkét esetben egy szórakozásra összegyűlt társaságban jelenik meg az etnikai keveredések velejárója. Az első esetben egy előítéletességből eredeztethető viselkedésnek következményeit láthatjuk. A szituáció tehát, hogy egy ismerős ukránul cigarettát kér egy magyarul beszélő házaspártól egy szilveszteri partin, majd ittas állapotban kioktatja őket, hogy itt magyarul nem beszélgethetnek. A magyarellenességét nyomatékosította azzal, hogy bármilyen más nyelven beszélhetnek, csak magyarul nem. Katalin elmeséli, korábban soha nem tapasztalt ilyen szélsőséges megnyilvánulást. Ahogy láthattuk, a barátságos együttélés hangoztatása mellett az ilyen esetekről valóban egy alkalommal sem eset szó. Miután Zoltán kioktatta, hogy ő mit tett volna ebben a helyzetben, folytatta a történetet, már kicsit indulatosabban: erélyesebben kezdte el az akkori érzelmeit felidézni, ugyanis a történet folytatásában indulatát nem tudta fékezni. Csak a férjnek mondta el agresszív gondolatait, és végül diplomatikusan megoldották a konfrontációt: csendesen távoztak a helyszínről. Az eset nagyon megbotránkoztatta a többi jelenlévőt is.

Katalin: Nekem idén volt egy csúnya tapasztalatom. Elmentünk egy újévi partira a férjem munkahelyéről a kollégákkal és egy nagyobb rangban lévő katonatiszt oda jött hozzánk. Én a férjemmel beszélgettem. Kint cigiztünk és oda jött cigit kérni a férjemtől. Mi ott tovább beszélgettünk magyarul és így rám néz. Maga itt beszélhet románul, lengyelül, angolul, németül, spanyolul, csak így nem, ahogy most beszél.

Moderátor: Ezt **ukránul** mondta?

Katalin: **Ukránul**. Igen, és így ránéztem. Mondom: miről beszél? Hát ő utálja a **magyarokat**. Úgyhogy így ne beszéljek. Mondom ez a maga problémája, ha ön utálja a **magyarokat**, én az én férjemmel úgy beszélek, ahogy én akarok. És akkor már az én férjem is elmagyarázta neki. Meg hát részeg volt, de ez volt az első ilyen megnyilvánulás, tapasztalat, hogy valaki így szóljon. És odamenjen egy cigit kérni, és ő szabja meg azt, hogy te hogyan beszélj. Hát ilyet soha nem tapasztaltam.

Zoltán: Szerintem meg is gyűjtöttem volna a cigarettáját.

Katalin: Utána kitalálta, hogy vigyük haza, és én voltam a sofőr. Kint Bégányban – ott medence van a bejárati ajtó mellett. És mondtam a férjemnek, hogy ez az ember az én autómba be nem ül! Hamarabb fog a medencében landolni, mint hogy velünk jöjjön! De aztán szépen, sikkesen otthagytuk.

Az előző esetben tehát a nyelvhasználat következtében indult el egy szélsőséges, előítéletes, diszkriminatív megnyilatkozás, amely akár egy komoly agresszióba is átcsaphatott volna, ám a békés együttéléshez szokott helyiek a kompromittáló szélsőséges etnicitást igyekeznek higgadtan kezelni. A következő esetben az előző eset ellentétjét láthatjuk, ahol szintén egy szórakozó társaságon belül az eltérő etnikumok találkoztak, és a nyelvhasználatból adódóan egy olyan helyzet alakult ki, hogy a másik etnikumhoz tartozó

egyének akár sértésnek is vehették volna a halottaknak szánt pohárköszöntőt³⁹. Enikő egy helyi szláv–magyar, vegyes közegben szocializálódott, és ezt ki is emeli, hogy néha még előfordulnak a folyamatos együttélés ellenére is a hasonló szituációk. De ebben az esetben, ahogy máskor is, az ilyen konfrontációt viccel és humorral oldják fel. Enikő kiemeli, hogy a társaságtól függ, hogy az ilyen élethelyzeteket miként kezelik a jelenlévők, amely a korábbi tapasztalatokra alapozva kialakított stratégia. A hasonló szórakoztatónak minősített élethelyzetekre úgy tekintenek, mint az etnikumok közötti kapcsolatok megszokott reakciója. Gondolatát azzal zárja, hogy az ilyen helyzetekre azért érkeznek negatív megnyilatkozások is, de arról nem hallhattunk példát – a különböző etnikai keveredésekben megélt rossz emlékekre ritkábban emlékeznek, inkább a pozitív tapasztalatokra fókuszálnak, amiket akár évek múlva is emlegethetnek.

Enikő: Most ő hát egy pár hónappal ezelőtt az egyik barátnőmnek volt születésnapja, és ott is egy ilyen vegyes társaság, egy ilyen lány társaság gyűlt össze, és csak egy ilyen alapvető dolog, hogy amikor mindenki megfogta a pezsgős poharat, és én őt annyit mondtam mert, hogy ugye már mindenki ivott, és akkor én is mondom hogy *na nász*, és akkor mindenki vissza elkapta a poharat, mert, hogy ugye a *zá nász* az igen, az az hogy ránk+/-.

Mihály: Ja igen

Enikő: a *na nász*+/-.

Mihály: Az a halottakra.

Enikő: /-a halottakra mondják, igen. Azért [nevet] még most is becsúsznak ilyen dolgok.

Magdolna: Igen.

Enikő: De szóval, hogy maga a társaság, hogy hogyan reagál ezekre a dolgokra, az azért nagyon sokat számít.

Mihály: Így van.

Enikő: És, és hogy ebből lett egy jó nevetés, meg egy olyan sztori, amit még húsz év múlva is el lehet mesélni, az nagyon jó. És nem az lett, hogy, hogy egy vérig sértődés, mert ugye arra is van példa, mikor valakit ezzel annyira vérig sértesz, hogy+...

Az egyén az önmeghatározása során egy relációs hálóban látja önmagát, és ezek a kapcsolatrendszer leggyakrabban rokonsági, baráti kapcsolatokon alapszanak. Az összetartozás kifejezésére olyan kategória jellemzőket használnak, amely az összetartozásukat, elkülönülésüket táplálja (Brubaker–Cooper 2000). A beregszászi beszélgetésben résztvevők is hasonló relációs hálóban értelmezik az etnikai kategóriába tartozásukat. Elsősorban az etnikai keveredések példájára a rokoni, baráti kapcsolatokon túl a szomszédsági viszonyokat használják, de ezek mellett a gyermekkorhoz kapcsolódó kapcsolatok is kiértékelődnek. Eltérő véleményeket láthattunk a kapcsolatrendszer és az etnikai kategória elhatárolásának összefüggése terén. Egyrészt dominánsan azt tapasztaltuk, hogy az etnikai kategóriába tartozás nem számít abból a szempontból, hogy valakivel milyen viszonyt (pozitív vagy negatív) ápolnak. Másrészt a másik etnikai kategóriába tartozó

³⁹ Kárpátján a magyarok körében is elterjedt az a szokás, hogy a temés utáni halotti toron valaki a halott emlékére mond egy „pohárköszöntőt”, amelyben megköszönik a közeli barátoknak, rokonoknak, hogy elkísérték a halottat utolsó útjára és tiszteletüket tették a temetésen. A szláv szokásoknak megfelelően már a magyar temetéseken is kétszer kell koccintani, egyszer nem szokás, mivel a babona úgy tarja, hogy a halott lelke csak így tud megnyugodni.

egyének kategóriajellemzőinek tiszteletben tartásával az etnikai kategóriába tartozást jelölik, és ennek a pozitív viszonynak a dominanciája az elhatárolás részévé válik.

Az etnikailag semleges témák esetében összefoglalásként elmondhatjuk, hogy az emberek számára a városban megélt mindennapok és a megélhetés miatt kialakult nehézségek leküzdése a legfontosabb. Láthattunk, hogy az etnicitás csak akkor kerül előtérbe, ha bizonyos etnikai elhatárolódást valóban fontosnak tartanak kiemelni. Az etnikai csoporthoz tartozásnál eltérő lehet az etnokulturális fogyasztás és az uralkodó diskurzusokkal való azonosulás (Abdelal et al. 2006) – eltérő vélemények élnek az emberekben, hogy mely etnikailag semleges témát lehet etnikailag tagoltan értelmezni. A városban megélt problémák magyarázatánál láttunk olyan résztvevőket, akik szerint a másik etnikumba tartozók a hibásak. Az „ukrán láz” kifejezéssel a beszélgetésben résztvevők elsősorban olyan nacionalista ideológiák által előidézett társadalmi kényszerre utaltak, amikor a nyelvhasználatban, tannyelvválasztásban az ukrán nyelv dominanciája (volt) a jellemző, illetve az egészségügyben, helyi kórházban jobban megkövetelték az ukrán, az államnyelv használatát. Ennek a láznak és hullámnak pont az ellenkezőjét láthatjuk egy gazdasági változás hatására, amikor egy kisebbségbarát magyarkodás indul el a településen az említett két fontosabb hétköznapi szintén.

5.2. Etnikai csoportokhoz köthető témák

Az etnikai kategóriák megalkotásában kiemelt szereppel bírnak azok a sajátos kulturális jellemzők, amelyekkel létre lehet hozni és meg lehet alkotni az etnikai kategóriák határait. Továbbá az etnikai kategóriák tartalmának megalkotásában komoly szereppel bír maga a politika, a közélet, és mivel a kárpátaljai magyarság Ukrajnában etnikai kisebbségként van jelen, éppen ezért a két etnikum közötti viszony alakításában ennek a jellemzőnek fokozott jelentősége van. A további elemzésnél maradunk az egyének meglátásainak vizsgálatánál, ahol az etnikai kategóriában gondolkodás már egyértelműbb, mivel a témában gondolkodás már eleve olyan jellemzőkkel bír, amelyek az etnikai kategóriával, a tagság kritériumaival van szoros kapcsolatban (Horowitz 1975). Yang (2000: 41) két fontos kérdést kapcsol az etnikai identitás megalkotásának és megtartásának vizsgálatához: 1. Vajon az etnikai hovatartozás örökölheto, vagy valami olyan, amelyet személyenként eltérő módon építenek újja? 2. Mi az etnikum alapja? Ha ezeken a lényeges kérdéseken keresztül vizsgáljuk magát az etnicitást, és az elemzésben figyelembe vesszük a már bemutatott Brubaker (2009: 26) által összegzett és tematikusan tipizált kérdéseket, valamint Wimmer (2008) etnikai határok megalkotásában tapasztalt eltérő stratégiákról szóló tipológiáját, akkor közelebb kerülhetünk a kutatási kérdésünk megválaszolásához is.

5.2.1. A kulturális élet

A kulturális élet szervezésében és alakításában lényeges szerep jut a városon belül működő állami és civil szervezeti hálózat tevékenységének. Elsősorban az olyan intézményeknek vannak jelentős szerepük, amelyeknek célja maga a kultúra ápolása, és ezek mellett még lényegessé válnak azok is, ahol elsődlegesen oktatás vagy egyéb speciális tevékenység zajlik, és másodlagosan válik a kulturális élet színterévé. A helyszín bemutatásánál láthattuk, hogy az ilyen jellegű intézmények és szervezetek száma jelentős, és a hozzájuk kapcsolódó magyar kulturális élet alakításában kiemelkednek bizonyos helyszínek. Az etnikai kategóriák tartalmának megalkotásában ezek a tevékenységek a mezoszinthez kapcsolhatók (Hires-László 2016a), amelyek közvetítik a makroszinten zajló eseményeket. Az intézmények etnicitás jellegű tevékenységének kiértékelésére jelenleg nem vállalkozhatunk, azok teljes kiértékelése nem is célunk, mivel jelenleg elsősorban a mikroszinten zajló etnikai kategóriákban gondolkodásokat igyekszünk láttatni és bemutatni. Bár kialakulásukban, alakításukban, formálásukban a makro- és mezoszinten zajló etnikai kategóriákhoz kapcsolható kulturális események jelentősek, mi mégis elsősorban a városlakók meglátásaiban, hétköznapi életében, diskurzusaiban keressük az aktív vagy passzív kulturális élethez kapcsolható viszonyukat.

A városban működő oktatási intézmények kötelező felvonulásáról beszél Katalin a következő idézetben, miután a zeneiskolások kötelező felvonulásáról fejtették ki véleményüket. A városban a szocializmusból visszamaradt kötelező felvonulások újabb, kicsit modernebb formájában történnek, és a városban működő zeneiskola (zenekar, mazzorett-táncosok) vonulását helyeslik, de az általános és középiskolák kötelező vonulatását már kevésbé. Éppen azért, mert a tehetősebb réteg iskolája, az ukrán tannyelvű 1-es és 5-ös iskola tanulói általában sokkal drágább egyenruhában vonulnak, mint a magyar és vegyes tannyelvű iskolák tanulói – ahová a szegényebb gyermekek járnak, akik nem engedhetik meg maguknak azokat a költségeket, amelyeket a nagy presztízsű iskolák követelnek meg egy-egy ilyen alkalommal is. Ezek után a beszélgetés arról szólt, hogy manapság a gyerekek óvodai, iskolai taníttatása rengeteg járulékos összeggel jár (osztálypénzek különböző kiadások fedezésére), amely megterheli a szülőket.

Katalin: Igen mazzorettek, van most is meg, meg ők fellépnek. Én azon vagyok, hogy miért kényszerítik rá az iskolákra ezt a+... ezt a hatalmas nagy felvonulást. Mert mondjuk van egy két iskola, ahol elitebb gyerekek vannak, ahol a szülők megfinanszírozzák, hogy a gyerek ki legyen öltöztetve. Legyen egy 6-os iskola, legyen egy 10-es iskola egy 3-mas iskola, ahol sokkal hátrányosabb helyzetű gyerek van, a 7-es iskola, a 9-es iskola és sorolhatnám, ahol sokkal nehezebb ezeket megoldani, és a gyerekek ezt szégyenként élik meg, hogy most nekik ki kell állni a város elé és fel kell vonulni. Nekik mondjuk nincsen olyan szép ruhájuk és folyamatosan, tehát ez csak a szakadék a társadalomba, a gyerekkorba már ezt tanulják meg, hogy hoppá ott van az 1-es iskola, ahol anyukának nem gond egy 1000-rest bedobni egy akármilyen ruhára +/.

7. kép. A három napos városnapokat reklámozó kétnyelvű (ukrán–magyar) plakát 2017-ben

A városban központilag szervezett szezonális kulturális rendezvények legtöbbször a különböző tematikájú fesztiválokhoz kapcsolódnak: koncertek, művészeti alkotások kiállításai, alkalmanként sportrendezvények a 2-3 napon keresztül, ahol elsősorban a város szervezésében az ukrán és magyar kulturális jellemzőket, nyelvhasználatot láthatjuk kihangsúlyozva (egy a városnaphoz kapcsolódó kirakodó vásár nyelvi tájképének elemzését lásd Hires-László 2018c). Több beszélgetésben is kiemelték ezeket a fesztiválokat, és voltak olyan résztvevők, akik pozitívan értékelik ezeket a rendezvényeket, de ahogy az imént is olvashattuk, valakik kevésbé. Katalin *musicás* programnak nevezi ezeket a fesztiválokat, ugyanis szerinte és mások vele egyetértve legtöbbször csak a boroshordók vannak a középpontban.

Nézzük meg a következő beszélgetést, ahol különböző értelmezéseket láthatunk a kulturális élettel kapcsolatosan:

Mariann: Hát, szerintem Beregszászba azért van elég lehetőség erre.

Anna: Csak az a baj, hogy a lakosságnak a nyolcvan százaléka nem igényli a kulturális rendezvényeket.

Mariann: Igen.

Anna : Csak max. az a réteg, aki ööö ő szerve+..., aki szervezte, akinek az anyukája, apukája valamilyen rokonja szervezte, aki ott dolgozik,+/-

Mariann: Igen.

Anna: És körülbelül ez a+... ez a réteg.

Klára: Ez is csak az anyagiak miatt.

Anna: Igen

Klára: Nem igénylik az emberek, mert akkora árak vannak, hogy nem tudjuk megtenni a gyerekeinknek, az unokáinknak, hogy egyszerűen leüljünk, vagy mi+... Szerintem ezért.

Anna: Hát például azok a kulturális programok igazából annyira nem drág+..., legalábbis ahogy én látom, hogy annyira nem drágák. Például egy színházjegy harminc hrivenyért szerintem nem olyan drága. Ahhoz képest, hogy+...

Mariann: Á itt nem erről van szó. Egyszerűen nem érdekli az embereket.

Anna: Mert egyszerűen nem érdekli, mert ők a harminc griveny+..., mármint, hogy nekem például, az nem olyan hu de nagyon drága. Jó, nyilván cirkuszba nem fogok menni, mert cirkuszba nincs értelme, [nevet] és az tényleg nagyon-nagyon drága.

Mária: Így van.

Anna: Tehát, ha a gyereket el akarom vinni cirkuszba, nem tudnám elvinni. De hogyha+/-

Mária: De én erre a fesztiválokra gondoltam, mondjuk, hogy ez semmi+...

Anna: Ja ott se, ott életembe nem et+..., saslikot még soha nem ettem fesztiválon. [nevet]

Mária: Igen, semmi.

Mariann: Hát én meg nem is enném.

Anna: Ja, igen.

Mariann: Szerintem a kultúra nem arról van szó mennyit ny+..., mennyi pénzt fogunk elkölteni. Elég az, csak ha az ember végigsétál, oda-vissza megnézi. Közbe kulturáltan elbeszélget valakivel, akit már ezer éve nem látott, pedig a szomszéd utcájába+...[nevet] Az meg, hogy mennyit költünk az már olyan dolog, lehet otthon is enni szerintem. (F/cs1)

A kulturális élet értelmezése Anna számára teljesen másat jelent, mint mondjuk Klára számára. Ebben az értelmezéskülönbségben két lényeges jellemzőt kell látnunk: az egyik jellemzőt Viktória a következő idézetben jól összefoglalja: bizonyos kulturális rendezvényeken megjelenik a haszonszerzés (pl. a fesztiválokon), míg más alkalmakon valóban csak a kultúra ápolására fókuszálnak.

Viktória: Két réteg van, vagy két része van szerintem, amikor meghirdetik a kultúr-programot és a pénzszerzésre megy ki a cél, hogy minél több cikket, árut eladjanak. És vannak tényleg olyan kultúr-programok, ahol tényleg arról van szó. Most az egyháznál is a családi nap az szerintem nagyon, nagyon jó, őő mert ott előadásokat is tartottak, amin ő felnőttek részt vehettek. Volt színház satöbbi, és nem arról volt szó, hogy most mit, és hogyan vehetnek meg. Na a Borfesztivál az ellentét, ahol tényleg a dinom-dánom, ígyuk le magunkat, együnk. Nem? (F/cs5)

A másik szempont, amely alapján megoszlik a kulturális élet értelmezése a városban már az etnikai kategóriákhoz kapcsolódás, elhatárolódás mentén alakulhat ki. Anna gyakrabban van jelen a *magyar világ*-hoz kapcsolódó kulturális rendezvényeken, míg Marainn kevésbé, ezt láthattuk már a kapcsolatrendszeren keresztül is.

Anna: Jó, de hát nekik ez a szokás, most ez nem lehet összehasonlítani, mert náluk ez a szokás, de attól még utána miért nem jár, utána viszont már nem jár. Úgy érzem, mint hogy ha a magyar+... a **magyar** öő, nem tudom, a **magyarok** Beregszászban érzik azt, hogy miben van érték. Azért meg van egy kis sérelmünk, hogy mi olyan földön, olyan helyen vagyunk, olyan országba vagyunk, amit nem tartunk magunkénak, és nagyon-nagyon ragaszkodunk hagyományainkhoz, az értékeinkhez, és látjuk ebben az értéket. Szerintem az **ukránok** pedig nagyon-nagyon sérelmezik azt, hogy nem tartoznak annyira a nagy Európához, a nagy Nyugathoz. Azt veszem észre, hogy amit ők csinálnak, mindig csak ez a nagy újítás, mindig valami új legyen, valami modern. És ha például a fiatalok is valamilyen programot csinálnak, mindig csak valamilyen hülyeség. Nem is tudom, hogy magyarul el, de hogy ez ilyen, nem lehet semmihez kötni, de valamibe mégis kapaszkodni kell, valami újat majd bemutatunk.

Mariann: De szerintem csak a mi városunkra jellemző, nem? Én azért, ha így bele kapcsolunk a tévébe, bele kattintgatunk azért így, így nagyobb **ukrán** városokba azért látszik, hogy hagyományörzés meg így. De az inkább nálunk, egyszerűen valahogy, lehet el vannak egy kicsit nyomva. (F/cs1)

Miután megpróbáltuk a városban állandó jelleggel jelen lévő kulturális rendezvényeket kiértékelni, és elsősorban a magyar dominanciát hangsúlyozták a jelenlévők, a moderátor rákérdezett az ukrán kulturális életben megjelenő hagyományápolásra. Anna abban látja a különbséget az ukrán és magyar kulturális élet között, hogy a magyarság a városban megpróbál mindig valamilyen néphagyományi, történelmi jelleget kölcsönözni az adott rendezvénynek, tevékenységnek, míg az ukrán/helyi szláv etnikum kulturális életét elsősorban a modernitás, az újítás vezérli. Mariann a véleményében ezt részben igazolja, részben cáfolja – szerinte a városban valóban van egy ilyen modern jellegzetesség, de általában az ország többi részén ez nem annyira jellemző, csak Beregszászon. A modernitást

láthatjuk a következő idézetben is, illetve azt, hogy van egy etnikai tagolódás a kultúrában is, amely a magyar világ elzárkózását erősíti. A Kamilla által emlegetett mozi a város egyik lakótelepén, a mikrorajonban, Beregszász etnikai keveredésének legnagyobb színhelyén alakult ki, ahol, mint olvashatjuk, már kezdeményezés is indult a magyar filmek vetítésére (a mozi nem hivatalosan és nem legálisan működtetett hely volt).

Kamilla: Biztos vannak egyébként kisebb kulturális rendezvények csak ő lehet, hogy azért nem tudunk róla, mert nem ilyen körökben mozgunk.

Viktória: Lehetséges.

Kamilla: Biztos van, meg úgy tudom nemrég nyílt ő egy **ukrán** mozi Beregszászban, na nem tudom, hogy működik-e még, de télen emlékszem, hogy több ismerősöm is volt. Csak hát az, hogy nyilván **ukrán** volt, és így ő sokan **magyarok** kiestek ebből. De volt arról valamilyen kezdeményezés is, hogy magyar film is legyen, nem tudom, hogy azóta működik-e a mozi.

Magdolna arra utal, hogy az ukrán nyelvtudás hiánya az elzárkózást fokozza kulturális szinten is. Az elhangzott színházi előadás valójában egy a városról szóló történet, amelyet magyar–ukrán nyelv vegyes használatával mutattak be azok az amatőr színészek, akik a városban egykori nagy múlttal rendelkező népszínházat próbálják újraéleszteni. Valójában a városban ukrán színház nem működik, csak a város művelődési központjában működő két nyelvű népszínházat gondolták ukránnak, mivel a városban külön magyar nyelvű színház működik, az Illyés Gyula Nemzeti Színház. Enikő a Beregszász 80-as éveiről szóló előadást a magyar színházi előadások minőségéhez viszonyítva nagyon alacsony minőségűnek tartotta. Magdolna és Enikő is látta ezt az előadást, mégsem tudták, hogy valójában milyen előzményekre épített az egyesület, és a többi résztvevő nem is hallott az előadásról, pedig számos alkalommal mutatták be a darabot a városban.

Magdolna: Hát ugye nem is nagyon megyünk el az **ukrán**+... mer nem értjük. Na de most megint a xx [nevetés] hát **ukrán** színház, hát nem megyek el, mert nem értem. Na de legutóbb egy ő+... nem is tudom milyen alkalom, tanítók napjára, vagy mire volt ottan, és a gyerek szerepelt, oszt mentem én is megnézni. Hát az ukrán színház adott egy ő jelenetet, egy kis színházi történet+/-.

Moderátor: Ez melyik színház volt?

Magdolna: Az **ukrán** színház+/- (F/cs6)

A saját csoport felértékelése, és jelen esetben a kulturális jellemzőhöz tartozó magyar színházi előadások minőségének kiemelése az etnikai identifikáció erősítését szolgálja, vagyis egy kulturális etnocentrizmus az etnikai kategória prezstízsértékének növelését szolgálja. A következő idézetben arról mondják el véleményüket a résztvevők, hogy miért is nem látogatják a magyar nyelvű színházi előadásokat. Az elsőként idézett gondolatban láthattuk, hogy valaki a drágaságot említette akkor, amikor még a kulturális események alatt a fesztiválokat értették. A továbbiakban már arról beszélgetnek a résztvevők, hogy nagyon sok indokot tudnak felsorakoztatni amellet, hogy miért nem látogatják ezeket az előadásokat: a hirdetések alacsony minősége, az elfoglaltság, a kulturális igénytelenség, a munka utáni fáradtság stb. Végül arra jutnak, hogy egyszerűen nem tartják

fontosnak. A személyes érintettség is megjelenik érvként, valamint az is elhangzik, hogy pozitív élménnyel gazdagodva távoznak egy-egy darabot követően, ennek ellenére alacsony az érdeklődés, a lelkesedés az ilyen programokkal kapcsolatosan. Mariann így fogalmaz: „*Lehet, hogy a fő a főszereplőnek el kéne jönni haza, és akkor a kezemnél fogva elrándítani*” [nevet] (F/cs1). Viktória meg úgy látja, hogy igazából a fiataloknak van ideje az ilyen alkalmak látogatására, a családosoknak már nem jut idejük ezekre.

Mihály: Nem, én el akartam menni a múltkor a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* című színdarabra, de akkor éppen más dolgom volt, így aztán nem tudtam menni. Utána úgy akartam volna, hogy a feleségemmel együtt, aztán ő dolgozott egész ötig, egyszerűen annyira ki volt facsarva, hogy na mondom most magamba nem akarok menni, annyira ki volt facsarva, ott az óvodába dolgozott most ott hagyta, hogy egyszerűen kultúrára nem volt semmi igény.

Magdolna: Mi Szűcs Nellinkkel csak a fodrászatban találkozunk vele meg, meg Zsolttal úgyhogy, de nem igazán látogatjuk a **magyar** színházat. Vagy, vagy dolgozok na +...vagy jegyet nem kapunk mikor akarok menni akkor éppen elfogyott a jegy.

Ida: Igen. Hamar elfogynak a jegyek. Én voltam a *Lila akácon*, ami nagyon tetszett, az tényleg nagyon jó előadás volt. De tényleg az a probléma, hogy valahogy+... lehet mást látunk elsődlegesnek. Tegyük fel, mert például oda szánjuk az időt mi is, de nem tudom+... akár egy bibliaórára jobban odaszánom az időt tegyük fel, mint hogy elmenjek egy színházi előadásra, vagy pedig mikor épp tényleg+/-.

A kulturális életben a magyarság dominanciája olyannyira érzékelhető, hogy az ukrán/helyi szláv kulturális élet háttérbe szorul, kulturális téren maga az ukrán etnikum kerül kisebbségi helyzetbe. Legfeljebb az ukrán népviseletet szimbolizáló, hétköznapi viseletként is elterjedt *vishivanka*, és amelynek nemzetközi napját május harmadik csütörtökén ünneplik. Erre az alkalomra városon belül is egy *flash mob*-ot készítettek az ukrán tannyelvű iskolák, illetve fesztiválokon is rendszeresen megjelennek az ukrán nemzeti szimbólumokat ábrázoló blúzok, a vishivankák. Értéktéremtő kulturális eseményként csak a vishivankához kapcsolódó programot emelték ki a beszélgetésben résztvevők, amelyet a magyar és vegyes kapcsolatrendszerrel rendelkezők egyaránt nem tudják, miért tartanak annyira fontosnak az ukránok.

Anna: Szerintem meg pont fordítva, hogy inkább **magyar** rendezvények vannak, mint **ukrán**. Tehát, hogy az ukrán rendez+..., nem tudok a két kezemen megszámolni olyan ukrán rendezvényeket, aminek úgy ért+... Nem azt mondom, hogy értéke lett volna, de hogy úgy-úgy+... valahogy értelme lett volna. Tehát például ez a *Vishivanka* fesztivál, most nem tudom, nem tudom értelmezni ezt a fesztivált, [nevet] vagy most szép az ukrán blúz, de hogy ez most mi volt? (F/cs1)

A városban működő főiskola a kulturális élet egyik domináns helyszínévé vált – nagyon sok rendezvénynek ad otthont mindazon túl, hogy az oktatással, belső rendezvényeikkel is formálják a város, a környék, a régió magyarságának kulturális programjait. A főiskola épülete a városközpontban található impozáns egykori vármegyeháza, amely a magyar dominanciát a városban még inkább nyomatékosítja. Az innen kikerülő új generációról beszél Enikő, hogy a színházi és egyéb kulturális alkalmak a városon belül leginkább általuk, rajtuk keresztül valósul meg, melyre a főiskolai évek alatt kialakult kapcsolatrendszerek is markánsan hatnak. A korábbi kötelező, állami,

önkormányzati kulturális rendezvények alacsony színvonalúnak minősíti Enikő, ám az újonnan kialakuló programok szerint sokkal élvezhetőbbek, és az új generáció, akik a főiskolán keresztül ebben szocializálódtak, élvezettel látogatják a különböző kulturális alkalmakat. Olyan folyamatról beszél, amelyben láttatni akarja, hogy korábban nagyon rossz lehetőségek voltak, és a városlakók nincsenek hozzászokva a kulturális programok látogatásához, de ez a változás hosszú távon elérheti a többi városlakót is. Enikő is a főiskolán végzett, de nem a főiskolán dolgozik, így korábbi diákként, de nem elfogult dolgozóként formálta meg véleményét.

Enikő: És ugye nagy kultúrája ő sincs nálunk se a színházba járásnak, hiszen nem volt rá lehetőség az, az ami ugye a nagyszínház. Hát az minden volt, csak nem kulturális élmény. Az a kötelező gyerekfellépések, ha akartad, ha nem, te is részt vettél benne. Neked is végig kellett szenvedni. Szóval nem a minőségről szólt, hanem a kipipálásról, hogy ez is megvolt. De én azt gondolom, hogy ha van lehetőség, több öö+... Már ez a generáció, ez már most felnövekvő generáció számára, ez már természetes, hogy főiskolán nagyon sok rendezvény mondjuk, egyház nagyon sok öö rendezvényt ö kínál, a színház ugye ő itt van, ha van lehetőség, akkor inkább van igénye ő erre. Mivel lehetőség sem volt mondjuk egy húsz, huszonöt évvel ezelőtt erre, én azt gondolom, hogy ennek nagyon kultúrája sem alakult ki. Ez, ez folyamatban van. (F/cs6)

A beregszászi magyarok nem csupán a kisebbségi sorsukon keresztül látják a kulturális életük kiemelkedését, hanem azon keresztül is, hogy a lokális érzelmeiken, a történelmi múltjukon keresztül van lehetőségük, jogosultságuk a városban hangoztatni dominanciájukat. A következő idézet azt követően hangzott el, hogy a beszélgetésben elismerően beszéltek arról az alkalomról, amikor a városban a magyar nyelvű történelmi egyházak (református, római katolikus, görögkatolikus) civil szervezetekkel és a polgármesteri hivatallal összefogva közös adventet tartanak a város főterén. Ez az összefogás erősíti a világi (civil és önkormányzati) illetve az egyházi oldalról erősíti a magyarság dominanciáját a városban – a városlakók szerint ez egy fontos tényező. A civil szervezetek és az önkormányzat a magyar világ alakításában azért is válik lényegessé, mert anyaországához közvetlen kapcsolódásukon, a nemzeti érzelmeket tápláló tevékenységeiken keresztül a magyar etnikumhoz kapcsolódó kulturális elemek kiemelésében több területen is markáns erővel bírnak (erről lásd bővebben Hires-László 2016a).

Anna: Nagyon szépen vers+... Igen vers. És az, hogy a **magyar** rendezvényeken mindig van gyökere, annak, amit mondanak. Tehát az, az előadás, az tudjuk, mindent mindenhez tudunk kötni, hogyha van egy, most volt a zászlóbontás, tudjuk azt, hogy a városhoz kötni. Nem tudom, olyan, mint hogyha nem ésszel szerveznének az ukránok ö programot. Nem tudják hozzá kötni a városhoz.

A kulturális élet szervezésében nagyon érzékelhetőek azok a jellemzők, amelyeket már az előző fejezetben is láthattunk: egyrészt a magyarok egy része a városban gyakran a zárt kis világukban élik mindennapjaikat, amelyet a dolgozat elméleti részében magyar világnak neveztünk el (Brubaker et al. 2011); másrészt a magyar dominanciát látják a kultúra szervezésében a megkérdezett magyar városlakók. A „kultúra Janus arcú, egyszerre

rendelkezik egy kényszerítő, primordiális elemmel, és egy manipulálható, rugalmas, megalkotott elemmel”, mivel a körülményektől függ, hogy a kulturális elemek közül a közösség mit tart követendőnek, az etnikai csoporthoz tartozás kritériumának (Hale 2009: 61). A politikai kisebbség számára erőt és magabiztosságot szolgáltat az, hogy a kulturális életüket kihangsúlyozzák, és az ukrán etnikum ezzel szolidárisan egyetértve nem kíván rivalizálni és dominánsabbá válni. Egy a kulturális életre vonatkozó relációs összehasonlításban az out-csoportot ebben az esetben leértékelik (Abdelal et al 2006, Tajfel 1972) míg a saját csoportjukat előnyben részesítik, vagyis egy olyan énvédő torzítást (Pettigrew 1979, Smith – Mackie 2004) láthatunk, amely egy társas versengés velejárója (Tajfel–Turner 1979; Smith–Mackie 2004).

Egy nem tudatos stratégia lehet éppen az, hogy nem az etnikai dominancia kerül előtérbe az ukrán kulturális rendezvények esetében, hanem a sokkal inkább az innováció, a modern értékrend képviselésével a városban a jól bevált kompromisszumot és konfliktuskerülést valósítják meg mezoszinten. A városon belül a magyarság magabiztossága ebből a kulturális erőből fakad, amelyet fontosnak tartanak az etnikai kategóriák határainak megalkotásában, ám az aktív részvételre kevésbé van ideje a hétköznapiakban megterhelt édesanyáknak, édesapáknak, nagyszülőknek, tanároknak, munkásoknak, diákoknak stb. A társadalomban betöltött szociális és gazdasági szerepek mellett mellékessé válnak ezek az etnikai kategóriákat megalkotó és élénkítő kulturális elemek, viszont a vallás gyakorlására nagyobb hangsúlyt fektetnek.

Henrietta: Szerintem központi szerepe van, hisz a **magyarságnak** a központi kárpát+... a kárpátaljai magyar közösségnek Beregszász a központja, ő és igazából ez még inkább őő csak őő megerősíti a főiskolának a megléte, vagy a jelenléte ugye, vonzáskörzete az ugye Kárpátalja szerte elég nagy, és ez által egyfajta ilyen kulturális központtá is válik ez a **magyar** közösségnek a város.

Dóra: Talán még mindig a legtöbb **magyar** lakik itt, nem? Mert Munkácson, Ungváron vagy Szőlősen is nem hallani így, ilyen szabadon+/. (F/cs4)

A vallásosság és a nemzeti érzelem egybemosása egy sajátos jellemzője a kárpátaljai magyarság nemzeti identitásának (Hires-László 2010). A vallásosság kiemelten fontos az értékrendben a kárpátaljai magyarság számára. Kárpátalján a magyarság dominánsan református vallású, megközelítőleg a közösség 60%-a reformátusnak vallja magát és a vallásgyakorlás a többi határon túli közösséghez képest is intenzívebb (lásd MOZAIK2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016, GeneZYs2015 kérdőíves kutatások vallásosságról szóló elemzéseit). A vallás, az egyháztagság egy domináns elem Kárpátalján az etnikai önmeghatározásnál. A magyar etnikum református, római katolikus, míg a pravoszláv/ortodox egyházhoz tartozók dominánsan az ukrán etnikumhoz tartoznak. A görögkatolikusok esetében történhet meg leginkább az etnikai keveredés, mivel szertatásaik

magyar és ukrán nyelven is zajlanak a vegyes lakosságú településeken, tehát Beregszászon is.

A vallásgyakorlás gondolata gyakran előkerült a beszélgetések során, részben a személyes életvitel, világlátás alapján olyan véleményeket láthattunk, hogy az Istenben való hit az elsődleges, és bármilyen nehézségben az isteni gondviselésen keresztül látják az élethelyzetüket (erről bővebben az új ukrainai helyzet fejezetben). Másrészt a történelmi egyházak kiemelt jelentőséggel bírnak a helyi magyarság életében, mivel az egyházakhoz kapcsolódó civil szervezetek hálózatai különböző társadalmi rétegekhez is elérnek (Hires-László 2016), illetve az egyes vallási, egyházi alkalmakkor megmozduló tömegek is igazolják jelentőségüket. Mariann is erről mondja el a véleményét, amikor nem találja a szavakat gondolatának megfogalmazásához. Párhuzamot von az ukrán és magyar etnikum vallásos életének szervezése között. Annak ellenére, hogy egy vegyes családban él, férje ukrán és gyakran forog ukránok körében, úgy látja, hogy a magyar református élet a városban sokkal inkább láthatóbb, színesebb és sokrétűbb. A szavakat más témában soha nem kereste, a zavara talán épp abból adódott, mert egy kettős helyzetbe kerül. Büszkeséggel éli meg, hogy olyan egyházhoz tartozik, amely ennyire domináns a városban, de sértő sem akart lenni azokkal a családtagokkal szemben, akik az ukrán etnikumon keresztül a pravoszláv vagy görögkatolikus egyházhoz tartoznak.

Mariann: Egy ilyen kilencven százaléka én úgy érzem. Mostanában meg nagyon-nagyon ő <=torokköszörülés> sok, nagyon-nagyon nagy erőt, vagy, hogy is fejezzem ki magamat őő. Én nagyon-nagyon nagy őő erőfeszí+..., nem erőfeszítést, nem tudom, hogy+.. hogy magyarázzam el, hogy szépen mondjam ki, a református ő templomnak látom rendkívül nagyon sok rendezvénybe ugye, ugye ott vannak, meg satöbbi, és akkor úgy megszervezik a **magyarokat** meg satöbbi. Én ezt érzem, lehet az, hogy én református vagyok, nem tudom, hogy ezt veszem észre inkább, de szerintem ők nagyon sok, sokat dolgoznak ezen, hogy, hogy igenis érezzük azt, hogy Beregszász **magyar** város. És ahogy mondod, az **ukránok**, meg úgy nagyjából, nem azért mert ellenük vagyok vagy valami, de a *vishivánkán* kívül szerintem semmit nem tudnak, vagy nem csinálnak.

Hogy nyomatékosítsa és érzékeltesse valódi eseteken keresztül az előző véleményét, elmondja az ukrán rokonság fiataljainak vallásos életét mennyire egyszerűbben szervezik a görögkatolikus egyháznál, mint az ő fiának a konfirmálásra készülését. Valójában ennek az elmesélésnek köszönhetően értjük meg, miért volt annyira zavarban az előző idézet megfogalmazásánál.

Mariann: Ugyanígy szervezve? Na én azelőtt+... na inkább most érzékelem, a tudom, hogy a görögkatolikusoknál meg bármikor+... Szóval az én sógornőmnek a két gyereke, az egyik tizenöt évesen, a másik meg hat évesen volt nekik ez a *pervij ricsászty*, ilyen háromszornégyyszer elmentek a tiszteletes úrral beszélgetni, és utána meg volt az alkalom és kész. Nem volt+/. (F/cs1).

Nem mindenki volt ilyen pozitív véleménnyel az egyházak működésével kapcsolatosan. Katalin reformátusként, Károly és Zoltán római katolikusként csak felszínes, szokáskövetésnek látja a vallásgyakorlást, az egyházi szertartások látogatását. Károly

megjegyzi, hogy igazából ez csak a beszélgetésen résztvevők véleménye, valójában a városban nagyon sokan járnak templomba. Mivel felesége a Jehova tanúi gyülekezet tagja, és számára nagyon fontos a vallás, így Károlyban kialakult egy tisztelet a vallásgyakorlók irányába, annak ellenére, hogy csak egy felszínes szokásrendszernek tartja.

Katalin: Ez egy elriasztó funkció vagy egy-egy magatartás, ahogyan ők viselkednek. A gyerekektől, akikkel foglalkozok, nagyon sokszor hallom ezt, hogy alig várják, hogy lekonfirmáljanak +/.

Károly: De ez most hat embernek a véleménye, most olyan dolog, hogy.

Katalin: Persze. Persze.

Károly: Tehát ha ezt megkérdezik a városban hány százalékát, kb a 98% ugyan azt fogja mondani, mert hogy+... mert hogy a 75% jár templomba, és ahogy mondtam bementünk. Na, kész ennyi! (F/cs2)

Az idézetet megelőzően Károly romlott katolikusnak minősítette magát, amikor mindenki elmondta felekezeti hovatartozását, majd röviden bemutatta vallásgyakorlását, a többiekhez képest hosszabban és bővebben taglalta, de valójában római katolikus. A felszínes viselkedések negatív minősítésének már itt hangot adott. Majd a későbbi véleményformálásából az derült ki, hogy mivel elvált ember, nem tartják az egyház tanításai szerint valódi vallásgyakorlónak, illetve az is kiderült, hogy édesapja hiába járt rendszeresen templomba, mivel az egyházi járulékot nem fizette rendszeresen, csak a befizetést követően tették el. Az egyháztól elzárkózás Károly életében valahol ezekből a negatív élményekből is táplálkozik. De nem csak Károly volt ilyen véleménnyel, a résztvevők között nagyon sokan sérelmezték a történelmi egyházak működésének hiányosságait, a fenntartási járulékok, szolgáltatások költségeit, a megszokottságból eredő negatív tapasztalatokat.

Károly: Romlott katolikus. Nekem a feleségem Jehova tanúi. Semmi gond nincsen. Én római katolikus vagyok. Én a papokba nem bízok. Templomba nem járok. Én hiszem az Istent a magam módján. Kész ennyi. Tehát én ezt, hogy nyalakodás most bementünk, most ki milyen ruhába van. Kimegyünk: A rohadt anyádat, te jobban nézel ki! Kész. Én ezt lezártam. (F/cs2)

A legegyszerűbb eseteket akkor láthatjuk, ha etnikailag és felekezetiileg megegyező házaspárról van szó. Etnikailag vegyes házasságban Tímea, Mihály, Marainn él, és Enikő mint vegyes házasságból származó mondja el meglátásait. Mihály őszintén beszél arról, hogy a feleségével és családjával voltak már összetűzések a vallásgyakorlással kapcsolatosan, és előhozta egyik kedves ismerősének is az esetét, akik magyarok, de a férj református és a feleség római katolikus. Mindkét egyház egyazon naptárt követi, a nagyobb vallásos ünnepek napja tehát megegyezik, mégis ebből kifolyólag vannak nézeteltérések a családban. Mariann vallásosságáról már volt szó, de most nézzük Tímea esetét. Három vallás keveredik a családban: a nagyobbik fiú görögkatolikus, jómaga és a kisebbik fiú pravoszláv, a férje pedig római katolikus. A beszélgetés előtt nem volt szó a vegyes házasságról, csak ezt követően, és a moderátor miután kiderült, hogy a férj római katolikus rákérdezett az etnikai hovatartozására. Tímea esete és ez idézet visszaigazolja azt az általános tendenciát, hogy a magyar etnikumhoz kapcsolódó egyháztagság szerves része az etnikai határok

megalkotásának. A moderátor megpróbálta megkérdezni, hogy mi alapján döntötték el, hogy a nagyobbik fiút görögkatolikusnak keresztelik, de Tímea közbevágott, és azt hangoztatta, hogy náluk a vallásgyakorlással nincs gond. A konfliktusos helyzet megkérdése előtt tisztázta, hogy a családjukban az ilyen helyzetek nem okoznak problémát. Arról mesélt, hogy számára is a felszínes vallásgyakorlás nagyon nem szimpatikus, főleg az, amit Beregszászon belül érzékel, és éppen ezért egy munkácsi kolostorba járnak, ahol az öltözködés, a megjelenés, az egyén múltja nem számít. Az nem derült ki, ha nem tudnak a munkácsi kolostorba menni, akkor a városon belül melyik az a felekezet, ahová járnak a három közül. Majd tovább beszélgetve hozzá teszi mindezekhez, hogy a munkája miatt ő vasárnaponként dolgozik, és az ilyen alkalmak csak a nagyobb vallási ünnepeknél megoldhatók. Károly hozzászólásával ismét igazolja, hogy a történelmi egyháznál negatívan viszonyultak a válására – az idézetben a gyűrű meglétéről vagy hiányáról szóló pletykák kiemelése épp erről szólt.

Tímea: Nálunk érdekes, mert mondjuk én pravoszláv vagyok, a férjem római, a nagyobbik fiam görögkatolikus, a kisebbik pravoszláv.

Zoltán: Színes vallású.

Moderátor: A férjed római katolikus? *Magyar*?

Tímea: Ühüm. Igen.

Moderátor: És akkor, hogy döntöttétek el amikor +/-.

Tímea: Nálunk ezzel nincs gond. Abba a templomba megyünk, ki hova akar.

Moderátor: És te viszed a kicsit? Kicsi a pravoszláv igaz?

Tímea: Nálunk nincs olyan, hogy én viszem. Megyünk mind a négyen egybe, és kész.

Moderátor: Pravoszlávba jártok együtt?

Tímea: Mi igyekszünk kolostorba menni.

Moderátor: Kolostorba?

Tímea: Munkács. Itt meguntam, hogy mondja, bemegyünk a templomba+/-.

Moderátor: Akkor inkább kolostorba jártok?

Tímea: Inkább.

Moderátor: Mennyivel másabb? Vagy +/-.

Tímea: Teljesen.

Károly: Nem lássák, hogy te most farmerbe jöttél, kisanadrágba. Van-e gyűrűd? Nincs-e gyűrűd? +/-.

Tímea: Mondjuk ez itt így van. Mondjuk, na nem tudom a többi templomba +...Menjünk másik városba és ott senki nem ismer.

Enikőéknél a hagyományokat tiszteletben tartva a fiú az apa után, a lány az anya után lett megkeresztelve. Mivel édesapja szláv/ukrán nemzetiségű, ezért pravoszláv és az anyja magyar, így református vallású. Az etnikailag heterogén családok esetében a gyermekek megkeresztelése, iskoláztatása és a családon belüli nyelvhasználat okozhat konfliktusos helyzetet, de a hagyomány az ilyen összetett esetekben egy bevált sémát kínál megoldásként a felekezeti hovatartozás eldöntésénél. Ám Enikő azért hozzáteszi, hogy öccsénél bonyolult és komplikált helyzet állt elő, aki magyar nemzetiségű és mégis pravoszláv vallású. A pravoszláv egyház nem a Gergely-naptárt, hanem az attól 13 nappal eltérő julián naptárt követi, így a legfontosabb vallási ünnepeket az etnikailag heterogén családok esetében pár napos eltolódással kétszer is megünneplik. A következő idézetben Ida arról beszél, hogy

csak a magyar ünnepeket, vagyis az ő esetében a református egyházhoz kapcsolódó ünnepeket tartják otthon. Enikő családjában pedig mindkét alkalmat – részletesen bemutatja a saját esetüket, mivel a beszélgetésben egyedül náluk volt ilyen keveredés, ezért úgy érezte érdemes és szükséges elmondania minden apró részletet az ünnepi előkészületekkel, az eltérő etnikumok vallási ünnepekhez tartozó gasztronómiájának, és a családtagok másik felekezeti hovatartozásának a tiszteletben tartásával kapcsolatosan. A tiszteletben tartás nemcsak családon belül történik, Magdolna véleményében annak ad hangot, hogy a közvetlen környezetben élő ukránok, helyi szlávok (szomszédok, barátok) vallási ünnepeit tiszteletben tartják, és mivel szabadnappal jár együtt, éppen ezért különleges ételeket is készítenek. De Mihály, aki a beszélgetés korábbi részeiben semmilyen elzárkózást nem mutatott a helyi szlávokkal kapcsolatban, gyorsan hozzáteszi, hogy csak a vallási ünnepeket tartják tiszteletben, az állami ünnepeket már nem, illetve arról is mesél, hogy a pravoszlávoknál olyan ünnepek is vannak, amelyet a reformátusok nem tartanak, azzal már kevésbé toleránsabbak a helyiek. Később Enikő is alátámasztja, hogy azért a nagyobb munkák időzítésénél figyelembe veszik ezeket az ünnepeket is.

Ida: Hát igen. Mi csak a **magyar** ünnepeket, igen. Hát többnyire, mivel református család, ezért reformátushoz híven, ezért a **magyar** ünnepeket igen.

Enikő: Mi, mi mindent megtartunk. Mi örülünk annak, hogyha adódik egy kis ok arra, hogy a család együtt legyen, [nevet] úgyhogy mi nem feltétle+/-.

Moderátor: Milyen vallású vagy Enikő?

Enikő: Én református. Szóval nálunk a lányok reformátusak.

Moderátor: Anyukád után?

Enikő: Igen, anyu református, én református, apu ugye ő pravoszláv, öcsém is úgy lett keresztezve végül ő, hát szóval az ő része bonyolult, de ők a pravoszláv részleg, mi meg a református részleg. De mivel mi főzünk, mi ugyanúgy megfőzzük mind a kétféle ételt is. Igyekezünk azért úgy, hogy a **magyar** ünnepeken, a **magyar** ételeket, és én például kifejezetten örülök annak, hogy ilyen sokszínű ő konyhánk van, mert ez valamilyen+... Ő mondjuk apósom, nem+/. Nyilván ő+... Mivel apu **oros**, vagy **szláv**, vagy nem is tudom, milyen a családban, ezért+/. Nem ő készít ugye, nyilván ő nem is szólna semmit, hogy ha most pont azt úgy nem tartanánk vagy valami, de+... És ő nem is. De ez a részünkről ez olyan kis kedveskedés, hogy akkor az **ukrán** vagy **szláv**, vagy pravoszláv, vagy bármilyen ő egyházi vagy nem egyházi ünnepepre mi azért úgy igyekezünk komolyabb módon készülni.

Magdolna: Mert most már az is, hogy ugye megadják az ünnepet munkahelyeken is. És ha már otthon vagyunk a családdal, akkor már készítünk, tiszteletbe tartjuk az **ukrán** ünnepet is.

Mihály: Mondjuk a függetlenség napját, meg az alkotmány napját, azt annyira nem tartjuk. [nevetés]

Moderátor: A ti családokban hogy van?

Mihály: De, de viszont a nagyobb pravoszláv ünnepeket, azt igen.

Mihály: Úgyhogy karácsony, húsvét meg van olyan, hogy egy-egy ilyen nagyobb pravoszláv ünnep, akkor mondjuk anyósoméék kérik, hogy akkor mosás nincsen. Semmi. Megyek fát vágni – nem mész! Na, úgyhogy+/-.

Azoknál a családoknál akadnak problémák, ahol eltérő vallásúak a családtagok, és mindenki a saját vallásának a gyakorlását tartja fontosnak. Valójában csak akkor vannak egyszerűbb esetek, ha az eltérő vallású családtagok közül valaki nem gyakorolja intenzíven vallását, és ez fokozottan érvényes az etnikailag heterogén házasságoknál, ahol a gyermek születése után az eltérő vallású szülők a hagyományt követve a fiút az apa után, a lányt az

anya után keresztelik meg, de az intenzív vallásgyakorlás esetében előfordulhatnak konfliktusok a családon belül. A városban élő magyarok és ukránok/helyi szlávok egymás vallási ünnepeit tiszteletben tartják, de ez a figyelmesség elsősorban csak a nagyobb vallási ünnepeknél működik, a kisebb pravoszláv ünnepek alatti munkatiltalmat a magyarság már nem méltányolja.

A kultúra és azon belül is a vallás egy fokozottan erős tényező az etnikai kategóriák megalkotásánál. A kultúra ápolása egy elzárkózást és egyben egy magabiztosságot nyújt a politikailag kisebbségi etnikum, a magyarság számára az államnemzethez tartozó többséggel szemben a városon belül. Ebben a folyamatban fokozott jelentősége van a városban működő intézményhálózathoz kapcsolódó magyar világnak (Hires-László 2016), amelyet a magyarság anyaországi finanszírozásból tart fent. Az ukrán etnikum kulturális rendezvényeit alacsony minőségűnek tartják, és éppen ezért ezen a téren az out-csoportot leminősítik. Maga az egyháztagság és az eltérő naptárhasználat megjelöli és kijelöli azokat az ünnepeket, amelyeket a különböző etnikumokhoz tartozó városlakók használnak, egymás ünnepeit tiszteletben tartják. A beregszászi magyarok csak a helyi szlávok által megtartott fontosabb vallási ünnepeket tartják tisztleteben, az állami ünnepeket már nem.

5.2.2. Kisebbségi és politikai attitűd

A dolgozatunkban nem célunk a politikai és jogi keretek teljes körű bemutatása, csupán a hétköznapi kérdéseknél felmerülő esetekhez igazodva kerülnek kiértékelésre. Tisztában vagyunk azzal, hogy egy kisebbségben élő közösség életét leginkább a többségi államnemzethez, az anyaországhoz, a helyi politikai elithez kapcsolódó politikai cselekvések, törekvések, törvények markánsan befolyásolják, ám elemzésünkben elsősorban nem erre fókuszálunk. Mivel kutatásunk elsősorban azzal a céllal készült, hogy a hétköznapiakban megjelenő etnicitást mutassuk be Beregszászon, így a valódi hétköznapiság felől közelítjük meg a kérdéskörök között a politikai attitűdöt is. Az érdekérvényesítésnél már láthattunk néhány értelmezést, ám jelenleg leginkább a politikai eseményekre, cselekvésekre, a politikai kisebbség megélésére összpontosítunk, miközben figyelembe vesszük azt, hogy a nacionalizmus mint ideológia nem csupán a politikában érvényesül, hanem átszivárog a társadalmi berendezkedés minden egyes részébe és az etnicitásban valósul meg (Marko 2004). Az állampolgárságok által determinált etnicitásnak külön fejezetet szentelünk, ahol az államnemzetek által közvetített nacionalizmusra koncentrálnak.

A politikai szocializáción belül két témát szeretnék bemutatni, amely erősítette a városlakók politikai elidegenedését. Egyrészt azt, hogy a legitim választás általában a korrupcióval lett megfertőzve, másrészt a kommunizmus idejéből hátramaradt *kivárá-*

alkalmazkodó magatartást (Szabó 2000: 55).

A korrupciót a politikában már korábban is kiértékeljük, most csak abból a szempontból kívánjuk bemutatni, hogy maga a politika iránti bizalmatlanságot mennyire csorbítja a korrupció. Az érdekérvényesítés, a politikai szocializáció már a legkisebb társadalmi egységen, a családon keresztül elkezdődik, és ez folytatódik a kor előrehaladtával lehetőségként kínálkozó különböző csoportokban, intézményekben, szervezetekben (Szabó 2000). Mivel a korrupció átítatja a mindennapokat, így akár már egész korai életkorban is szembesülhetnek a visszaélésekkel, lekenyerezésekkel stb., és a politikában pedig már a legmagasabb fokú eseteivel. Az első beszélgetésből emeltük ki a következő esetet, ahol arról beszélgettek a résztvevők, hogy kit milyen formában közelítettek meg a szavazatok vásárlásának idején. Olyannyira nyílt titok, hogy akár teljesen idegen helyekre is bekopogtatnak az agitátorok, és felkínálják a pénzszerzési lehetőségnek minősített szavazati voksok eladását. Előfordultak olyan esetek az elmondások alapján, ahol maguk a szavazó cédulákat kézbesítők kínálják fel a lehetőséget. Arról szólt a beszélgetés, hogy az állampolgár voksának végeredményét miként tudják nyomon követni a vásárlást követően – az alternatív lehetőségeket mindig valaki megcáfolta, hogy a valóságban nem működik. A jelenlévők nem adták el a szavazatukat, de a közeli ismerőseik, családtagjaik már igen, és felajánlották a lehetőséget számukra is. A politikába vetett bizalom ennek a folyamatnak köszönhetően került távol a hétköznapi emberek életétől.

Moderátor: Idegenként történt-e valakivel. Azért kérdezem, mert velem megtörtént.

Anna: Nálunk is volt, hogy becsengettek a kapun, és mondták, hogy hát gondolom a saját mondókájukat, anyumék mesélték, hogy az én szavazatomat is igazából eladták, de nem megyünk szavazni, nyugi, nem megyünk szavazni, de a pénzt azt elvettük. [nevet] Szóval, hogy mi is kitoltunk vele, meg hát igazából velünk is kitoltak, úgyhogy mindenki jól járt. Nekünk jött ilyen plusz háromszáz griveny, mi meg nem mentünk el szavazni. (.) Én nagyon ki voltam akadva, hogy hogy lehetett ilyen, hogy eladták a szavazatomat, meg minden, hát és+... Volt ilyen.

Moderátor: Valaki még?

Mariann: Én ennek értelmét nem látom. Nekem ha valaki+... Meg úgy általába+...

Mária: Nem fogadtam el.

Mariann: Én mondjuk nem fogadnám el elsősorba, de ha úgy lenne, hogy mit tudom én nagyon nem volna miből megélni, én akkor lehet, hogy mindenkitől elvenném, osztán mégis csak arra szavaznák akire én akarok, na. [nevet] Hát most hogy tudják aztat ők leellenőrizni.

Anna: Pontosan sehogy.

Mariann: Ez olyan marhaság. (F/cs1)

A következő idézetben Karolina arról mesél, hogy az édesapja igyekszik minden a városban és közvetlen környezetében megfogalmazódó problémának hangot adni, teszi ezt úgy, hogy akár hivatalos beadványokat készít. Volt egy időben, amikor városi képviselőként tapasztalatot szerzett ezen a téren, és most hasznosítja a mindennapokban ezt a tudást. A résztvevők elismerően értékelik az ilyen mentalitást, hozzáállást, éppen azért, mert jómaguk nem mernek ilyen lépéseket megtenni. Dóra éppen azért, mert állami munkahelyén ennek

következményei lehetnek, és korábbi tapasztalatok alapján alakult ki egy félelem benne. Majd Karolina azért jól összefoglalja azt a mentalitást, amely még a kommunizmus idejéből maradt hátra a városban. A Szovjetunió ideje alatt bizonyos tartalmakat „megengedtek”, míg másokat különböző szankciókkal tiltottak. Ez a látásmód nem csupán a politikai tartalmakra vonatkozik, a *Három T* (Tiltott, Türt, Támogatott) elvéhez igazodva alakították ki a kommunista kultúrpolitikát is. A *kivárá-alkalmazkodó* magatartás (Szabó 2000:55) ebből az örökségből maradt meg, és ezt Karolina is igazolja. A moderátor azért rákérdez, hogy ha Karolina édesapja is ebben a rendszerben szocializálódott, akkor mégis hogy lehet, hogy ő másként látja a problémák megoldásának lehetőségét. Erre már nem tudott válaszolni, viszont Dóra megválaszolta, azzal, hogy vannak ilyen bátor emberek.

Karolina: Nekem van egy apukám, [nevetés] akinek a nyelve a szájában van, és ő rögtön kopogtat, rögtön az illetékes embernek.

Moderátor: Apukád az a fajta aki+...?

Karolina: Igen, ő olyan, ő olyan.

Dóra: És eléri a célját?

Karolina: Többnyire igen. Mondjuk volt képviselő is annak idején, és ő mindenkinek az érdekeit képviseli, és, akkor ő megy, és összegyűjti mindenkitől az ilyen problémákat, és akkor megy, és intézkedik, hogy ezt most így meg kell oldani.

Dóra: Ja, akkor nem a saját érdekébe megy, hanem más emberek érdekében.

Moderátor: Hát a sajátjában is.

Karolina: Sajátjába is szokot menni, igen.

Moderátor: Csak gyűjti a többiekét is.

Karolina: Akkor nem az van, hogy most neki az a problémája, hogy éppen rá szakad a tető a nem tudom hol. Hanem, hogy olyan dolgokkal szokott menni, ami őt, hat ember van a háta mögött, és akkor azt mondja, hogy nemcsak nekem gondom, hanem ők is azt mondják, hogy akkor ebbe most lépni kéne. Mert, hogyha csak egy ember problémája, azt nyilván másképp is fogadja a vezetőség. Meg hogyha, meg ő maga is azt mondja, hogy hát ezt még túléltem, ezt még elfogadom. De hogyha őt, hat ember azt mondja, hogy ő neki is, akkor már tud menni velük, hogy tessék, itt van mögöttem néhány ember, és akkor csináljunk valami másat. És ő tényleg ilyen karakán típusú ember, ő kiharcolja addig ő nem hagyja abba amíg nincsen pont a végén, sőt ameddig az ő pontja nincs a végén, addig ő nem hagyja békén az ügyet, úgyhogy nekem kimondottan nem nagyon volt még olyan gondom, majd ő elintézi.

Dóra: Én nagyon tudom az ilyen embereket tisztelni, mert mennek, és nem félnek a következményektől.

Karolina: De mi lehet a következmény, hogy ha egyszer van valami problémád?

Dóra: Hát nálunk, nálunk az van, hogy na te elmész, mint pedagógus, na akkor az már hívhatja a főnöket meg a kör így épül állandóan, te nem tudtál ott, te milyen vezetőnő vagy, hogy te nem tudsz a munkásoddal, ide jössz nekem ilyen cirkuszt csinálni.

Karolina: Hát valamit ott házon belül kell intézni, ha az óvoda dolga, akkor nyilván házon belül kezdi az ember, és nem rögtön a polgármesterhez.

Dóra: Igen, de ha elmész, és már az első lépcsőn, na jó kész, már nem megyek be. [nevet]

Karolina: De van+/. mert én is tapasztalom, nagyon sok ember fél, hogy jaj nem mondunk semmit, mer, akkor ütnek rajtunk egyet.

Dóra: Zúgolódni zúgolódunk.

Karolina: De lehet, hogy az előző nemzedék belénk nevelte, mert akkor félni kellett a rendszertől, hogy most meg ne szólaljal, mert akkor elvisznek Szibériába, és akkor mi lesz velem, /-és belénk nevelték.-/

Moderátor: /-Apukád is benne élt.-/

Karolina: Hát nem tudom.

Dóra: Vannak ilyen bátor emberek, hogy+... (F/cs4)

Mindkét jelenség az országban: a korrupció magas intenzitása, illetve a kommunizmusból örökölt érdekérvényesítés, véleményhangoztatás félelme együttesen olyan

hatással van Kárpátalján, Beregszászon, hogy az emberekben kialakult egy bizonyos fokú elidegenedés, félelem a politika iránt. A következő kérdéskör pedig már etnikai színezetű volt, ahol a magyar pártok támogatásának jellemzőit vizsgáltuk. Magyar ember magyar pártra szavazása kérdéskörnél szintén Karolinától érkezett egy érdekes meglátás, ahol elmondja, hogy ez egy magától értetődő dolog kellene, hogy legyen. Érvelése annyira összetett és ésszerű volt, hogy Dóra gyorsan igazolta, miszerint a magyar ember csak magyar pártot támogat a szavazásokon. Ám Karolina ezt gyorsan meg is cáfolta, hogy bár ez volna az „elvárható”, természetes, mégsem ez történik. Ez a beszélgetés nagyon jól illusztrálja azt a jelenséget, amelyet más beszélgetések tapasztalatai alapján a következőként foglalhatnánk össze a politikai pártok, érdekérvényesítő szervezet etnicizálásának témakörében. Vannak olyan rétegek, személyek a városban és feltételezhetően a környéken is, akiknek teljesen egyértelmű, hogy egy magyar etnikumhoz tartozó egyén magyar pártra szavaz. Ebbe a rétegbe tartozók számára az etnikai kategóriába tartozás egy pártpreferenciát is vonz magával. Akik ilyen logika mentén gondolják el az etnikai határokat, azok számára érthetetlen – és részben elítélik –, hogy azok, akik magyarnak vallják magukat, nem magyar pártra szavaznak. Vagyis etnikai identitásukban ez a tényező, jelenség kevésbé lényeges, éppen ezért az etnikai határ alkotóelemei között nem tartják fontosnak. A két réteg mellett megjelenik az a réteg is, akik a fentebb vázolt tényezők miatt (korruptió, illetve a kommunista rendszerből hátramaradt véleményformálás félelme) teljesen közönyösen állnak a politikai érdekérvényesítés témaköréhez. Az is elképzelhető, hogy ezekben a rétegekben átjárhatóság van, és a változást előidézhetheti egy-egy csalódás vagy személyes érdek. Erre példát és idézetet nem találtunk.

Karolina: És én úgy gondolom, hogy ha van egy **magyar** párt, akkor nekem kutya kötelességem már csak ilyen betyár becsületből is, hogy rá fogok szavazni, és még akkor is, hogy ha azt mondom, hogy nem minden elvükkel értek egyet, vagy azt mondom, hogy hát én nem pont így gondolom, de mivel, hogy **magyarok**, már alaptól+/. nekem alaptól ez egy olyan háttér, amire azt mondom, hogy abszolút nem kérdés, hogy most akkor rájuk fogok vagy nem rájuk fogok szavazni. Sokkal könnyebben értetem meg magam egy **magyar** emberrel, azt tudom mondani, hogy: Figyelj, egy vérből származunk! És akkor már másképp képviseli az érdekeket fent akár Kijevben is, hogy ha arról van szó, és ő innentől kezdve nem kérdés, az hogy **magyar** párt.

Moderátor: Ühüm. Másoktól mit hallottatok, hogyan gondolkoznak ezzel kapcsolatban?

Dóra: Szerintem a magyarok azok egyhangúan.

Moderátor: Egyhangúan?

Dóra: Szerintem igen, a környezetünkben.

Karolina: Az a baj, hogy nem egyhangúan.

Dóra: Nem? **Magyar** ember **ukrán** pártra szavaz?

Karolina: Én olyat tapasztalok inkább hogy az a közöny, hogy nem érdekel+/. Van szavazás, és akkor hát engem nem érdekel, egyik párt sem tetszik, úgyhogy nem megyek el szavazni, és azzal nagyon sokat küzdöttem annak idején, hogy de menj el, és egy x-et tegyél oda bárhova, csak tedd oda azt a x-et, hogy ne használják fel a lapodat másra vagy máshogyan, de itt nem láttam, vagyis nem tudok olyanról, aki magyar ellen ukránt inkább. (F/cs4)

A magyar mint kisebbség témakörét elsősorban azok tartják fontosnak, akik az

etnikai határok megalkotásában primer értéként minősítik a magyar párthoz tartozást, magyar pártra szavazást. Karolina érvelésében ezt alá is támasztja, ahol az egy vérből származással, az egymás könnyebb megértésében fontos szereppel bíró magyar nyelv használatával igazolja, hogy a magyar párton keresztül könnyebb egy kisebbségi népcsoport érdekeit, a személyes érdekeit képviseltetni a legfontosabb politikai szintén, a parlamentben. Ezt a következő Karolinától származó idézettel is tudjuk igazolni: „*Mondjuk én KMKSZ-en nőttem fel, úgyhogy én nem tudok mást mondani.* [nevetés]”. Mivel a politikai szocializációja a területen élő magyar kisebbség legfontosabb érdekérvényesítő szervezetében zajlott, és ezt külön fontosnak tartotta elmondani, ezért érthető a benne és rajta keresztül gondolkodás. Egy kisebbségi népcsoporthoz tartozó érdekérvényesítő szervezet tevékenységében szocializálódott magyar embernek természetes az etnikai párttámogatás mint etnikai kategória jellemző, ám akik ezeket a szervezeteket, tevékenységeiket csak hallomásból ismerik, azok számára kevésbé válnak természetessé.

A politikai szintek között nemcsak a makroszint került elő, a parlament és általában a magyar érdekérvényesítő szervezet, hanem a mezoszint is, mivel a polgármester etnikai hovatartozását is körbejártuk. Különböző meglátások voltak a polgármester munkájának megítélésénél, de az etnikai minőségével és tevékenységének etnikai jellegével minden résztvevő meg volt elégedve. Az etnikai témakörhöz kapcsolódva három tényező köré szerveződtek a meglátások. Az *első*, miszerint a magyar polgármester Kárpátalja egyetlen zömében magyarok lakta térségének járásközpontjaként egy dominanciát, egy magabiztosságot ad a kisebbségben lévő magyar népcsoport számára. Katalin véleményét emeltük ki az összes közül, de rajta kívül többen is megfogalmazták, elmondták ezt a meglátást. Érdekes, hogy legvégén a harmonikus együttélésre viszi át gondolatát, amelyet szintén fontosnak tartunk, de ennek bővebb értelmezésére egy másik idézetet is bemutatunk a továbbiakban.

Katalin: Én azt gondolom, hogy nagyon, nagyon nagy szerencsénk van azzal, hogy ő **magyar**. Mert ő szerintem Beregszász is a saját [torokköszörülés] környezet, tehát a járásai+/. Még egyedül ez az egy ilyen kis színfoltja+/. Na, jó vannak falvak Kárpátalja szerte, ami szín tiszta **magyar** nyelvű, és nem nagyon tudnak **ukránul**. De ő azt gondolom, hogy azzal, hogy ő **magyar**, tehát **magyar** polgármesterünk van, ő megmaradt ez a színfoltja Kárpátaljának. Beregszász, hogy még mindig ilyen **magyar** tud maradni, mint amilyen. Mert, hogy ha **ukrán** polgármesterünk lett volna, ugyanúgy járnánk, mint Munkács, Ungvár, hogy ő egyre több és több **ukrán** szót lehetne hallani a, az utcákon, és így, így meg azért, úgy sokkal nagyobb barátságban élnek együtt itt a **magyarok** meg az **ukránok**. Illetve, hogy jobban megmarad a **magyar** itt, mint a többi helyeken. (F/cs5)

A *második* meglátás a polgármester etnikai mivoltával kapcsolatosan, hogy a politikai magabiztosságon túl, egy kulturális dominancia alapjává válik. Henrietta a meglátásával alátámasztja azt az összefoglalást, amelyet az előzőleg bemutatott kultúra etnicizálásának kiértékelésénél felvázoltunk, miszerint a városban egy magyar kulturális

dominancia érvényesül, és ez szerintem nem működne egy ukrán etnikumhoz tartozó polgármester mellett. Kiemeli a hivatalos ügyek intézésénél adta lehetőségeket is, illetve a városban zajló események kétnyelvű tájékoztató írásait. Az általános kulturális és bürokratikus szervezéseknél a magyar etnikai jellemzőknek teret és lehetőségeket kínál a városlakóknak a magyar etnikumhoz tartozó polgármester.

Henrietta: Meg szerintem az is ilyen ö nyilvánvaló összefüggésbe van azzal, hogy *magyar* polgármester van, hogy az ilyen tájékoztató szerű, jellegű dolgok akár közösségi oldalakon az mindig, mind *magyarul* is megjelenik, ugye nemcsak *ukránul*. De hát, hogyha *ukrán* lenne a polgármester, akkor ez nem történne meg, tehát, hogy akkor a *magyar* emberek, azok, akik esetleg nem beszélik az államnyelvet nem tudnának úgy tájékozódni arról, hogy most mi is történik per pillanat a városban. Meg hát a kulturális rendezvények meg a+/- meg a történelmi jellegű megemlékezések, a város szinten is nem tudom ő azért az elmúlt évre visszamenőleg. Akár most ahol én ott voltam személyesen, a 44-es málenkij robot elhurcolás, vagy a református templomba ugye a város szervezésében volt részben, akár más ilyen jellegű+... Nem, tehát sőt majdnem biztos, hogy ha *ukrán* nemzetiségű polgármester lenne, akkor ezek lehet, hogy nem, nem lennének egyáltalán. Illetve hát beadványokat lehet tenni anyanyelven öö ugye a városházán, sőt felolvasni, beadni, úgyhogy valószínűsíthetően ez mind így összefüggésben van azzal. (F/cs4)

A *harmadik* jelenség, amely az etnikai kategóriák mentén fontossá válik a polgármester személyiségén keresztül, hogy több alkalommal kiemelték a különböző etnikumok harmonikus együttélését a városban. Annától származik az az idézet, amelyben kihangsúlyozza, hogy milyen jól kezeli a polgármester a különböző etnikumok együttéléséből adódó súrlódásokat. Anna igyekszik mindent, még az etnicizált kérdéseket is etnikai kategóriáktól mentesen értékelni, és megpróbált az egész beszélgetés alatt objektív maradni. A saját családjában jómaga is nagyon oldottan kezeli a konfliktusokat, és talán éppen ezért tudja nagyon értékelni, hogy általában a városban is nagyon jó a viszony az ukránok/a helyi szlávok és a magyarok között. A pozitív viszony kialakításának egyik legfontosabb eleme, hogy a polgármester pozitív viszonyt ápol az ukrán etnikum tagjaival, és így mindkét oldalon igyekszik megfelelni a döntéseiben. A konfliktuskezelés kiértékelésében egy anyagi szemléletet is beépít – kiemeli, hogy a Magyarországból érkező támogatásokra és fejlesztésekre a város szláv lakosai nem tekintenek negatívan, éppen ellenkezőleg, a fejlődés egyik fontos attribútumaként értelmezik. A konfliktus és az anyagi érdek között létrejött asszociáció talán nem véletlen. Ahogy majd látni fogjuk, a kettős állampolgárságnál is gyakran előtérbe kerülnek a gazdasági érdekek, amikor konfliktusos helyzeteket értelmezik.

Moderátor: Mi lenne, hogyha nem *magyar* lenne a polgármester a városban?

Mariann: Hű!

Anna: Akkor is lenne+... Akkor szerintem nagyobb lenne a konfliktus, mármint hogy van a főiskola, ami így a központon van és nagy lenne így a konfliktus+... Nem az, hogy konfliktus, hanem ilyen hideg hangulat lenne. [mosolyog] Vagy nem is tudom, mert hogy ő a mostani polgármester nagyon jó viszonyt folytat, vagy ápol az *ukrán* oldallal. Az *ukránokkal* nagyon jóban van, és ez nagyon jó, mer, hogy+/-

Klára: Igen.

Anna: olyan mintha simítaná a konfliktusokat, nincs olyan, hogy most, jaj, hogy a *magyaroknak* ez van és a *magyaroknak* az van+/. Jaj hát már megint *magyar* pénzből készült ez... Mert szerintem most már az *ukránok* is észrevették, hogy ez jó, tehát hogy a pénz, tehát ha kapnak a gyerekek támogatást az jó. (F/cs1)

Joseph Marko (2004) által a politikai bánásmód alapján vázolt etnikai csoportok közötti viszonyok között a különbözőségben-egyenlőség találkozásánál láthatjuk az autonómiát. Az autonómia szinte minden kisebbségi etnikum számára egy fontos kérdéskör, egy valamilyen szinten áhított fogalom, főleg azok számára, akik politikai, gazdasági dominanciát élveznek az adott térségben (Vizi 2006). Az Ukrajnában bekövetkezett rendszerváltás idejében a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ), a magyar érdekérvényesítő szerv megpróbálta kidolgozni a lehetséges alternatív megoldásokat az autonómia kapcsán. Külön autonóm bizottságot hoztak létre, melyben áttekintették a nemzetközi viszonylatban működő autonóm formákat, majd a kidolgozott tervben ötvözni kívánták a személyi és területi autonómiát, külön kiemelve a kulturális jellemzőket (Gulácsy 1992). A kidolgozott autonóm tervet népszavazásig jutatták, és 1991-ben a lakosság 78%-a a terület önállósodását és a beregszászi magyar autonóm körzetet a szavazók 80%-a támogatta, ám az újonnan létrejött államban nem sikerült érvényre juttatni a nép akaratát (Darcsi 2013:74). Gulácsy (1992) szerint éppen azért nem valósulhatott meg, mert az újonnan alakuló államban az etatista (államközpontú) államfelfogás nem tűrhette az autonóm érdekeket, viszont 1991 nyarán létrejött a magyar–ukrán közös együttműködésről szóló nyilatkozat⁴⁰. A kárpátaljai magyarok autonómia törekvéseit és lehetőségeit tárgyalja Bayerné Sipos Mónika (2014) doktori értekezésében, melyben arra a következtetésre jut, hogy az autonómia megvalósulásához a legkézenfekvőbb forma a személyi, kulturális autonómia. Ennek érvényesüléséhez elengedhetetlen a nemzetközi szervek segítségnyújtása, maguk a civil szervezetek kevésnek bizonyulnak ennek érvényre juttatásában. Napjainkban politikailag egy olyan közigazgatási egység, magyar központú járás kialakítását szorgalmazzák, amelynek központja Beregszász volna.

Beszélgetésünkben megkérdeztük a városlakóktól, hogy mit tudnak, gondolnak az autonómiáról. Legtöbb esetben arra hívták fel a figyelmet a résztvevők, hogy a területen olyan természeti kincsek vannak, amelyek túlságosan értékesen Ukrajna számára, és nem hajlandók akár csak gazdasági szempontból sem megválni ezektől a forrásoktól. Az ezzel kapcsolatos gondolatok több beszélgetésrészletben megjelennek, de leginkább az alábbi idézet mutatja be az eltérő véleményeket.

⁴⁰ Szerződés a jószomszédság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között.
<http://www.regione.taa.it/biblioteca/normativa/bilaterali/Ungheria%20Ucraina2.pdf>

Karolina: Én támogatnám mindenképpen mert, hogy látom aa jó oldalát ennek az egésznek. És értem a félelmét Ukrajnának is, csak őö, hogyha másképp bánná itt az emberekkel az állam, akkor nem lenne szükség szerintem. És ezt ők érzik, hogy féltik, és okkal féltik. Pont ezért, mert érzik ők is, hogy hogyan bánnak itt a népekkel, és tényleg hogy ha megkapnánk azt, amit, ha tőlük kapnánk meg azt amire az embereknek itt szüksége van, akkor senkinek eszébe nem jutna, hogy most akkor autonómiáunk itt össze-vissza, csak az a gond, hogy tőlük nem kapunk semmit, sőt, vagy visszafelé húznak, vagy elvesznek, és akkor az ember xxx a kisbicska, hogy azért mégse fogom így hagyni, meg tőrni.

Henrietta: Meg hát jogállamba, ahogy ők hirdetik magukat, ugye ez igazából ez nem az ördögtől való, hogy autonómiát adnak egy területnek, és ő hát pedig nagyon elhatárolódnak öö ettől az egészről, de, de valóban öö de ilyen módszerekkel összetartani az országot, ahogy ők szeretnék, nem tudom, hogy meddig sikerül. (F/cs4)

Országos viszonylatban kiemelték azt is a résztvevők, hogy a jelenleg olyannyira féltett területi egység problematikájában egy ilyen elképzelés lehetetlen volna, mivel szeparatizmusnak minősítenek minden autonóm jellegű törekvést, önállósodást az országon belül. Másrészt a véleményekben azt is kiemelték, hogy a területen a magyarokon kívül más kisebbségi etnikumok is élnek, éppen ezért is nem tartják megvalósíthatónak. Az autonómiát csak területi elven képelték el a beszélgetők, soha egyetlen utalás sem esett a személyi, kulturális autonómiára.

Összefoglalásként a kisebbségi és politikai kérdéskörben azt láthatjuk, hogy az etnikai határok kijelöléséhez egyes esetekben alkalmazzák és fontosnak tartják a magyar érdekérvényesítő szervek támogatásának tényét, más esetekben kevésbé. Fearon (1999) a kulturális elemeket nevezte Janus arcúnak, ugyanis bizonyos körülményektől függ, hogy éppen milyen alkotó elemét tartják primodiálisnak, de ez esetünkben érvényes lehet politikai erők támogatásának jellemzőire is. Olyannyira rugalmas és megalkotott, hogy valójában mindig a helyi értelmiségtől, sőt a kikényszerítő politikai ideológiáktól függ, hogy mely részét tartják kötelezően fontosnak az etnikai határok megalkotásánál. Láthattuk, hogy a kultúrára maga a politikai kisebbségi lét is épít, éppen ezért a kulturális elemek még a politikai lojalításban is egy olyan alaptényezőként jelenik meg, amelyet maguk a városlakók nem kérdőjeleznek meg, viszont a politikai lojalitást már sokkal inkább.

5.2.3. Nyelvhasználat, nyelvtudás, nyelvtanulás

A nyelvhasználat és az etnicitás két lényeges területen kapcsolódik egymáshoz. Az elsőben az anyanyelv fogalma jelenik meg, mint etnikai határok lehatárolásának egyik legfontosabb eleme. Az etnikai identitást egy külön részben taglaljuk, ahol az anyanyelven keresztül is értelmezzük a különböző identitásnarratívákat. A másik terület pedig, az ukrán nyelv ismerete, amely egyes városlakóknál csak mint a hivatalos ügyintézés nyelveként, míg másoknál a baráti, családi kapcsolattartás kommunikációs eszközeként jelenik meg, vagy esetleg a kettős identitásnak köszönhetően második anyanyelvként. A továbbiakban elsősorban a területen lényeges szereppel bíró ukrán valamint orosz, ruszin nyelvekhez való

viszonnyal foglalkozunk, és azt tekintjük át, hogy a másik etnikum nyelvének ismerete mennyire befolyásolja az etnikai kategóriában gondolkodást és a kapcsolati-hálózatok alakulását, illetve arra keresünk eltérő eseteket és meglátásokat, hogy az államnyelvtudást és -tanítást maguk a városlakók miként értékelik egy zömében magyarok lakta városban, térségben.

A kárpátaljai magyarok ukrán nyelvtudásának alacsony szintjéről számos tanulmány, kutatási eredmények elemzése szól (Csernicskó 1998, 2009, 2012, 2013, 2016, Csernicskó szerk. 2003: 39–41; Csernicskó–Soós 2002; Papp–Veres szerk. 2007; Dobos 2011), és arról is olvashatunk ezekben az elemzésekben, hogy az államnyelv oktatásának alacsony minősége oktatási kereteken belül milyen okokra vezethető vissza (teljes összefoglalását a témának lásd Csernicskó 2012).

8. kép. A 2012-ben még működő *Big time* nyelvtúdió ukrán, magyar nyelvű cégtáblája

Az államnyelv oktatásának minőségéről és problémáiról az első beszélgetésben beszélgettek a legtöbbet. Más beszélgetésekben is előkerültek a következőkben bemutatott vélemények, de legteljesebben itt merítették ki a problémát, és nagyon szerettek a témáról beszélgetni a résztvevők. Egyöntetűen a legtöbb válaszban arra jutnak az adatközlők, hogy a kárpátaljai magyarok a nyelvtanítás rossz minősége miatt nem tanulnak meg ukránul a zömében magyarok lakta területeken. Minden egyes alkalommal elhangzott, hogy a magyar tannyelvű iskolai keretek között nem lehet az államnyelvet kellőképpen elsajátítani. Anna összehasonlítja az angol és az ukrán nyelv oktatásának minőségét és eredményességét, végül arra jutnak közösen a többiekkel, hogy az angol nyelvet az iskolában egyszerűen, lépcsőzetesen, játékosan és természetesen idegen nyelvként oktatják, sokkal jobb eredményeket érnek el a gyerekeknél. Az ukrán nyelv oktatásánál azt feltételezik, hogy a tanulók már középfokú nyelvismerettel érkeznek az iskolába, éppen ezért az olvasás megtanulása után már grammatikai szabályokat oktatnak, ahogyan az ukrán tannyelvű iskolákban is. Ezt követően arról beszélgetnek, hogy az ukrán nyelvtanulás azért nem sikeres, mert nem tartják hasznosnak és nem találkoznak vele kellő módon a mindennapokban. Furcsa mód az angolt emelték ki, mint a mindennapokban fontos nyelvet –

a fiatalok filmnézési és netezési szokásaikra alapozva formálták meg ezt a véleményt. Tehát sokkal életszerűbbnek tartják azt, hogy a magyar fiatalok, gyerekek odahaza, szórakozás, kikapcsolódás céljából az angol nyelvet használják, nem pedig a környezetben is előforduló bármelyik helyi szláv nyelvet.

Anna: Azért, mert például én visszagondolok milyen volt az **ukrán** óra, és milyen volt az angol óra. Nekünk szótárunk volt angolból, nekünk volt egy minimális, nem tudom, tíz, húsz, harminc szó, amit következő órára meg kellett tanulni. Tehát gazdagították a szókincsünket. **Ukrán**on mi történt? Az történt, hogy tökéletesen tudtunk ők mondatot elemezni, úgy hogy fogalmunk nem volt arról, hogy miről szól a mondat. A ragokból kikövetkeztettük, hogy ez most hely+/.(F/cs1)
(...)

Mariann: Az **ukrán** nyelv könyv egyszerűen át lett hozva az ukrán iskolából, és az azt tanítja, azt a nyelvtant satöbbi. Nem arra van specializálva, hogy a szókincset, hogy azok a szituációk, hogy most főzzünk, vagy kertben vagyunk+/.(F/cs1)

A megoldás az volna Anna szerint, hogyha az a tanító oktatná az iskolában az ukrán nyelvet, aki amúgy is minden más tantárgyat oktat az elemi tagozaton. Ezt Tünde is alátámasztja a fiának az esetével, ugyanis a fia jobban és eredményesebben haladt az ukrán nyelv tanulásával abban a rövid időszakban, amikor nem az ukrán nyelvtanár oktatta a nyelvet az iskolában. A városban élő magyar gyerekeknek és azok szüleinek általában nagyon rossz a viszonya az ukrán nyelvtanárokkal, ezt többen is alátámasztották.

Anna: Az a baj hogy, azoknak kellene, szerintem ukránt tanítani,+/.

Mária: Sokat kaptam.

Anna: aki tisztába van például a magyarral, mert könnyebb ráépíteni a magyar nyelvtudásra. Például, hogyha mondattant tanulunk vagy valami, könnyebb ráépíteni a magyarra, hogy: Nézd! Ez a különbség. Mi például pont ezt beszéltük a barátnőmmel, aki ukrán szakot végzett, és nagyon szerette a magyart, és magyarral is tisztába volt, és mondta, hogy ha ő neki lesz lehetősége, és ukránt tanít majd a gyerekeknek, akkor így könnyebb, hogy szépen itt a magyar, és hogy ezt tudjuk a magyarról, és akkor ráépíteni, hogy mi a különbség, és már csak a különbséget kell megjegyeznie. Nem külön megtanulni a szabályt, meg külön mindent megtanulni.

(...)

Tünde: Nekünk első osztálytól nem jó az **ukrán** tanárunk. Úgyhogy most az utóbbi évekbe, most az utolsó évbe, ebbe, meg volt, hogy két hétig se volt ukrán órájuk. Hanem a tanár a Katika tanította őket, és azt mondták a gyerekek, hogy hát Katika néniből lenne a legjobb **ukrán** tanár, (...) az osztályfőnökükből, aki na amúgy is taniccsa. (F/cs1)

Nemcsak a tanárokat nevezik meg hibásként, hanem a segédanyagokat is, mindazon túl, hogy magában az oktatási programban, a tantervben is sok hiba van. A tankönyv köteles az államilag előírt tanmenetet követni, ezt többnyire nem is kérdőjelezi meg az interjúalanyok, ám arról beszélgetnek más interjúkban a résztvevők, hogy a tankönyv összeállításában és segédeszközök kialakításában lehetne játékosabb, kevésbé monoton feladatokat is alkalmazni. Tünde arról számol be, hogy a nem kárpátaljai magyarok tudásszintjéhez igazított tanmenetet követő tankönyvekből is hiány van, vagyis az iskolákban még azt az alacsony minőséget sem tudják tartani az ukrán nyelv oktatásánál, amelyet az ukrán tankönyv előírányoz. Mariann hozzászólásával azt próbálja meg igazolni, hogy a könyv megléte vagy hiánya ugyanolyan minőségű oktatást biztosít.

Mariann: De arra még pénzt is kéne költeni, hogy külön kinyomtassanak olyan könyveket, hogy az **ukrán** nyelvet, mint idegen nyelvet oktassák abba a **magyar** iskolába. Ahhoz kicsit másképpen kéne hozzáállni, de mire+/-.

Moderátor: Tünde, vélemény? Mert azért ti most benne vagytok ebben a témában.

Tünde: A vélemény, hát szerintem+/- . Most az **ukrán** könyvekről volt szó. Most a negyedik osztályba három osztály van, és nem volt elegendő könyv. Fél évig egyáltalán nem kaptak könyvet a gyerekek, a negyedik osztályosok, hanem, majd csak február közepétől. Azt is, ha huszonnyolcan voltak az osztályba az A osztályba és+/-.

Mariann: De ha lett is volna elég könyv, mit tanultak volna? Mondatelemzés, mert azt Viki most tanulta az **ukrán**+... *Pridmet, prészudok* meg ilyesmi. (F/cs1)

Az iskolában mint tantárgy jelenik meg az ukrán nyelv, és a gyerekek az iskolai tananyagon keresztül, számos kudarcélmény után teljesen elidegenednek az ukrán nyelvtől. A kudarcélmények legtöbbször a rosszul alkalmazott nyelvoktatási módszerek hatására alakulnak ki. Azon gyerekek, akik az ukrán nyelvet napi szinten, a mindennapos tevékenységükben nem használják, nem tudják életszerűen használni a nyelvet, ők a pozitív élmények hiányában az iskolában kapott negatív tapasztalatokon keresztül táplálnak negatív érzelmeket az ukrán nyelvhez. Abban viszont már megoszlott a vélemény, hogy vannak-e mögöttes negatív motiváló erők, amelyek épp a szülők felől érkeznek – nem feltétlenül nyíltan, hanem esetleg burkolva, akár olyan formában, hogy a szülők otthon kevésbé motiválják gyerekeiket az ukrán nyelv elsajátítására, apró jelzéseket közvetítenek a gyerekek felé, amin keresztül elzárkóznak az ukrán kultúrától vagy nyelvtől. A mögöttes okokra Kamilla hívta fel a figyelmet, aki kiszakadt rövidebb időre ebből a környezetből, egyetemi tanulmányait végezve – így az eltérő megvilágításba került saját korábbi tapasztalatait, valamint érvei között felsorakoztatja még az aktuálisan tapasztaltakat is. Azt a válaszadót nem sikerül meggyőznie, aki szülő, és igyekszik mindent megtenni, hogy gyermekei magyar iskolában megtanulják az ukrán nyelvet. A szociálkonstruktivizmus megközelítése alapján nem mondhatjuk, hogy egyik vagy másik vélemény jobban megállja a helyét a valóságban, ám az látszik, hogy az újabb meglátást alaposan kifejti a válaszadó, és a többi résztvevő véleményét is formálta a határozottan megfogalmazott érvelés.

Kamilla: Igen. Visszatérve a [nevet] az **ukrán** nyelv tanítására, meg ilyenek. Nekem, én tudom, hogy én azért nem tanultam meg a gimiben **ukránul**, mert én elleneztem azt, hogy én biztos, hogy nem akarok **ukrán** nyelven beszélni. Mert ilyen szinten sem akarok közösséget vállalni az **ukránokkal** meg satöbbi. Holott igazából teljesen békességben élünk. És, és sokszor ez szerintem a szülőknek a hibája, hogy ilyen hozzáállást tanúsítanak afelé, hogy, hogy Beregszász, és hogy kétnyelvű, kétnyelvűség, meg hogy **ukrán** magyarság. És ő sokszor ellentéteket vált ki, csak így titkon az emberekben, és nem is nyíltan, lehet, hogy ez is oka, hogy tehát ilyen belső motiváció nincs.

(...)

Kamilla: De ezt a hozzáállást a gyerek hozza valahonnan. Nem így születik, hogy: *Úgyse tudok megtanulni*. Hanem ezt hallja, az oviból meg a+/-.

Anett: Meg otthon+/-.

Kamilla: Meg a szülőktől. És nem is xx

Katalin: Tőlünk otthon nem hallják, az biztos. [nevet]

Kamilla: De nem is nyíltan kimondva, de szerintem nagyon jól érzékelik azt az apró kis ő ellentéteket. Amikor, van egy borsosabb megjegyzése a szülőnek, vagy az óvónőnek az **ukrán** nyelvre.

Anett: De lehet az is, hogy nagyon nehéz a tanterv.

A városban élő magyarság egy részének komoly kihívást jelent az ukrán nyelv elsajátítása. Láthattuk a kapcsolatrendszeréknél, hogy voltak olyan résztvevők, akik gyermekkorban a barátokkal, szomszédokkal ápoltságokon keresztül tanultak meg ukránul. A másik alternatíva, hogy a gyermek óvodába íratásánál (Nánási-Molnár 2015, Molnár 2009) vagy az iskoláztatásánál az ukrán tannyelvű oktatási intézményt választják (Ferenc-Séra 2012, Séra 2013, Gazdag 2013, Hires-László 2011a, 2016, Csernicskó 2011a, 2011b, Csernicskó-Göncz 2009, Szávayné Séra 2015). Az ukrán tannyelvű iskolába járó Mariann, Tímea, Enikő, Mihály, Anikó, Zsófia, Dóra résztvevők közül Mihály esete volt a legpozitívabb, aki iskolás éve alatt nagyon megszerette az ukrán nyelvet, és vele együtt a többiek is elégedetten beszéltek helyzetükről.

Mihály: (.) belém sem csepegtettek gyűlöletet, velem megszeretették az **ukrán** nyelvet, és én megtanultam, és én tudom szeretni, tényleg tudom szeretni, én a dallamosságán is tudok csodálkozni, tud tetszeni, nem tud tetszeni mikor új szavakat kreálnak, (.) meg tíz év alatt hatvan éves kultúrát, meg százhatvan éves kultúrát azt nem szeretem, de, de tudom szeretni. (F/cs6)

Mihály esetében is azt a tipikus tannyelvválasztási motívumot látatjuk, amely a szülők rossz élményén alapszik, vagyis az ukrán nyelvtudás hiánya miatt olyan szituációba, élethelyzetbe kerültek, amikor megszegyenültek vagy hátrányt szenvedtek: egy tisztán magyar családból, településről származó gyermeket a későbbi jobb boldogulás érdekében íratnak be ukrán iskolába. Zsófia és Dóra is ugyanilyen okkal kezdték el az ukrán iskolát, sőt még Magdolna unokája is. Anikóról és Mariannról nem derült ki, hogy igazából ők miért tanultak orosz iskolában, de feltételezzük hasonló okokból, mivel annak idején az orosz volt az államnyelv és a presztízsnyelv is, így gyakran íratták a magyar gyerekeket orosz tannyelvű iskolába. A helyszín bemutatásánál is látattuk, hogy napjainkban a város orosz tannyelvű iskolájában nagyon lecsökkent a létszám.

Mihály: Ő csak nekünk az volt, amiért **ukrán** iskolába adott édesapám, vagyis hát elhatározta azt mondja, jelesre végezte a középiskolát, a Muzsalyi Középiskolát, **magyar** nyelven, elment Szőlőse felvételizni, mert ő az elektronika felé húzott inkább a szíve. Aztán én is átvettem az ő irányvonalát. De ő Szőlősen azt mondja, szinte tényleg vért izzadt, nem ment neki. És kész, egyszerűen nem ment. Aztán Barna Misi is oda járt a szőlősi politechnikumba, bár egy pár évvel már később, és azt mondja, hogy ők is vért izzadtak. De volt egy olyan tanárunk, aki azt mondta, meg akarták buktatni majdnem az egész osztályt. És azt mondta, hogy figyelj csak, a te osztályod majd nálam fog vizsgázni, oda ügyelj, mert én is megbuktatom az összeset. [nevetnek] Úgyhogy, na így+/. Ilyen kompromisszumos megoldással, ultimátum ide, ultimátum oda, aztán így átmentek. Apunak talán nem volt rá kitartása, mert azt mondta megkapta az első után a második kettesét, azt mondta: Na kész, ő nem csinálja tovább! Felült a vonatra és hazajött, és otthagya. De megfogadta, hogy ha neki gyermekei lesznek, akkor **ukránul** fogja taníttatni (F/cs6).

Tímea egy ukrán családban nőtt fel, így esetében érthető volt az ukrán tannyelvű iskola, viszont Enikő egy etnikailag heterogén vegyes családból származik, és ő bár az orosz iskolában kezdte tanulmányait és a barátai magyar iskolába jártak, ezért a szülők végül a

gyermekkori kérésének eleget téve átírták magyar iskolába. Mariann vegyes házasságban él, és az ő gyermekeinél is azt láthattuk, hogy ukrán iskolában kezdtek tanulni, majd a magyar iskolában folytatták a tanulmányokat. Ám ez a példa nem általános, láthatunk sok olyan esetet, ugyanis valakinek, annak ellenére, hogy magyarok voltak a szülei az ukrán iskolában tanulás mellett nem sikerült még a legfontosabb magyar nyelvű íráskészséget sem elsajátítani. Miután Mihály elmondta az ukrán nyelv illetve kultúra iránti szeretetét, Ida, aki magyar tannyelvű iskolába járt elmesélte az édesapja történetét. Idát mindazon túl, hogy édesapjának nagyon rossz tapasztalatai voltak, azért is nem adták ukrán tannyelvű iskolába, mert édesanyja nem tudott volna segíteni a házi feladatoknál.

Ida: De hát ez pedig egy másik dolog, hogy például édesapám **ukrán** nyelvű iskolába, gimnáziumba végzett, és az **ukrán**, és az **orosz** perfekt ment neki, annyira a **magyar** nyelv, pedig az az anyanyelve, annyira az nem ment, mint az **orosz** és az **ukrán**. De nekem egy ukrán házi feladatban nem segített, mivel olyan ellenszenvet táplált az **ukránok** felé, tehát én velem+/. (...) Ő **ukrán** iskolába, és **ukrán** szanatóriumban volt gyerekkorban. Tehát ő neki a magyar nyelv, mivel magyar iskolába egyáltalán nem járt, ő neki a magyar nyelv+/. úgymond a **magyar** helyesírás egyáltalán nem. Tehát magyarul, úgy tud írni, hogy legfeljebb másolni+/. (F/cs6)

Karolina az óvodai élményein keresztül értelmezi és mutatja be egy-egy negatív viszony valódi okát. Erre épp azt követően került sor, hogy Dóra szintén csak a pozitív élményeit mesélte el az ukrán iskolával kapcsolatosan, és arról beszélgettek a résztvevők, hogy neki magyarként semmilyen rossz élménye, tapasztalata nem volt az ukrán iskolában. Karolina az óvodába éppen azért nem szeretett járni, és még felnőtt korában is összeszorult a gyomra, ha átlépte bármelyik óvoda kapuját, mivel utólag rájött, hogy ott ukránul beszéltek hozzá gyerekkorában és nem értett semmit. Erre csak azt követően derült fény, hogy egy etnikailag homogén, teljesen magyar közegben ment el óvodába felnőttként látogatóba, vagyis csak akkor tudta azonosítani érzését, amikor teljesen más életkörülménybe került. A saját megtapasztalását végül azzal zárja, hogy nagy divatja van a más tannyelvű oktatási intézménybe íratásnak, de valójában nagyon kevesen számolnak azokkal a negatív élményekkel, amelyeket gyermekeknek meg kell élniük. Az ukrán tannyelvűválasztásnál gyakran azt látjuk, hogy a szülők a saját felnőttkorban megélt negatív élményeiket sem tudták feldolgozni, és éppen ezért a gyermekük jobb boldogulása érdekében gyermekkorban teszik ki annak a kockázatnak, hogy lelki egészségük sérülhet. Karolina magyar iskolába járt, és a gyermekkorban megélt negatív élmények felnőtt koráig elkísérték mindaddig, míg nem sikerült megfejtenie a negatív érzelmek valódi okát.

Karolina: Én annak idején utáltam az óvodát, és nem tudtam rá jönni, hogy miért. Borzasztóan, de olyan szinten, hogy már léptem be az óvodába, és már rosszul voltam magától a látványtól. Az volt a döntő, és érdekes volt, hogy amikor így már felnőttként mentem be hittant tanítani ő óvodába, ő ugyanez az érzés így a gyomrom így összekapódott. És annyira, majd meghaltam, és nem tudtam, hogy hova tegyem ezt az érzést. És aztán volt olyan, hogy tanítóként elmentünk Magyarországra különböző helyeken, és akkor bementünk óvodákba, ahol felkészítik a gyereket, és ahogy én bementem az óvodába egyszerően azt éreztem, hogy hazaérkeztem, és annyira furcsa volt nekem az a, az a kettősség, hogy ugyanaz az óvoda, ugyanolyan kispadok vannak benne, mint a másikban volt, csak

maga az a környezet, ami körülvette, de azaz egész lelkiület, ami benne volt az óvodában. És én rájöttem arra, hogy ukrán óvodába jártam, nekünk úgy köszöntek, hogy *Dobrij deny!* [Jó napot kívánok!] meg *Do po bácsenyját!* [Viszont látására!] kellet visszaköszönni, és én végig utáltam oda menni, minden egyes alkalmon, mert rendes ukrán óvónők voltak, sok ukrán gyerek, senkit nem értek. Kijöttem otthonról apuéktól, aki otthon kis hercegő+/. Bekerültem egy **ukrán** óvodába, nagyon borzasztóan éreztem magam tőle. És aztán sok évnek kellet, hogy elteljen, mire rájöttem arra, hogy ez azért volt, mert nem a **magyar** népmeséket nyomták nekünk, hanem Ivánkát kellet végighallgatni. Meg nem azok a szereplők jöttek elő, mert nem tudtam elmondani, hogy most mi a bajom, mert nem tudtam **ukránul** beszélni. És borzasztóan szenvedtem végig azt a három évet, és alig vártam, hogy befejezzük. És azért érdekes, hogy azt mondjuk, hogy persze, hát a kisgyerek megtanulja egykettőre, hamar megtanulja a nyelvet, és valakiben tényleg ilyen még évekkkel később is nagy traumákat okoz, hogy annak idején+/.

Kárpátalján egy sajátos nyelvként, nyelvváltozatként, nyelvjárásként él a ruszin nyelv, amely több nyelv, esősorban a szláv nyelvek kevert elemeit tartalmazza, de mindezek mellett vannak sajátos grammatikai szabályai. Éppen ezért is nehéz meghatározni a nyelv státuszát, illetve azért is, mert a magukat ruszinnak nevező etnikum részére adhat önrendelkezéshez alapot (Csernicskó 2013: 323–330). A ruszin, orosz és ukrán nyelvet egységesként a dolgozatban helyi szláv nyelvként határozzuk meg. De itt egy kis rövid kitérőt teszünk, hogy lássuk a beregszászi magyarság ezekre a helyi szláv nyelvekre miként is tekint. Ida az ukrán nyelvtanulásról szóló harcait és kudarcait meséli el, és a korábbi kezdetleges orosz nyelvtanulásra épült fel az ukrán nyelvtudása, majd végül teljesen összekeveredett benne. Ida arra reflektálva mondta el helyzetét, hogy előzőleg Enikő barátnője ukrán nyelv tanulásának nehézségeit ecsetelte, aki minden tőle telhetőt megtett, de mégsem sikerült elsajátítania. Az eset előtt Ida nem merte elmondani kudarcait, csak miután a magyar-szláv kétnyelvű Enikő megértően mesélte el barátnője küzdelmeit a nyelvtanulás terén. Ezt követően a beszélgetés az Ukrajnában általánosan jellemző orosz-ukrán nyelvek keveredésére, a szurzsikra (Csernicskó 2013: 237–256) utal, miután tisztázták, hogy Kárpátalján valójában a hétköznapiakban a ruszin nyelvet használják a szlávok is. A beszélgetésekben arra már nem utaltak, hogy a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban számos szláv jövevényszót alkalmaznak a hétköznapiakban (Gazdag 2017; Márku 2013), csupán a szlávok kevert nyelvhasználatát tartották fontosnak kiemelni.

Ida: Én is hasonló problémákkal küzdök, tehát nekem például az **ukrán**, hát akármennyire igyekszek vele és én is elkezdtem külön órára járni, de egy az egybe annyira nehezen megy, tehát borzasztó. És eddig, amit el tudtam sajátítani, az régebben az **orosz** nyelv volt. És, és akkor így ez is probléma, hogy az **orosz** az **ukránnal** azt teljes mértékbe összekeverem tehát+...

Dávid: Hát, de Kárpátalján senki nem beszél tisztán ukránul.

Ida: Hát, igen+...

Magdolna: /-Inkább a ruszin, a ruszin+/-/

Mihály: /-De azért a tévébe, /- azért az **ukrán** tévébe az **orosz** filmek azért feliratozva vannak.

Enikő: Igen, igen, ha valaki esetleg nem értené. [nevet]

Mihály: Ez feltétlen, ez fontos. (F/cs6)

A ruszin nyelv magyar kölcsönszavaira utalnak Annáék, és arra, hogy a régióban használt ruszin nyelvet egy átlagos belső Ukrajnából érkező szláv lakos nem értené meg,

éppen a nem szláv nyelvekből kölcsönzött szavak miatt. A belső Ukrainából érkező turisták meglepődnek és olykor felháborodnak, amikor megismerkednek a helyi szláv lakosok által használt ruszin nyelvvel. Anna erről beszél a következő idézetben, és Mariann a saját élményével gazdagítja ennek a jelenségnek a leírását, bemutatását.

Anna: De még azt se nagyon értette meg, mert hogy a szomszédok azok Zaricsaiak, és úgy velük nem nagyon tudott még, velük se kommunikál+/. mer ugye az ilyen kicsit **ruszin** nyelv. Azért, ott az nagyon-nagyon+/. *Mácská*, minden van. [háttérben nevetnek] Hát, hogy ha kicsit kiteszem a fületem az ablakon, akkor mindig ilyeneket hallok, és hogy velük is nehezen tudott kommunikálni, pedig mind a kettő **ukrán**, és velük is nehezen ment a kommunikáció.

Mariann: Nahát az, hogy mácská, meg *pecsmági*, meg ilyesmi azt tuti, hogy nem fogja megérteni a Ternopoli, [Anna nevet]. Nahát azt mondom az, az nehéz. (F/cs1)

Több beszélgetésben is előkerült az, hogy az ország belső területeiről érkező turisták a helyi ruszinok által használt nyelvet egyes esetben érdekeseknek, más esetben megbotránkoztatónak minősítették. Mivel jelen dolgozatban nem az ukrán etnikum etnikai határainak elemeit vizsgáljuk, így a ruszin–ukrán viszonyt bővebben nem kívánjuk taglalni. Amit viszont fontosnak tartunk az az, hogy bőven akad az elmesélések alapján olyan eset, amikor az ukrán turisták a helyiek által használt magyar- vagy éppenséggel az orosz nyelvhasználat miatt voltak felháborodva. Az orosz nyelvhasználat jelen esetben azért érdekes, mert a magyarság idősebb generációja Kárpátalján leginkább a Szovjetunióból visszamaradt nyelvtudásként az orosz nyelvet használja. Klárától, az egyik nyugdíjastól származik a következő idézet: „*Hát oroszul tanultunk mi régen, nem ukránul.*” Ez akkor hangzott el, amikor arról mesélt, hogy TV csatornán közösen néztek egy filmet szomszédjával, és nem értette miről szól. Klára a szovjetunió ideje alatt tanulta meg az orosz nyelvet olyan szinten, hogy a hétköznapi ügyintézés során a legfontosabb dolgokat el tudta magyarázni.

Anna összefoglalja a következő idézetben az ukrán nyelvtudás hiányának problémáját és közben beépíti gondolatmenetébe a belső Ukrainából érkezők nézőpontját, illetve párhuzamosan a helyiek által természetesnek tekintett lokális nézeteket is enyhén kritikusan értékeli. Szerinte a kárpátaljai magyarságnak el kell fogadnia, hogy egy másik országhoz tartoznak, és ezt az állítást egymás után négyszer is nyomatékosítja, mintha a többiekén kívül erről önmagát is szeretné meggyőzni.

Anna: Szerintem azok fognak támadni, hogy miér nem tudunk ukránul, akik például egy: nem beregszásziak, kettő pedig: ők is féltve érzik magukat, tehát, hogy ők is nem érzik jogosnak azt, hogy ők most itt vannak. Például az, aki lemergi vagy ternopoli járásból bejön öö Kárpátaljára egy: fogalma nincs, hogy most miért nem beszélnek **ukránul**. Kettő pedig: érzi azt, hogy nem az én földem, én nem ide valósi vagyok, és akkor nekem ezt hangsúlyoztatnom kell, hogy te miért nem beszélsz? És akkor, olyan minthogyha rögtön támadnék, hogy miért nem beszélsz **ukránul**. Hol ott lehet, hogy neki el kellene gondolkoznia, hogy ő nem tudom, igazából nem is ismerem ezt a várost, hogy most kik lakják, vagy kik nem lakják. De igazából az éremnek két oldala van, mert szerintem, ahogy Erdélyben is a gyerekek megtanulnak románul, mert tudják, hogy, hogy oda-vissza kellene, hogy működjön ez a dolog. Úgy a most+/. a **magyar** gyerekeknek is el kell fogadni, ez már nagyon régen történt, lassan most már majd száz éve,

hogy most nem vagyunk azé az országé améké szeretnénk. Most már el kell fogadni. Jó, fáj, de most már el kell fogadni. Most már bele kell törődni, most már ezzel együtt kell élni. (F/cs1)

A beszélgetésekben résztvevők számára az ukrán nyelv tudásának hiánya akkor okozza a legnagyobb problémát, amikor ügyintézésre, hivatalos eljárásokra kerül sor. A kárpátaljai magyarság nyelvhasználatát elsősorban az Ukrajnában érvényes alkotmány illetve a nyelv- és oktatási törvények szabályozzák (Csernicskó–Ferenc 2012, Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014, Csernicskó–Tóth 2015), illetve a helyiek körében megszokottá vált ügyintézési szokásoktól is függ, amelyben az ukrán nyelvtudás hiánya dominál (erről lásd bővebben Ferenc 2015). Anna és Ida a következő idézetekben a hivatalos ügyintézésből adódó konfliktusokról és kellemetlenségekről mesélnek. Anna egy tipikus esetként írja le a helyzetet, amikor rászóltak, hogy hivatalos ügyek intézésénél elvárják az ukrán nyelvtudást, és utal a 2012-es nyelvtörvény (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014) adta lehetőségekre is. A résztvevők a legtöbb esetben az ukrán nyelvtudás hiányához kapcsolódóan az ügyintézőknek kétféle reakcióját említették: egyrészt szembesítik a kisebbségi népcsoport tagjait, hogy az ország, ahol élnek nem az anyaországuk és Ukrajnában élve illik tudni ukránul; másrészt kicsit az előző tárgyilagos kijelentéshez kapcsolódik az a szimbolikus elemmel felcímkézett gondolat, amely így hangzik, hogy *Ukrajnában élsz, ukrán kenyeret eszel!* A első kijelentést megértik a beregszászi magyarok, és valamilyen szinten egyet is értenek vele, ám az utóbbi kijelentést sértőnek, és megbotránkoztatónak tartják. A moderátor a következő idézetben visszakérdez az előző rendszerben tapasztaltakra, hogy akkor milyen vádak érték a Kárpátalján élő magyarokat, ugyanis más beszélgetésben megemlítik, hogy az orosz időben meg az orosz kenyérrel hozták párhuzamba ezt a vádaskodást. Tünde annak ellenére, hogy végig nagyon csendes résztvevő volt, és a moderátor nem neki szánta a kérdését, magához ragadta a szót és elmondta tapasztalatait. Általában az orosz nyelvtudás hiánya éppen olyan gondot jelentett egykoron, mint manapság az ukrán nyelvtudásé. Tünde azt is megjegyzi, hogy neki a legfontosabb kifejezéseket sikerült oroszul elsajátítania, ám mint később kiderül ukránul már nem. A negatív élmények mellett kiemeli, hogy sok pozitív tapasztalta is volt, amikor az ügyintézők megértően viszonyultak egykoron, a szovjet érában az orosz nyelvtudás hiányához.

Anna: Vagy az **ukrán**+/. vagyis az útlevélosztályon is gyakran van ilyen, tehát hogy bemegyünk és akkor elvileg, tehát, hogy törvény szerint kellene, hogy ott legyenek, valamilyen **magyar**, [nevet] aki tudja, hogy **magyar**+/. tehát tudja a magyar nyelvet. Ő, és ha bemegy például a **magyar**, akkor, akkor ő lehessen kommunikálni. És nekünk is volt már ilyen, hogy bementünk egy kislánynak csináltatni útlevelet, és hogy ööö, mondta, hogy miért nem beszélünk **ukránul**, és+/.
Mária: Ukrajnába élünk.
Anna: Ukrajnába élünk, igen igen.
Moderátor: De ez gondolom régebben másképpen hangzott, mert, hogy nem Ukrajnában éltünk akkor.
Máriaék, dolgoztak, nem?

Tünde: Akkor meg azt mondták **oroszul** miért nem. Például én Salánkról elkerültem Szőlősrre, munkahelyre, és hát nem sokat tudtam **oroszul**, és akkor ott úgy tanulgattam meg lassan. De azért voltak ott is olyan emberek, akik jók voltak, jók voltak. Bennük is vannak gonoszok, de vannak akik jók, és szeretik a **magyarokat**, különösen is. És akkor ők segítettek nekem megtanulni, hogy, hogy mondjam aztat **oroszul** például. (F/cs1)

9. kép. Beregszász forgalmas útján kenyeret áruló bodega kétnyelvű (ukrán–magyar) reklámtáblája (2012)

A Tünde idézetében csak az orosz nyelvtudás hiányáról és az egykori nagyszülősi hivatalnokokról esett szó, a következő idézetben Ida már Beregszászon került kellemetlen helyzetbe az ukrán nyelvtudásának hiánya miatt. Az első esetben arról mesél, hogy a kellemetlenség abból fakadt, hogy az ügyintéző nem volt hajlandó megszólalni magyarul csak ukránul, annak ellenére, hogy beszélt magyarul. A másik eset meg épp az ellenkezője volt az előzőnek, ugyanis a kellemetlensége abból fakadt, hogy a hivatali dolgozók törekedtek a magyar nyelvhasználatra és minden magyar nyelvtudásukat bevetették a kommunikációs zavar kiküszöböléséhez. Ez azért zavarta annyira Idát, mert számára kellemetlen volt, hogy ő még mindig nem tudta annyi év után se megfelelő szinten elsajátítani az ukrán nyelvet.

Ida: Én ő ezt tapasztalatból tudom, hogy tényleg én is mint ahogy az imént Enikő mondja, hogy azok akik egy nyelvet beszélnek tegyük fel csak a **magyart**, és bizony hogy mennyire kínos tud lenni az, amikor elmegyünk egy hivatalba és tudom, hogy az-az illető tud **magyarul** de, de direkt velem szembe nem akar **magyarul** még egy szót el sem ejteni. Hanem azt mondja, hogy hát igen akkor legyen szíves **ukránul** vagy **oroszul**, mert, mert valamilyen téren igen. Ukrajnában élünk, és ez ő, ez úgymond egy alapvető dolog lenne, hogy igen akkor **ukránul** legalább egy minimumot+/. de tudni kell a nyelvet. De, de viszont bizony, hogy ez ilyen előítéleteskedést, vagy nem is tudom mit váltott ki a **magyar** emberből úgymond, és, és szerintem nem ez, nem csak én bennem, hanem úgymond a többi **magyarban** is amikor úgymond feljön előttem az, hogy, hogy igen, hogy ő most **ukrán** vagyok, és most úgymond azt a **magyar** nemzetet most azért próbáljuk, de inkább mellőzni.

Enikő: Ez nagyon emberfüggő.

Ida: Igen, és épp ezt akarom mondani, hogy ez pedig annyira emberfüggő, mert volt egy nagyon negatív tapasztalatom, az egyik hivatalba pont ilyen téren, hogy, hogy két **ukrán** hölgy **magyarul** nem akart megszólalni, és úgy bántott is, hogy azért próbáltam, megértettem magam velük, de aztán mikor rá pár napra egy másik irodába mentem, ott pedig két **ukrán** hölgy annyira próbálkozott a **magyart** tanulni, hogy szinte engem szégyenített meg, hogy az annyira igyekszik a **magyarral**, és, és én nem igyekszek úgy az **ukránnal**, tehát hogy ez tényleg emberfüggő. (F/cs6)

A hivatali ügyintézésen keresztül számos negatív élmény és tapasztalat került elő, ami gerjeszti az etnikai konfliktusokat, és a sok rossz élmény miatt kialakul a kisebbségben élő magyar emberben egy negatív viszony magához a nyelvhez és a hivatali ügyintézéshez

egyaránt. Ezeknek a negatív élményeknek két vetülete lehet: egyrészt az ukrán nyelvtől elzárkózást fokozhatják, másrészt a következő generációt arra kényszeríthetik az elszenvedők, hogy ukrán iskolában sajátítsák el a nyelvet.

A következő idézetben Magdolna arról mesél, hogy egy pozitív változást élt meg az utóbbi időben bármilyen ügyintézésrel kapcsolatban, ugyanis egyre több helyen tudja használni a magyar nyelvet hivatalokban, ugyanis nem tekintenek negatívan azokra, akik nem tudnak megszólalni ukránul vagy oroszul. Ebben az idézetben is előkerül a „kenyér” szimbólum, amiben megjelenik az etnikai kategóriához tartozás kritériumai, és ezt a kritériumot elsősorban a kizárásra alkalmazzák. A „kenyér” szimbólumban keveredik a nacionalizmus és a gazdasági ideológia. Több beszélgetésben is előkerült, hogy a városba, a térségbe egyre több magyarországi támogatás érkezik, és ezeknek köszönhetően a gazdasági érdek felől nézve a „kenyér” szimbólummal felcímkézett vádaskodásnak kevesebb létjogosultsága van. Ezt a gyakorlatban, a mindennapokban is érzékelik a városlakók, és ezt láthatjuk Magdolna véleményében is, ugyanis a „kenyér” szimbólumhoz kapcsolódó negatív élmények szerinte eltűntek az utóbbi időben. Egy a kisebbségek számára kedvező gazdasági változás és a kisebbségekkel szemben létrehozott megengedő jogi keret a mindennapokban is átalakítja az etnikai konfliktusokat, és kiszélesíti komfortzónákat a kisebbségi etnikum számára.

Magdolna: De azért most már igyekeznek az **ukránok** is tanulni **magyarul**, mert voltak olyan, olyan évek, hogy régebben, hogy mikor nem tudtuk kifejezni magunkat **oroszul**, **ukránul**, ugye én is mit nem, **magyar** iskolát végeztem, nem igazán tudtam, csak amit egy éven tanultam Ungváron. Amit a középiskolába megtanultam+/. na úgy ahogy elvégeztem na. És sokan a szemünkre vetették, hogy milyen kenyeret eszel? Ugye? Na. De most már ez, ez a beszólás nincsen. (F/cs6)

A nyelv és a gazdaság egybefonódása valamint az etnikai határok megalkotása más szempontból is érdekessé válik. Anna a következő idézetben arról mesél, hogy elsősorban olyan boltokat látogat és olyan kereskedelmi egységekbe tér be, ahol tudnak magyarul, a bővebb magyarázkodás – mondjuk egy termék vásárlása esetében – ukrán nyelven nehézséget okoz számára. Ebben a mentalitásban már előkerül az is, hogy Anna a kommunikációs zavarok elkerülése miatt egy etnikailag tagolt vásárlást generál, és vásárlásai során elsősorban a magyarul beszélő eladókat preferálja. Majd a gondolatát azzal zárja, hogy a mindennapjai során igazából számára az ukrán nyelvre nincs szüksége, ellentétben édesanyjával, akinek munkakörülményei megkövetelik az ukrán nyelv használatát. Tehát a *magyar világban* éli mindennapjait, és kerüli az olyan helyzeteket, ahol ukránul kellene beszélnie, és teszi ezt épp a kommunikációs zavarok, a konfrontációk elkerülése végett.

Anna: Tehát, hogy abba a boltba megyek, ahol **magy**+... Igazából, nem mindig, de az a, tehát általában a **magyarok** Beregszászba szerintem megtanulnak egy-két olyan öö lételemhez fontos+... Az, hogy mennyibe kerül, mennyibe kerül, jó napot kívánok, kérek kenyeret, vagy mi a víz **ukránul**, meg ilyen nagyon-nagyon nagyon fontos szavakat, amivel így teljesen, tökéletesen

el lehet lenni Bere+... Ez csak a saját magam példája, nem tudok egyáltalán **ukránul**, de az, hogy köszönöm szépen nem kérem, ezt tökéletesen tudom mondani **ukránul**.

Klára: [nevet]

Anna: Vagy, hogy kérek egy kenyeret, vagy hogy mennyibe fog kerülni, vagy lehet-e olcsóbban, vagy tessék ezt a pénzt nekem beváltani kisebbre, ezeket tökéletesen el tudom mondani **ukránul**. De hogy valamit el kellene magyaráznom, vagy hogyha valami komolyabb összetettebb mondatot, le kellene, meg kellene értenem, az már nem menne. Meg, hogy én is úgy válogatom meg a környezetemet, hogy oda megyek be +/- Dolgozik, vagy valaki dolgozik, valakivel beszélgetek vagy a barátaim mindenki tud **magyarul**. Nem vagyok rászorulva, mint például anyukám, aki, aki **ukránokkal** együtt dolgozik, rá van szorulva arra, hogy kommunikáljanak, és igyekszik, neki nem annyira megy, tehát, hogy ööö. Hiába mondom neki, hogy nem az a ragozás, vagy valami, azt mondta, hogy értse meg. Ezt el akarom neki mondani, jól mondom, tessék, értse meg. (F/cs1)

A nyelvhasználat az etnikai kultúra egyik legfontosabb elemeként kijelöli a csoporthoz tartozást és a másik etnikum nyelvének tudáshiánya az elzárkózást eredményezheti. Az elzárkózás következtében a másik etnikum nyelvével, az államnyelvvel csak a hivatali ügyintézés során találkozhatnak, és ebben a kényszerű helyzetben jön létre az elidegenedés, egyrészt az ukrán nyelvhasználatról, másrészt magától az ukrán kultúrától. A már korábban bemutatott ukrán korrupció erre fokozottan hat, valamint az a jelenség, hogy ukrán nyelvet az iskolai keretek között a magyarság Ukrajnában nem képes a megfelelő szinten elsajátítani, és az egykori illetve jelenlegi diákként csak rossz élmények fűzik az ukrán nyelvhez. Ellenpéldákat csak akkor láthatunk, ha már valaki úgy került iskolába, hogy már eleve a családban, ismeretségi, baráti körökben elsajátította az ukrán nyelvet, vagy esetleg ukrán tannyelvű iskolában tanult, aminek viszont számos negatív következményei voltak és lehetnek egyéni szinten. Az elzárkózás és elidegenedés ellenére vannak olyan területek, színterek, ahol a magyar és a szláv városlakók egymást megértve barátságos viszonyban élik mindennapjaikat.

5.2.4. Identitás/etnikai kategóriák

Az etnikai kategóriák megalkotásának elengedhetetlen része az önértelmezés, amelyben figyelembe vesszük az elméleti részben bemutatott értelmezéseket, fogalmakat, meglátásokat (Abdelal et al. 2006, Smith–Hogg 2008, Abrams–Hogg 2010, Turner et al. 1987, Fearon 1999, Brubaker–Cooper 2000). A továbbiakban arra hozunk példát, hogy bemutassuk, egyéni szinten az identitás alkotóelemei mennyire eltérőek személyenként, valamint a nacionalista elméletek által diktált etnikai kategóriák milyen eltérő alkotóelemekből épülnek. Tehát szociálkonstruktivizmus alapján vizsgáljuk az önértelmezéseket, ahol hangsúly azon van, hogy a vélemények, értelmezések folyamatos változáson mennek keresztül (Berger–Luckmann 1996, Andrews 2012, Burr 1995, Hammersley–Atkinson 2007, Galbin 2014). Hankiss Elemér (2005) így látja a modern hétköznapi és tudományos meglátások lényegét: „A posztmodern körülmények között az emberi személyiségek a konstrukció és

dekonstrukció folyamatos állapotában léteznek; olyan világ ez, amelyben minden elfogadható, ami megtárgyalható. Az én minden valóságeleme helyet ad kérdéseknek és reflexióknak, iróniának és végső fokon újabb valóságok játékos kipróbálásának” (Hankiss 2005: 227).

A strukturalista nézőpont megcáfolásaként a szociálkonstruktivizmus segítségével bemutatjuk, hogy a nemzetiség fogalom kapcsán megalkotott kategóriák alapján eltérő asszociációs folyamatok mennek végbe a résztvevőknél⁴¹. Több mindent is mondhatnánk a *nemzetiségről*, nemzeti identitásról, annak rétegzettségéről, összetettségéről (Gereben 2001, Hires-László 2010, 2013), de a továbbiakban arra hozunk példát, amely bebizonyítja, hogy a nemzeti ideológiák által megalkotott kategóriákban gondolkodás mennyire szerteágazó – egyesek számára teljesen mást jelent a nemzetiség szó, mint mások számára.

Láthattuk a korábbi témák bemutatásánál, hogy a résztvevők között voltak páran, akik etnikailag vegyes házasságban születtek, vegyes házasságban élnek és olyan is akad, akinek a családjában mindenki magyar, ám nagyon sokat mozog ukránok körében, illetve egy külön réteget alkotnak azok, akik csak magyar közegben élik mindennapjaikat és csak nagyon ritka esetben kerülnek ukránokkal kapcsolatban. Ezek a kapcsolatrendszer, nyelvtudások, környezetek mind hatással vannak arra, hogy a nemzetiségi ideológiák által megalkotott etikai kategóriák kinek mit jelentenek a mindennapjaiban. A beszélgetéseket megelőzően szűrőkérdőíveket töltöttünk ki, ahol utolsó válaszként meg kellett jelölni a nemzetiséget (a felsorolt kategóriáknál több válasz is lehetséges volt)⁴². Utolsó kérdésként már többen beszélgetni kezdtek, és többször megvitatták, ki mit gondol, ki mit érez ezzel kapcsolatban. A következő idézet az ötödik beszélgetésnél hangzott el, amit azért szeretnénk részletesebben bemutatni, hogy *egyrészt* érezhetővé váljon, hogy a nemzeti ideológiák által megalkotott nemzeti kategóriák a valóságban másként realizálódnak, *másrészt* ennek további következménye, hogy az állampolgárság egybemosódhat a nemzetiség fogalmával. A kérdőív kitöltése közben Viktória látta Debóra válaszát, aki barátnőjeként helyreigazította és jelezte, hogy ő nem ukrán, hanem magyar nemzetiségű.

Viktória: Az állampolgárság az más. Te **magyar** vagy.

Debóra: És, ha szlovák vagyok?

Viktória: Miért vannak akik+... Én ismerem Zsuzsát, együtt tanultunk. **Magyar**. [nevet]

Debóra: De miért mondd, és ha **ukrán** vagyok?

Anett: Hát ki tudja, milyen vér csörgede+..., szlovák vér is csörgedezik az ereidben. (Fcs/5)

A beszélgetés további részében ismét visszatértünk a nemzetiség témájához, már hosszas beszélgetést követően, hogy tisztázzuk, ki mit ért a fogalom alatt.

⁴¹ A „nemzetiség”-gel kapcsolatos eltérő véleményekkel a kutató mindennapjaiban is találkozott.

⁴² Mellékletben közöljük a szűrőkérdőívneként megjelölt válaszokat.

Debóra: Nem voltam úgy látszik ilyen helyzetbe, nahát én tudom, hogy **magyar** vagyok, én mindenféle állítom, hogy én **magyar** vagyok, most evvel nem voltam tisztába, hogy nekem most **ukrán** *nacionálnyiszt Ukrájina ukrájinka* xx, azért mondom, hogy most akkor mi van? Kettő vagyok, vagy egy vagyok, vagy [nevet]+/.

Katalin: Igen régen a szovjet+/-.

Debóra: Hivatalos papír, vagy nem tudom milyen papír, hát akkor töltöm ki azér na... Oda kell figyelni, mit írsz.

Katalin: A szovjet *paszportba* [személyigazolványba], ha emlékeztek vissza+/-.

Debóra: Be volt írva.

Katalin: Annak be volt írva külön *naciónálnyná* [nemzetiség].

Viktória: Igen. Külön a nemzetiség.

Katalin: Az azért volt, ha belegendoltok, azért a Szovjetunióba, mekkora nagy tizenöt tagállam, meg mit tudom én, az különböző nemzetiség, azért volt ez.

Viktória: Most is jó lenne, jó lenne.

Debóra: De nagyon. Ezt hiányolom.

Katalin: Mert a személyibe tehát úgy van, van olyan, hogy ő oda van írva, hogy *hromádjen* [állampolgárság], és akkor *nacionálnyiszt*, és akkor úgy veszik egynek, nincs feltüntetve, hogy mi **magyarok** vagyunk.

Debóra: Régen fel volt.

Viktória: És ez sok kavarodást okoz. (Fcs/5)

Mindenki egyenként a magyart nevezte meg a nemzetiségének, ám a moderátor visszatért a kérdőív kitöltésénél tapasztalt nézetletérésre, és elmesélte, hogy már máskor is találkozott olyan esettel, hogy az illető még nem szembesült azzal a ténnyel, hogy a nemzetisége és az állampolgársága eltérő, a két fogalom nem egy. Ettől a pillanattól kezdve az adatközlő belátta, hogy ő sem volt még olyan helyzetben, hogy szüksége lett volna a kettő elkülönítésére, valamint a kérdőív „hivatalossága” miatt jött zavarba – papírforma, ahol tollal kell megjelölni, kitölteni az üresen hagyott részeket. Nosztalgizva emlékeznek vissza a Szovjetunió idejére, amikor mindenkinek a nemzetisége fel volt tüntetve a személyi igazolványában. Debóra hiányolja ezt a rendszert, amelyben sokkal egyértelműbb volt mindenki számára, hogy ki milyen nemzetiségű (a Szovjetunió nacionalista politikájáról lásd bővebben Brubaker 2001, Arel 2015 és kárpátaljai viszonylatban lásd pl. Csernicskó 1998). Vagyis az előző rendszerben beidegződött, hogy a nemzetiséget az állam, a hivatalos rendszer nyilvántartja, és a megszokást követve jelenleg is a személyazonosságot igazoló okmányban foglaltak szerint határozza meg az egyén a nemzetiségét. Ebből eredeztethető az a jelenség, hogy Kárpátalján bizonyos személyek, akik kevésbé tapasztalták a két fogalom elkülönítésének lényegét, az állampolgárság és nemzetiség kategóriákat egybemossák, nem választják szét. Ezek az esetek nem tipikusak a kárpátaljai magyarság körében, de meg kell említenünk, hogy vannak olyan személyek, akiknél a nemzetiség ilyen formában realizálódik. Az azonosítás tehát gyakran történik külső meghatározással. Az emberek azonosítanak és kategorizálnak másokat, éppúgy, ahogy azonosítják és kategorizálják önmagukat is. Brubaker és Cooper (2000) szerint mindezek mellett létezik egy másik, külső azonosításra alkalmas rendszer – az erőteljes, hiteles intézmények által kidolgozott formalizált, kodifikált, objektív osztályozási struktúra. A legnagyobb ilyen intézményes

kategorizáló intézmény maga az állam, amely a nemzetállamok ideológiája alapján az egyének külső azonosításának és kategorizálásának részévé vált. Az állam tehát egy domináns „azonosító” erő. Nem azért, mert megteremti „az identitást” – erre általában nem képes –, hanem azért, mert a kategóriák és az osztályozási rendszerek kidolgozásához rendelkezik a megfelelő anyagi és szimbolikus erőforrásokkal (Brubaker–Cooper 2000). Charles Tilly (1998) felhívja a figyelmet arra, hogy az állam mellett számos más „azonosító” társadalmi intézmény is megjelenik/megjelenhet, amelyek kidolgozzák a saját kategóriarendszereiket, úgy mint a családok, cégek, iskolák, mozgalmak és más szabályokkal, ideológiákkal működő intézmények, csoportosulások.

A tannyelvválasztást mint nyelvtanulási stratégiát már láthattuk, de most nézzük meg abból a szempontból is, hogy vajon az etnikai identitásra milyen hatást gyakorol. Csernicskó–Göncz (2009) összesítették az összes olyan szempontot, amely megjelenik a többségi nyelven tanulás következményeként, és ezek között az etnikai identitásváltást is láthatjuk.

Az etnikai csoporttagság rendszerében a nyelvnek nemcsak szimbolikus jelentősége van, hanem mint erőforrás és gazdasági haszonforrás eszköze jelenik meg. Katalin arról mesél, hogy milyen érdekes érveléssel szembesült, amikor az egyik szülőtől megkérdezte, milyen tannyelvű iskolába szeretné íratni gyermekét. Az elmesélésében kihangsúlyozta, hogy korábban a tannyelvválasztás nagyon nagy téma volt a magyarság körében, ugyanis sokan az ukrán tannyelvű iskolát választották, majd ebben a divatban hirtelen nagy változás következett be, és a magyar iskolaválasztás lett a „divat”. Természetesen e mögött egy nyelvi presztízs változást láthatunk, és a tannyelvválasztásban végbement változás valójában csak mint következmény jelenik meg (erről lásd bővebben Hires-László 2016). A divat kifejezés pedig azt próbálja érzékeltetni, hogy egy prototípus cselekvési séma, stratégia másolását láthatjuk sok esetben, és valójában ésszerű magyarázatokat, érveléseket már sokkal kevésbé. A lokális identitás fejezetben ezt a változást *ukrán lázként/hullámként* illetve *magyarosodásként* emlegették. A változás tehát az ukrán nyelv presztízserőértékének csökkenésére utal, és ezzel párhuzamosan a magyaré pedig növekszik. Egy időszakban az itthon maradás estében az ukrán nyelvtudás tűnt elengedhetetlennek, és ezért indult el a tömeges ukrán tannyelvű iskolaválasztás, majd miután a jövőtervezés itthon, Ukrajnában kevésbé tűnt biztonságosnak és racionálisnak, a mérleg átbillent a magyar iskolák javára – nem melleleg az esetleges külföldre költözés egyik lépésévé is válik a magyar iskolaválasztás. Erről több beszélgetésben is említést tettek a résztvevők, a változás okait bővebben az állampolgársági témán belül fejtjük ki.

Katalin: Nekem is volt egy ilyen sztorim, egy őő hát az volt a leges, leges, leg megdöbbentőbb az egészbe, hogy pedagógus magyar anyuka, magyar pedagógus apuka, akik ő **magyar** iskolába dolgoztak, őő **magyar** gyerekeket tanítottak. És akkor megszületett a gyerekük, és ő hát elért ugye az iskolás korba. És találkoztunk, és akkor hát ugye beszélgetés satöbbi, és akkor kérdeztem: na és hová adjátok? Ugye nem olyan régen az még nagyon nagy téma volt, hogy akkor melyik iskolába megy a gyerek. Most is divat, de nem annyira, mint akkoriba. És akkor mondja nekem: Hát ők az **ukrán** iskolába adják. Hát én nem szoltam egy szót se, de tényleg nem, még csak nem is pillantottam szerintem semmit. Hallgattam, mert úgy voltam vele, hogy már az előtt sokszor összevitáztam rokonokkal, meg nem tudom, én ilyenekkel, hogy, hogy ezt miért kell meg satöbbi... És hát úgy döntöttem, hogy nem szólok többé soha senkinek. Ez mindenkinek saját, egyéni döntése, és döntsön úgy, ahogy akar. És akkor az volt az egészbe, hogy én tényleg nem is kérdeztem semmit, és akkor elkezd nekem magyarázni, hogy magyarázni, hogy miért. És úgy magyarázta, mint aki önmagának próbálja őőő bebizonyítani vagy megmagyarázni, hogy ez miért jó döntés. És mondta, és mondta, és+/. De tudod, én mondom: Értelek, értem persze mindent értek. És akkor magyarázta, de érezhető volt az, hogy ő saját magának próbálja bebizonyítani, hogy ez milyen jó döntés. Ennek még mindig nincs vége a sztorinak, mert két év múlva mi derült ki, na szerintetek? Mindannyian elmentek Magyarországra, azóta már született többedik gyerek, meg satöbbi, és már ott vannak Magyarországon kint, ennyi.

Moderátor: Ühüm. (.) És most mi a tendencia?

Katalin: **Most a magyar a divat.**

Viktória: Most igen. Most az **ukrán** gyerekek jönnek a **magyarba** (F/cs5).

A tannyelvválasztásról Anett is elmesélte a saját élettapasztalatát, és elmesélésében nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy az ő szemszögéből az ukrán iskolába járó gyerekek milyen nem szokványos élethelyzetbe, szituációba keverednek, kényszerülnek. Kiemeli, hogy az ukrán tannyelvű iskolában az etnikailag semleges ünnepségen, az anyáknap rendezvényen is megjelennek az ukrán etnikai jellemzők, és ez számára rendkívül furcsa volt, nacionalizmusnak minősíti. A nacionalizmust a különböző szakirodalmak egymástól eltérően értelmezik (Conversi 1998, Gellner 2007, Hobsbawm 1993, Anderson 1983, Smith 2004, Hutchinson 2002), de ebben az esetben Anett a helyzet bemutatásánál negatív minőségében használja. Brubaker (2006) kóros állapotként minősíti a szélsőséges politikai lépéseket, amelyeket egyes nemzetek védelme érdekében alkotnak, és ebben az esetben is Anett a nacionalizmus kifejezést egy hasonlóan szélsőséges értelemben használja. Külső szemlélőként próbálja érzékeltetni, hogy az ukrán tannyelvű iskolát választó magyar szülők gyermekei milyen etnikai kategóriaváltásokat élhetnek meg. Először a magyar etnikum számára fontos megemlékezés megszügyenyítéséről mesél, majd a bekiabálások tartalmával is azt próbálja érzékeltetni, hogy az ukrán iskolában kapott nacionalista nevelésnek milyen gyakorlati következményei lehetnek. Legvégül pedig megosztja velünk, hogy ő szembesítette a magyar szülőket azzal, hogy a gyermek nem sajátítja el a legfontosabb magyar kulturális ismerteket. Egy folyamatleírást kaptunk Anettől, aki bemutatta, hogy a mindennapos nacionalizmus egy oktatási intézményen belül milyen etnikai identitásváltásokat eredményezhet a gyermekeknél – egy ilyen leírást nehéz volna olyan személytől kapni, aki részese ennek a folyamatnak. Egy kívülálló sokkal merészebben fogalmazza meg azokat a jelenségeket, amiket mások nap mint nap megélik, és szinte

teljesen természetessé vált számukra. Legvégül ő is megjegyezte, a legnagyobb elvándorlást azok körében látja, akik az ukrán iskolában látták a gyermek jövőjét 2014 előtt, vagyis akik az ukrán hullám/láz időszakában az államnyelv könnyebb elsajátítása érdekében ukrán tannyelű iskolát választottak.

Anett: Viszont, hogy ha egy iskola szinten nézzük, ő tanítunk. Az ukrán iskolákban ez a nacionalizmus, és ez a hazafiasságra való nevelés kimondottan magas fokon működik. Tehát ezt mi tapasztaltam... tehát én személy szerint tapasztaltam. Én voltam ukrán iskolában egy egyszerű anyák napi ünnepség akart volna lenni, de hát ami nacionalizmus, meg hazafiasság, meg mit... sok volt. Tehát kell, mi is neveljük. Kint van a **magyar** zászló a címer, de valahogy ő nekünk van ott egy ilyen egészséges aranyközépút, és ott nincs, és ez már a gyerekeknél benne van. Olyan magas színvonalon történik, [torokköszörülés] hogy az ötös iskolába, ezt elmondom. Az ötös iskolánál, amikor a megemlékezés volt, akkor a magyar gyerekek, akik az ukrán iskolába járnak, hogy megbolygassák ott a lenti eseményeket azt kiabálták, hogy *Szlává Ukrajina [Dicsőség Ukrajnának]*. A magyar gyerekek, akik **magyar** anyanyelvűek. Tehát egy jó mondat, hogy annyira+/-.

Katalin: Hát ez nekik xxx

Viktória: Bele vannak tanítva.

Katalin: Igen. Én is voltam, és megvontunk döbbenve.

Anett: A magyar gyerekek egy kicsit ottan zúrt+... zavart keverjenek ezzel. Ugye ott ment az ünnepség meg emlékeztünk az elhurcoltakról, és ők ezt+...

Viktória: Beléjük van nevelve.

Anett: És még az megdöbbenet, hogy kint vártam egy kisfiút az **ukrán** iskola előtt, megkértek, hogy vá+... kísérem haza, és a gyülekezetünk gyerekei jöttek egyik a másik után, a **magyar** édesanya, édesapa gyermekei. Ez megdöbbenet nagyon. És megkérdeztem az egyik gyülekezeti tagunkat, akit tudom, hogy **magyar** anyanyelvű és az ő férje is, hogy miért jár ide a gyermeke és azt mondta, hogy azért, hogy jobban érvényesüljön. Mondom: Ő lesz az első, aki elfog húzni külföldre dolgozni, vagy Magyarországra, vagy tovább. Hát nem tetszett, és mondtam és akkor mi van a **magyar** identitással, mi van Ady Endrével, mi van Petőfi Sándorral, azt mondta, majd megtanulja (F/cs5).

A következő beszélgetésben már a családon belüli etnikai kategóriákban gondolkodást láthatjuk kicsit közelebbről. Kénytelenek voltunk a teljes beszélgetést idézni, hogy lássuk, miként is értelmezik a *nagyon ukrán* kifejezést és lássuk, hogy a családon belüli etnikai keveredést ki és miként látja. Tímea, aki magát ukránnak tartja, és jól beszél magyarul, úgy próbálja meg értelmezni a nagyon ukrán kategóriát, hogy őszerinte arra az egyénre használják általában ezt a címkét, aki nem tud egy szót sem magyarul. Ám ezt Zoltán cáfolja, de végül nem fejt ki véleményét azzal kapcsolatosan, hogy mit is ért a nagyon ukrán kifejezés alatt. Csak feltételezni tudjuk, hogy a nagyon ukránnak minősített személy dominánsan csak az ukrán etnikum felől igyekszik értelmezni és látni a világot, de ettől függetlenül ismerheti a másik etnikum nyelvét, a magyart. A nagyon magyar kategória fel sem merült a beszélgetések alatt, csak a másik etnikumra vonatkozóan használták ezt a minősítést, amely a szélsőséges nemtiségideológiákon alapszik. A ruszin nyelv ebben a beszélgetésben is előkerült: Zoltán próbálja érzékeltetni a hallgatósággal, hogy számára milyen nehezen ment a ruszin nyelv értelmezése, és gondolataiban milyen folyamatok zajlottak, annak ellenére, hogy jól beszél ukránul. Ezt követően a családon belüli etnikai keveredésekre tértek rá a beszélgetők, és a megszokott sémában való gondolkodás, az etnikai

keveredések természetessége érződik Éva válaszában, ugyanis szerinte teljesen természetes, hogy valaki a másik etnikumból választ magának párt, Katalin is egyetértett vele. Katalin elmesélte saját esetét, amikor az ukrán anyósa ukrán menyecskét várt, de végül a magyar menyecskével is megbékélt.

Zoltán: Több éve na több éve 2 éve már elváltam anyósom **ukrán**, nagyon **ukrán**.

Moderátor: Az mit jelent, hogy nagyon **ukrán**?

Tímea: **Magyarul** biztos nem tud semmit.

Zoltán: De tud, tud. A szó szoros értelmében elkezd beszélni átvált **ukránra**, ha nem érted össze a **magyart** az **ukránnal**. Próbál kihámozni, hogy mit is akarsz.

Moderátor: De mégis mi az a nagyon **ukrán**? Miben érződik annyira?

Zoltán: Hát ő ő tényleg **ukrán**. Na. Ungvár járásból jött. Olyan falu, hogy ha azt mondom, hogy Patkányfalva ez a falu neve.

Károly: És? Elementális dolog.

Zoltán: Ottan na hát **ruszinul** beszélnek, nem is **ukránul**, inkább **ruszinul**.

Károly: Ez meg a másik.

Zoltán: Viszont én tudok jól **ukránul**, de amikor elmentem oda vendégségbe. Nekem rendesen kellett gondolkozni és gyorsan lefordítani **ukránra** utána **magyarra**, hogy mit is mondtak nekem.

Károly: Mindegy na.

Zoltán: A mai napig is tisztetem. Hát mondhatom, hogy szeretem, ahogy anyóst szoktak szeretni.

Tímea: Sose jött ki a társaságból, hogy te **magyar** vagy te **ukrán**.

Károly: Soha.

Tímea: Soha és a családba se.

Zoltán: Hát igen. Ha egymást tisztelik.

Éva: Sőt, ha fiának az jutna eszébe, hogy most egy **ukrán** kislányt vegyen el feleségül, akkor soha nem mondanám neki azt, hogy azt ne. Me te választól, te szereted, te fogsz vele élni, ahogy nekem se mondták volna meg, hogyha én tényleg egy **ukrán** fiút választok. Ez mind megint hova lyukadtunk ki? Nevelés kérdése.

Károly: Mindig össze megy, minden egybe.

Moderátor: Ha a fiad egy **ukránt** akarna elvenni, mit szólnál hozzá?

Katalin: Nem problémáznék rajta egyébként. Hát az én férjem félig **ukrán**. Az én anyósom is **ukrán** családból származik.

Moderátor: Szintén nagyon **ukrán**?

Katalin: Őő nem, nem nagyon **ukrán**. Annak idején, mikor mi megismerkedtünk, akkor nekik voltak ilyen elvárásai, hát jó lenne egy **ukrán** menyecske, de aztán elfogadták ők is. (F/cs2)

Tehát a vegyes házasságról a második beszélgetésben egyetértettek a résztvevők, ám az ötödikben már kevésbé. Ebben már nem a konfliktuskerülő, egyetértésben élés felől látják a vegyes házasság témáját, hanem a nemzeti megtartó erő felől. Viktória a „megértés” felől látja az etnikailag vegyes házasságokat, ám Katalin nem, ugyanis szerinte a magyar mint kisebbségi nyelv elnyomásba kerülhet a családon belül, és a következő generáció már csak az ukrán nyelvet sajátíthatja el. Erre hoz olyan életszerű példákat, amelyeket jómaga tapasztalt meg. Az *elukránosodás* egy olyan mumussá vált a kisebbségi helyzetben lévő magyarság számára, amitől nagyon félnek és rettegnek, hogy a jövőben a teljes asszimilálódás vár rájuk. A beszélgetésben előzőleg már sokat beszélgettek a magyar nyelv presztízisértékének növekedéséről, és éppen ezért a moderátor rákérdezett arra, hogy vajon ezek a folyamatok jelenleg milyen formát öltenek. Ezt követően már mindenki azon a véleményen volt, hogy a magyar nyelv felé billenne a mérleg legtöbb esetben, és nem az ukrán irányába. Ezekre a meglátásokra már életszerű példákat is hoztak a résztvevők. A

félelem és aggodás miatt első ízben nem is gondoltak erre a meglátására, csak a beidegződött asszimilációtól való félelemre összpontosítottak, és vázolták azokat a folyamatokat, amelyek egyértelműen ebben az irányba viszik a vegyes házasságban élő magyarokat. Az etnikai kategóriába tartozást, az identitást a csoporthoz tartozás pozitív élményének megélése markánsan alakítja (Abdelal–Hogg 2010, Wimmer 2008), és a magyar nyelv presztízserkének növekedése a családon belüli nyelvhasználatot is befolyásolhatja, így a vegyes házasságban kisebb esély van a magyar nyelv elhagyására, az etnikai csoportváltásra, az asszimilációra (Marko 2004). Társadalmi változás történik (Tajfel–Turner 1979), ugyanis a magyar etnikai csoporttagoknak pozitív érzelmet nyújt a tagság, és ennek érzékeltetéséhez számos élethelyzetet, szituációt mutatnak be a résztvevők. Minden esetben a társadalmi változás egy fontos tényezőhöz nyúlik vissza, a nyelvi presztízsz növekedéséhez.

Viktória: Ha szeretik egymást és tisztelik egymás öo hagyományait, [háttérben torokköszörülés] nyelvét, akármi, akkor nagyon szerintem, nagyon jó, és hasznos a gyerekeknek is, csak az a fontos, hogy tényleg úgy álljanak egymáshoz, hogy elfogadják egymást, és ő együtt tudjanak működni. Az már meg az ő dolguk, ha egymásba szerettek, hogy, hogy oldják meg. Nem könnyű feladat, de én nem, nem vagyok ellene, hogy ha tudnak együtt működni, úgy, ahogy Katalin mondta, hogy együtt működnek.

Katalin: Én találkoztam olyannal, hogy az egyik fél ráerőszakolta magát a másikra, és nem volt hajlandó aa más tehát konkrétan **magyar ukrán** volt, és öo a az **ukrán** erőszakolta rá magát a **magyarra**, mert ugye azok is kisebbségi nyelv, jó lehet, hogy a környezet is számított. De ő, de aztán az lett a vége, hogy, hogy meg sem szólaltak a gyerekek, egyáltalán **magyarul**, és má végül az anyuka se, mert az anyuka volt a **magyar**, és, hogy már végül, majd, hogy nem ő se tudott, hát tudott, mer nyilván tudott csak, hogy a gyerekek meg se+... nem tudott egyáltalán. Felnőtt korba se, és nem is tudtak róla, hogy lényegében, hogy, hogy ők nekik az anyukájuk **magyar**, mert, hogy soha nem szólalt meg, és nem is tanította őket ezekre a dolgokra.

Moderátor: Ühüm.

Anett: Teljes mértékbe elle+... ellene vagyok éppen ezért, amit Katalin elmondott. Azért mert mivel itt élünk Ukrajnában

Moderátor: Ühüm.

Anett: és az utóbbi időben voltam Tekeházán és, és Huszton, és ez a vegyes házasságok miatt teljesen **elukránosodtak** a családok, és elmondta a lelkész, hogy a hittanoktatás **ukrán** nyelven kell, menjen, a Református Egyházba, mert a gyermekek egyáltalán nem tudnak **magyarul**. És, hogy ha Beregszászba egyre több vegyes házasság lesz, akkor Beregszász is elfog **ukránosodni**, mert mivel, hogy nem Magyarországon élünk, és mondják, hogy a kisebbségi nyelv már a **magyar** nyelv ezért, ezért az erősebb nyelv, tehát ha ebbe az országba élünk, akkor a gyerek is had tanuljon **ukránul**, ne magyarul, tehát érted, hogy a vegyes házasságba az **ukrán** nyelv fog győzni.

(...)

Anett: Hát igen most, ez egy kicsit most ööo igen. A helyzet az most egy kicsit változtatott ezen, mert most már az **ukrán** apuka is tanul **magyarul**. (Fcs/5)

Az első beszélgetésben külön megkérdeztük Mariannt – aki többször is hangoztatta kiterjedt ukrán kapcsolatrendszerét – hogy miként látja, van-e változás az ukránok magyarok megítélése kapcsán és ebben a folyamatban milyen tényezőket lát. Az állampolgársági témán belül látni fogjuk a moderátor által megkérdezett magyar nyugdíjat a többi gazdasági érdek mellett, de Mariann bővítette ezt a sort, és nemcsak az egyéni hasznokat, érdekeket látja mérvadónak, hanem a város fejlesztésében felhasznált magyarországi anyagi támogatásokat is. A kisebbségi etnikum pozitívabb megítélése tehát elsősorban anyagi okok miatt változott

a többségi ukrán etnikum körében, Mariann sem lát más érvet, amikor a változás okait értelmezi.

Moderátor: Nyitottabbak sokkal, a magyarsággal?

Mariann: Igen. Van köztük. Igen, van aki sokkal nyitottabb. Bizony.

Moderátor: És mit jelent az, hogy a változásnak mögöttes dolga van, amit már említettél? Hogy hát nyugdíj meg egyebek?

Mariann: Ez szerintem a legnagyobb. Meg, meg, még, megént csak ez, ahogy a város fejlődik.(F/cs1)

A vegyes házasságból származók vallják magukat elsősorban etnikailag kettős kötődésűnek. Enikő úgy kezdte az etnikai identitásának a bemutatását, hogy ő pont úgy, mint mindenki más vegyes etnikai közegben, családban nőtt fel, majd a résztvevők jelezték, hogy ez náluk teljesen másként van, etnikailag homogén szülők leszármazottai. Amikor meg kellett határoznia, hogy minek tartja magát, akkor a *kárpátaljai, beregszászi* kategóriát nevezte meg. Vagyis számára nem fontos az etnikai kategóriába sorolás, hanem a helyhez való kötődésben látja identitásának azt részét, ami a csoporthoz, közösséghez tartozását illeti. Miután mindez kiderült, akkor így reagálta le a helyzetét: „...gyakorlatilag csak hasznom származott abból, hogy, hogy én vegyes családból származok. De mondjuk egy-két ilyen megjegyzés az nyilván mindig éri az embert és úgy, úgy ő úgy mindenki nagyon kedves, nagyon aranyos, de sem teljesen a magyar, sem teljesen az ukrán, sem teljesen az orosz ő közösséghez nem tartozol...” Mindvégig úgy beszélt az etnikai keveredésekről, hogy az egy elfogadott, természetes dolog az életében, családjában és a környezetében. Ami a legfontosabb, az ő egyéni identitásában békésen és jól megfér a két etnikumhoz tartozás, ezt a következő idézetben is láthatjuk, amikor egy gyakorlatias kérdésen, egy konkrét eseten keresztül mutatja be, miként dönt a két etnikai kategória kiválasztásánál, párhuzamba állításánál. Igazából csak akkor kerül nehéz helyzetbe, ha csak és kizárólagosan egy etnikai kategóriában gondolkodó egyénnel, ideológiával találkozik szembe. Az etnikai jegyeket hangoztató közösségben valójában egyik etnikai kategóriához sem tartozik. Egyéni értékrendjében a kettős kötődés nem okoz disszonanciát (Krappmann 1980), és megvannak a bevált stratégiái arra, hogy bizonyos élethelyzetekben melyik etnikai kategóriához tartozást tartja előnyösnek, preferálnak, természetesnek. Az etnikai identitás megalkotásában valójában nagyon kevés szerep jut a csoportnak, és éppen ezért látjuk Enikő helyzetében, meglátásában a Brubaker és Cooper (2000) által hangoztatott csoport nélküli etnicitásról szóló elméletet, a többi résztvevőnél ilyen jellegű kettőséget egy esetben sem láttunk. Elképzelhető, hogy ha Enikő életében a család nem volna olyan lényeges csoportként jelen, ahonnan ered a kettőség és az etnikumok keveredésével kapcsolatos toleranciája, akkor kevésbé lenne ilyen természetes számára. Úgy tűnik ez a kettőség már Enikő élete és személyisége részévé vált.

Enikő: Mert mert ő nekem az a tapasztalatom, ugye én ugyanúgy tudok egy ő **magyar** csapatér, focicsapatér izgulni, mint sajnálni, hogy na most az **ukrán** kiesett. Vagy az olimpián, de ugyanúgy bánt hogy ha a **magyarokra** mondanak valami rosszat, de azt sem értem, hogy miért kell az **ukrán**+... Mert alapvetően az **ukrán** emberek nem rosszak, ő az egyszerű nép, ők nem rosszak. Ők, ők az utolsó bármilyüket is kiteszik, ha nekik vendégük van. Ő vagy ha beljebb ő Ukrajnába, ha csak nem nagyon beljebb menjük, ugye most nem Lembergről beszélek, ő aki ő Lviv már, és már nagyon mi vagyunk a az **ukránok**, ő de de azokról, hogy ha te megállsz valahol, ők útbaigazítanak, mindegy milyen nyelven próbálsz elmondani, vagy még ha oroszul is teljesen mindegy, ha megértik mit akarsz nagyon szívesen segítenek, szóval ő engem személyesen bánt mi+... ugyanúgy, hogy ha **magyarokról** mondanak valami negatív dolgot, mint amikor az **ukránokra** mondanak, mert nem tudunk egy ilyen általános fúj **ukrán**. Vagy mit tudom én milyen megdöglött a tehened, dögöljön meg a te tehened is. Ő **magyarokat**, ugye a **magyarokra** is ő mindenfélét mondanak. Ő én azt gondolom, hogy amíg ő mi nem tartozunk egy erős középréteghez, amíg nem, nekünk ő ő ugye van ez a bizonyos piramis, amíg mi még csak azért küzdünk, hogy minden nap együnk, igyunk, melegbe legyünk, ő gyerekünket tudjunk nevelni, megetetni, addig mi nem tudunk feljebb, magasabb ő eszméket ő képviselni, legalábbis nagyon nehéz. (F/cs6)

Mariann vegyes házasságban él, és nagyon sok ukrán ismerőse van, a kapcsolati rendszerének etnikai heterogenitása miatt ő úgy gondolja, hogy jó maga másként látja az ukránokat, mint mondjuk azok, akik nincsenek velük kapcsolatban. Mária nyugdíjasként hozzáteszi, hogy ez így van a fiataloknál, ám Mariann tovább folytatja gondolatát, és figyelmen kívül hagyja Mária hozzászólását. Azt próbálja bemutatni saját helyzetének bemutatásával, hogy számára magyarként az ukrán etnikum megismerése számos pozitív előnnyel járt, és ő ezt a helyzetet nagyon élvezi. Mariann megnyilatkozásában nagyon jól kirajzolódik a magyar világ fogalom alatt értett etnikailag zárt kapcsolati háló, amely az elzárkózás és ismeretlenség, a nyelvtudás hiánya miatt alakult ki. Ez az etnikai kategóriák közötti határok megrajzolásához, és kihangsúlyozásához is hozzájárul, és az átjárhatóságot Mariann pozitív élményként definiálja, amitől a többiek viszont meg vannak fosztva. Saját helyzetét előnyösebbnek, pozitívabbnak minősíti, és a többiekben fel sem merül a kérdés, hogy ezt esetleg megcáfolnák egy teljesen más meglátással. Ezt részben azért is teszik, mert objektíven mutatja be nézőpontját Mariann, illetve az egész beszélgetés alatt egy domináns karakterként mutatkozott meg.

Mariann: De csak, azért mert nincsenek kapcsolatba **ukránokkal**, csak azért nincs róla véleményük, mert na nekem rengeteg **ukrán** ismerősöm van, akivel nap mint nap együtt ülünk, együtt bulizunk, kacagunk, nevetünk, sírunk, meg nekem nagyon sok tanárnő, az ötös iskolába, satöbbi+/-.

Mária: Igen ez a fiataloknál.

Mariann: Én csak azért tudom az ők véleményüket így, na, meg, hogy ők hogy élik meg ezeket a dolgokat. Akinek meg nincs, csak **magyar** szomszédjai, vagy ismerősei vannak, az nem tudom mennyire láthatja.

Mária: Semmi formába.

Mariann: [torokköszörülés] Na, engem mondjuk kellemesen érintet ez a dolog.(F/cs1)

A nacionalista ideológiák a szélsőségesen kialakult etnikai kategóriában gondolkodást eredményezi, erről beszél Anett is, és talán itt láthatjuk a *nagyon ukrán* címkének a magyarázatát. Az etnikai kategóriákban kialakult szélsőséges, előítéletes

látásmód a nacionalista ideológiák különböző forrásokon keresztül szivárognak át a mindennapokba és alakítják az emberek világszemléletét, látásmódját. Anett szerint a szélsőséges világszemléletben valójában mindegy milyen nemzetet szeretne az adott illető megítélni, csak a sajátját fogja pozitívan, előnyösen értékelni. Az ilyen látásmódot nem kifejezetten csak az ukránokra, vagy magyarokra vonatkoztatva meséli el, hanem általánosan. Jómaga elzárkózik minden szélsőséges szemlélettől, és véleményében kiemeli a romákhoz kapcsolódó viszonyt. A városban és általában az etnikai kategóriák közül a romákkal kialakult viszonya a legrosszabb, éppen ezért magyarázza el a meglátását rajtuk keresztül.

Anett: Mer, ha egy *magyar* emberbe is ott van a nacionalizmus ugye, aki eleve már gyűlöli a másik nemzetet, akkor teljesen mindegy, hogy milyen ő szomszéd fog oda beköltözni. Például nekem a *romákkal* sincs semmi bajom. Ha *roma* szomszédom lesz, akkor romát fogok elfogadni. De, hogy ha én gyűlölöm a másik nemzetet. [mosolyog] Már úgy állok hozzá, hogy nem kedvelem, akkor, akkor nem tudok befogadni. (F/cs5)

A legtöbb etnikai kategóriában gondolkodás jellemzőt az ötödik beszélgetésben járták körbe a résztvevők, talán éppen azért, mert még a legelején, a szűrőkérdőív kitöltése során elindult az értelmezés az etnikai kategóriákon keresztül. Katalin elmeséli, hogy – miután a magyar tannyelvű általános iskolát befejezte és a szakközépiskolai tanulmányait magyar tagozatos csoportban kezdte, ám ukrán közegben folytatta – mennyire szerteágazó meglátásokat, véleményeket élt meg a magyarságának megítélése kapcsán. Azt láthatjuk véleményében, hogy az idegenség mennyire elzárja az etnikai kategóriákat egymástól, és a meg tapasztalás, a megismerés mennyire átrajzolja ezeket a viszonyokat. Az etnikumok közötti szélsőséges határokat, meglátásokat legtöbb esetben a megismerés tudja a leginkább fellazítani és közelebb hozni. Ezt követően Viktória indítja el azt a beszélgetést, amiben arról van szó, hogy az ukránok körében használatos a magyarokkal szemben az a megnevezés, felcímkézés, amit általában negatív értelemben használnak. Katalin és Viktória szerint a *mágyár*, *mágyaré* szó sajátos hanglejtéssel ejtve a magyarokkal kapcsolatos negatív tartalomra használják. Az uhorszká [угорська] igazából az ukrán nyelven a magyar etnikai kategória megnevezése, és ezt Katalin fontosnak tartotta hozzá tenni, igaz nem sikerült teljesen befejeznie a gondolatát. A magyar etnikai kategória megnevezésére van egy standard ukrán szó, ám a mindennapokban, ha az ukrán etnikum tagjai negatív minőségben beszélnek a magyarokról, akkor a stigmatizált *mágyaré* szót használják. Viktória arról is mesél, hogy a magyar etnikai kategóriának van egy másik tulajdonsága. Kárpátalján a romák zömében a magyar nyelvet használják, és emiatt a magyarokat az ukrán etnikumúak az elmesélt esetben egybemosták a romákkal (Braun–Csernicskó–Molnár 2010). A magyarok és romák ismeretlensége adja mindkét kategóriának összemosását, de ez csak nagyon ritka

esetében fordul elő, olyan ukránok körében, akinek szinte semmilyen kapcsolata nincs magyarokkal, és nem ismerik a különbséget a romák és magyarok között.

Katalin: Igen tehát, én ugye **ukrán** közegben tanultam, **magyar** csoportban, de **ukrán** közegbe, aztán később teljesen **ukránok** között. Ő érdekes módon hogy az ukránok is teljesen kétfelé osztoznak ilyen szempontból, mert ő mikor már csak **ukránul** tanultam, mikor már tovább tanultam, akkor ő összesen négyen voltunk **magyarok** a százból azt hiszem. És voltak olyanok akik, akik tudták, hogy mi **magyarok** vagyunk, és segítettek, és voltak olyanok is, akik így hát na szóval leblamáztak. De inkább+/. amikor már úgy együtt voltunk, akkor nem volt ilyen tapasztalatom, szóval, mikor már egy kis idő múlva így megismertek, meg én is úgy próbálkoztam, meg nem tudom, akkor már nem volt ilyen, hanem inkább az idegenek részéről, akik nem ismertek, csak hallották, hogy **magyarul** beszélünk. Tehát, hogy ha már úgy megismer, aa hogy mondjam szóval, hogy már mikor megismertek, akkor nem hogy nem segítettek, hanem még oda ültettek maguk mellé, hogy nézzem a tollbamondásukat, meg nem tudom én ilyenek. Szóval segítőkészek voltak. De mondom teljesen idegenek, akik csak annyit hallottak, hogy, hogy ő **magyarul** beszél, azok bizony csúfoltak is, meg mi, szóval, hogy ő voltak ilyenek.

Viktória: Meg ők tulajdonítanak ennek a **mágyárkának** egy ilyen negatív+...

Katalin: Igen az, hogy **mágyár**+/. Az az negatív hangon.

Viktória: Igen azt nem pozitívként, hanem ilyen negatív a hangulata.

Katalin: Ha **uhorskát** mondott az teljesen+...

Viktória: A **mágyárét** ilyen negatívként használják. Nekem meg piacon volt ilyen tapasztalatom, szintén Munkácson, hogy ő ott a **magyarokat** azonosítják a **ő cigányokkal**, aki ott élnek, és nahát ott nem feltétlenül mindenki jó, gondolom én úgy a környezetet [nevet], és akkor így negatívként, hogy mivel ők **magyarul** beszélnek, és akkor így azonosítják a helyzetet, a viselkedést a nyelvvél, és akkor úgy. De mindenképp negatívként használják a **mágyár**.

Katalin: **Mágyár**, meg főleg ilyen hangsúllyal. (F/cs5)

Csak a hatodik csoportos beszélgetésben került elő a különböző szimbólumok használata. Valójában ezt a témát nem is érintettük a vezérfonalban összeállított kérdésekben, és a résztvevők a hétköznapiakba átszivárgó nacionalizmus témájánál fejtették ki véleményüket ezzel kapcsolatosan. Első ízben Enikő emelte ki ezt a témát, aki szót ejtett a médiából átszivárgó nacionalizmusról, majd a nemzetiségek szimbólumrendszerének mindennapi használatáról. Minden etnikumnak a saját nemzeti lobogója és címere egy olyan szimbólumrendszer, amely megjelöli és láthatóvá teszi az etnikai hovatartozását. Enikő véleményében azt láthatjuk, hogy számára zavaró, amikor az egyszerű emberek házukon, autójukon különböző etnikai szimbólumokat tűznek ki, vagy használnak, és annak ellenére, hogy ő az etnikai keveredésekben éli mindennapjait nem nézi pozitívan, ha valaki mondjuk ukránként magyar címet vagy zászlót használ. A beszélgetés folytatódott, és a médiából átszivárgó nacionalizmust járták körbe, majd visszatértek a szimbólumok használatára. Dávid, aki a magyar világban éli mindennapjait előhozott egy, a városban napi szinten látható autót, amit a többiek is ismertek és ezen keresztül mondta el, hogy szerinte az ilyen etnikai szimbólumok párhuzamos használatára ő pozitívan tekint. Az etnikumok békés együttélésének a kifejeződését látja az ilyen szimbólumrendszerek használatában, míg Mihály és Enikő, akiknek kapcsolatrendszerében az ukránok is jelen vannak, ők szkeptikusan állnak ehhez a témához, és ebben a „fellobogózásban” nem ideológiát, hanem egy gyakorlati hasznot látnak. A rendőrök időközönként, az éppen aktuális politikai

hullámnak megfelelően a külföldi rendszámú autókat előszeretettel állították meg a közutakon, és az ukrán korrupciónak megfelelően különböző indokkal meg is bírságolták a gépjárművezetőt. Ennek elkerülését látja valójában Mihály és Enikő ebben az esetben – elképzelhető, hogy mivel ismerik az illetőt, a valódi szándékot mesélik el. Ida azért hozzá teszi, hogy az sem kizárt, az illető valójában egyik etnikumhoz sem tartozik. Ezt követően a kárpátaljai magyarság és a magyarországi magyarság viszonyát vitatták meg.

Moderátor: Azt mondtad, hogy átszivárog a politika mindennapokba, és egyre inkább szítja a problémákat.

Mihály: Kapcsold be a tévét.

Enikő: Igen őö.

Moderátor: Micsoda?

Mihály: Kapcsold be a tévét.

Enikő: Igen, vagy, vagy például, miért, miért kell bármilyen zászlót kitűzni az autóra, a házra, miért kell lobogtatni a szomszéd orra előtt akármelyiket, hát őö a én azt gondolom, hogy még mélyebbre ásnánk, a Lákátos **ukrán** tanár, nem ismerem ugyan, de nem egy tipikus ukrán név.

(...)

Dávid: Nem, ez egy szürke, metálszürke külföldi autó volt, és, és mind a két zászló ott volt, az **ukrán** is, a **magyar** is, és nem tudom, hogy ki ezt, hogy kell értelmezni. De nekem valamilyen szinten egy pozitív visszajelzés volt, hogy volt mind a kettő. Mert hogy lehet, hogy én gondolom úgy, de hogy ott van az benne, hogy nem tudom most mék félhez tartozott az illető, hogy most **ukrán** volt vagy **magyar**+/-.

Mihály: xxx azért tette ki, hogy akkor nem állítanak a zsaruk. [nevetés]

Dávid: De hogy, de hogy ez lenne a legjobb, hogy tényleg az **/-ukrán a magyarral.-/**

Enikő: /-Közös ismerős.-/

Mihály: /-Igen.-/

Ida: Vagy egyik se, vagy mindkettő.

Dávid: Vagy egyik se, vagy mindkettő, de hogy tényleg hogy békességben kéne élni, vagy nem tudom+/. (F/cs6)

Magdolna: Hát én mondjuk ezt a részét, hogy, hogy igen én **magyar** vagyok, Ukrajnába élek, én, én ilyen pozitívan. (F/cs6)

Az erős lokális kötődést számos identitással kapcsolatos elemzés, tanulmány is taglalja (Orosz–Molnár 2007; Csernicskó–Soós 2002; Gereben 1999; 2005, Hires–László 2010, 2014, 2017, Veres–Ruff 2018, Ferenc 2017), és láthattuk, hogy Enikő is az etnikai kategorizálás helyett a helyhez kötődést nevezte meg az identitásának meghatározásánál. A kárpátaljai magyarság számára a különleges tájegység, az etnikai keveredések természetessége, a történelmi viszontagságok átélésének nosztalgiája, a visszaemlékezések teszik természetessé és egyértelművé a területhez kapcsolódó erős érzelmi köteléket (Hires–László 2010). Mindemellet láthattuk, hogy az erős lokális kötődésben a kapcsolatrendszerek kiemelten fontos szereppel bírnak, és valójában a tájegységhez, településhez kötődés mögött az érzelmileg telített kapcsolatok állnak. A következő Károlytól vett idézetben ez az erős kötelék, illetve az az elzárkózás is kicseng, amelyben megpróbálja elkülöníteni a magyar kategórián belül a kárpátaljai magyarokat. Vagyis az anyaországban élő magyarokat ebből a magyar kategóriából megpróbálja kizárni. A kárpátaljai magyar kategóriában gondolkodás tehát nemcsak a területhez erős ragaszkodás révén válik dominánssá, hanem a magyarországi

magyaroktól történő elkülönülés céljából is történik. Több esetben is a résztvevők előhozták az anyaországi magyarokkal való viszonyukat, és az áttelepült egykori kárpátaljai magyarokkal megváltozott helyzetüket is taglalták (lásd a továbbiakban migrációs témánál). Általában csak a negatív élmények kerültek elő, amikor a magyarországi magyarokról beszélgettek. Számos negatív tulajdonsággal minősítették az anyaországi magyarokat, és ezeket igyekeztek minduntalan a mindennapi életben megtapasztalt esetekkel is alátámasztani. A legtöbbször az anyaországi magyarok anyagias mentalitásáról beszéltek, barátságtalannak, kárörvendőnek, bosszúaállónak minősítették őket. Legnagyobb sérelmük az, amikor a magyar nyelvtudásukra tesznek megjegyzéseket, vagy megdöbbennek a magyar nyelvtudásukon. Sokkal magyarabbnak, barátságosabbnak, vendégszeretőbbnek minősítik a kárpátaljai magyarokat. Egy bizonyos fokú versengést láthatunk a pozitívabb képbe helyezésnél – minden kárpátaljai magyar tud egy olyan negatív tulajdonságot mondani az anyaországiakra, amelyben a kárpátaljai magyarok sokkal jobbak. Ez a versengés éppen azért alakulhatott ki, mivel a kisebbségi létben élő magyarságnak rendszeresen bizonyítania kellett a nemzeti ideológiák áradatában, hogy az etnikai kategóriába tartozásuk természetes és egyértelmű, sőt az anyaországon maradt magyaroktól is magyarabbak, és a magyar mivoltukra is sokkal büszkébbek. Az esetek említésénél sokkal több negatív élményt, a véleményekben sokkal több negatív attitűdöt említettek meg az anyaországi magyarokkal kapcsolatosan, mint mondjuk az ukránokkal. A saját etnikai csoporttagokhoz kapcsolódó negatív élmények érzelmileg mélyebb sebet hagytak a résztvevőkön, mint a mindennapok során együtt élő helyi szláv etnikumhoz tartozóktól. Általában azt láthattuk, hogy a magyarországi magyarokkal kialakult konfliktusokat merészebben hangoztatták a résztvevők, mint mondjuk a helyi szláv lakosokkal kapcsolatban megélt mindennapos konfliktusokat.

Károly: Mert mi *magyarok*. Tehát mi nem *magyar magyarok* vagyunk, hanem kárpátaljai *magyarok*.

Az az egy másik hely.

Viola: elcsatolták. Hát ez is magyar +/-.

Károly: De ne tessék rám haragudni. Az a magyar magyar a szomszédját megeszi. Bocsánat +/-.

Éva: Én tudom ezt akartam tovább folytatni. Meg +/-.

Károly: Egy bili kakiért, de énnekem hál istennek örülök neki. Kész ennyi. Nem jelentem, hogy ő most a füvet nyírja most sáslikot süt. Van miből hál istennek örülök neki.

Éva: De a magyar embernek a vérébe van. Ez a +/-.

Tímea: Mentalitás.

Éva: Igen mentalitás.

Károly: De ez annak van nem nekünk van.

Tímea: De az összes magyarokra származik, hogy nem szeretik őket.

Károly: Hát ez a probléma. Sajnos.

Tímea: Ez a probléma.

Katalin: Mert a magyar nép is. A magyar nép is egy idegent gyűlölő nép.

(...)

Károly: De azért nem mindegy, hogy milyen az a magyar. Végül is lehet, hogy az Erdélyi magyar, meg a kárpátaljai magyar nagyobb magyar, mint a magyar.

Viola: Az biztos.

Károly: Sőt mi több az millió %.

Viola: Igen.

Moderátor: Ühüm. Egyéb vélemények?

Zoltán: Egyetértek a hozzászólókkal. Most elgondolkoztam, hogy magyar magyar.

Éva: Vendég szeretőbbek vagyunk. Tény és emberségesebbek, mint a Magyarországiak.

Viola: Igen. Ők csak a hasznót nézik.

Éva: Nem csak a hasznót, hanem hogy na tényleg ott voltam, akkor elhangzott olyan, hogy honnan jöttél +/-.

Viola: Régen ruszinok voltak, most meg ukránok.

Éva: Tisztelet a kivételnek, de +/-.

Viola: Me nem tanították az iskolába őket.

Éva: Az iskolába és nagy hiányosságú. Igen nem tanítják ott sem, hogy mi is itt a magyarság.

Viola: Igen.

Éva: Meg volt olyan, hogy elmentem Szombathelyre meg nem is kellett odáig menni és akkor megkérdezik, hogy ó hát te beszélsz magyarul?

Viola: Igen.

Éva: Hát anyád. Én szebben tisztábban beszélek magyarul, mint te ott.

Tímea: De az itteni magyar sose lesz magyar magyar.

Éva: Soha (F/cs2)

A beszélgetésekben résztvevő egyének saját etnikai identitásuk módosulásáról nem ejtettek szót, sőt a saját etnikumon belül is csak a pozitív változásokat emelték ki. A résztvevők által képviselt etnikai csoport pozitív tulajdonságainak érzékeltetése növeli a csoport magabiztosságát, és a csoporthoz tartozás egy pozitív élménnyé válik. A másik etnikum megítéléséről azt láthatjuk általában, hogy a szláv városlakók között egyre több olyan személyt és azok megnyilatkozásait tapasztalják meg, akik a magyarokhoz, a magyar etnikumhoz közelítenek, pozitívabban viszonyulnak. Ezt a beszélgetésben résztvevők leginkább abban látják, hogy nem konfrontálódnak a magyarokkal, sőt a nyelvhasználat terén a magyar felé fordulást érzékelik. Annak ellenére, hogy az anyaországból érkező anyagi támogatásoknak köszönhetően indult el a magyar etnikai kategória pozitívabb megítélése, az anyaországi magyarokat továbbra is negatívan minősítik (Abdelal et al 2006, Tajfel 1972). A magyar világban élő magyarok is pozitívabban minősítik a városban élő szlávokat, mint mondjuk a magyarországi magyarokat. A másik csoporttól származó negatív megtapasztalás – ebben a kontextusban most külön csoportoknak minősítjük a magyarországiakat és a kárpátaljaiakat – sokkal érzékenyebben érintette a saját etnikai kategóriához tartozó csoporttól származó negatív megnyilatkozásokat. A magyar világban élő helyi szlávokra úgy tekintenek, mint olyan idegenekre, akikkel közösen, békében együtt élnek egy területen, és az etnikailag vegyes kapcsolatrendszerrel rendelkezők már nem idegenként minősítik őket. A helyi szlávokkal megélt negatív megtapasztalás éppen a „hely”-ért osztozkodás miatt eltompul, a mindennapi érintkezés során van lehetőségük olyan pozitív élmények megtapasztalására, amely következményeként háttérbe kerülnek a negatív emlékek.

5.2.5. A romák kérdése a városon belül

A romák a város problémáinál kerültek szóba, de mint már említettük, elemzésünkben a

velük kialakult kapcsolatot mélyebben most nincs módunkban vizsgálni. A legtöbbet arról beszélgettek a résztvevők, hogy Magyarországon a szociális segélyek juttatását valamilyen köztisztasági tevékenységhez kötik – ez a startégia mint pozitív példa került említésre, amelyet jó volna valahogy használni Ukrajnában is a szociális juttatásoknál, ugyanis konkrétan Beregszászban a gyermeknevelési segélyt a legtöbb esetben a romák kapják, akik körében magasabb a gyermekvállalási arány (Braun–Csernicskó–Molnár 2010: 17–51). A városban meg tapasztalható problémáknál láthattuk, hogy elsősorban a romákat vádolják a különböző körzetekben a szemet elszállításnak napján a szemet széthurcolásáért, átturkálásáért. A romák szegregációja révén igazából kevés kapcsolat és kontaktus alakul ki a városban a magyarok, a helyi szlávok valamint a romák között. Az első fókuszcsoportban beszélgettek a legtöbbet a romákról, és miután elmondtak minden fontos problémát, amely hozzájuk kapcsolódik, ezt követően arról beszélgettek, hogy láttak olyan kivételeket, amikor a romák másként viselkedtek, mint a felsorolt negatív tapasztalatok. A beszélgetés egy ponton megakadt, és a moderátor rákérdezett, hogy esetleg van-e más vélemény, amit eddig a csendben lévők nem mondtak el. Ekkor Anna azt válaszolta, hogy nem tudnak kiszakadni a szegénységükből, és ez egy komoly probléma. Miután megtörtént az első olyan említés, amikor a romák jelenlétét a városban nemcsak a negatív következmények felől értékelték, onnantól a beszélgetés teljesen más hangnemben folytatódott. Anna a következő története indította el azt a beszélgetést, amikortól a résztvevők a romák szegénységéről beszélgettek, és arról, hogy valójában esélyük sincs kiszakadni a mélyszegénységből. Majd arról is szót ejtettek, hogy a vasgyűjtést ők végzik a városban, illetve nagyon szeretnek szórakozni.

Anna: A minap volt egy ilyen. A kollégium előtt minden szerdán kitesszük reggel a szemetet. Reggel hatkor vagy hétkor jönnek érte, és a *cigányok* már ott állnak, hogy kukázzanak. Ez nem láttam még, már nagyon rég óta nem láttam, hogy a *cigányok* kukázzanak. De a kisfiú tudta, és nagyon pici volt tíz-tizenkét éves volt, a kisfiú tudta, hogy hány órákor jön a szemetes autó, tudta, hogy hány órákor fogom kivinni a kukát, és azt mondta, hogy ott mindig talál valamit enni. De most az a baj, hogy nem tudnak ebből az egész légkörből kiszakadni. Nincs az, hogy, nem is tájékoztak, hogy lehetne munkát találni, szerintem az, hogy nem tájékoztak, mert, hogyha valaki gondo+... Tehát, hogyha alapvetően, nem tudom elkezdenének gondolkodni, hogy most kellene, pénz, de hogy. Akkor dolgozni kellene, de nem tájékoztak, hogy hol lehet nekik munkát találni, mert sokszor nem tudják, hogy hova menjenek dolgozni.

Az előző részben láthattuk, hogy a romák magyar nyelvhasználata miatt az ukrán, orosz, ruszin lakosok esetenként a cigány/roma etnikai kategóriát egybe mossák a magyarral. A következő 10. képen egy roma fiút láthatunk a roma napon készített iskolai kiállítás előtt. A képen az ukrán mint állami szimbólum, a magyar mint a helyi domináns magyar etnikum szimbólumrendszere látható a falon, és mellékesen jelenik meg annak az etnikumnak a szimbóluma, akik valójában az iskolában tanulnak, a romáké. A magyar–ukrán szimbólumrendszer az elsődleges az iskolában, és a roma csak alkalmanként használatos.

Annak ellenére, hogy a városban nagy lélekszámmal rendelkező etnikumról van szó, mivel biztonságot nyújtó anyaországuk nincs, így az etnikai csoport presztízse alacsony, vagyis még esélyük sincs arra, hogy a számukra kialakított minimális intézményi rendszerben hangsúlyossá váljanak és növelhessék magabiztosságukat.

10. kép. Nemzetközi romanaphoz készített kiállítás a Beregszászi 7-es számú Általános Iskolában

5.3. Az állampolgárság(ok) által determinált etnicitás

Kárpátalján a magyarok körülbelül 100 éve bizonytalanságban élnek – mindig csak annyit tudtak, hogy nem a „magyar kenyeret eszik”, lehet holnap vagy holnapután más államnyelvet kell majd használniuk és esetleg újabb állampolgárságot kapnak a régi helyett. Ha a helyszín bemutatásánál vázolt történelmi események (Fedinec 2002, Fedinec–Vehes főszerk. 2010, Vidnyánszky 2010, Vehes–Tokar 2010, Fedinec–Halász–Tóth 2016, Csernicskó 2013) következményei felől vizsgáljuk a kárpátaljai magyarság jellemzőit, akkor talán érthető, hogy a bizonytalanság életérzését csak a vallásba vetett hit segítségével tudták túlvészelni⁴³ illetve az erős lokális identitással. A modern nemzeti ideológia (Bibó 1986) térhódításának idejében a kárpátaljai magyarságnak a különböző nemzetállamok nem adtak olyan keretet, amely betölthette volna a számukra valahová tartozás, állami biztonság érzését. A következőkben bemutatjuk, hogy az állampolgársági kötelek az aktuális társadalmi folyamatokban milyen formát öltenek, és ezekben mennyire érhetjük tetten a változás nyomát. Végezetül a változás megragadásához és az állampolgársági téma teljes bemutatásához mutatjuk be a migrációs folyamatokat, azok különböző fázisait, illetve fontosabb jellemzőit.

⁴³ A vallásos értékrend nem csupán a kvalitatív elemzések alapján emelkedik ki, hanem az utóbbi és korábbi kérdőíves felmérések is ezt bizonyítják: MOZAIK2001 (Csernicskó–Soós 2002), GeneZYs2015 (Papp Z. szerk. 2017), Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Székely szerk. 2018), Tandem 2016 (Kisebbségi szemle 2017/2)

5.3.1. A kárpátaljai magyarok ukrán állampolgársága és az „új” ukrán helyzet⁴⁴

Ukrajna a háborús helyzete miatt fókuszba került Európában, központi figyelmet kapott minden tekintetben – a mindenkori Nyugat az ország területi egységének megőrzése érdekében gazdasági, politikai mentőövet próbál biztosítani az ország vezetésében, valamint azért is, hogy elkerüljék a háború kiterjedését más területekre. Úgy tűnik, az állam – politikai és gazdasági berendezkedésének alulműködése, valamint a külső erők hatása révén – elveszítette uralmát a társadalmi folyamatok fölött. A háborús helyzet, illetve a politikai hatalmi struktúra változásai következtében új társadalmi, politikai és gazdasági rendszer kezd kibontakozni, amelyet rendszerváltozásként is felfoghatunk. Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnát jellemző folyamatos nemzetépítés jelenlegi szakaszát a nacionalizmus-elméletek közül az instrumentalizmus (Conversi 1998) keretében értelmezhetjük. Ezen keresztül a tranzíció-nacionalizmussal magyarázhatjuk az országos és helyi változásokat. Az instrumentalizmus alapján minden nacionalista megnyilvánulás mögött az elitek összeesküvése rejlik, a valóban lényeges kérdésekről a figyelmet nacionalista indulatokkal terelik el (Conversi 1998). A megközelítésben a hangsúly az elitek tevékenységén van, valamint a mögöttes szándékokat sosem szabad figyelmen kívül hagyni, amelyek nacionalista megnyilvánulásokkal párosulnak. Gellner (1983, 2009) a tranzíció-nacionalizmus megnevezéssel illeti azt a folyamatot, amikor az elit újrafogalmazza a nemzet kérdését. Ez jelen esetben közvetlenül az ukrán nemzetet érinti, de közvetve minden kisebbségi etnikumot is az országon belül, amely konfliktusforrássá alakulhat át (Kántor 2000: 230). Az új helyzet még csak kirajzolódóban van és már különböző formát öltött (ld. az újonnan elfogadott nyelvtörvény vagy korábban az oktatási törvény), illetve a rendszerváltozás is még csak csíráját mutatja, de egyre tisztábban érzékelhető a folyamat.

A beszélgetésben résztvevők véleményének kiértékelésénél már ejtettünk szót az ukrán államhoz fűződő elidegenedésről, amely elsősorban az állami szektorral szemben kialakult ellenszenv, az általánosan érvényes korrump irányítási elv, illetve az ukrán nyelvtudás hiányának következményeként jelent meg. Ezekhez párosul még a politikai kisebbségi élethelyzetből fakadó hátrányos megkülönböztetés esetei. Ezek azok az általános jellemzők, amelyek korábban és jelenleg is a kárpátaljai magyarok életében az ukrán állammal szemben egy fokozatos antipátiát gerjeszt. A továbbiakban elsősorban a jelenleg és még 2016-ban érvényes ukrán állampolgárság megélésének nehézségeit, mindennapi gondjait mutatjuk be. Általában az állam irányításával kapcsolatos vélemények közül a Mihályét emelnénk ki, aki mint láthattuk ukrán iskolába járt, nagyon jól beszéli az ukrán nyelvet, ukrán barátai is vannak és vegyes házasságban él. A következő idézet akkor került

⁴⁴ A disszertáció a 2019 tavaszán jellemző ukrain folyamatokra vonatkozó információkat tartalmazza.

említésre, amikor a rendszer rossz működéséről beszélgettek a többi résztvevővel. Szerinte az állam ebben a formában hosszú ideig nem tud fennmaradni, és a hazugság szó mögött több dolgot is láthatunk: korrupciót, olyan államigazgatási elveket, lépéseket, amelyeket az egyéni gazdasági érdekek motiválnak stb. Vagyis egy általában érvényes mentalitást próbált Mihály ezzel a gondolattal érzékeltetni.

Mihály: Hazugságra, gyűlöletre hosszú távon egy ország alapjait építeni nem lehet. És most ez ezt szítják, hazugságra és gyűlöletre ép+... próbálnak építeni. Ez egy ideig elmegy. Tíz évig, talán húsz évig lehet még annyi se, nem látunk jövőt ők sem. (F/cs6)

A továbbiakban főként arra keressük a választ, hogy a helyszín bemutatásánál vázolt 2013-as és 2014-es eseményeket a hétköznapiakban a beregszászi magyarok miként élték meg. Külön kérdésként emeltük be a vezérfonalba a háború kiértékelését, ugyanis szeretnénk volna megtudni, ki milyen élethelyzetben élte meg az eseményeket, kit és milyen formában érintett. Katalin véleményében a kárpátaljai magyarság körében általánosan elhíresült gondolatot láthatjuk: „*ez nem a mi háborúnk!*”. De ezzel sok kárpátaljai ukrán, orosz és ruszin lakos is így van, ezt többször is hangoztatták a résztvevők. Katalin először nagyon nehezen idézi fel a gondolatait a háború kitörésével kapcsolatosan, és sok hezitálást is láthatunk a gondolatainak megfogalmazásában, de mint később látni fogjuk, ahogy haladtunk előrébb a beszélgetések során, úgy elevenedtek fel benne az emlékek, élettérzések, nehéz élethelyzetek. Tehát a férj miatt aggódott leginkább, és igazából ez volt a legelső, ami eszébe jutott a háború kitörését követő időszakról. Nemcsak Katalin látta úgy a helyzetet, hogy nem volt félnivalója, hanem a többiek is ezt hangoztatták – mind az idézett interjúrészekben, mind a többi interjúban is ezt igazolták a résztvevők.

Katalin: Hát már nem is nagyon emlékszem az, az igazság. [nevet] Szóval, hát ö+/. Persze féltünk, meg nem tudtuk, hogy mi lesz, mert nem tudtuk, hogy mi lesz. Én leginkább azért félttem – én személy szerint –, hogy mi lesz a férjemmel, hogy ő elhurcolják-e vagy sem. Vagy mit tudom én. Kap-e behívót vagy sem. Leginkább ez, konkrétan ezért félttem az egésztől, öö+... Hát miután ugye mondták, hogy a nagycsaládosok azok nincsenek öö veszélyben, meg nem tudom én a férjem is mondta, hogy ő semmi képen se megy el. Tehát, minden utot módot megtalál, hogy ne menjen el, mert *ez nem a mi háborúnk*, ehhez nekünk semmi közünk. Tehát, nem tudom, tehát ez egy, ez egy mondvacsínált háború. És ő akkor egy kicsit megnyugodtam. És hát nem tudom, nem tudom. Én azt az egészet+/. Remélem egyszer megjön az eszük. De úgy látszik, hogy nem, nem tudom. Nem tudok ehhez mit hozzátenni. Csak ugye a férjem, tehát a férjem miatti aggodalom volt bennem leginkább.

Kamilla: Az a baj, hogy sokkal nagyobb dolgok mozgatója ezt a háborút+/.

Katalin: Hát ez az. (F/cs5)

Anett a következő idézetben szintén a férjének az esetét írja le, akit csak a fogyatékos fiúk miatt nem vittek el katonának. Gondolatát azzal kezdte, hogy valójában az anyagi nehézségek, a megélhetés problémái a legnagyobb probléma a háború kitörésével kapcsolatosan. Megpróbált a háborútól teljesen elzárkózni, és ennek érdekében még a médiát is kizárta életéből. Ezen a védekező mechanizmuson keresztül valósult meg a *nem a mi háborúnk* gondolat a mindennapi rutinokban. Megjegyzi, hogy a háború a fiúk/férfiak

értelmetlen halálát okozta, és első ízben ez érzelmileg nagyon zavarta. A háború híreinek kerülésével sikerült a félelmet kizárni életükből, vagyis az információ hiány mellett a mindennapos élet gondjaival, megélhetési nehézségeivel foglalkozott elsősorban, és kevésbé azzal a háborúval, amely az ország másik részében tombolt.

Anett: Kérdezted, hogy személy szerint mennyire érintett engem. Hát nekem a pénztárcámat érintette: keményen. Amúgy másként nem, mert ő a férjemet azért nem viszik el, vitték el, különben hozták a behívót, mivel, hogy ő ápolja a sérült gyerekünket, és ezért őt nem vihetik, amúgy elvitték volna. Viszont engem annyira szíven ütött az, hogy mások gyerekét viszik, ennyire érintett, ami teljesen hi+... nem hidegen hagy, hanem, hogy nem kapcsolódtam be a háborúba, tehát sem híradót tudatosan nem hallgattam, és nem hallgatók, nem azért, mert nem akarok tudni róla. Ő így személy szerint engem annyira, inkább mondom, hogy a zsebünket, amit nagyon megérintett, mert azt tudjátok, hogy, hogy hová ment, az infláció az nagyon nagy, és azért ez, ez. De amúgy+... Félni nem félek. (F/cs5)

Annak ellenére, hogy először mindenki azt mondta, hogy nehézséget, változást nem látott a háború következményeként, nagyon sokat beszélgettek az ötödik csoportos beszélgetésben a háborúval kapcsolatos meglátásaikról. Kamilla is igazolja azt, amit már Anett véleményében is láttunk, hogy a távolság miatt igazából ő biztonságban érezte magát. Büszkeséggel, örömmel mondja el, hogy Kárpátalján általánosan érvényes biztonságot újból visszaigazolódni látta az országban érvényes zavargások közepette, majd megnyugvasként könyveli el a térségben általánosan működő békés együttélést. Hozzáteszi, hogy a magyarországi ismerősök, rokonság komoly aggodalommal voltak az épségük, megélhetésük felől, de nemcsak őket, hanem önmagukat is sikerült meggyőzni arról, hogy idehaza biztonságban vannak. Ezután azzal folytatja gondolatát, amelyet láthatunk a migrációs folyamatok értelmezésénél is, hogy nagyon sokan a bizonytalanság miatt a végleges külföldre költözés mellett döntöttek/döntenek. A gondolatának legvégén kerül elő az etnikai kategóriákban gondolkodás, pontosabban az, hogy a folyamatnak köszönhetően Kárpátalja nagyon sok magyart veszít el, és hiányuk megnehezíti a kárpátaljai magyarság jövőjének építését. A közösség felől értékeli az egyéni döntéseket és az egyéni döntések az etnikai közösség, csoport jövőjét kockáztatja.

Kamilla: Engem is ez érintett meg különösebben. Őő talán+/. hát bennem inkább még, még jobban bizodalmat, vagy reményt keltett, hogy azért megtudtam látni azt, hogy, hogy Kárpátalja, még mindig az a biztonságos hely, ami volt. Igaz, hogy az anyagiak azok kicsivel billentek a túl oldalra. De tőlem mindig kérdezték őő Szegeden is, hogy: Na, és akkor ti most, hogy vagytok, és háború van, és lövöldöznek az ágyúk? És így néztem. Nem! [nevet] És mindig elmondtam, hogy, hogy nyilván vannak anyagi problémák, de hogy, hogy mi, biztonságban vagyunk, meg 1500 kilométerrel arrébb van. Annyi, mint Beregszász és Brüsszel kábé, az a távolság ő Donyeck innen. És őőő, és engem az aggasztott, őő amiről már itt volt szó, hogy sokan kimennek. Holott lehet, hogy ez csak egy nehézség, amit túl kéne valahogy élni, meg kitartani, és őő és így nagyon sok értékes *magyar* embert veszít el Kárpátalja. Akik a jövőt biztosítanák. (F/cs5)

Miután sokan elmondták véleményüket, Anett továbbvitte gondolatát, és mivel Kamilla hozzászólásában megtörtént az etnikai kategóriában gondolkodás, így Anett is ezekben a bemutatott gondolatokban vitte tovább értelmezését, és közben a szélsőséges

meglátását is megtartotta, amit a többiek már nem méltányoltak. Leginkább az a meglátása nem tetszett a többieknek, amikor a magyar fiúk besorozását hasonlította össze a parlamenti képviselők gyermekeinek külföldi tartózkodásával. Debóra és Kamilla elsősorban Anett gondolatával vitázott, ugyanis az ártatlanok halálát, és a hivatásos katonák kiszolgáltatottságát is szembeállítják Anett meglátásával.

Anett: Hát ez egy értelmetlen háború, hogy ne félnénk, hogy most elviszik, mikor semmi keresnivalónk ott, mert nem mi csináltuk ezt a háborút, semmi közünk nincs hozzá. *Miért a mi magyar gyerekeinket viszik el?* Ők meg, akik a parlamentbe, megcsinálták+/. mindegyiknek a gyereke ott van Németországba, meg össze-vissza nyugodtan.

Debóra: xx azért itt vannak, akik meghaltak, azért az+...

Anett: Rengeteg fiatal meghalt.

Kamilla: Igen. De az +... azok, akik meghaltak, ők hivatásos katonák voltak.

Katalin: Igen, igen. Meg önkéntesek, és igen.

Kamilla: Hogy ők ezért fizetést kaptak, és senki+... Biztos, hogy nem azért lettek, tehát, hogy hivatásos katonák, tehát, hogy nem biztos, hogy számoltak azzal a helyzettel, hogy itt, majd tényleg elő áll az a+... (F/cs5)

A beszélgetésekben igyekeztünk ezt a „nem a mi háborúnk” témát minden egyes alkalommal végigvinni. Az első beszélgetésben egyetértés alakult ki a témával kapcsolatosan, ők úgy gondolták, hogy a háborúval magyarok mellett az ukránok/helyi szlávok se értenek egyet, nem érzik magukénak, és ezt a véleményt kiterjesztik a háború helyszínén élő szláv lakosokra is. Magyarázatot próbál Mária találni erre az egész háborúra, de végül arra jut, hogy az ő meglátásában erre észszerű magyarázatot nem tud adni. Minden beszélgetésben arra jutottak a résztvevők, hogy valójában geopolitikai érdekek, fegyverkereskedelem miatt törhetett ki és tartható csak fenn a háború ilyen huzamos ideig.

Mariann: Nem. Kaptak sorba. Mindenki kapott behívót.

Anna: És szerintem csak azért kapták fel ezt a hírt mer, hogy a *magyarokat* is hívták, nemcsak az *ukránokat*, és hogy akkor már az volt, hogy+./.

Mariann: Nem, sorba mindenkit.

Anna: Bezzeg a *magyarokat* minek kell hívni az *ukrán* háborúba. Szerintem csak nagyon magukra vették.

(...)

Mária: Semmi közünk hozzá. Meg nem a miénk. Igen.

Anna: De gyakorlatilag szerintem a keletieké sem volt ez, senkié nem volt ez az+... Attól még, hogy azt mondjuk nem a miénk, szerintem még az ottani lakosoké sem volt.

Mária: Annyira értelmetlen is az egész háború. Lerombolnak, amit felépítettek valamikor szépen. Most meg szétrombolják. Mire is én nem is tudom valóba, hogy-hogy, milyen politika van ebben, nem sokat értek hozzá, de viszont én öö nem rombolnám le, amit már egyszer kiszépítettem. (F/cs1)

Az elzárkózás a háborútól mindaddig tudott az egyének életében érvényesülni, amíg nem voltak közvetlenül érintve a sorkatonai behívokon keresztül. Erről Karolina mesélt nekünk, hogy ő igazából csak akkor kezdett el igazán rettegni és belemélyedni a háborúval kapcsolatos információkba, amikor már a testvére is megkapta az első behívót. Ő komoly félelemről, rettegésekről mesélt nekünk, és arról, hogy volt olyan időszak, amikor valóban félt attól, hogy a konfliktus átszivárog Kárpátaljára is, mivel az egész országban különböző helyszíneken voltak más-más formájú konfrontációk, zavargások, összetűzések.

Beregszászban is voltak olyan kezdeményezések, zavargások, amikor a polgármester leváltását szorgalmazták a képviselők egyes tagjai, városlakók, illetve utcai tüntetést szerveztek az asszonyok a sorkatonai behívók ellen a város központjában. A polgármester kivonult a helyszínre, és beszédében igyekezett mindenkit békességre, nyugalomra inteni⁴⁵.

Eltérő stratégiákat láthattunk a behívók elől menekülésekkel kapcsolatosan, de csak Dóra volt közvetlenül érintve a férjén keresztül, és ő beszélt nyíltan a helyzetükről. Elmesélésében láthatjuk, hogy különböző stratégiákat dolgoztak ki a családtagok a legnehezebb időszakokra: a behívók kézbesítésének megnehezítéséről olvashatunk, illetve arról, hogy a gyermekek előtt igyekeztek mindent eltitkolni, és a menekülést is megfogalmazták alternatívaként. A házszám leszerelést először be sem akarta vallani, nem mondta ki egyértelműen, csak utalt rá. Éppen ezért Karolina kérdezett rá a postaládára és a csengőre, általában ezeket volt szokás a kézbesítés megakadályozása érdekében leszerelni.

Dóra: Van, van hát ezért is van az, az emberekbe, hogy hát+... Na mi igyekeztünk otthon nem foglalkozni, a családba nem bele vinni a gyerekek miatt, hogy ne hallják ezt, hogy őö hogy, hogy milyen k+... Nyugodtan menjenek iskolába, hogy nyugodtan legyenek otthon, igaz hogy férjem leszerelte a+..., ő is kapott behívót, leszereltük a+/-.

Karolina: A postaládát?

Dóra: nem, nem postaládát+/-.

Karolina: A csengőt?

Dóra: a számot a házról, mert két hatvanhetes van, úgyhogy a hatvanöt, hatvankilenc, a miénken nincs semmi. Meg a csengőnk rossz volt, azóta sincs csengőnk, és komolyan, de volt ez, hogy csak anyu nézett ki az ablakon, meg csak én néztem ki az ablakon. És volt olyan, hogy menekülni kellesz, vagy valami+... Nem tudom. Na nehéz volt. De igyekeztünk – na – otthon nem foglalkozni, a gyerekek előtt nem mutatni, hogy nyugodtan legyenek, hogy ne legyen bennük félelem. (F/cs4)

Henrietta egy az egészségügyben dolgozó ismerősének menekülését emelte ki, talán nem véletlenül, mivel a legtöbb orvos, ápoló, nővér épp a behívó elől menekült el külföldre. A háborús területeken fokozottan szükség volt ezekre az emberekre, így ők is komoly veszélynek voltak kitéve, és az ő hiányuk is fontossá vált az itthon maradt közösség számára. A negyedik beszélgetésben a várost érintő első háborús áldozatokról⁴⁶ kezdtek el beszélgetni, majd ezt követően Henrietta mesélt arról, hogy a második áldozat az ő egyik diákja volt, Timoscsuk Mihály⁴⁷. A közvetlen érintettség fokozza a háborútól való félelmet, de Henrietta az anyagi gondokat is kiemeli. Az inflációt, a drágulást, a pénz értéktelenségét már a kijevi zavargások alatt is érezni lehetett, leginkább a háború kitörését követően – erről

⁴⁵ A Babják Zoltán beszéde az interneten is elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=125KBJyRhng>

⁴⁶ A város főterén a háborúban hősi halált halt áldozatokról a mennyei századként ismert emlékfalat állítottak, amely előtt a méltóság és szabadság napján megemlékezést tartanak 2018 óta.

⁴⁷ Ukrajna szovjet múltjának szimbólumrendszerének megszüntetése érdekében 2015-ben külön törvényt fogadtak el, melyet Fedinec–Csernicskó (2016) „*kommunizmustalanító csomag*”-nak, általános pedig *dekommunizációnak* (lásd Eröss–Kovály 2018) említene, és számos közteret ennek a törvénynek megfelelően neveztek át. Az idézetben emlegetett diáknak, Timoscsuk Mihálynak emléktáblát avattak fel az ukrán tannyelvű 1-es iskola falán, illetve az utcák dekkommunizációs átnevezésének folyamatában a semlegesnek mondható Görbe nevet viselő utcát Timoscsuk Mihály utcának nevezték át. (Eröss–Kovály 2018).

már Anett is beszélt, de mások is ezt tartották legfontosabbnak elmondani. Elsősorban az anyagi nehézséggel párosul a háború témájának boncolgatása Beregszászon.

Henrietta: Hát így a szűk családi körben ő ez a, tehát a behívások úgymond nem érintettek, de az ismerőseim, ismeretségi körben ott viszont sok mindenkét, és hát próbáltak ugye ő menekülni át a határon, ugye ahogyan a legtöbben, például a szomszédunk az mai napig ott van ő medikusként. Ő már másodjára ment ki, és ő nem is tudom, tehát már több hónapja ott van, most második alkalommal. Ő az amikor legelőször megérintett, amikor éreztem, hogy valóban itt háború van ebbe az országban, az az, és ami a legközelebbi volt, azt hogy egy volt diákunk ugye meghalt. Főiskola volt diákja, ugye most Misiről volt szó, aki ráadásul az én csoportomba járt. Én voltam a csoportvezetője, úgyhogy+/. És öt éven keresztül, ő úgymond végig kísértem a diákéveit. És ő ott az igen, ott voltunk a temetésen, és ki is kísértük a temetőbe, és, és az ott nagyon megrendítet.

(...)

Henrietta: Egy hónap múlva, Misi a második volt, de hát ott is hatalmas tömeg volt. Meg hát az édesanyja, meg az nagyon+/. Szóval szörnyű élmény volt, a mai napig nagyon rossz úgy visszagondolni rá. Amit viszont mindenki érez, mi is érezzük, érezzük a bőrünkön, ugye a háborúnak ilyen ő közvetlen következményeként a gazdasági ugye az infláció, az áraknak az emelkedése, ugye a grivnyának az elértéktelenedése, és ő ez, ez viszont szinte mindenki+... Hát sőt, szerintem mindenki érzi. (F/cs4)

Az anyagi nehézségek nemcsak az aktuális és mindennapos gondokban mutatkoznak meg, Katalin visszaemlékszik azokra a napokra, amikor olyan kritikus pillanatok voltak a háború kitörését követően, ugyanis pánikszerűen indult el az élelmiszervásárlás. A gazdasági hanyatlás, az instabil ukrán fizető pénznem, a váratlanul kialakult háború olyan pánikhangulatot váltott ki az emberekből, hogy megrohamozták a boltokat és raktározni kezdték a legfontosabb élelmiszereket. A pánik szót háromszor is megismételte mondatának szerkesztése közben, mintha nyomatékosítani szeretne volna a hangulatot, vagy zavarban volt a pánik felidézésével kapcsolatosan. Ezekre a pillanatokra többen csak hosszabb gondolkodás, beszélgetés után emlékeztek vissza. A rossz emlékeket igyekeznek mihamarabb elfelejteni, és egy pozitív előretétekintéssel továbblépni.

Katalin: Tényleg volt egy pár nap, amikor ő úgy az embereken elhatalmasodott, hogy+/. ez a pánik+/. hogy az a pánik, hogy mindent fel kell vásárolni. Emlékszem rá, ez így beugrott, tényleg volt egy ilyen, hogy nem lehetett olajt venni, ahol volt azt, azt teljesen felemelték. A mit tudom én, nem a duplájára, hanem a triplájára, vagy négyszeresére. (F/cs5)

A hatodik beszélgetésben résztvevők éppen nem a háborúról beszélgettek, hanem a városba érkező belső ukrainai, kijevi turistákról, amikor a következő idézetben Ida felvázolta véleményét a turisták reakcióinak értelmezésével kapcsolatosan. Ida a kárpátaljai békés együttélést hasonlítja össze a háború kitörését okozó problémával – vagyis a két szláv nemzet, ukrán–orosz konfliktussal hozza párhuzamba a Kárpátalján, Beregszászon érvényesülő számos nemzet békés együttélését. Ida szerint ez számukra furcsa és érthetetlen, hogy a különböző etnikumok itt békésen élnek egymás mellett. Annak ellenére, hogy Mihály más esetben nagyobb kontextusban, globálisan látta a háború kitörésével kapcsolatos eseményeket, itt már ez nem érvényesült. Megtehetné volna azt, hogy a geopolitikai fejleményeken keresztül értelmezi a két szláv etnikum között kialakult viszályt, de nem tette, mert előtört benne a helyiek által képviselt világszemlélet az etnikumok együttélésével

kapcsolatosan. A városban élő magyarok a Kárpátalján általánosan érvényes békés együttélésre nagyon büszkék, éppen ezért nem tudják megérteni bármilyen formában a háború kitörésének valódi okát, az ukrán–orosz konfliktust.

Ida: Azonban a kijevei **ukránokban**, hogy ha egy kicsit bele gondolunk az ők helyzetükbe, lehet, hogy annyira nincs is mit csodálkozni. Mert ők náluk most kialakult egy olyan helyzet, ami szá+... számukra egyáltalán nem kellemes. Például ott a *Májdán*. És azért lejöttek ide Kárpátaljára, itt pedig azt látják, hogy van **ukrán**, van **orosz**, van **magyar**, de itt béke van. Tehát hogy ha így összehasonlítsuk Kárpátalját – tegyük fel – meg Kijevet, akkor lehet, hogy nincs is min csodálkozni most az ők hozzáállásukon. Tehát, hogy most számukra ez egy akkora úgymond sértés ott van bennük, és egy túske, hogy, hogy ott náluk Ukrajnában most igen úgymond kitúrták a helyükről. Itt pedig lejönnek, és akkor tessék itt hány nemzet együtt, de milyen boldogan élnek+/-.

Mihály: Nem csodálkozom+/-.

Ida: Ott pedig két nemzet nem tud élni. (F/cs6)

Az állampolgárság fogalma nagyon sokáig a kárpátaljai, beregszászi magyarnak általában egy idegen kategóriajellemzőt, a gyakorlatban csak egy jogi kapcsolatot jelentett. A helyhez ragaszkodás, a másik nemzet tiszteletben tartása pedig egy olyan következmény, amelyben érvényesül a valahová tartozás érzése, és hangsúlyossá válik benne a másik nemzet vagy etnikum tiszteletben tartása. Szolidaritást csak a kárpátaljai közösséggel ápolnak, és ebben az ukrán állampolgárság csak a hivatalos valahová tartozást jelenti, de erre úgy tekintenek, mint egy olyan szükséges rossz, amelyet el kell tűrniük, hogy a területen, a többi közösséggel békében tudjanak élni. Az országban dúló háború közepette ők éppen ezt a békét látták veszélyben, illetve az életükben mindennapos következményként az etnikailag semleges gazdasági bizonytalanságot.

5.3.2.A kettős állampolgárság

A kettős állampolgárság⁴⁸ teljesen átrajzolta a kárpátaljai emberek megélhetési lehetőségeit, illetve az állampolgárság intézményéhez, fogalmához való hozzáállást. Az állampolgárság és nemzetiség szöges ellentétet jelentett több esetben, főként azok számára, akik csak a „magyar világban” (Hires-László 2016, Brubaker et al. 2011, Enyedi 1993, Kántor 2000, Brubaker 2001) élték mindennapjaikat. Az etnikai kategóriák megalkotásában csak olyan szereppel bírt az állampolgárság, amely az elkülönülésben mutatkozott meg, és csak nagyon ritka esetben épült be a kárpátaljai, beregszászi magyarok etnikai kategóriarendszerébe mint paraméter, tulajdonság.

A korábban is működő külföldi munkavállalás vagy a teljes kiköltözés csak bizonyos személyek számára volt elérhető, de napjainkban a kárpátaljai magyarok – és bizonyos esetekben a nem magyarok – körében bárki élhet a magyar állampolgárság adta lehetőséggel. Korábban a kapcsolatrendszerrel vagy bizonyos alaptöktől függött az elvándorlás

⁴⁸ Az egyszerűsített honosítási eljárás 2013. március 1-jétől hatályos jogszabály: <http://allampolgarsag.gov.hu>

lehetősége, mára szinte mindenki számára ott van az a lehetőség, hogy igényelheti a kettős állampolgárságot, amellyel garantált a külföldi munkavállalás.

Az állampolgárságot igénylők körében két okot láthatunk a motiváló erők között: egyrészt *érdek racionális* megfontolás, másrészt az *emocionális*, melyek alkalmanként keveredhetnek is. A racionális megfontolás miatt nemcsak a magyarság veszi igénybe a kettős állampolgárság intézményrendszerét, hanem a helyben lakó szláv lakosok is. A racionális megfontolás a következő hasznot, előnyt jelenti az egyszerű emberek számára: könnyebb külföldi munkavállalás, nyaralások szervezése, tanulmányok folytatása közép- vagy felsőfokon, a nyugdíjak megszerzése, a jobb egészségügyi ellátás igénybevétele, az olcsóbb nyugati autók vásárlása stb. Ezekre gyakran utaltak a beszélgetésben résztvevők, és 2014-ben Kárpátalján az emberek zöme nem feltétlenül csak az egyéni érdek miatt igényelte az állampolgárságot, hanem a saját életük megmentésének, sorkatonai kötelesség elől menekülés egyik eszközeként is alkalmazták. Az előző részben ahogy láthattuk az ország keleti részében dúló harcokhoz eltérő módszerekkel és intenzitással próbálták a sorkatonaságra köteles fiatalokat, valamint az egykor katonai szolgálatokat teljesített férfiakat besorozni. Az ország politikai és gazdasági instabilitása teljesen átrajzolta a kettős állampolgárság birtoklásának előnyeit. A nemzeti érzelmeken túl a gazdasági és egyéb pozitív előnyökkel járó immáron kettős állampolgárság egyes férfiaknak a háború előli menekülést jelentette. A magyarországi külképviseletek gyorsított eljárásban igyekeztek elbírálni a magyar állampolgársági kérelmüket azon kárpátaljai magyar férfiak számára, akik a háború kitörésének idejéig nem igényelték vagy kapták meg. Ezt követően az útlevel megszerzésében is hasonló segítséget nyújtottak. Olyan személyek kényszerültek a külföldi munkavállalásra ebben az időszakban, akik korábban sosem dolgoztak külföldön, és nem is tervezték sem a saját, sem a családjuk jövőjét máshol a világban. A magyar állampolgárság az esetlegesen szükséges menekülési okmányokat jelentette kárpátaljai (magyar) férfiak és családok számára. A következő idézetből jól érezhető, hogy az aktuális események 2016-ban már mennyire átrajzolta a megszerzés igényét.

A sorozások elől menekülő férfiak először csak munkavállalás céljával indultak útnak, hogy ne tartózkodjanak az országban, s ne tudják kézbesíteni számukra a behívókat, ám ezt követően többen vitték magukkal az egész családjukat. Így legtöbb esetben az eleinte kényszerből indult cirkuláris migráció végül az egész család teljes kiköltözését eredményezte. A nyugaton tapasztalható magasabb életszínvonal sokakat csábított el. A következő diskurzusban a résztvevők kiegészítve egymás véleményét összefoglalják a migrációval (a kárpátaljaiak elvándorlásával) kapcsolatban általánosnak mondható tendenciákat (bővebben lásd a migrációról szóló fejezetben).

Viola: A háború dobálta szét a fiatalokat, hogy ne menjen katonának a sok fiatal. Igen.

Éva: Meg a megélhetés.

Viola: Meg a megélhetés.

Éva: Akkor amikor kiment a rendszerváltás után egy család+... azok a jó módúak voltak, akik úgy indultak el, hogy anyagilag megvoltak alapozva, és akkor ott tudtak valamit kezdeni az életükkel. Én akkor is mindig azt mondtam, hogy most miért menjek én át? Mert akkor is sokan kérdezték: Ti nem mentek? Nem mindegy, hogy hol vagyok én szegény – ott vagy itt?

Viola: Hát igen.

Éva: Most pedig a kényszer viszi rá az embereket, a kényszer hajtja. Szerintem most se sokan települnének át, ha nem azt látnák, hogy ott jobban meg tudnak élni, mint itt.

Zoltán Megélni lehet itt is, csak akarni és tudni kell. (F/cs2)

A kárpátaljai magyarok körében a másik oldalon voltak azok, akiket épp a gazdasági előnyök, racionális érdekek tántorítottak el az állampolgárság megszerzésétől. Az interjúalanyok között voltak olyan résztvevők, akiknek az újonnan megszerezhető állampolgársággal járó előnyök morálisan összeférhetetlennek tűntek azzal, hogy az áhított magyar állampolgárságot gazdasági célokra, egyéni érdekekre is felhasználják. Ezekben az esetekben az állampolgárság megszerzése azt jelentette, hogy végre magáénak tudhatta a nemzetiségével megegyező állampolgárságot, és ez egy morális, érzelmi többletet is jelentett az illetőnek. A morális értékrendet követők köréből olyan interjúalanyok is részt vettek a beszélgetésen, akik számára „csak” egy okmánynak tűnt a honosítási okirat megszerzése, és nem feltétlenül szántak rá időt és energiát annak megszerzésére (esetleg pénzösszeget a dokumentumok fordíttatására). Valamint gátló tényező volt sokáig a kárpátaljai magyarok számára az is, hogy Ukrajna miként kezeli majd a kettős állampolgárságot – ez a kérdés lényegében még mai napig is tisztázatlan⁴⁹.

Az elvándorlás kényszerhelyzetét nemcsak a katonaköteles férfiak és azok családjai élték/élik meg, hanem azok a magyarországi nyugdíjban részesülők is, akik igényelték a jobb összeggel járó magyarországi nyugdíjat, de lényegében életvitelszerűen Kárpátalján tartózkodtak. Erre azért kényszerülnek a kárpátaljai nyugdíjasok, mivel az ukrán állam által folyósított nyugdíj összegének legtöbbször akár a hat- vagy tízszeresét is megkapják. Az ukrainai nyugdíjakból csak azok tudnak megélni, akik mellette dolgoznak, esetleg háztáji gazdálkodással foglalkoznak, vagy a többgenerációs együttélésnek köszönhetően a fiatalok segítik az idősek megélhetését. A magyarországi nyugdíjfolyósításhoz szükséges, hogy az illető életvitelszerűen az adott országon belül tartózkodjon. Ennek ellenőrzésére korábban kisebb hangsúlyt fektetett a magyar bürokrácia, de az egyre több nyugdíjast érintő kettős életvitel miatt minden lehetséges módon ellenőrzik az adott helyen tartózkodás tényét. Tehát az a személy, aki állandó lakcímmel és magyarországi nyugdíjjal rendelkezik, az a szigorítások miatt kénytelen valóban életvitelszerűen a bejelentett címen tartózkodni. Az ellenőrzés különböző módon történik: részben a helyi polgármesteri hivatal dolgozói, vagy a

⁴⁹ <http://www.karpataljalap.net/?q=2017/07/05/szelsoseges-felvonulok-es-kettos-allampolgarsag>

helyi postás tanúsítja, hogy valóban gyakran jelen van-e az illető személy a településen, illetve mindezek mellett olykor a bejelentett lakcím szomszédjait is megkérdezik. Leginkább az ukrán–magyar határmenti övezetben jellemző ez az erős szigorítás, de Magyarország többi régiójára is kiterjesztették az ellenőrzést, viszont nem olyan intenzitással, mint a szabolcsi régióban (magyarországi választások alkalmával politikai indíttatás is volt a komoly ellenőrzések mögött). A szigorítás miatt több nyugdíjas kénytelen első ízben ideiglenesen több időt tölteni Magyarországon, majd ezt a hosszabb kint tartózkodást, cirkuláris migrációt gyakran követi a végleges költözés. Ezt a változást a beszélgetők több ízben is említették, és azt is megjegyezték, hogy az ilyen jellegű kényszer hatására történő helyváltoztatást több kárpátaljai magyar idős nehezen éli meg. Egy fent vázolt rendszer szigorítását is kijátszó esetet olvashatunk a következő idézetben, amelyben a kárpátaljai magyarságra jellemző leleményesség ismét bebizonyosodik: egy néni az ukrán–magyar határon történő cserekereskedelmet hasznosította a nyugdíja megszerzéséhez.

Anna: Ez viszont, ez viszont egy nehéz dolog, mert nekünk is a rokonaink most próbálták megkapni Magyarországon a nyugdíjat, és nem nagy sikerrel, mert, hogy úgye ott kell tartózkodni, ahová be van az ember jelentve, ott kell tartózkodni. Hallottam egy olyan történetet is, hogy a nem tudom hány éves néni, azt csinálta, ide volt bejelentve Surányba, valamelyik faluba, nem Surányba volt bejelentve, és minden egyes nap átment, de csak átment. Vitt egy kis ezt-azt, leült az egyik lócára, és beszélgetett a falubéliekkel. Senki nem tudta, hol lakik, de ő ott ült, beszélgetett mindenkivel, megvolt már a kapcsolati hálója, és amikor jöttek a nyugdíjat hozni, akkor kérdezték is: Hát Ilonka néni? Ja, Ilonka néni. Hogyne tudnánk ki az, jaj, adja ide, majd mi odaadjuk. És mindenki tudta, hogy Ilonka néni, majdnem, hogy nem Surányi. Tehát, hogy ezt így is meglehet oldani. Minden nap szépen átbiciklizett a határon Asztélyból. És ott ült minden nap, nem kellett neki+... De van, aki muszáj, hogy átköltözzön. És az a baj, hogy most már nemcsak a fiatalság, hanem most már a nyugdíjas korosztály is inkább átköltözik, hogy akkor ott kapja a nyugdíját. Mert, hogy eddig úgy volt úgye, megkapták, megkapták. Juj, de jó! De most már ellenőrzik, is tehát+...

A kárpátaljai magyar idősök körében tehát egyre inkább elterjedt a magyarországi nyugdíj megszerzése. Ez a lehetőség nem mindenki számára elérhető, ugyanis magas összeggel jár az ügyintézés. A kettős állampolgárság megszerzése után a költséges ügyintézés követően eltérő időintervallumú (nyolc-huszonkét hónapos) várakozási idő után ítélik meg a magyarországi nyugdíj folyósítását, miután Ukrajnában lemond minden tulajdonáról és az állampolgárságáról is. Ezzel együtt az ukrain nyugdíjáról is kénytelen lemondani. Tehát több mint félévig az igénylőnek semmilyen nyugdíja nincs, és ha pozitívan értékelik kérelmét, akkor egy összegben visszamenőleg a kérelem napjáig megkapja a számára megítélt összeget. De előfordulhat olyan eset is, hogy visszautasítják az igénylést, és így nyugdíj nélkül maradhat az illető. A visszautasítást követően az illetékes fellebbezhet, de ezzel még több járulékos költséggel jár az igénylés. A gyakori kudarcok illetve a végleges költözés félelme miatt egyre kevesebben döntenek a magyarországi nyugdíj megszerzése mellett. Az igénylés költségei miatt csak egy bizonyos réteg számára válik elérhetővé ez a

kettős állampolgárságból származó előny.

Másik végletként jelennek meg azok a személyek, akik korábban nem mutattak kapcsolatot a magyar etnikai kategóriával, ám gazdasági előnyök kihasználása érdekében megtették mindent, hogy kettős állampolgárok legyenek.

Zsófia: Nem, csak azt akartam, sok **ukránnak** hamarabb van kettős állampolgársága.

Lilla: Bátorabbak voltak.

Zsófia: Hamarabb gondolkoztak rajta, mint mi **magyarok**, mert amikor Magyarországon voltam tavalyelőtt, tavaly+/-.

Anikó: Tavaly.

Zsófia: Tavaly februárba, akkor jöttem rá, amikor kijelentették, hogy tizenháromezer itteni külhoni **magyar** vette fel az állampolgárságot, oszt még a **magyarok** köztük sincsenek, akik tényleg **magyarok** itt nálunk. És még most adják be, mint hallom nagyon sok olyan **magyar**, aki tényleg **magyar** a leszármazottja, a nagyapja, dédnagyapja, és még mindig gondolkodik, hogy beadja, vagy még most akarja, vagy most adta be. Csak ezzel ennyit akartam.

Anikó: És nem kapja megfele.

Zsófia: Vagy még nem kapja megfele, ez meg a másik, igen.

Több beszélgetésben is elhangzott, hogy a magyar állampolgárság megszerzésének különböző illegális változata is él a térségben, amikor a magyarul nem beszélők is megszerezhetik maguknak a magyar dokumentumokat, ám a további felhasználásuk érdekében kénytelenek megtanulni magyarul. Az ilyen esetekben az elfelejtett magyar nyelv újratanulása is előfordulhatott, vagy a korábban minden körülmények között a magyar nyelv használatától az elzárkózás teljesen eltűnt. A magyar nyelvtanulás iránti érdeklődésre építve a térségben újabban több olyan lehetőség lett létrehozva, ahol a magyar állampolgárság megszerzéséhez szükséges nyelvtudás sajátítható el⁵⁰. Mariann a sógornőjének az esetén keresztül érzékeltette a problémát, miszerint a magyar útlevelet hiába szerzik meg a magyarul nem tudó kárpátaljaiak, ha a határátkelésnél nem tudnak válaszolni a hozzá intézett kérdésekre.

Mariann: Nahát volt arra kiskapu, nagykapu, satöbbi. Mindenki tud erről, hogy, hogy szerezték meg. Csak az a gond, hogy a mai napra nem tudnak vele mit kezdeni. Mer nekem is ott van a komámném, meg a gyerekei, meg a nem tudom. Még a férje valahol beszél is. Hiába megvan az állampolgárságai, így reszket, hogy mindjárt lejár az útlevele, de hiába. Mint amit még szerzett három évvel ezelőtt, mit tudom én öt évre adták, de azzal az útlevéllel, még egyszer se nem mert neki indulni a határra, mer, mer, nem meri. Hát, hogy ha megkérdezik tőle, hogy: Hölgyem hova utazik? Nem fogja tudni egyáltalán. Nem fogja tudni, mit kérdezett. Érted? Szóval, nem tud vele mit kezdeni, a **magyar** állampolgárságával, kész. Megszerezte, annyi. Meg kell tanulni a **magyar** nyelvet.(F/cs1)

A beszélgetések vezérfonalába iktattuk be azt a kérdést is, mely az etnicitást és a nacionalizmust hivatott előhívni. A kérdés lényegében arra irányult, hogy a résztvevők közül bárki tapasztalt-e olyat, hogy ismerőseik közül a változó ukrán politikai illetve gazdasági helyzetben átalakult a viszonya a magyar etnikumhoz, és esetleg a korábbi szélsőséges ukrán

⁵⁰ Tömegesen vesznek részt a magyar állam támogatásával biztosított tanfolyamokon <http://www.karpataljalap.net/?q=2017/07/04/magyar-mint-idegen-nyelvtanfolyamok-indultak-karpatalja-szerte-harmadik-alkalommal>, de ezen kívül számtalan nyelvtúdió és egykori pedagógusok is oktatják a magyar nyelvet a szláv lakosok számára.

nacionalizmust felváltotta a magyar szimpátia. A következő, valamint a többi esetekben is arra hivatkoznak a résztvevők, hogy leginkább a nyelvhasználaton keresztül válik érzékelhetővé a változás – a korábban (csak) ukránul tudók egyre többen kezdtek el magyar nyelven tanulni. Tehát a következő válaszban a nyelvhasználaton keresztül vált érzékelhetővé az a nézőpontváltás, amelyben az addig tapasztalt magyar etnikumtól szélsőséges elzárkózást a nyugdíj megszerzésének folyamatában felváltotta a magyar szimpátia. Egy gazdaságilag előnyösebb lehetőség alakította az illető etnikai kategóriákban gondolkodását, és az addig csak negatív következményekkel járó etnikumtól elzárkózás átváltott a kategóriához társított pozitív előny következtében. A diskurzusban arra utalt Magdolna és Enikő, hogy főként az ilyen hirtelen váltást az értelmiségi rétegen belül tapasztalta leginkább, amely helyi szinten gyakran az egészségügyben dolgozókat (orvosokat, ápolókat), pedagógusokat vagy egyéb fontosabb hivatali posztot betöltő személyeket jelent.

Magdolna: Volt olyan, olyan az intelligenciából ugye, aki meg se akart szólalni, egy szót se+... Nem mondok neveket. Hát bizony, most már ugye Magyarországra jár hetente: a nyugdíj rendezése, ez az, úgylátom.

Moderátor: Az értelmiségi réteg? Azt tetszett mondani?

Magdolna: Igen, igen.

Moderátor: Aha. Tehát főként azokban a körökben volt.

Magdolna: Igen, akkor nem akart meg se szólalni *magyarul*.

Enikő: Egy ilyen például nekem is van egy ö hölgy+/. Elmúlt hatvan éves, és ő nagyon-nagyon régóta, hát már vagy húsz éve biztos, hogy ismerem. Én is, a család is. Számunkra furcsa volt, mert+... Soha egy szót sem beszélt *magyarul*, de tényleg, egy szót sem, csak *ukránul*. Még úgy is tett, mint aki nem érti. Most ugye a politikai változásoknak köszönhetően, ugye elmúlt hatvan, jól jönne a magyarországi nyugdíj, kiderült az ő édesapja *magyar*, de hogy olyan szinten, hogy ők otthon az apjával *magyarul* beszélgettek. Csak ugye nem Beregszászban született, és messziről jött ember bármit mondhat+... Annyira nem messze, de Beregszászi járásnak az egyik falujába, és, és az ő édesapja teljesen *magyar* volt, és ők otthon *magyarul* beszélgettek, és ezt egy „X” éven át senki nem tudta. Ez már csak akkor derült ki ugye, mikor lehetőség akadt arra, hogy, hogy *magyar* állampolgárságot szerezhessen. Ez azért úgy+... Igen, és ilyenre nagyon sok példa van. (F/cs6)

Nemcsak a helyiek, a Kárpátalján született szlávok élnek a lehetőségekkel, hanem azok is, akik korábban a térségbe, a városba költöztek. Anna mutatja be a következő esetet, amikor láthatjuk, hogy sokan azért szeretnének a térségbe költözni Ukrajna más részeiről, mert itt megpróbálják megszerezni a magyar állampolgárságot. A nyelvtanulás számukra nem akadály, és megtesznek mindent annak érdekében, hogy elsajátítsák a magyar nyelvet. Ezt azután mesélte el, hogy a moderátor rákérdezett a résztvevőknél, volt-e olyan az ismerősei közül, aki valójában nem volt jogosult a kettős állampolgárság igénylésére és megszerzésére, mégis megkapta. A többieknek nem volt ilyen jellegű ismerősük és Anna egy szélsőséges eseten keresztül mutatja az általa megtapasztalt etnikai kategóriák váltását. A gazdasági érdeket jelöli meg motiváció erőként, de ezt csak sejti, valójában az igazi motiváló okot nem ismeri.

Anna: Szerintem meg nem. Én nem tudom. Nekem van egy olyan példám, hogy keresztanyámnak a főnöke ő ő Észak-Oroszországból jön, ahol látni az északi fényt, tehát, hogy onnan jött, és a felesége. Meg valahova ide valósi, de ő is ukr+... ő pedig **ukrán**. És ööö jártak külön órára, **magyar** külön órára, hogy, akkor adják be a a magya+... De, hogy ők, hogy kapják meg, hogy tudják azt visszavezetni+/. ez fogalmam nincs, hogy hova vezetik vissza a gyökereiket. Hogy ők, hogy kaphatják meg, de ők mondták, hogy beadták a **magyar** út+... öö **magyar** állampolgárságit, és akkor tanultak. És, akkor öö javította keresztanyám az önéletrajzukat, hogy azt jól megtanulják. És azt értik is, és akkor mondták, hogy tessék beszélni **magyarul**, és akkor **magyarul**. Most már **magyarul** is köszön nekünk, minden, szóval nagyon igyekeznek, de hogy ők szerintem a kereskedés, kereskedési szempontból is, kereskedelmi szempontból is gondolnak öö arra, hogy milyen jó lesz, majd Magyarországra menni például áruér, vagy akármié. Dehogy+/. (F/cs1)

A rétegbeli különbségek mutatkoznak tehát az állampolgárság megszerzéséből adódó előnyök kihasználása kapcsán. A külföldi munkavállalás mindenkinek adott, de a nyugdíj megszerzése már rétegspecifikus. Az idősebb korosztályban az előnyösebb nyugdíj megszerzése az egykor, illetve még a mai napig az értelmiségi rétegbe tagozódók (szellemi foglalkozásúak) számára sokkal inkább elérhető, illetve a megítélt nyugdíj összege is pozitívabb ennek a rétegnek. A leginkább szembetűnő eset, amikor valaki pont a beosztása miatt – és a beosztásán keresztül létrejött kapcsolatrendszerén belül – volt „kénytelen” csak az államnyelven kommunikálni, majd ezt alakítva iktatja be kommunikációjába a jobb előnyökkel járó etnikum nyelvhasználatát, esetenként felelevenítve az addig elhallgatott származását. A kisebbségi etnikum esetén nyelvhasználatról való elzárkózás ténye egyet jelent az etnikumhoz tartozás tagadásával, vagy legalábbis az „alattomos”-nak minősített elhallgatásával. A nyelvhasználat tehát ebben az esetben is az etnikumhoz tartozás indikátora, és jelzi, hogy az adott illető részt kíván-e venni az etnikai kategóriába tartozás tényével, vagy sem. Az identitás képlékenységeinek igazolására tökéletes példájává válik egy olyan orvos, aki élete legnagyobb hányadában munkája során csak az ukrán (esetleg orosz) nyelvet használta, ám a jobb nyugdíj érdekében az addig csak ukrán nyelvhasználatát és ukrán etnikumhoz erős vonzalmát a magyar etnikumhoz való ragaszkodás váltja fel. Ez a jelenség többes kötődésű személyek számára, illetve azok számára, akik az államalkotó nemzet kapcsolathálójában kénytelen boldogulni természetes, ám azok számára, akik csak a „magyar világban” élik mindennapjaikat kevésbé.

A nyugdíj mellett a magyarországi jobb egészségügyi ellátás egy újabb olyan lehetőség, mely a kettős állampolgárságon keresztül a cirkuláris migrációt serkenti, majd a végleges kiköltözést eredményezheti. A lehetőség abban rejlik, hogy az adott illetőnek magyarországi bejelentett lakcímen túl az egészségügypénztárban igényelt TAJ-kártyának a költségeit havi rendszerességgel szükséges fedezni, amennyiben nem nyugdíjas, kiskorú vagy nem a magyarországi munkáltatója fedezi ennek költségeit. Az Ukrajnában uralkodó rossz gazdasági helyzet nemcsak az egészségügy ellátás infrastruktúráját tette tönkre, hanem a jó szakképzettséggel és szakértelemmel rendelkező orvosok is külföldön vállalnak munkát,

vagy családjukkal együtt végleg elhagyják az országot. Erről szól a következő idézet is: Eszter vetette fel a kérdéskört, aki egy komolyabb műtét valamint kezelés következtében tapasztalta ennek a mechanizmusát, illetve az ellátásban tapasztalt különbségeket, előnyöket. Erre a pozitív élményre építve alakult ki a sokkal erősebb érzelmi kapcsolata a magyar állampolgársághoz és az egész államhoz.

Eszter: Igen. Nem történt veled olyan dolog, mint velem, és én ott találtam meg a biztonságot, és mai napig is inkább oda húz a szívem, úgyhogy.

Moderátor: Az egészségügy miatt nem?

Eszter: Jó, hogy nem olcsó, mert ugye a fél havi fizetésem, de akkor is, inkább oda fizetem, mert itt sajnos, hogy már innen az orvosok is kivándoroltak, kimentek, itt már nem találsz egy-egy+... (F/cs3)

Az előző idézet előzményeként hangzott el az lokális identitást hangsúlyozó vélemény, melyben résztvevő azt hangsúlyozta ki, hogy ő nem szeretné igényelni az állampolgárságot és semmilyen formában igénybe venni az ezekből eredő előnyöket. Lilla nem beregszászi lakos, hanem a környező településen él, és oda is két éve házasodott egy körülbelül száz km távolságról, a szórvány térség egyik településéről. A magyar etnikai kategóriához tartozását számos csoport-preferenciával *tagság kritériumaival és jelzéseivel* (Horowitz 1975) igazolja: a családfájának teljes magyarságát, hogy magyarul gondolkodik, magyarul imádkozik. De ezekhez a kritériumokhoz nem tartozik a magyar állampolgárság, és arról ad bizonyosságot, hogy ezen semmilyen formában nem fog a jövőben sem változni. A magyar állampolgárságból származó előnyöket beszélgetőpartnerekkel ellentétben ő nem kívánja kihasználni.

Lilla: Hát én úgy vagyok ezzel az egész állampolgársággal, hogy én **magyar** vagyok, ő **magyarok** leszármazottja. Én, Isten tudja, meddig vissza tudom vezetni a családfámat, nálunk mindenki **magyar**, és **magyarul** gondolkodom, **magyarul** imádkozok, de én nem vagyok kettős állampolgár, sőt nem is szeretnék kettős állampolgár lenni. Nekem elveim vannak, én kárpátaljai vagyok, nem azt mondom, hogy Ukrajnában élek, hanem én **kárpátaljai** vagyok, és én itt szeretnék élni, azt szeretném, hogy a családom is itt maradjon. És én mindent megteszek azért, hogy mi itt is maradjunk, én nem szeretnék sehova elmenni, én itt érzem jól magam, itt születtem itt szeretnék meghalni, és Magyarországtól semmiféle támogatást nem kérek, se nyugdíjat, se fizetést semmi. Én ha megyek, akkor csak rokonlátogatóba, és arra nekem bőven elég a vízumom, ami az **ukrán** útlevelemben van, én nem szeretnék kettős állampolgár lenni. (F/cs3)

Erre a domináns kijelentésre érkezett tehát az a válasz, hogy az élethelyzetek sok mindent átrajzolhatnak, és a véleménye, az érzelmi kötődése is abba az irányba mozdulhat el, ahonnan nagyobb biztonságot kap a nehezebb helyzetekben. Az erős lokális érzetet és egyúttal az állampolgársághoz való viszonyt, tehát egy mindennapokban átélt élethelyzet markánsan átrajzolhat, és felválthatja egy másik helyhez, állampolgársághoz való ragaszkodás.

A magyar állampolgárság egyszerűsített igénylésének köszönhetően a kárpátaljai magyarok kettős állampolgárok lehetnek, így az állampolgársághoz fűződő viszonyuk is átalakul. Az állampolgárságon keresztül megélhető emóció korábban nem jelent meg a

kárpátaljai magyarság etnikai kategóriáinak megélésében, de a változásnak köszönhetően már igen. Az egyszerű jogi keretként működő állampolgárság immár egy személyes etnikai kategóriatulajdonsággá vált. Bár láthattuk, hogy bizonyos esetekben csak a racionális érvek irányítják az állampolgárság igénylését, míg megint más esetekben épp az állampolgárságtól elzárkózást láthatjuk, mint az „igazi” etnikai kategóriába tartozás bizonyításaként. Nagyon sok esetben épp a magyarországi magyar etnikai csoporttársaktól kapott negatív élmények azok, amelyek az elzárkózást generálják, és ezekben az esetekben a büszke lokális identitás válik hangsúlyossá. A magyar állampolgárság megszerzésének racionális, gazdasági haszonnal járó jellemzőin keresztül előnyössé vált a kisebbségi etnikumhoz tartozás, és ez érvényes a szláv etnikumra is. A kisebbségi etnikum presztízse növekedett a térségben az elmúlt évtizedekben elsősorban a magyarországi támogatásoknak és az Európai Unióba történő szabad mozgást biztosító okmányok megszerzésének köszönhetően. A magyar etnikumnak a presztízsertéke nőtt, és kialakult egyes esetekben az etnikai kategóriaváltás, illetve a kategóriák közötti átjárhatóság hangsúlyozása (Wimmer 2008).

5.3.3. Migrációs hullámok

A migráció kapcsán fontos megjegyeznünk, hogy napjainkban a rendelkezésre álló mobilitási lehetőségek hatalmas változásokat idéztek elő az ideiglenes és állandó helyváltoztatásban, valamint a Szíriából érkező bevándorlók, menekültek a migrációkutatás legnagyobb hányadát teszi ki. Az etnicitás és a migráció kapcsolatáról több szakirodalom is szól (Portes 1997, Hedberg–Kepsu 2003, Gödri 2010, Tarrósy–Ghed –Vörös szerk. 2016), melyekből számunkra azok válnak jelenleg lényegessé, amelyek a magyar etnikumhoz kapcsolódnak (Feishmidt–Zakariás 2010, Szanyi-F.–Faludi–Illyés 2017, Tátrai–Erőss–Kovály 2016, Hárs 2018). A magyar etnikumokat érintő migrációs tendenciának szakirodalmát osztotta fel Feischmidt Margit és Zakariás Ildikó (2010:152) a helyváltoztatást kiváltó okok mentén: Az első csoportba sorolják azokat az etnikai migrációban kialakult megközelítéseket, melyekben a migráció a célország kulturális vonzása következtében jön létre: *return migration*. Ez alatt a határon túli magyarság körében jellemző anyaország vonzását értik, és a migrációkutatással foglalkozó szakirodalomban többféle címkével is illetik, melyek eltérő meglátásokat is tükröznek: „*hazatérő migránsok*”, „*ambivalens anyaország*”, „*távoli rokon*” és „*otthonról haza?*” (lásd bővebben Feischmidt–Zakariás 2010). Az etnicitás a kárpátaljai és a többi határon túli magyar térségből az anyaországba vándorló magyarok körében a magyar nyelvtudás mint tőke jelenik meg. A szerzőpáros időrendben áttekinti, miként viszonyult az állam a diaszpórából hazatérő nemzettársakhoz, vagyis bemutatják az anyaország nemzeti identitáspolitikáját. A másodikként említik a

gazdasági motivációkat, ahol elsősorban a munkaerő-piacon jelentkező kereslet és kínálat között kiegyenlítődés történik. Itt az anyaország mint szimbolikus és társadalmi tőke jelenik meg. Legvégül a kibocsátó ország rossz kisebbség-politikája miatt máshol próbálnak az elvándorlók boldogulni. Az utóbbi esetben tehát a kisebbségi sorsból, a többségi diszkriminációból menekülés a kiváltó ok. Arra hívja fel a figyelmet Feischmidt Margit és Zakariás Ildikó (2010:153), hogy „noha a migráció strukturálisan – elsősorban a gazdaság és a munkaerőpiac törvényszerűségeinek engedelmeskedve – transznacionális térben zajlik, illetve transznacionális teret hoz létre, a migránsok gyakran az etnicitás és a kulturális nemzet kategóriáiban értelmezik tapasztalataikat”. Ugyanebben a formában jelenik meg a nyelvtudás is és az etnikai kategóriákban gondolkodás is a következő idézetben. A magyar nyelvtudáson keresztül és a magyar kapcsolatrendszeren belül gondolják végig a migráció folyamatát, és a Magyarországon túli migráció folyamatát is a magyar etnikumhoz kapcsolják.

Mariann: A mieink mennek Németbe is Angliába is, de a nyelvtudás hiánya inkább Magyarországon állítja meg őket, mert magyarul mindenki tud.

Anna: De már Angliába is rengeteg magyar van szerintem.

Mariann: Ühüm.

Anna: Nagyon-nagyon sok magyar van. Tehát ott is meglehetősen találkozni azt a magyar közösséget, ahol lehet dolgozni.

Az utóbbi időben végzett kérdőíves kutatások (GeneZYs2015, MIK2016) eredményeiből az derült ki, hogy az idegen nyelvtanulás és a karrier nagyon alacsony értéket kapott a migráció motivációs okai közül. Vagyis a külföldi munkavállalásnál elsősorban az anyagi érdek jelenik meg, és a kárpátaljai magyarság alacsony idegen-nyelvismerete is arra enged következtetni, hogy a magyar nyelvismereten keresztül valósul meg az egyre inkább jellemző külföldi munkavállalás. A kolozsvári hasonló jellegű kutatás elemzésénél a migráció fejezetben (Brubaker és mts. 2011: 337) a szerzők azzal indítják a beszélgetések elemzését, hogy a legtöbb esetben fel sem kellett vetni az elvándorlás kérdését, hanem a megélhetéshez és a jövő tervezéséhez automatikusan társították a vándorlást. Ugyanígy a beregszászi beszélgetések során is asszociáltak az elvándorlásra a megélhetési lehetőségek boncolgatásánál, illetve más aktuálisan migrációval párhuzamba hozható jelenségek is felmerültek. Ezek elsősorban a kettős állampolgárságról és az országban jellemző háborús helyzetről szóltak. A továbbiakban szeretnénk áttekinteni magát a migrációs tendenciákat és az elvándorlás kérdéskörét a beszélgetések alapján, valamint a migráció témában etnicizált diskurzusokat és meglátásokat.

A vándorlás következményeiről egyszer sem kellett az adatközlőket kérdezni: automatikusan vetették fel a tendenciákat – az itthon maradás lehetőségét és kényszerét, valamint az elvándorlás okait és következményeit egyaránt megvitaták. Kárpátaljai

boldogulással kapcsolatban két vélemény is megjelent az iskolázottság összefüggésében: (1) egyesek szerint azok költöznek el, akik tanultak és jó végzettségükkel, szakértelmükkel itthon nem tudnak mit kezdeni, (2) másrészt azok az egykori iskolatársak, akik az átlagon alul teljesítettek és az itthon maradáshoz nem volt elég „tudásuk”. Vagyis az elvándorlás mindenkit érint, függetlenül az iskolázottságtól vagy szakértelemtől. A beszélgetésekben az elvándorlás összefüggésében az iskolázottság és az ukrán nyelvtudás hiánya a leghangsúlyosabb – amennyiben valaki nem sajátítja el kellőképpen az államnyelvet, az jobban rákényszerül az elvándorlásra. Anna és Mariann véleménye is ezt igazolja, és láthatjuk mindkét esetre a példát. Illetve Mariann elmondja, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező ismerősének véleménye teljesen megdöbbenette. Több interjúban is elhangzott az a vélemény, hogy a korábban elköltözött kárpátaljai magyaroknak bizonyos tagjai nem értik miért maradtak továbbra is Kárpátalján. A saját tapasztalatukat, döntésüket igazolva nem értik a továbbra is helyben maradó magyarok döntését. Ezeket a gondolatokat olyanoktól is hallották a résztvevők, akikről sose gondolták volna korábban, hogy ilyen vélemények is megfogalmazódnak majd bennük. A döntésük igazolása és az itthon maradók döntésének leértékelése érződik ezekben a meglátásokban. Olyan meglátást egy alkalommal sem tapasztaltunk a beszélgetések alkalmával, amikor a Magyarországon született magyaroktól hallottak volna hasonló véleményeket. Anna érvrendszerében pedig ennek a gondolatmenetnek az ellentétét láthatjuk, amikor az itthon maradt magyarok felértékeléséről beszél: szerinte azok maradnak itthon, akik „értelmesebbek”, „rátermettebbek”, mint akik a migráció mellett döntenek. Az itthon maradás mellett voksoló csoporttagoknak és önmaga döntésének igazolására hozza fel ezt a nézetet. Ennek ellenérveként hozza fel Mariann saját tapasztalatát.

Anna: Pont azt beszéltük, hogy akik tanultak, akik mindig+... De ez így is volt – most a saját osztályomra tekintek vissza –, hogy aki tanult, aki mindig odafigyelt a jegyeire, meg aki akart valaki lenni, az most gyakorlatilag itt ragadt Beregszászba. Mert úgy gondolja, neki itt is van tennivalója. Tehát, hogy ő el tud helyezkedni, aki soha semmit nem csinált, és a saját nevét nem bírta leírni: például *ukránul* vagy akárhogy, akkor ők most világot, gyakorlatilag világot látnak. Mer hát, itt, itt nem tud normális munkát keresni. Őő akármilyen ilyen kézi, nem tudom, akármilyen munkát találna. De az neki nem felel meg, az neki sokkal kevesebb az a fizetés, úgyhogy inkább elmegy. És akkor most azok, akik semmit nem tudtak soha, ők most világot látnak.

(...)

Mariann: Főlöské. Szóval, van egy ismerősöm, aki már nagyon-nagyon régen kiment Magyarországra, rendkívül okos hölgy. Ott egyetemet egyetem után végzett. Most is ügyvéd, ügyvéd a férje, és nem tudom milyen cégeket vezetnek, meg milyen pereket, meg mit tudom én. Szóval rendkívül okosak, és így hébe-hóba hazajönnek, meg a szülők itt laknak. És akkor így, így beindult ez, hogy ez is elment az is. az is, bátyámék is meg mit tudom én... Együtt nőttünk fel, itt nagymama mindegy+... És, akkor így feladta. És akkor: És ti még nem készültök? – így mondja nekem. Mondom: Erika én nem! Nem mondom, meg úgy, úgy odavágtam. Mondom: *Ha minden magyar elmegy Beregszászból, ki fog itt maradni?* És akkor azt felelte nekem, hogy+/-.

Klára: Ez is igaz.

Mariann: Tudod, aki má kiment, aztat már úgyse érdekli.

Anna: Ez így is van.

Mariann: & és levolt zárva a téma, pont volt téve. Kész. Ezt annyira kategorikusan kijelentette. Nekem leesett az állam. Kész. És ennyi a véleménye az egészről. Egy olyan okos hölgy, hogy én mellette a béka hátsója alatt vagyok. És, és mondom, annyira tanult, meg minden, és neki ennyi a véleménye. Aki már elment, meg rég elment, aztat *már úgysem érdekli, hogy mi lesz itt Beregszászban.* (F/cs1)

Vagyis mind az elköltözők, mind az itthon maradók igazolják saját döntésüket, és kevés együttérzést mutatnak a másik döntéssel szemben. A korábban elköltözők a valahová tartozás érzését már másként élik meg, mint azok, akik itthon maradtak. Katalin épp egy ilyen önigazolásról szóló vélemények közepette mondta el saját gondolatát: szerinte mindenkinek megvannak a nehézségei, és mindenkinek azokkal a nehézségekkel kell megküzdeniük, amelyek az adott helyszínen, az adott döntés alapján alakultak ki.

Katalin: Öö. Hát öö én azt gondolom, hogy nem vágnak vissza. Lehet, hogy gondolatban igen, majd, hogy majd, tehát, hogy a szívük mélyén igen. De+/. de viszont nem jönnek vissza. Akik már régebben elmentek, és, és, és+/. Nálunk nem mondom, hogy+... Én is azt gondolom mint ti, hogy nem boldogabbak mit mi, mert egyáltalán nem boldogabbak. Sőt még valamikor, én is azt mondom, hogy hát: Mi olyan rossz nektek? Mikor sírnak így az itteniek. Jaj, mer hát vannak, akik sírnak. És akkor mi olyan rossz nektek hát, mi, mi nem értjük, hogy mi a rossz. Nekünk másképp rossz, mit nekik. Nekik is olyan rossz, csak nekik másként. Szóval, nem tudom, hogy, hogy fejezzem ki másképp, de, de nem jönnének vissza, mert megszokták azt a rosszat. Mi meg megszoktuk ezt a rosszat, ami van esetleg, és így hát nem is tudom, szóval. (F/cs5)

Az elvándorlás mellett döntők számos érvrendszerét láthattuk már az előző fejezeteknél is, és láthattuk, hogy az új ukrainai helyzet illetve a kettős-állampolgárság két olyan új jelenség, amely átírta a migrációs folyamatokat, tendenciákat. A következő idézetben még röviden kitérünk azokra a következményekre, amelyek épp ezekre vezethetőek vissza. Anna elmeséli, hogy mennyire nem tudná máshol elképzelni életét és ezek igazolására a szűkebb családjában is érvényes meglátásokra hivatkozik⁵¹. Mariann saját testvérének esetén keresztül mutatja be, hogy a folyamatos katonai behívók elől menekült el testvére Magyarországra, és végre megszűnt a feszültség miatt kialakult egészségügyi problémái is. A legtöbbször a migrációt, végleges lakóhely-változtatást előidéző okként elsősorban a sorkatonai behívók elől menekülést említették, ezt követte a nehéz anyagi körülmények említése.

Anna: Nekem például nagy fájdalom lenne, hogy nem Beregszászba lennék eltemetve. Valami idegen földbe. Miféle dolog ez? Anyukám is még azt mondja, hogy ő, őt Dédába kell eltemetni, mer ő onnan valósi. Tehát, hogy hiába lakott ott tizenkilenc évet [nevet] vagy húszat, akkor is ő, dédai, és őt ott kell eltemetni.

Mariann: Nahát nekem is fáj hidd el, hogy az én testvérem nem itt van, hanem Budapesten.

Anna: Igen, az hatalmas fájdalom.

Mariann: Az biztos. De nem tudott itt már kész. Nem, nem, nem, állandóan a magas vérnyomás.

Klára: Az idegalapon.

Mária: Idegalapon.

Mariann: Az idegeskedés, a satöbbi. Ott, mondom: Gyuri most jól vagy, nyugt+... Azt mondja: Olyan nyugodt vagyok, nem hiszed el. (F/cs1)

Eszter arra is hozott példát, hogy ukrán nemzetiségű ismerőse csak és kizárólag külföldön tervezi a jövőjét. A beszélgetésben résztvevők az ilyen döntések mögöttes indokait

⁵¹ Mariann és Anna számos alkalommal kerültek egymással szembe, és itt is így alakult a helyzet.

próbálják körbejárni, és végül úgy értelmezik ezt a meglátást, hogy a helyben maradás nem tölti el semmilyen pozitív élménnyel, a folyamatos munka mellett sem tud úgy boldogulni, mint az, aki ugyanennyit külföldön dolgozik és él. Az anyagi boldogulás gondja rendszeresen minden kérdést felülírt.

Anikó: Mert Ukrajnába megélni nem lehet a mai napra, mindenki tudja, te is tudod, te is, te is, hogy fizetésből, itt már csak azok maradnak, akik vagy nem tudnak elmenni, vagy vagy+/-.

Lilla: Nem teheti meg.

Anikó: Vagy nem akar, mer olyan is van, aki nem akar.

Zsófia: Én nem akarok.

Eszter: Én se. [nevet] Hiába lehet, hogy ott jobban érvényesülne az ember.

Anikó: Szívük szerint senki nem akarna innét elmenni.

Eszter: Van olyan ismerősöm, aki kimondottan azért tanul, mert el akar menni, és ukrán.

Anikó: Mert el akarnak menni.

Eszter: Nem érdekli azt, hogy ő+... Ukrajnába ugye nem leli a helyét.

Anikó: Mert nem tud megélni.

Eszter: Igen

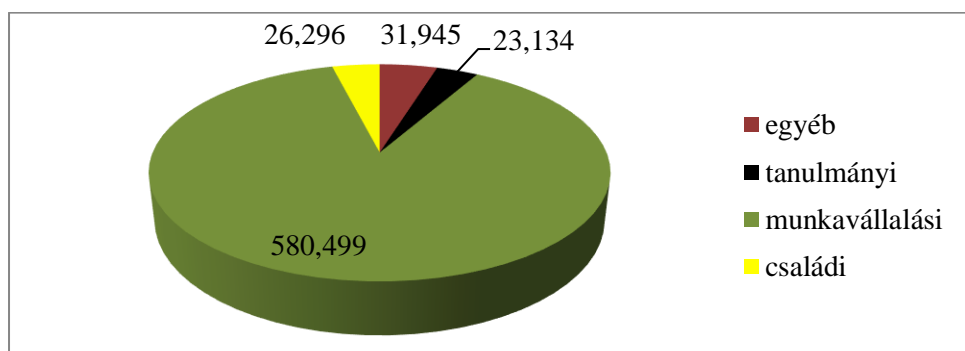
Anikó: Miért akar, miért akar elmenni egy ember a szülőföldjéről, miért vágják el, mert látja, hogy ő csak dolgozik, dolgozik, dolgozik, nincs semmije, nem halad sehová.(F/cs3)

Az országban uralkodó nehéz gazdasági illetve bizonytalan politikai állapotok nemcsak a magyarokat készteti az elvándorlásra, országos szinten is kimagasló migrációs tendenciákat láthatunk. A legnagyobb erősítő tényező, mint ahogy az elemzés kezdetén is említettük, a jobb megélhetés, az Ukrajnában jellemző alacsony bérezés a nyugati országok bérezéséhez viszonyítva. Ez a viszonyítási lehetőség korábban nem volt jelen a térségben – vagy ha igen, akkor kisebb hangsúllyal – de napjaikban már az egyre több mobilitás lehetőségek viszonylatában történik az összehasonlítás. A Research & Branding Group független kutatócsoport által 2017 júniusában végzett szociológiai kutatás adatai szerint Ukrajna lakosságának 33%-a szeretné végleg elhagyni az országot⁵². Az interjúk készítésekor még csak a kettős (ukrán-magyar) állampolgárságon keresztül tudtak legegyszerűbben utazni illetve külföldön munkát vállalni, 2017 nyarára már az ukrán állampolgárok vízummentesen utazhatnak Európai Unió országaiba, illetve egyre több kedvezményt adnak a külföldi munkavállalás terén azok számára, akik csak ukrán állampolgársággal és az új biometrikus útlevelemmel rendelkeznek. Nagyon nehéz megmondani, hogy a külföldi munkavállalás és az elvándorlás terén pontosan milyen tendenciákat láthatunk majd az egyre nagyobb társadalmi, gazdasági problémákkal küzdő Ukrajnában⁵³. A különböző statisztikai elemzések is csak a hivatalos adatokkal rendelkeznek, amelyekből

⁵² <http://rb.com.ua/rus/projects/omnibus/9184/>

⁵³ 2011-ben kvantitatív és kvalitatív módszereket is használtak annak a kutatásnak a lebonyolításához, amelyet a magyarországi bevándorlók körében végeztek. A kutatás összefoglaló kötetében (Göncz–Lengyel–Tóth szerk. 2012) értelmezik és elemzik az adatokat, és Kisfalusi Dorottya írásából kiderül több szociodemográfiai adat mellett azt is, hogy a magyarországi bevándorlók migrációs céljaiban és motivációiban az Ukrajnából érkezők körében elsősorban a családi okok kimagaslóan magasak; valamint azt is megtudhatjuk, hogy a jobb megélhetés érdekében szintén Ukrajnából érkeznek leginkább (Kisfalusi 2012:31). A ukrainai zavargások Kárpátalján érezhető hatását értékeli Tátrai Patrik, Erőss Ágnes és Kovály Katalin (2016), és a legnagyobb hangsúlyt a migrációs hajlandóság kiértékelésére helyezik elemzésükben.

megpróbálnak különböző becsléseket számolni. A becslésekhez legtöbbször tükörstatisztikákat használnak (a befogadó országokban igényelt tartózkodási kérelmek alapján) (Szanyi F.–Faludy–Illyés 2017). Ezeket a becsléseket sokszor alábecsülik azok, akik a háztatásokra vonatkozó kutatások alapján vannak le következtetéseket. Az utóbbiak szerint a valóságban sokkal több személy érintett a külföldi munkában, mivel a feketén foglalkoztatottak valójában nem jelennek meg a kimutatásokban (Lendel 2016, Szanyi F.–Faludy–Illyés 2017)⁵⁴. Az minden esetre jelzés értékű, hogy európai uniós statisztikák alapján⁵⁵ 2017-ben még a Szíriából érkező migrációs kérelmeket (223 000) is meghaladta az ukrán állampolgárok elsősorban munkavállalás céljából igényelt tartózkodási kérelme (2. ábra).⁵⁶⁵⁷). Magyarországra érkező magyarság már mint magyar állampolgárok érkeznek (Papp Z. 2014, Tátrai és mts. 2016, Hires-László 2017), tehát ezek a számok elsősorban az ukrán nemzetiségűeket jelentik. A hivatalos adatok szerint az ukránok elsősorban Lengyelországba érkeznek, és a külföldön tartózkodás okai között maximálisan a munkavállalás jelenik meg (2. ábra).

3. ábra. Az ukrán állampolgárok Európai Unióban kérelmezett tartózkodási engedélyének okai 2017-ben (forrás: eurostat)

A migráció pont úgy, mint az etnicitás több szempontból is átítatja a kárpátaljai magyarok hétköznapijait. Az elvándorlást elsősorban a családdegysítés és a jobb megélhetés miatt választják elsősorban a kárpátaljai magyarok. Ezekre a motiváló tényezőkre az ukrainai

⁵⁴ <https://voxukraine.org/en/the-great-migration-no-one-in-ukraine-knows-how-many-of-our-compatriots-have-moved-abroad/>

⁵⁵ <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9333446/3-25102018-AP-EN.pdf/3fa5fa53-e076-4a5f-8bb5-a8075f639167>

⁵⁶ Összesen 662 000 ukrán állampolgár adta be kérelmét. Ebből 585 439 fő (88%) Lengyelországban, 18 877 Csehországban, 7 808 Magyarországon, 4 725 Litvániában, 4 268 Szlovákiában, 3 156 Dániában, 1 528 Lettországon, 1 336 Észtországban, 1 115 Bulgáriában. Ukrajna államhatárainak hossza 7643 km, és ebből egy igen hosszú sávban, 542 km-en Lengyelországgal határos. A közvetlen szomszédságban lévő népek a történelem során számos pozitív és negatív viszonyt, eseményt éltek meg. Kulturálisan több területen is egybefonódtak. Az utóbbi évtizedekben Lengyelország gazdaságilag egy sokkal nagyobb lépéselőnyre tett szert (Illés 2010). Az európai uniós országaiban történő munkaerő-migráció miatt Lengyelország egyre fokozottabb munkaerőhiánnyal küzdött, és a sokkal szegényesebb ám nagyobb népességgel rendelkező Ukrajnából érkező munkaerővel pótolta az emberi erőforrásban mutatkozó hiányosságokat. Éppen ezért Lengyelország egyszerűsítette az ukránok munkavállalással kapcsolatos ügyintézését (bővebben lásd Tátrai és mts. 2016: 93 illetve a CEDOS felmérés eredményeit Fitisova–Solodko 2016).

⁵⁷ <https://cedos.org.ua/en/articles/ukraintsi-prosiat-prytulok-u-yes-spravdi-bizhentsi-chy-ekonomichni-mihranty>

bizonytalan helyzet még fokozottabb hatással van, melyben egy újabb pluszt jelent a kettős állampolgárság megléte és igénybevétele. A migrációban fiatalabb generáció a leginkább érintett, de láthattunk egy-két ellenpéldát is, ahol épp a fiatalabb generáció gondolta úgy, hogy kötelessége a helyben maradás. A kárpátaljai magyarok helyben maradása érdekében a Magyar Kormány több támogatási politikát is kidolgozott (többek között a legfontosabbak az Egán Ede-terv, Bethlen Gábor Alap pályázatai stb.), hogy pont a migráció legerősebb motivációját, a jobb megélhetés miatti elvándorlást semlegesítsék. Az idősebb generációt is érintő nyugdíj miatti kényszeres elköltöztetést serkentette viszont a magyarországi szigorítások. Megoldás lehetne, ha nemcsak az aktív korosztályúak, családostól számára (iskoláztatás, nagycsaládok támogatása) dolgoznának ki támogatást, hanem a nyugdíjasokat is megcéloznák, és egy pályázati keretet különítenének el nyugdíjak kiegészítésére.

Ami a külföldi munkavállalást illeti, az itthon maradt családtagok nagyon nehéz napokat élnek meg, és ezt már a pedagógusok is érzik. Karolina is erről mesél, illetve más esetben arról beszélgettek a résztvevők, hogy a családi idill felbomlik, a családban korábban megszokott rutinok felborulnak, egyes esetekben még váláshoz is vezetnek, vagy párhuzamos párkapcsolatokhoz. Azoknál a családoknál is, akik korábban soha nem gondolkodtak a külföldi munkában vagy a kiköltözésben, nagyon sok esetben elindul egy folyamat, amikor az édesapa megkapja az első katonai behívót. Karolina a gyerekek viselkedésén veszi észre, hogy mennyire megváltoznak a szülők távollététől. Illetve arról is, hogy egyre kevesebb magyar szót hall a városban, és ezekből az esetekből ő a magyarság számának csökkenésére következtet. A külföldi munkavállalást és migrációs folyamatokat a jövőre vetítve értelmezi, és attól tart, hogy ez a változás a magyarság eltűnését eredményezi majd.

Karolina: Amit én most látok, és a legutóbbi néhány hónapban tűnt ez fel nálunk, legalábbis munkából kifolyólag látom ezt, hogy tűnnek el a szülők, és ez ő +... Mennek külföldre dolgozni, mert nincs itt lehetőség, munkalehetőség, és nagyon kell foglalkozni a gyerekekkel, akiknek a szülei nincsenek itthon. És látom rajtuk azt, hogy borzasztó mértékben kezdett el így+/. ő megváltozni maga a gyerektársadalom Beregszászban. Illetve az, hogy amit én még látok, nem olyan problémaként látom még most, hogy ez a cserélődés történik meg, hogy jön+... Mennek a **magyarok** el dolgozni külföldre, jönnek be az **ukrán** turisták más helyekről, illetve költöznek ide be hozzánk valahonnan. És hogy megyek az utcán, és nagyon ritkán nem hallom, vagyis ritkán hallom a **magyar** szót annyira. Valahogy cserélődtünk kicsit így át a városnak az összetétele. Ami most persze nem probléma, majd később meglátjuk mi lesz még így az egészről (F/cs4).

A beszélgetések során megpróbáltuk összegezni mindazokat a jellemzőket, amelyek a migrációval kapcsolatosan láthattak, érezhettek a városlakók. Mivel egy résztvevő sem összegezte a migrációval kapcsolatos folyamatokat, és csak az elhangzottak alapján a moderátor összefoglaló meglátását igazolták vagy cáfolták, így most csak a következtetések összegzését közöljük. A városban működő migrációs folyamatokban – a külföldre költözés

és külföldi munkák kapcsán – különböző hullámokat, fázisokat láthatunk. Az (1) első nagyobb hullám a rendszerváltás idején indult meg, és a végleges kiköltözés volt ebben az időben jellemző. Ebben a folyamatban elsősorban a tehetősebb réteg vehetett részt, ugyanis az új élet megalapozásához mozgósítható tőkére volt szükség. (2) Majd a 2000-es évek környékén egy újabb hullám indult meg, amikor a már említett kiköltözés mellett megjelent az egyre intenzívebb magyarországi munkavállalások (ezekről a folyamatokról lásd bővebben Caglar – Sillo – Józwiak – Hires-László 2011). Ez a lehetőség valójában mindenki számára nyitott volt, de egy bizonyos fokú alaptőkét ez a folyamat is igényelt – elsősorban ügyintézőssel járó költségek jelentkeztek, illetve jó kapcsolati hálóval, szakmai ismerettel kellett rendelkeznie a benne résztvevőnek. (3) Legvégül a már fent is bemutatott jellemzőket láthatjuk, amikor a migrációs folyamatokat a kettős állampolgárság és az új ukrainai helyzet teljesen átrajzolta. Az alaptőke bizonyos helyzetekben még mindig feltétel, de valójában már bárki csatlakozhat ezekbe a mobilitási folyamatokba. A külföldi életet választók körében uralkodó tendenciákat már szinte lehetetlenség volna megragadni és bemutatni, csupán azt láthatjuk, hogy bárki számára nyitott a lehetőség, de eltérő formában élnek a lehetőségekkel. Magyarország még mindig az első helyen van a célországok közül magyarok illetve egyes esetekben még a helyi szlávok körében is, de emellett számos más környező, gazdaságilag fejlettebb ország is szóba kerül.

A magyar etnikai kategóriába tartozás a migrációs folyamatok mentén fokozottan nagyobb prioritást kapott az utóbbi időben megtapasztalt változásoknak köszönhetően. Az előnyösebb magyar etnikai kategória számos kategóriaváltásra (Wimmer 2008) és az etnikai határok elhomályosodását (Brubaker 2009) eredményezte.

5.4. A magyar–ukrán konfliktusok az etnicitás alapján Beregszászon

A különböző társadalmi események, jelenségek, élethelyzetek alapján bemutatott etnikumok közötti kapcsolatokat láthattuk az előző fejezetekben. A személyes meglátások nagyon sok esetben eltérő narratívákról árulkodnak, de azért kirajzolódnak olyan általánosan érvényes tendenciák is, amelyek alapján láthatjuk, hogy mely élethelyzetek válnak etnikailag színezetekké és tagoltakká. Ezekben az etnikai kategóriák közötti határok elkülönülésére (Barth 1996), az etnikai csoportos és egyéni identitás építőelemeire (Csepeli 2003, Tajfel 1982, Turner 1985, Abrams–Hogg 2010, Abdelal et al. 2006), azok intézményesülésére (Todd 2005) láthattunk életszerű példákat. Illetve előkerültek azok az előítéletes meglátások is, amelyeket mások meglátásukkal cáfoltak vagy éppen igazoltak, és ezeken keresztül szimbolikus előítéllettel (Kinder 1986) is találkozhattunk. Maga a magyar etnikum a városon belül egy kisebbségi etnikum, és az etnikai kategória stigmatizálásával (Goffman 1963,

Eidheim 1969) egyéni életükben elsősorban azok találkoztak, akik nem beszélik az ukrán nyelvet vagy csak a magyar világban élik mindennapjaikat; egyes esetekben kiemelték a résztvevők a stigma-tudatosságot is (Pinel 1999). Az etnikai identitás határainak elmosódására és képlékenységre is láthattunk példákat, de ezeket az egyének nem önmagukra, saját etnikai csoporttagjaikra vonatkoztatva mesélték el, hanem a szláv etnikumba tartozókra vonatkoztatva. Önmaguk meghatározásához nem a saját jellegzetességeik, etnikai kategóriaváltásait használják fel, hanem az „idegenekhez” viszonyítva írják le önmagukat (Conversi 1998). Összességében tehát az etnikumok közötti viszonyokat eltérő formában már bemutattuk, viszont kevés szó esett a közöttük érzékelhető konfliktusos helyzetekről. A legtöbb elemzésben az rajzolódott ki, hogy Kárpátalján a különböző etnikumok békés együttélésének hagyománya van, és ezt a helyiek, a beregszászi magyarok tiszteletben is tartják valamint büszkéek is rá. Ez a hagyomány irányítja az etnikumok közötti konfliktusos helyzetek kezelését, de ettől függetlenül látnunk kell, hogy mely helyzetek váltják ki a konfliktusokat, azokat milyen módszerrel hárítják el, kezelik. Brubaker (2001) szerint az etnikumok közötti konfliktusokat nem szabad etnikai csoportok közötti konfliktusként értelmezni, mivel azt valójában az etnopolitikai vállalkozók gerjesztik: olyan személyek, politikai aktivisták, akiknek érdeke, hogy minden etnikai kategóriába tartozó személyt felkavarjanak, felhívjanak, igazoljanak, mozgósítsanak, magukkal ragadjanak és felvillanyozzanak a kitűzött céljuk megvalósítása érdekében. Ezt a megközelítést láttuk nem egy alkalommal visszaköszönni a beszélgetések elemzésében is, vagyis értik és látják a beregszászi magyarok, hogy nagyon sok etnikai konfliktusnak valójában politikai indíttatása van, és ezek a konfliktusok valójában etnopolitikai célzatúak, manipulatívak.

Az új ukrán helyzetben egyre több alkalommal használják a szeparatizmus kifejezést – korábban ekkora hangsúlyt nem kapott ez a fogalom. A *majdani* eseményeket, illetve a keleten dúló háború kitörését követően a szeparatizmus az ellenség felcímkéhezéséhez használt kifejezés, valamint minden más megcímkéhezésére is alkalmazzák, amely az egységes Ukrainát, a nemzeti ideológiákban megfogalmazott célokat veszélyezteti. Ez a fogalom akkor vált létszerűvé és komoly veszéllyé, amikor egyre több esemény épült a magyar etnikum ellenséggé alakítása köré⁵⁸. Hobsbawm (1993) két jelentést különít el a szeparatizmussal kapcsolatosan. Egyrészt a megcímkéhezés mögött láthatjuk a nemzeti

⁵⁸ A KMKSZ – a térség magyarságának érdekérvényesítő szervezete – különböző formában feldolgozta ezeket az eseményeket, többek között 2018-ban egy brossurában foglalta össze a legfőbb eseményeket illetve (https://kmksz.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/brossura_A5_HU.pdf) 2019-ben elkészült a *Magyarellenes megnyilvánulások* *Ukrajnában* című dokumentumfilm is (<https://www.youtube.com/watch?v=tKQ2QqrX5YY&t=995s>).

szeparatizmust és nemzeti xenofóbiát: vagyis az idegeneket ellenségnek tekintik oly módon, hogy létrehozzák a „magunk” államát, illetve az idegenek ellen vannak oly módon, hogy kirekesztik őket a „magunk” államából. Beregszászon a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések után történt az az incidens, amikor egy szélsőséges ukrán csapat vonult végig zajosan és szélsőséges gondolatokat hangoztatva. Végül a felvonulást végig kísérő rendőrökkel dulakodás alakult ki. A közösségi oldalon élő közvetítéssel követték a városlakók a felvonulást, és a kommentekben leginkább a *konfliktuskerülő mentalitás* köszönt vissza. A városlakók többsége függetlenül etnikai hovatartozástól, nyelvhasználatától értették, hogy ez egy manipulatív etnopolitikai, nacionalista megmozdulás. A tömeg többek között elvonult a városházához is, és leszaggatták a magyar zászlót majd elégették azt. Ennek az esetnek köszönhetően indult el egy olyan vád a városban használt nemzeti lobogók használatával kapcsolatosan, hogy nem jogszerűen használják a köztereken az etnikai kisebbségek nemzeti szimbólumait, ám a városháza ablakában közzétették az összes olyan törvényt, rendeletet, melyek a kisebbségek szimbólumainak jogos használatáról szólnak (11. kép). Ezt megelőzően a helyi szláv lakosokban nem fogalmazódott meg a kisebbség lobogójának jogszerűtlen használatának gondolata.

11. kép. Kétnyelvű (ukrán, magyar) városháza felirat és nemzeti lobogók a város és az Európai Unió zászlaja mellett

(az ablakban ukrán nyelven a nemzeti szimbólumok használatának jogos használatáról szóló ukrain törvénykezés)

Konfliktuskerülő mentalitást igazolja a következő idézet is, amikor Mihály egy nagyon egyszerű példán keresztül értelmezi a különböző szélsőséges, perspektivikusan etnikumok közötti konfliktusokat előidéző politikai törekvéseket és lépéseket. Szerinte a provokációkat gerjesztők igazából azért alakítják ki a konfliktusokat, hogy a valódi céljukat meg tudják valósítani, amelyek valójában egyéni gazdasági célok, és a provokációk mögé kell látnia mindenkinek. A politikában, az ország irányításában fontos személyek valójában nem az ország érdekeit tartják fontosnak, hanem az egyéni gazdasági érdekeiket: Mihály szerint éppen ezért alakult ki az a háború is, ahol orosz és ukrán, orosz és orosz egymás ellen

harcot. A konfliktuskerülő stratégia segítségével sikerült egy olyan szemlélethez jutnia a kárpátaljai és beregszászi magyarságnak, amelyen keresztül a nagyobb politikai lépésekben, döntésekben látni vélik a valódi célokat, és mint láttuk az elzárkózással a mindenkori hatalom számára még a provokáció esélyét sem adják meg.

Mihály: Ez különben, amit Enikő mondott én is ezt látom, hogy szándékosan+... Régebben együtt éltünk+/. Ezt szándékosan generálják ezt a dolgot. Hogyha van egy ilyen törvény, ha na eltávolodik, hatalmas szakadék keletkezik az alsó réteg, és a felső réteg között – az legalábbis polgárháborút szül. Ezt a középréteget, ezt szándékosan irtják. Mert szándékosan akarják azt, hogy itt ilyen feszültségek legyen+/. legyenek, és egymást irtsák az emberek. Azon kívül+/.

Enikő: Oszd meg és uralkodj.

Mihály: Oszd meg és uralkodj. Nem hiába mondják a nevető harmadik példáját: *Uszítsd össze a kettőt, és te pedig elveheted, ami az övék, mert azok egymással marakodnak*. Kiforgatod őket. És itt ez megy szándékosan. Itt akik most uralkodnak, azok nem a gazdái Ukrajnának, azok nem akarják, hogy ez az ország felemelkedjen. Azok ki akarják semmizni és elpusztítani egyszerűen. És itt most ez megy, és ezért, ezért uszítanak bennünket. Itt csak egyszerűen a Jézusi törvényekhez kell visszamenni, szeressétek egymást, ennyi, nem tudnak veletek mit kezdeni. Szeressétek egymást még az életetek árán is. **Ukrán a magyart, magyar az orosz, orosz az ukránt**, és most mi megy, testvér a testvér ellen, **orosz+/. oroszt az ukrán** ellen uszítják. (F/cs6)

Korábban – a kisebbségi és politikai attitűd fejezetben – olvashattuk azt az idézetet, amelyben Anna szerint, ha a városban nem magyar lenne a polgármester, akkor az itt élő két domináns etnikum (ukránok és magyarok) között sokkal több konfliktus alakulna ki. A jelenlegi polgármester etnikumok tiszteletben tartó magatartását tarják az egyik legfőbb erényének, és mindazon túl, hogy magyar a polgármester, nagyon jó kapcsolatokat ápol az ukrán etnikummal, és ez a kettőség az etnikumok közötti konfliktusos helyzetben jól alkalmazható. Illetve azt is fontosnak tartják, hogy a kisebbségként élő magyarok érdekeit nem sérti a polgármester magyar jellege, mindemellett megjegyzi, hogy a magyarországi támogatások révén a helyi szláv lakosok egy része a magyar polgármesternek külön örül. Az etnikumok, többség-kisebbség közötti konfliktus egyik melegágya épp az lehetne, hogy az ukrán állam támogatásából működtetett intézményeknek magyar dominanciája van. A *szomszédjaink – a magyarok, Kárpátalja* című szociofilmben⁵⁹ megkérdezett lemergi lakos épp erről beszélt, hogy a magyarok Ukrajnában az állam által finanszírozott oktatásban vesznek részt és még ukránul sem voltak hajlandók megtanulni. A helyi, beregszászi szlávok ezt Anna szerint másként látják, az Ukrajnából érkező támogatások, finanszírozások nagyon elenyészőek, és igazából a tényleges fejlesztések csak a magyarországi támogatásoknak köszönhetően valósulnak meg. A helyi szláv lakosok ezt érzik és látják, ám egy a hágón túl élő szláv lakos csak a hivatalos álláspontot érzékeli (a lemergi lakosokra számos alkalommal panaszkodnak a helyeik, amikor turistaként a városba látogattak, hogy véleményeik megformálásában csak az ukrán etnikum felől érzik és látják a világot, szélsőséges nacionalista ideológiák mentén).

⁵⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=NqgCzm-zcjE>

Konfliktusmentes társadalom nem létezik, így Beregszászon is megvannak azok a területek, kérdések, amelyek konfliktust generálnak, akár etnikumok között is. A politikailag generált konfliktusokat nagyon elutasítóan fogadják a városlakók, de ettől függetlenül láthatunk olyan témákat, amelyekbe azért átszivárognak a nacionalista ideológiák, vagy épp az etnikai határokat alkotó kulturális, etnikai jellemzők, amelyek épp az etnikumok közötti konfrontációkat gerjeszthetik. Az etnikai határok védelme érdekében létrejött konfrontációk a valóságban csak nagyon minimális súrlódásokat okoznak a város két domináns etnikuma (a magyarok és az ukránok) között. A továbbiakban ezeket kívánjuk mélyebben áttekinteni és magyarok által megélt eseteken keresztül értelmezni.

A kulturális és nyelvhasználati különbségek azok a jellemzők, amelyek egy-egy esetben konfrontációt váltanak ki, de a két idézet valójában egyik sem tisztán a helyiek által fontosnak tartott békés együttélés megvalósulása, hanem valamilyen külső, nacionalista ideológia által befolyásolt és motivált jelenség. A Viktória által elmondott esetnek az volt a lényege, hogy a *málenkij robotra/háromnapos munkára* elhurcoltak megemlékezésének pillanatában olyan magyar gyerekek, akik ukrán iskolába járnak, szélsőséges ukrán nacionalista mondatot kiabáltak be: *Dicsőség Ukrajnának*. Ennek az esetnek a magyarázataként az ukrán iskolákban megvalósuló nacionalista ideológiákat nevezi meg fő motiváló erőnek. Viktória szélsőséges meglátásaival a többiek gyakran nem értettek egyet, de erre a meglátásra nem érkezett egy reflektálás sem. Viktória szerint az ukrán iskolákban megpróbálják a fiatalokat nacionalista (Smith 1995) ideológiákba belenevelni, és ezt a szélsőséges meglátást a magyar iskolákban ő nem érzékeli. Szerinte a magyar iskolákban ezt a nemzeti tudatra nevelést sokkal egyszerűbben és kevésbé szélsőségesen viszik véghez. Általánosítani ebből az egy meglátásból éppen azért is nem lehet, mert más esetben egyszer sem emelték ki a résztvevők, hogy az ukrán iskolákban sokkal szélsőségesebb volna a nemzeti érzés tudatára nevelés (Smith 1995) mint mondjuk a magyar iskolákban. Ami viszont fontos lehet számunkra ennek az esetnek az értelmezése kapcsán, hogy Viktória nem a gyermekeket okolja a kialakult helyzetért, sőt nem vetíti azt a magyarság helyi szláv lakosokkal általános viszonyára, hanem abban látja a megvalósult eset lényegét, hogy a nacionalista ideológiáknak ilyen és ehhez hasonló következményei lehetnek. Nem gerjesztett belőle magyar/heyi szláv konfliktusra okot, hanem igyekezett ahhoz felülről érkező nyomást, ideológiát párosítani.

Viktória: Viszont, hogy ha egy iskola szinten nézzük, ő tanítunk+/. Az *ukrán* iskolákban ez a nacionalizmus, és ez a hazafiasságra való nevelés kimondottan magas fokon működik. Tehát ezt mi tapasztaltuk... tehát én személy szerint tapasztaltam. Én voltam *ukrán* iskolában egy egyszerű anyák napi ünnepség akart volna lenni, de hát ami nacionalizmus, meg hazafiasság, meg mit+... sok volt. Tehát kell, mi is neveljük. Kint van a *magyar* zászló a címer, de valahogy ő nekünk van ott egy ilyen egészséges aranyközéput, és ott nincs, és ez már a gyerekeknél benne van. Olyan magas színvonalon történik, [torokköszörülés] hogy az ötös iskolába+/. Ezt elmondom! Az ötös

iskolánál, amikor a megemlékezés volt, akkor a **magyar** gyerekek, akik az **ukrán** iskolába járnak, hogy megbolygassák ott a lenti eseményeket azt kiabálták, hogy: *Szlává Ukrájiná!* [Слава Україні – Dicsőség Ukrajnának]. A magyar gyerekek, akik magyar anyanyelvűek.

A következő idézetben már a nyelvhasználatból adódó konfliktusos helyzetet láthatjuk – a nyelvhasználatról szóló fejezetben is számos olyan esetet, meglátást mutattunk be, ahol a nyelvtudás hiánya egyes esetekben félreértést, más esetekben pedig már konfliktust is eredményezett. A következő idézetet azért tartottuk fontosnak bemutatni, mert Mariann a többnyelvűségével egy olyan helyzetbe keveredett, amelyet legtöbbször a csak magyarul tudó városlakók élnek meg. A mentalitás, hogy ő büszke a többnyelvűségére, a multinacionalizmusára okozott ebben az esetben gondot. A nacionalista, egynyelvű turistának nem tetszett az, hogy ukrán szó helyett Mariann, akinek teljesen természetes, hogy egyik nyelvből a másikba vagy harmadikba vált át, oroszot használt. Automatikusan Mariann is a szomszéd megyéből, Lembergől érkező turistákra gondolt első ízben, majd gyorsan hozzáteszi, hogy más helyekről is érkeznek a városba hasonló meglátással látogatók. Mariann után Anna is kiemeli, hogy a kárpátaljai, beregszászi etnikumok keveredése a másik etnikum tiszteletben tartását, tolerálását hozza magával, de ott ahol csak egy bizonyos, államalkotó etnikum él, ezek az élethelyzetek, nyelvhasználatok, világlátások nem megszokottak.

Mariann: Szóval az volt a baja, hogy én az üveget **oroszul** szólítottam meg, nem **ukránul**. Mondom: sörít ma nem fogsz inni, mer, ha valakinek Beregszászba eszébe jut az a szó, hogy *fljaská* (фляшка), akkor ugassak. [többen nevetnek] Na meg most, egyik nyelvből a másikra+/. Legalábbis én szoktam úgy, hogy néha bele-bele teszek egy-egy **orosz**, **ukrán** szót is, mer nekünk amúgy is a család ilyen multinacionalista, vagyis izé+/. Szóval több nemzeti+... Jól mondtam? Férjem **ukrán**, a gyerekek így is beszélnek, úgy is beszélnek [nevet] Úgyhogy, na, minden nyelven beszélünk. Úgyhogy én azt megszoktam, hogy, hogy na. De amikor valamit nem úgy, nem úgy mondok+/. **oroszul** mondok, és abba bele kell kötni? Csak nézek rá, és akkor úgy szeretném megkérdezni: *És maga az ukránon kívül milyen nyelven beszél?* Mer én beszélek így is, úgy is, amúgy is, meg amúgy is. Na. Szóval, úgy kedvem lenne neki eldicsekedni, hogy azért én több nyelven is beszélek. [nevet] Te meg csak **ukránul** tudsz? Nem mindegy, hogy milyen üvegből iszod azt a sörít: **orosz**, vagy **ukrán**, vagy **magyar**. Szóval inkább ezekkel van baj, akik ott Lemberg, vagy nem tudom, honnan jönnek ezek a nacionalisták. De itt, itt azért, aki itt lakik, az meg szokta, hogy hébe-hóba megszólalnak **magyarul**, **oroszul** vagy **ukránul**.

Anna: Ez szerintem a városnak is az ajándéka, hogy egy kicsit megtanított minket toleránsabbaknak lenni a másikhoz.

Minkét idézetben említésre került a nacionalizmus kifejezés, és a leggyakrabban épp a nacionalista ideológiák alapján jönnek létre etnikumok között konfliktusok. Egy etnikailag heterogén területen, ahol konfliktusmentes mentalitás évtizedeken keresztül alakult ki, nincs létjogosultsága a nacionalizmusnak a mindennapokban, a hétköznapi gondokat és problémákat sokkal fontosabbnak tartják a beregszásziak, ahogy a kolozsváriak is (Brubaker et al. [2005] 2011, Feischmidt 2014: 12–13).

Két fontos területet láthattunk a konfliktusok kialakulására: a kulturális életet és a nyelvhasználatot, illetve bizonyos esetekben az anyagi érdek is megjelenik. Az anyagi

érdekkel járó másik etnikummal szembeni ellenszenv megváltozik, és ha az elzárkózást, korábban érzékelhető ellenszenvet a közeledés, vagy az etnikumhoz való tartozás megélése váltja fel, akkor az az adott etnikumba tartozók körében egy felháborodás és megbotránkozás alakul ki. Ennek megítélése és elítélése elsősorban attól függ, hogy az adott egyén mennyire tartja fontosnak az etnikai kategóriába tartozás kritériumrendszerének paramétereit, az etnikai határok merevségét. A kulturális élettel kapcsolatosan az etnikumok kulturális intézményrendszeréhez tartozó iskolákban érvényesülő rejtett tanterven és szocializációs mechanizmusokon keresztül megvalósuló nemzeti öntudatra nevelést láthatjuk a kiemelt idézetben. De mindemellett számos olyan kulturális tényezőt láthatunk még, amely egyes esetekben a konfliktus melegágya lehet Beregszászon, és más esetben pedig épp azt láthatjuk, hogy bevált stratégiákat használnak arra, hogy az ilyen kultúrák, etnikumok ütközéséből kialakult incidenseket konfliktusmentesen oldják meg. Míg a nyelvhasználatban azt a mentalitást hozzák fel példának a városlakók, amelyet a város multietnikus jellegének köszönhetően a mindennapi nyelvhasználatban valósítanak meg: multietnikus térségben, városban a többnyelvűség a természetes és megszokott. Skutnabb-Kangas (2000: 430) a többnyelvűség kutatásával foglalkozó nyelvész is az etnikai konfliktusokhoz kapcsolódóan elsősorban ezt a két jellemzőt: a nyelvhasználatot és a kultúrát emeli ki. Hankiss (2005: 286–296) összefoglalja az összes olyan fontos jelenséget, amelyet napjainkban a társadalmi változásoknak köszönhetően érzékelhetünk, és elsősorban a szeptember 11-ei eseményeket tekinti választóvonalnak. Ebben a változásban értelmezi a multikulturális világ – civilizációk ütközése elméletét. A 19. és 20. században tomboló nacionalista ideológiákat sikerült kiszorítani, és a nemzeteket, etnikumokat, civilizációkat a békés együttélésre ösztönözni, majd Samuel Huntington (2002) elméletében arra világított rá, hogy új korszak következik, a civilizációk globális összeütközése. Kárpátalján, Beregszászon a magyarok még a multikulturális világnézet felől igyekeznek látni minden etnikai konfliktust, és éppen ezért számukra érthetetlen, amikor civilizációk, szláv kultúrát képviselő etnikumok, ukránok és oroszok csapnak össze az ország másik végén.

6. Összefoglalás

A dolgozatunk elsődleges célja az volt, hogy feltárjuk a kárpátaljai, beregszászi magyarság körében milyen élethelyzetekben, szituációkban, egyéni élethelyzetekben válik lényegessé az etnikai kategóriákban gondolkodás. Az erdélyi kutatásra (Brubaker et al. 2011) alapozó vizsgálatunkban hasonló kutatási kérdést, kutatási módszert használtunk a helyi társadalmi jellemzőkhöz igazodva. Az elemzésnél bizonyos szempontok alapján eltértünk Brubaker és társaitól (2011), elsősorban a tematikus kiértékelés tagolásában, ugyanis igyekeztünk az etnikailag semleges és etnikailag tagolt élethelyzeteket, társadalmi jellezőket, jelenségeket külön-külön kiértékelni, hogy még közelebbről láthassuk, kik és miért tartják fontosnak az etnikai kategóriákban gondolkodásokat, mely témakörök milyen asszociációs folyamatoknak köszönhetően válnak etnikailag tagolttá. Ennek segítségével jobban érzékelhetővé vált, hogy kik azok a személyek, akik hajlamosabbak a szélsőséges, nacionalista ideológiák által előírányzott gondolkodásmódnak köszönhetően etnikai kategóriákban gondolkodva értelmezni a mindennapokat, vagy arra is választ kaphattunk, hogy kik érzékenyek a saját etnikumuk alul- vagy felülértékelésére bizonyos szituációkban. Az etnikailag tagolt elemzésünkkel az etnikai diskuzus- és tartalomelemzésnek egy újabb, eddig még nem használt tagolását, kiértékelését próbáltunk meg bemutatni, miközben a legnagyobb hangsúlyt a hétköznapi problémákra, gondokra helyeztük. Ezzel a tagolással az etnicitás elemzésében a szociálkonstruktivizmus episztomológiai jellemzőit kívántuk alkalmazni. A fókuszcsoporthoz tartozó módszernek és a tartalmi valamint diskurzuselemzésnek köszönhetően olyan vélemények formálására, alakulására, ütközésére láthattunk példákat, amelyeken keresztül láthatóvá válhattak azok a nézetkülönbségek, egyéni eltérések, amelyeket eddig más kutatásoknál figyelmen kívül hagytak. Minden egyes tematikus elemzésnél arra a következtetésre jutottunk, hogy bármilyen témáról essen szó, a vélemények eltérőek egymástól, és bármennyire is statikusnak tűnnek, azok élethelyzetváltozásoknak és diskurzusoknak köszönhetően folyamatosan alakulnak.

Az etnicitás vizsgálata egy kárpátaljai magyar város életében, egy fókuszcsoporthoz tartozó vizsgálat eredményeire támaszkodva, arra enged következtetni, hogy Beregszászon az etnikumok békés együttélésének hagyománya van, és ez egyúttal a régióban általánosan is jellemző. Ennek ellenére láthatunk olyan súrlódásokat, amelyek épp a különbözőség meg tapasztalásán keresztül vagy a versengésnek köszönhetően alakulnak ki. Ahogy Ernest Gellner (2007, 2004) szerint a mindenkor hatalom egyik legfontosabb célja a megosztottság kialakítása, és ehhez gyakran a kulturális különbségeket használják fel – úgy a beregszászi magyarok szerint is az etnikai alapú konfliktusokat is csak ebből a célból provokálják ki. Barth (1996) arra hívja fel a figyelmet, hogy az etnikai határok elkülönülésére is épp a

kulturális jellemzők a legalkalmasabbak. Tehát a kulturális különbségeket két célra lehet használni: egyrészt az etnikai csoportok elhatárolására, csoportkohézió kialakítására, másrészt az etnikai jellemzőkhöz társuló kulturális különbségek lehetnek a legnagyobb veszélyforrások a békés együttéléseknél. A szociálkonstruktivizmus alapján (Burr 1995) az etnikumok békés egymás mellett élését különböző tényezők befolyásolják: a csoporttagok manipulálhatósága, értékrendje és vehemenciája, a sajtóorgánumok tevékenysége, az egymás mellett élő etnikai csoportok hatalmi harca, korábbi események, történelmi momentumok sorozata valamint az aktuális politikai lépéseket befolyásoló ideológiák. Mindezek a tényezők összességében Kárpátalján, Beregszászon egy olyan világlátást alakítottak ki az emberekben, hogy a békés együttélés érdekében a magyarok a többi városban élő etnikummal együtt kerülnek az etnikai konfrontációkat. Ez a legfontosabb megállapítás, amelyet összegzésként látnunk kell, ha az emberek, a beregszászi magyarok mindennapi tevékenységében keressük az etnicitást. Továbbá nézzük meg, hogy az elméletek között megfogalmazott jelenségeket, tendenciákat miként tükrözik a kutatás eredményei, illetve azt is érdemes továbbvinnünk, hogy az elmélethez kapcsolódó megállapításokat miként lehet visszakapcsolni a mindennapokba, vagyis miként hasznosulhatnak a kutatási eredményeink.

A tudományfilozófiai iskolák közül a konstruktivizmust tartottuk elsődlegesnek elemzésünk során, amely alapján láthattuk a Yang (2000) által vázolt három fontos jellemzőt a valóságban is. *Egyrészt* abban a megállapításban, hogy „az etnicitás csak akkor kerül előtérbe, ha bizonyos etnikai elhatárolódást valóban fontosnak tartanak kiemelni” az etnikai csoporttagság társadalmilag megalkotottsága köszön vissza. *Másrészt* a vegyes házasságban született/élő vagy helyi szláv baráti körökkel rendelkezők kijelentéseiben jött felszínre az a jellemző, hogy az etnikai határok rugalmasak: önmagukra vonatkoztatva evidens állandó tulajdonságként értelmezik a kettős etnikai csoporttagságot, míg a helyi szláv lakosok körében megtapasztalt kettőségek bemutatásánál már ezek a kettőségek kevésbé természetesek. Főként az olyan eseteket nem tartják helyénvalónak a beregszászi magyarok, amikor a korábban csak ukrán nyelvhasználat mellé váratlanul – valamilyen egyéni érdek által vezérelve – megjelenik a magyar is. Ezeknél az eseteknél a legszélsőségesebb eseteket meséltek el. Végül ezekben az esetekben visszaköszön a *harmadik* jellemző is, hogy az etnikai hovatartozás vagy azonosítás a társadalom által determinált (Yang 2000): mindig az aktuális társadalmi változások alapján alakulnak az önmeghatározások és a csoporttagság kritériumrendszerei is.

Az elemzésünkön keresztül a szociálkonstruktivizmusban hangsúlyozott egyéni eltéréseket sikerült megmutatnunk, miközben általánosan érvényes következtetéseket is igyekeztünk levonni. Az eredmények alapján azt láthatjuk, hogy az elméletben bemutatott

fontosabb fogalmak, újabb meglátások és a korábban végzett etnicitást feltáró kutatásokban miként jelenik meg a beregszászi magyarok körében végzett etnicitás kutatásunk kiértékelése. Az erdélyi, kolozsvári magyarok körében végzett hasonló kutatásban levont konklúziók számos pontban hasonlítanak a jelen kutatás összesített gondolatrendszeréhez. A „magyar világ” pont olyan erősen és konkrétan kirajzolódott a beregszászi magyarok körében, mint ahogy a kolozsváriaknál is, és ebben a folyamatban fontos szerepe van a helyi civil kezdeményezéseknek, illetve a magyar világ köré szerveződő etnokulturális jellemzőket hangsúlyozó intézményhálózatnak. Ilyen megosztottságot láthatunk a nyelvhasználat keveredésében/egynyelvűségében, kettős vagy hármas etnikai csoporthoz tartozásban, a vallási felekezetekhez tartozásban, nemzeti és állampolgársági kategóriák elkülönülésében/egybemosásában, a tannyelvválasztásban, a politikai pártokhoz kapcsolódó lojalitás mértékében, a civil szervezetek és a városháza segítségével alkotott domináns magyar kulturális rendezvények látogatottságában. Mit is jelentenek ezek a gyakorlatban? Ha a nyelvhasználatot nézzük, mint etnikai identifikációs jellemzőt, akkor azt láthatjuk, hogy egyesek számára csak a magyar nyelvtudás jelenti a kárpátaljai magyar kategóriát, míg megint mások a többnyelvűségük, a többes kötődésük miatt érzik magukat igazán kárpátaljai magyarnak. Az egyházi hovatartozás egyesek számára az etnikai kategóriába tartozás fontos paramétere, míg másoknál a kettő teljesen elkülönül egymástól. A beregszászi magyarok a helyi szláv etnikum tagjaival különböző kapcsolatokat ápolnak, és ez teljesen egyéntől függ, hogy kinek miként alakult az élete, és milyen formában került kapcsolatba a másik etnikum tagjaival. Az ukrán/orosz/ruszin nyelvtudás egyesek számára teljesen természetes, és ezen keresztül napi szinten vannak kapcsolatban a helyi szlávokkal, de olyan is előfordulhat, hogy ez a tudás nem befolyásolja az illető kapcsolatrendszerét. Az ukrán nyelvtudás hiánya fokozza azt az elzárkózást, amelyet a beregszásziak önmagukban a rosszul működő állami szolgáltatásokon keresztül kiépítenek.

Dolgozatunk kutatási eredményeiből a következő fontosabb megállapítást szeretnénk kiemelni:

I. Az etnikai határok elkülönülésénél azt láthatjuk, hogy legfontosabb jellemző tehát a kultúra és a nyelvhasználat. A hétköznapi megélhetésre koncentrálva bizonyos magyaroknak fontossá válik a magyar kulturális események látogatása, míg másoknak sokkal fontosabb a vallásosságához kapcsolódó alkalmak, közösségek. Akik elsősorban magyar közegben szocializálódtak, azoknak a magyar kulturális események lényegessé válnak, viszont akik etnikailag vegyes közegben éltek/élnek és az ukrán/orosz tannyelvű iskolába jártak, azoknak a magyar hagyományok ápolása, kulturális események nyomon követése, látogatása és szervezése már kevésbé. A kultúrán keresztül a kisebbséghez tartozó

magyar etnikum igyekszik láttatni önmagát és a kulturális tevékenységek, rendezvények fokozottabb etnikai jellegével illetve annak minőségével magabiztosságukat erősíteni. Az államnemzethez tartozó ukrán etnikumot ezzel a kulturális dominanciával megpróbálják hátrébb helyezni és saját csoportjukat előnyben részesíteni. A kulturális magabiztosság erősíti a csoport szinten történő *relációs összehasonlításokat* (Abdelal el al. 2006), *társas versengést* (Tajfel–Turner 1979), valamint az egyéni szinten megjelenő *énvédő torzításokat* (Smith–Mackie 2004: 335–339) vagyis a saját csoport pozitívabb jellemzőinek kidomborításával, a helyi szláv etnikum által szervezett kulturális programok alacsony minőségűnek minősítése a saját csoportjuk/csoportjának magabiztosságát növel(het)ik.

II. Ezeket a kulturális és nyelvi tulajdonságokat magukban hordozó jelenségeket pedig az etnikumokhoz kapcsolódó presztízs rendszeresen felülírja és alakítja. Az államnyelv (jelen esetben az ukrán) és a kisebbségi nyelv (magyar) szembenállása az etnikai határok elkülönülésénél fokozottan jelen van. Ez a kérdés rendszeresen előkerült, legfőképpen a tannyelvválasztásánál, az ukrán nyelvtanulási nehézségeknél, a mindennapi ukránnyelvtudás hiányának nehézségeinél – a hivatali nyelvhasználatnál. Az etnikumok presztízssértékét a jogi lehetőségek, gazdasági érdekek növelhetik vagy csökkenthetik. A beszélgetésben résztvevők „ukrán láz”-ként emlegették azt az időszakot, amikor az ukrán etnikumhoz tartozás volt előnyösebb, ezt a „magyar láz”/„hullám”/„divat” váltotta fel, jelenleg a magyar etnikumnak van sokkal magasabb presztízssértéke. Az anyaországból érkező különböző támogatások, a magyar állampolgárság kiterjesztésével párhuzamosan növelték a magyar etnikum presztízssértékét. A nyelvhasználat és a tannyelvválasztás az egyik legdominánsabb etnicitást kiváltó kérdéskör a beregszászi magyarok mindennapjaiban, és a nyelvhasználaton keresztül megvalósuló etnikai identitás kérdéskörét az egyéni életvitelhez igazodottan mindenki másként látja. A nyelvhez járuló presztízssérték alakítja a nyelv mindennapos használatát, és ezen keresztül az etnikai kategóriához tartozás pozitív vagy negatív megtapasztalását.

III. Mindenki másként éli meg az etnikai csoportokba tartozás kritériumrendszerét, és egyesek számára fontos elemeket mások teljesen lényegtelennek tartanak. Egy etnikum dominanciája egy városban, egy térségben valójában a vele járó pozitív megtapasztalásokon keresztül alakul és változik, de ezek mellett a személyes életvitelben, ha az egyén nem látja relevanciáját a kategóriaváltásnak, akkor nem történik meg. A vizsgálatunkban sanjnos nem sikerült egyéni szinten megtörtént etnikai kategóriváltásra közvetlen elbeszélés alapján példát bemutatni, viszont közvetetten igen. Az etnikai identitásváltásra, kategória határok átlépésére csak úgy tudunk példákat találni, ha azt a „mindenkori másik” szerepében mesélik el a kategóriába tartozó egyének. A saját csoporton és az egyéni önmeghatározásokon belül

tehát egy nagyon szerteágazó képet láthatunk, viszont az etnikai csoporthoz tartozásnál a nyelvhasználat és nyelvtudás egy kötelező kritériumként jelenik meg. A nemzetiség és az állampolgárság két olyan kategória, amely bizonyos etnikumoknál megegyezik, míg másoknál eltérő. Egy kisebbségi etnikumnál, így a beregszászi magyaroknál a legtöbb esetben teljesen egyértelmű, hogy bár magyar nemzetiségűnek tartja magát, egy más etnikum államának polgáraként éli mindennapjait (ebben némi változás történt a kettős állampolgárság intézményének bevezetésével). Korábbi kutatásokban nem konstatálták azokat az eseteket és egyéneket, akiknél a két fogalom: a nemzetiség és az állampolgárság valamilyen oknál fogva egybemosódott. A dolgozatunkban bemutatott eset nem egyedi viszont nagyon ritka, amikor valaki kisebbségi etnikai kategória tagjaként a nemzetiség meghatározásánál az állampolgárság kategóriában gondolkodik – korábban, a szovjet érában hivatalos okmányokban rögzítették a nemzetiséget, és jelenleg csak ukrán állampolgárságot igazoló személyi igazolványa van, amiben nincs rögzítve más, csak az, hogy ő ukrán állampolgár, így a nemzetiség számára egyet jelent az állampolgársággal. Egy tisztán magyar közegben élő magyar anyanyelvű illető eddig nem szembesült a mindennapjaiban azzal, hogy az állampolgárság nem egyezik a nemzetiségével. Az etnikai kategóriatagság ilyen formában még összetettebb eseteket is generálhat, ahol nem egyértelmű/egybemosódott a nemzetiség fogalom az állampolgársággal.

IV. A nyelvi tájképes elemzésünkben láthattuk, hogy egy etnikailag vegyes városban bármilyen köztéren közzétett kiírásnál a létszámban domináns etnikumok (ukrán, magyar) válnak láthatókká, és a mellettük még szintén magas lélekszámban élő oroszok és romák már kevésbé. Az orosz nyelv annak ellenére, hogy egykor egy magas presztízzsel rendelkező nyelv volt, napjainkban a mindennapos használata írásban háttérbe szorult, a romák pedig láthatatlanok, ami a nyelvhasználatukat és a nyelvi tájképes elemzésünket illeti. A nyelvi tájképen keresztül érzékelhető a nyelvi dominancia és az etnikai színezete a városnak. Az interjúelemzés során is használt képekkel láthattuk, hogy a városban igazából az ukrán és a magyar nyelv közötti megosztottság érzékelhető, és ezt igazolta a fókuszcsoportos elemzésünk minden egyes tematikában bemutatott etnikai tematikája is. A magyarság mint kisebbség a városban a nyelvi tájképen keresztül is megteremti azt az otthonosságérzetet, amelyet a múltból örökölt, és a jelenlegi magyar világgal, kulturális dominanciájával kíván fenntartani.

A lokális identitásnál valóban a *szomszédságok* (Appadurai 2001) válnak lényegessé, és az emberi kapcsolatok azok, amelyek fontosak a térhez, helyhez fűződő viszonyulásokban. A migrációs folyamatok áttekintésében kirajzolódik, hogy egyre nagyobb teret kapnak a *transzlokális identitások*, vagyis a valós, mindennapos személyközi

kapcsolatok mellett terjednek a *virtuális szomszédságok*. A külföldi munkavállalások, a költözések újabb hullámának köszönhetően egyre több kapcsolatot veszítenek el, alakítanak át a Kárpátalján élők.

A két domináns etnikum (magyar és ukrán) között *ellenségességre* (Biczó 2012: 29, Cronin 1999) ad okot, ha a városlakók a szélsőséges nemzetépítő ideológiák szerint cselekszenek és élik mindennapjaikat. Amikor a településen bevált többnyelvűséget a hivatali szférában nem hajlandó a hivatali személy gyakorolni, és visszaél hivatalából adódó helyzeti fölényével (kezelőorvos csak ukránul hajlandó beszélni és kioktatja a magyar pácienseket állampolgársági kötelességeikről), akkor *vetélkedés* alakulhat ki. *Viszály* pedig akkor, ha a kettős állampolgárságot olyan személy igényli és kapja meg, akinek amúgy nem volna „jogában”. A *közömbösség*hez már sokkal több témát is tudunk illeszteni: pl. migráció, megélhetési és mindennapi nehézségek, sorkatonai kötelesség stb. A város és a régió mint *összetartozást* szimbolizáló tér az egyik legfontosabb kapcsolódási pont, ahol fontossá válnak a történelmi sajátosságokon túl a természeti adottságok és a kapcsolatrendszerek is. *Önzetlenségként* tekintünk arra a szokásra, amely szerint a másik etnikum által fontosnak vélt vallási ünnepeket tiszteletben tartják (az a jelenség az eltérő naptárhasználatból adódóan akár konfliktusforrássá is válhatna). A *szimbiózis* pedig a vegyes etnikai közegben élő/szocializálódó/nevelkedő városlakóknál tapasztalatuk szinte bármilyen kérdésben – számukra az emberi kapcsolatok minden etnikai kérdést felülírnak.

Az előítélet, az etnocentrizmus és a stigmatizálás (Allport 1977 [1954], Sumner 1978 [1906], Goffman 1963) csak egyéni szinten kerül előtérbe, és elsősorban azok hajlamosabbak rá, akik nem beszélik a másik, valamely helyi szláv etnikum (ukrán/orosz) nyelvét, mellyel közelebb kerülhetne a másik etnikai csoport tagjaihoz; vagy éppenséggel ha ismeri is a másik nyelvet az elszigetelődésnek, a „magyar világ”-ba tagozódásának köszönhetően válik előítéletessé. Ebben az esetben még az etnikailag semleges témák etnicizálására is láthatunk szélsőséges példákat. A legkönnyebben akkor válik etnikailag is tagolttá egy etnikailag semleges téma, ha bármilyen köze van a hivatalos szervekhez, szolgáltató egységekhez, amelyekhez általában az alacsony színvonal és a korrupciós ügyek miatt nagyon rossz véleményt alakítottak ki róluk a beregszászi magyarok. A hivatalos szférához kapcsolódó kötelező államnyelv használatán keresztül fokozza az előítéletességet. A beregszászi magyarok stigmatizálására alkalmazzák a „*mágyáré*” kifejezést, amelyet sajátos hanglejtéssel mondanak a szláv lakosok, és általában valamilyen negatív kontextusban kerül említésre. Ebben az esetben stigma-tudatosságról (Pinel 1999) beszélhetünk, ugyanis a stigmatizált etnikai csoporttagok tisztában vannak a jelölésük negatív jelentésével (Brubaker et al. 2011: 224).

A kettős állampolgárságnak a migráción túl más hozadékai is vannak, amelyeknek elsősorban a gazdasági illetve egészségügyi érdek felőli jellemzőjét mutattuk be, és nem fordítottunk arra figyelmet, hogy milyen kulturális haszonnal jár a kárpátaljai, beregszászi magyarság számára. A kettős állampolgárság intézményére – számos pozitív és negatív vetülete mellett – a kárpátaljai magyarság elismerően tekint, bár bizonyos résztvevők csoporttagságának kritériumrendszerénél még mindig lényegtelen faktorként jelenik meg. Az ukrán állampolgársághoz fűződő viszony az elmúlt öt évben zajló politikai és gazdasági változások következtében csak romlott.

A migrációnak számos olyan következménye van/lehet, amelyekkel az itthon maradó városlakóknak meg kell birkózni: a korábbi baráti, családi, rokonsági kapcsolatok felbomlanak, átalakulnak; az elvándorló szellemi és fizikai szakértelmiségek egy hatalmas űrt hagynak maguk után a gazdaság különböző szféráiban. Mi lesz a vége ennek a hatalmas kivándorlásnak? Azt nem tudjuk pontosan megmondani, de az már látszik, hogy korábban Ukrajnában ismeretlen fogalom volt a munkaerőhiány, ám mára szinte minden egyes gazdasági ágazatban jelen van. Mind a munkaerő-migráció, mind a végleges lakóhely változtatás következményeivel számolni kell a kárpátaljai magyarság jövőjét illetően. Ezek a folyamatok egész Európában érzékelhetőek, nemcsak Ukrajnában – a gazdaságilag fejlettebb országok vonzzák a munkaerőt, és a felzárkózó vagy gyengébb országok munkaerőhiánnyal küzdenek. Magyarország példáján mutatja be Hárs Ágnes (2018), hogy milyen társadalmi következményei lesznek az egyre több mindenkit érintő külföldi munkavállalásnak. Akik a külföldre költözést vagy akár csak a külföldi munkát választják a lehetőségek közül, azoknak számos olyan következménnyel számolni kell, amely teljesen átalakítja addigi életüket. Mindazon túl, hogy adaptálódniuk kell egy új államberendezkedéshez, bürokratikus rendszerhez, az új lakhatósághoz szükséges ingatlan megszerzésével párhuzamosan a korábbi kialakult kapcsolataik első ízben elhalványulnak, majd teljesen el is tűnik életükből, helyükbe teljesen más kötődések lépnek.

Sajnos nem sikerült a helyi szlávok körében is elkészíteni egy beszélgetést, de a megvalósult interjúrésztvevők közé sikerült beszervezni etnikailag vegyes közegben élőket, akinek nemzeti identitásukban a többetnikumhoz ragaszkodás a jellemző, vagy eleve ukrán nemzetiségű csak anyanyelvi szinten beszéli a magyar nyelvet. Számos előnyét láthattuk az elemzésnek a vegyes etnikai jellemzők megvalósulásában. Elsősorban abból a szempontból, hogy láthattuk a homogén etnikai közegben élők számára az etnikai csoporthoz tartozás sokkal erősebb, míg az etnikailag vegyes közegben élőknek ez a csoporttagság sokkal alacsonyabb értékkel bír. Brubaker és Cooper (2000) által vázolt identitáselméletben láthattuk, hogy szerintük a csoporthoz tartozás nem alkalmas az etnikai önmeghatározásra,

ez az utóbbiak esetére valamennyire helytálló, de még számukra is megfogalmazódik bizonyos jellemzőkben, mit tartanak követendőnek az egyik, illetve a másik vagy a harmadik etnikai csoporthoz tartozás paraméterei közül. Előfordul, hogy a családban használt ukrán/orosz/ruszin nyelv mellett megjelenik a magyarok által ünnepeelt vallási ünnepek követése vagy pont fordítva. Ám azok számára, akik csak egy bizonyos etnikai csoportban, a magyar világban élik mindennapjaikat, számukra az etnikai csoporthoz tartozás egy igen lényeges jellemző, bár eltérő formában és intenzitással élik meg a csoporthoz tartozásukat. A későbbiekben tervezzük a téma folytatását, és akkor külön szeretnénk a helyi szlávok körében is elvégezni a magyarságnál már kellő alapossággal bemutatott hétköznapi etnicitás témakörének feltérképezését. Egy disszertáció megírása számos dolog mellett azért is hasznos, mert írás közben az embernek különböző gondolatai merülnek fel és ötletei támadnak. Ezek közé tartozik az is, hogy a helyi szlávok körében a már látni vélt tényezőkre szeretnénk rávilágítani. Mellette fontosnak tartanánk a beregszászi és kárpátaljai magyarság mindennapi életének, gondjainak a nyomonkövetését különböző szociológiai kutatásokkal, elemzésekkel, mert sajnos nagyon kevés elemzés szól éppen a legfontosabb dolgokról, a mindennapokról.

2. számú melléklet: A fókuszcsoportos beszélgetésekhez használt vezérfonal bevezető szöveggel

Bevezető szöveg

Üdvözlök mindenkit! Azért kértelek meg benneteket erre a beszélgetésre, mert egy kutatást végzek. A Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskolájában tanulok, és a disszertációm alapjául szolgáló, városunkról szóló vizsgálatot szeretnék elvégezni. Tehát az itt elhangzottak egyéni kutatási célokra kell és nem intézményi megbízás alapján történik. A felvételre azért van szükség, hogy az elhangzottakat a későbbiekben is vissza tudjam játszani, illetve lejegyezni. Az ilyen jellegű vizsgálatokban az a megszokott dolog, hogy mindenki tegeződik, így gördülékenyebben zajlik a beszélgetés. Amennyiben ez zavaró lenne valakinek – mivel hogy mindenki ismeri talán egymást – a megszokott megszólítást is használhatja. Arra kérlek benneteket, hogy a beszélgetés alatt kapcsolja ki mindenki a telefonját.

A kutatás során a résztvevők anonimitását megőrizzük, mind a neveket és mind az egyéb demográfiai adatokat, amelyekből következtetni lehetne a személyetekre, nem közöljük sehol. Csupán a felmérés szociológiai jellegű feldolgozásához. Azért helyeztem el a két diktafont, hogy minden résztvevő véleményét vissza tudjam majd hallgatni. Szeretném, ha ez egy beszélgetés lenne, ahol kérdéseket tesztek fel, de egymástól is lehet nyugodtan kérdezni. Csak akkor tesztek fel kérdést, ha úgy látom a beszélgetés céljának megfelelően szükséges visszairányítani a gondolatainkat. Mindenkinél a véleményére kíváncsi vagyok, így lehet néha azokra a résztvevőkre is rákérdezek, akik esetleg nem tudtak szóhoz jutni.

Az első bemelegítő kérdésünkben arra kérek mindenkit, hogy körben (balról-jobbra, óramutató irányában) haladva, utána ezt a sorrendet nem kell betartanunk, mindenki mutatkozzon be, és mondja el, hány éve él Beregszászon, és mikor került el innen hosszabb-rövidebb időre.

VEZÉRFONAL

Felvezető kérdés

Mesélje el mindenki, hogy hány éve él Beregszászon és mikor került el innen hosszabb-rövidebb időre.

Kutatási tervben a témakörök 2016. február	Kérdések a témakörökhöz
1. Városkép a. <i>Problémák:</i> (szemét, a romák, közutak, közművesítés, közvilágítás, szolgáltatások, drágaság, anyagi gondok a megélhetésben) b. <i>Visszaemlékezések:</i> 50-es 60-as évek; 70-es 80-as évek. A múltban jelentős: iskolák; intézmények; kulturális élet.	<ul style="list-style-type: none"> – Mi a véleményetek a városról? – Szerintetek mi a város legnagyobb problémája? Mi okoz számotokra gondot a mindennapokban? – Akik nem itt születtek, csak bekerültek – nehéz volt beilleszkedni? – Szerintetek fontos, hogy a városnak magyar legyen a polgármestere? Látható, érezhető, hogy most magyar polgármesterünk van? – Szerintetek milyen változás történne a város életében, ha nem magyar lenne a polgármester? – Milyen magyarként a városban élni? – Hogyan látjátok, az elmúlt évtizedben történt változás a magyarság megítélését illetően a városban? Milyen véleményeket hallottatok hivatalos- és magánemberektől? – Szerintetek Beregszász fontos szerepet tölt be a kárpátaljai magyarság jövőjét illetően? [Ha igen –]mi történne szerintetek a magyarsággal Kárpátalján, ha a magyarság kisebb hatalommal bírna a városban? – Milyen a cigányok megítélése a városban? Vannak tapasztalataitok a cigányokkal kapcsolatban? Hol szoktatok találkozni cigányokkal? Mit javasolnátok a cigányokkal kapcsolatban a város vezetőségének?
2. Kulturális élet a. <i>Szervezése</i> (főiskola, színház, egyéb intézmények (ide majd a többi interjúkból emelnék be dolgokat)) b. <i>Etnicitás kultúrában:</i> magyar kulturális eseményeken való részvétel (aktív és passzív részvétel), ukrán kulturális élet (aktív és passzív részvétel)	<ul style="list-style-type: none"> – Hogyan látjátok a város kulturális életét? Mi a véleményetek a rendezvényekről és a szórakozást nyújtó helyekről, eseményekről? Felsorolnátok, hogy melyek a legfontosabb események mostanában a város életében? – Fontosnak tartjátok, hogy a magyarok, a magyar kultúra is megjelenjen a város rendezvényeiben? – Vannak olyan események, rendezvények, amelyeken főként a magyarok vannak jelen, vagy esetleg ők is szervezik? – Elkülönül-e a magyar és az ukrán kultúra? Ha igen, miben és hogyan? Ha nem, akkor hol találkozik a kettő? – A magyar vagy az ukrán városlakók azok, akik eljárnak kulturális rendezvényekre? – Hol szoktatok szórakozni? Miért pont ott? – A városban több vallás is megtalálható. Ti milyen vallásúak vagytok? Jártok-e templomba? Gyakoroljátok a vallást? – Miként viszonyultok a pravoszláv vallásúak vallási ünnepeihez? – A vallás a magyarok számára fontosabb-e mint az ukránok számára? Másképpen élik meg esetleg hitüket?
3. Politikai attitűd (politikai)	<ul style="list-style-type: none"> – A téged körülvevőket is érintő személyes sérelmeidnek szoktál hangot adni?

<p>szocializáció – a személyes sérelmeknek hangot ad fórumokon, egyéb helyeken – , magyar pártra szavazás fontossága, magyar pártok megítélése, az autonómia mint lehetséges kiút.)</p>	<p>Volt-e már rá példa? Fontosnak érzitek vagy kevésbé, hogy ez eljusson egy hivatalos személyhez is a problémád, hogy majd orvosolják, megoldják? Kihez fordulnátok, ha a magyarságotokat sértő szituáció történne?</p> <ul style="list-style-type: none"> – Mi a legfontosabb szervezete a magyarságnak jelenleg Beregszászon? – Lényeges, hogy magyar ember magyar pártra szavazzon? Vagy magyar polgármesterre? – Sokszor hallani manapság az autonómiáról. Mi a véleményetek, van rá lehetőség, hogy Kárpátalja megkapja az autonómiát? Milyen gondokat okozna a működtetése?
<p>4. Kapcsolatrendszer: a. <i>Szabadidő</i> eltöltése (csak magyarokkal, ukránokkal is, csak ukránokkal, magyarokkal is) b. <i>Baráti</i> kapcsolatok (középiskolából, egyetemről, munkahelyről, partnerén keresztül, rokonság) c. <i>Alkalmi/Kötött</i> kapcsolatok (a gyermekekénél a többi szülővel, munkatársakkal, munkahelyi egyéb kapcsolatok)</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Kiknek a társaságát keresed, amikor szabadidődet tervezed. És ha esetleg a pároddal vagy a családdal közösen, kikkel szoktatok kikapcsolódni? – Magyarok vagy ukránok társaságát keresitek, amikor a szabad idődet/tőket tervezed/íteket? – Általában mennyire szoktatok magyarokkal vagy ukránokkal tölteni az időtőket? – Egyáltalán mennyire ismertek ukrán embereket, hogyan írnátok le a viszonyokat ezekkel az emberekkel? – Hányan vannak olyanok, akikkel közelebbi kapcsolatot ápoltok? Olyanokra gondoltok, akikkel mondjuk a családi vagy személyes gondjaitokat is megosztjátok? Milyen gyakran érintkeztek az ilyen emberekkel? – A családi eseményeken mindenki magyarul beszél? Miként, hogyan zajlik a kommunikáció, ha más etnikumú személy is jelen van a társaságban? Ki ez a családtag? – Hogyan látjátok, sok olyan házasság kötötték, ahol az egyik fél magyar és a másik ukrán? Okozhat valamiféle gondot egy ilyen házasság? Mit gondoltok ilyeneket?
<p>5. Nyelvhasználat a. <i>Nyelvtudás:</i> ukrán nyelvtudás (iskolából, élethelyzetekből, önerőből, különórákból, nem tud), csak oroszul tud, ukránul is, oroszul is tud, nyelvhasználati szintek b. Ukrán kommunikációt igénylő <i>nyelvhasználati szintek:</i> bankok, hivatalok, posta, klinika, kórház c. Az ukrán nyelv oktatásának <i>színvonal</i>a</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Milyen szinten beszéltek az ukrán nyelvet? Ki hol tanult meg ukránul beszélni, írni? – Tudtok oroszul? Ezt hogy tudjátok használni mondjuk Beregszászon belül? (azon kívül Ukrajna más városaiban?) – A hétköznapijaitok során mikor léptek kapcsolatba ukrán emberekkel? – A munkátok alatt volt olyan/előfordul, hogy ukránul kellett/kell kommunikálni? Ha igen, milyen munkával kapcsolatban, ha csak ritkán, akkor milyen helyzetben? – Volt olyan életszakaszotok, amikor a folyamatos ukrán vagy orosz nyelv használata volt jellemző a hétköznapijaitokban? Mikor és hol? – A mindennapijaitok tapasztalatai alapján Beregszászban hol van a legnagyobb szükség az ukrán nyelv ismeretére? – Szoktatok hivatalokba járni? Milyen tapasztalatotok van erről? Volt rossz élményetek az ukrán nyelvtudás hiánya miatt? – Mi a véleményetek az ukrán nyelv oktatásának színvonaláról? Előfordulhat-e szerintetek, hogy Ukrajna szándékosan oktatja ilyen rossz minőségben az államnyelvet a kisebbség körében?

<p>6. Identitás</p> <p>a. <i>Etnikai kategóriák:</i> önmeghatározás, kategóriákba tartozás kritériumrendszere, relevanciája a hétköznapi életben</p> <p>b. <i>Lokalitás:</i> érzelmi kötődés a városhoz (pozitív és negatív elemeket hangoztatva), semlegesség kinyilvánítása</p> <p>c. <i>Vegyes házasságok</i> (elitélés, átéli/benne van, pozitív hozzáállás, következményei: magyarság asszimilálódása, konfliktusok a családon belül, kulturális eltérések)</p> <p>d. <i>Tannyelv-választás:</i> döntés (magyar vagy ukrán iskola), érvelés (hevesen, kevésbé), következmények (a gyerek, a család életében)</p> <p>e. Az etnikai identitás <i>módosulásának</i> kérdése: saját véleménye önmagáról, másokról</p>	<p>KATEGÓRIA:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Milyen nemzetiségűnek tartjátok magatokat (mindenki mondja el az óra mutató irányába) – Hogyan jellemeznétek a magyarok és az ukránok közötti viszonyt? Milyen volt ez korábban, a rendszerváltást megelőzően. – Utóbbi időben sok nehéz helyzetet éltünk meg. Volt olyan helyzet az életetekben akár az utóbbi időben, akár korábban, hogy nem mertétek vállalni a magyarságotokat, vagy akár ukrán mivoltotokat? Mikor és milyen helyzetben volt ilyen? – Láttok-e változást a magyarok megítélésében a háború kitörését követő időszakról? Ha történt változás, mik okozták ezt szerintetek? – Előfordult-e bármikor, hogy le „magyarkáztak” esetleg benneteket? <p>ISKOLA:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Melyik iskolákba jártatok? (általános, közép, felsőfok) Milyen tannyelvűek? – Hogy látjátok, előnyösek voltak számotokra ezek a közoktatási intézmények? – Most mit választanátok legszívesebben magatoknak, gyerekeknek? – Vannak-e olyan baráti kapcsolatokat, amik még az iskolából maradtak meg? Melyik szintről? Volt olyan helyzet, h. ezek a kapcsolatok segítettek megoldani dolgokat, szituációkat? – Mit gondoltok, mi alapján választanak most a szülők gyerekeik beiskolázásánál? Valóban korábban az ukrán iskolában írástak a gyerekeiket a magyar szülők és most meg magyarba? Mitől változott meg a helyzet? Akik továbbra is ukrán iskolába járnak gondolkoznak-e a váltáson? Aki még most is ukrán iskola mellett döntött vajon miként gondolkodik? – Milyen hátránnyal indulnak azok, akik nem magyar iskolába járnak? Milyen hátránnyal indulnak azok, akik magyar iskolába járnak? Szoktatok tanácsot adni embereknek a beiskolázással kapcsolatban? – Az oktatástámogatás milyen hatással van a beiskolázási arányokra?
<p>7. A kettős állampolgárság:</p> <p>a. Kik <i>igénylik</i> és kik kapják meg (vélemények az ukrán etnikumúak igényléséről)</p> <p>b. Az igénylés <i>gazdasági céljai:</i> autótvásárlás, külföldi munkavállalás, nyugdíjak megszerzése, egészségügyi ellátásban részvétel</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Mi a véleményetek a magyar állampolgárságról? – Tapasztaltatok-e olyat, hogy olyanoknak is van magyar állampolgársága, aki mondjuk nem beszél magyarul? Mit gondoltok erről? Miért ragaszkodnak az ilyenek a magyar állampolgársághoz? Milyen előnyökkel jár az állampolgárság? – Van-e olyan ismerősötök, aki korábban rátok szólt, hogy ne beszéljétek magyarul, vagy magyar ellenes volt korábban, és jelenleg magyar állampolgársága is van? Változott-e az ilyenek a véleménye a magyarokról, és használja-e a magyar nyelvet? – Szerintetek mi lenne az a jó politikai lépés, ami a magyarok arányát növelné a városban? – Miért lett ennyire elterjedt a magyar állampolgárság? Milyen haszonnal jár annak megszerzése? Vajon a haszon érdekében változott meg sokaknak a véleménye a magyarság megítélésénél
<p>8. Az új ukrán helyzet:</p> <p>a. <i>Változások</i> a hétköznapi életben akkor és most: a behívások, harcok idejében és a békés időszakban</p> <p>b. A háborúhoz való viszony (a mögöttes elvek elitélésére vagy pártolása)</p> <p>c. A <i>behívások</i> etnicizálódása (diszkriminálás a magyar etnikumúakkal szemben)</p> <p>d. Ukrajna jövője és saját életének megítélésére</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Mit gondoltok a háborúról? Mi a lényege ennek a háborúnak? Egyetértetek-e azzal az eszmével, ami kirobbantotta a háborút? Lehet-e más módon megoldani ezt a helyzetet, amibe most Ukrajna került? Meddig fog zajlani a jelenlegi veszélyes helyzet szerintetek? – Most az ukrán háború kitörését idéznék fel egy kicsit. Amikor a behívások zajlottak voltak olyan hírek, hogy azokat hívják be katonának térségünkben főként, akik magyarok. Szerintetek ezt tényleg valós hír volt? Mit tapasztaltatok a városban? – Hogyan hatott a háború kitörése a város életére? Ismerőseitek, családjaitok miként élték meg a behívás időszakát? – A nehéz anyagi helyzet miatt miként látjátok a családokat, magatokat jövőjéért?
<p>9. Migrációs hullámok (lehetőség, fiatalok, visszavágás, értelmiségiek, szabadság – határok átjárhatósága, körkörös migráció (pénzkeresés: csencselés, idegenmunka))</p> <p>a. a <i>rendszerváltás</i> követő időben</p> <p>b. az „új” ukrán helyzet következtében: a kettős állampolgárság kihasználása, menekülés a harcok elől/férfiak külföldön, teljes költözés/családok egyesítése, kétlakosság (háztulajdonlás ott is, itt is)</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Többen külföldre mentek munkát keresni a megélhetéshez, itthon hagyva családjukat. Milyen gondokat okoz ez? A behívások milyen hatással voltak erre a folyamatra? – Vannak olyanok, akik vitték magukkal családjukat is? Mit gondoltok menni kell vagy maradni? Milyen jövőt láttok itt? Milyen gondjai vannak azoknak, akik külföldre mentek? – Általában ismerőseitek merre mentek lakni, dolgozni? – Korábban is volt egy migrációs hullám, a rendszerváltást követő időszakban és most is. Miben különbözik szerintetek a kettő egymástól? Ti miért maradtatok itthon? – Akik itthon maradtak miből élnek meg? A magyar állampolgárság és a nyugdíj segít-e itthon maradni az idősebbeknek? Kik használják ezt? Ismertek olyanokat, akinek két háza is van: itt is és ott is?

3. számú melléklet: A fókuszcsoportos beszélgetésekben résztvevők adatai

dátum	Fcs	Részt- vevők	kódolása az interjúban	nem	év es	Vég zetts ég	nyelv iskola	született	Éve él a városban	szokott utazni	foglalkoz ása	korábban	nemzetiség e 1	nemzetiség e 2	nemzetiség e 3
09.01.2012	0	5	Bianka	nő											
			Mónika	nő											
			Vivien	nő											
			Kata	nő											
			János	férfi											
26.05.2016	1	5	Klára	nő	64	3	magyar	Balazsér	30	igen	Nyugdíja s	Borgyár/Rádi ógyár/BMG	magyar	-	
			Mária	nő	64	4	magyar	Beregszász	64	igen	Nyugdíja s		magyar	-	
			Tünde	nő	43	3	magyar	Salánk	23	igen	Rendfenn tartó	Varroda/Iskol a/Kötőde	magyar	-	
			Mariann	nő	40	5	magyar + orosz	Borzsova	15	igen	Vállalkoz ó	könyvelő/tol mács	magyar	-	
			Anna	nő	23	5	magyar	Beregszász	23	igen	nevelő/pá lyázati referens	egyetemi diák	magyar	-	
07.06.2016	2	6	Károly	férfi	46	4	magyar + orosz	Beregszász	46	igen	optikus	több minden	magyar	-	
			Zoltán	férfi	49	4	magyar + orosz	Beregszász	49	igen	kőműves	bányász, asztalos	magyar	-	
			Viola	nő	76	2	magyar	Técső	53	nem	Nyugdíja s	gyári munkás	magyar	-	
			Tímea	nő	42	5	ukrán	Beregszász	42	igen	vállalkoz ó		ukrán	-	
			Katalin	nő	31	5	magyar + ukrán	Beregszász	31	igen	fejlesztő tanár	szervezőpead gógus	magyar	-	
			Éva	nő	52	4	magyar	Csetfalva	28	igen	könyvtáro s		magyar	-	
08.06.2016	3	5	Eszter	nő	42	3	magyar	Mezőgecse	23	igen	éjszakásn evelő	óvodában dada, takarítónő	magyar	ukrán	
			Lilla	nő	29	5	magyar	Aknaszlatina	0	igen	tanár	tanár	magyar	-	
			József	férfi	36	5	magyar	Bene	0	igen	tanár	tanár	magyar	-	

			Anikó	nő	53	4	orosz	Beregszász	53	igen	kollégium igazgató	nevelő	magyar	ukrán	német/sváb
			Zsófia	nő	39	3	ukrán+orosz+francia	Mezővári	0	igen	éjzakai nevelő	eladó	magyar	-	
08.07.2016	4	3	Karolina	nő	41	5	magyar	Beregszász	41	igen	ifjúsági munkás	újságíró, titkár	magyar	-	
			Dóra	nő	45	5	ukrán	Beregszász	45	igen	óvónő		magyar	-	
			Henrietta	nő	36	6	magyar	Beregszász	36	igen	tanár, kutató		magyar	-	
18.07.2016	5	5	Kamilla	nő	22	5	magyar	Beregszász	22	igen	gyógypedagógus		magyar	-	
			Viktória	nő	36	5	magyar	Beregszász	36	igen	tanító	tanító, korrektor	magyar	-	
			Debóra	nő	37	3	magyar	Beregszász	37	igen	takarítónő		magyar	-	
			Anett	nő	43	3	magyar	Beregszász	43	igen	háziasszony	tekerceselő /gyári munkás	magyar	-	
			Katalin	nő	38	5	magyar	Beregszász	38	igen	tanító/hittanoktató	tanító	magyar	-	
25.07.2016	6	5	Magdolna	nő	61	4	magyar	Jánosi	40	nem	női fodrász		magyar	-	
			Mihály	férfi	36	5	magyar+ukrán	Nagymuzsaly	14	igen	ügyintéző	villanyszerelő	magyar	-	
			Ida	nő	32	3	magyar	Beregszász	32	igen	adminisztrátor	szociális gondozó	magyar	-	
			Dávid	férfi	24	5	magyar	Beregszász	24	igen	munkanélküli	operátor	magyar	-	
			Enikő	nő	34	5	magyar+orosz	Beregszász	34	igen	tanár	tanár, fordító	magyar	ukrán/orosz	kárpátaljai

Irodalom

- Abdelal, Rawi – Herrera, Yoshiko M. – Johnston, Alastair Iain – McDermott, Rose (2006): Identity as a Variable. *Perspectives on Politics*, Vol. 4, No. 4, pp. 695–711.
- Abrams, Dominic – Hogg, Michael A. (2010): Social Identity and Self-Categorization. In: Dovidio, John F. – Hewstone, Miles – Glick, Peter – Esses, Victoria M. (Eds.) *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*. 179–193 pp. University of Western Ontario, Canada
- Allport, Gordon W. (1977): *Az előítélet*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Almond, Gabriel A. (1956): Comparative Political System, *Journal of Politics*, 18.
- Anderson, Benedict (1991) [1983]: *Imagined communities: Reflections on the origins and spread of nationalism* (Rev. ed.). Verso, New York.
- Andrews, Tom (2012): What is Social Constructionism? *The Grounded Theory Review* vol. 11 (1) 39–46.
utolsó letöltés: 2016-10-03
https://www.researchgate.net/publication/235102122_What_is_Social_Constructionism
- Appadurai, Arjun (1996): *Modernity at Large: Cultural Dimension of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Arel, Dominique (2015): A népszámlásokban megjelenő nyelvi kategóriák. *Regio/3*. 5–45.
- Árendás Zsuzsanna (2010): *Etnicitás és hibrid pozíciók. Fókuszban az iskolaválasztás és az iskolai szocializációhoz való viszony két dél-szlovákiai járásban*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Kommunikáció Program.
- Arrow, Kenneth J. (1999): Observations of Social Capital. In: Partha Dasgupta – Ismail Serageldim eds. *Social Capital – A Multifaceted Perspective*. The World Bank, Washington, 3–5.
- Balcsók István – Dancs László (2001): A határon átnyúló kapcsolatok lehetőségei Magyarország egyik leendő schengeni határán. Szeged: Földrajzi Konferencia. Forrás: <http://geography.hu/mfk2001/cikkek/BalcsokDancs.pdf>
- Balogh Edgár (1988) [1930]: *Tíz nap szegényországban*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1988.
- Bankston III, Carl L. – Zhou, Min (2002): Social Capital as Process: the Meanings and problems of a Theoretical Metaphor. *Sociological Inquiry*, 72(2): 285–317.
- Banton, Michael (1983): *Racial and Ethnic Competition*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Barth, Frederik (1996): Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio* 1:3–25.
- Barth, Frederik (ed.) (1969): *Ethnic groups and boundaries: The social organization of cultural difference*. Boston: Little, Brown.
- Bartha Csilla – Hámori Ágnes (2010): Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. Magyar Nyelvőr, 134 (3). pp. 298–321.
- Bauman, Zygmunt (2001): Identitás és globalizáció. *Magyar Lettre International*, 2001/3: 11–13.
- Bax, Eric Hans (1988): *Modernization and Cleavage in Dutch Society*. Groningen
- Bayerné Sipos Mónika (2014): *A kárpátaljai magyar kisebbség autonómia törekvései*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem Politikatudományi Doktori Program.
<http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/bayernesiposmonikaphd.pdf>
- Bell, Daniel (1975): Toward the Great Instauration: Reflections on Culture and Religion in a Postindustrial Age. *Social Research*, Vol. 42, No. 3, pp. 381–413
- Ben-Rafael, E., Shohamy, E., Amara, M., & Hecht, N. (2006). The symbolic construction of the public space: The case of Israel. *International Journal of Multilingualism*, 3(1), 7–28. DOI: 10.1080/14790710608668383
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Ferenc Viktória (2014): *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2014.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó (2001): *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Berger, Peter – Luckmann, Thomas (1991): *The social construction of reality*. London: Penguin Books.

- Berger, Peter L. (1977) [1963, New York]: *Einladung zur Soziologie. Eine humanistische Perspektive*. München.
- Berger, Viktor (2007): Konstruktivista és bourdieu-i megközelítések vonzásában. In: Némédi Dénes – Szabari Vera (szerk.): *KÖTŐ-JELEK 2006*. Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola, 31-52.
- Berghauer Sándor (2012): *A turizmus mint kitörési pont Kárpátalján (?)*. (Értékek, remények, lehetőségek Ukrajna legnyugatibb megyéjében). PhD-értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Földtudományi Doktori Iskola. Elérhető: http://old.foldrajz.ttk.pte.hu/phd/phdkoord/nv/disszert/disszertacio_berghauer_nv.pdf
- Biczó Gábor (2012): Szempontok az etnikai együttélés egyensúlyi helyzeteinek elméletéhez. *Kultúra és közösség* 2(3-4): 23-36.
- Bilaniuk, Laada (2010). Language in the balance: the politics of non-accommodation on bilingual Ukrainian-Russian television shows. *International Journal of the Sociology of Language* 210: 105–133.
- Bocskor Medvecz Andrea (2010a): Kárpátaljai ukrán középiskolások magyarságképe (egy kérdőíves felmérés tanulságai). In: *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye 2010*. Ungvár: PoliPrint. 5–32.
- Bocskor Medvecz Andrea (2010b): *Ukrán magyarságkép és a magyar múlt ukrán szemmel (1991–2007)*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola Művelődéstörténeti Doktori Program, PhD értekezés.
- Bocskor Medvecz Andrea (2012): *Alapvetések az ukrán magyarságkép kérdéséhez és a magyar múlt ukrán megítéléséhez (1991–2011)*. Ungvár: PoliPrint.
- Bourdieu, Pierre (1998[1983]): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Legyel György – Szántó Zoltán szerk. *Tőkefajták. A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula.
- Braun László – Csernicskó István – Molnár József (2010): *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. Ungvár, PoliPrint.
- Braun, Virginia – Clarke, Viktoria (2006): Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2). pp.77-101. ISSN 1478-0887. DOI: 10.1191/1478088706qp063oa
- Breton, Raymond (1964): Institutional completeness of ethnic communities and the personal relations of immigrants. *American Journal of Sociology* 70(2):193-205
- Brown, Graham K. – Langer, Arnim (2010): Conceptualizing and Measuring Ethnicity. *Oxford Development Studies*, Vol. 38, No. 4, December 2010. 411–436. pp.
- Brubaker, Rogers – Cooper, Frederick (2000): Beyond „identity”. *Theory and society* 29, 1–47. Forrás: http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/brubaker/Publications/18_Beyond_Identity.pdf
- Brubaker, Rogers – Feischmidt, Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana (2011): *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest, L'Harmattan.
- Brubaker, Rogers (2001): Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő* 7., 60–66.
- Brubaker, Rogers (2002): Ethnicity without groups. *Archives Europeennes de Sociologie*, 2002, 43(2), 163–189.
- Brubaker, Rogers (2006): *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest: L'Harmattan.
- Brubaker, Rogers (2009): Ethnicity, Race, and Nationalism. *Annual Review of Sociology*, Vol. 35 (2009), pp. 21-42.
- Brubaker, Rogers (2011). Nationalizing states revisited: projects and processes of nationalization in post-Soviet states. *Ethnic and Racial Studies* 34(11): 1785–1814.
- Bruner, Jerome S. (1957): On perceptual readiness. *Psychological Review*, 64, 123–152.
- Brunner, Georg – Küpper, Herbert (2004): Európai autonómia-megoldások. A kisebbségi önkormányzatok autonómia-modelljeinek tipológiája. *Magyar Kisebbség* 1–2, pp. 466–498.
- Brunner, Georg (1995). *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Budapest: Teleki László Intézet.
- Burr, Vivien (1995): *An Introduction to Social Constructionism*. London: Sage.

- Caglar, Ayse – Sillo, Tibor – Jóźwiak, Ignacy – Hires-László, Kornélia (2011): *Circular Migration Patterns Migration between Ukraine and Hungary*. <http://www.eui.eu/Projects/METOIKOS/Documents/CaseStudies/METOIKOSCasestudyUkraineHungary.pdf>
- Campbell, Donald T (1967): Stereotypes and the perception of group differences. *American Psychologist*, 22, 817–829.
- Chaiken, Shelly (1980): Heuristic versus systematic information processing and the use of source versus message cues in persuasion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 752–756.
- Chaiken, Shelly (1987): The heuristic model or persuasion. In M. P. Zanna et al. (Eds.) *Social influence: The Ontario Symposium*. Vol. 5, pp. 3–40. Hillsdale – New York: Psychology Press.
- Chandra, Kanchan (2001): Ethnic Bargains, Group Instability, and Social Choice Theory. *Politics and Society* Vol. 29., No. 3. September 2001 pp. 337–362.
- Checkel, Jeffrey T. (2004): Social constructivisms in global and European politics: a review essay. *Review of International Studies*, Vol. 30 No. 02., pp. 229–244.
- Cialdini, Robert B. – Schroeder, David A. (1976): Increasing compliance by legitimizing paltry contributions: When even a penny helps. *Journal of Personality and Social Psychology*, 34, 599–604.
- Clarke, Victoria (2005): 'We're all very liberal in our views': Students' talk about lesbian and gay parenting. *Lesbian & Gay Psychology Review*, 6(1), 2–15.
- Coleman, James S. (2006[1988]): A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In: Lengyel György – Szántó Zoltán szerk. *Gazdaságsszociológia*. Szöveggyűjtemény. Budapest: Aula Kiadó, 109–131.
- Connor, Walker (1993): Beyond reason. *Ethnic & Racial Studies*, 1993, 16(3), 373–389.
- Conversi, Daniele (1998): A nacionalizmuselmélet három irányzata. *Regio*, 9. évf. 3.sz. 37–55.
- Cornell S, Hartmann D. (1998): *Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge
- Coupland, Nikolas (2007). Aneurin Bevan, class wars and the styling of political antagonism. In: Auer, Peter (ed.) *Style and Social Identities: alternative approaches to linguistic heterogeneity*. Mouton. Berlin. 213–47.
- Cronin, Bruce (1999): *Community under anarchy: Transitional identity and the Evolution of Cooperation*. Columbia University Press, New York
- Csata Zsombor – Deák Attila (2010): Gazdasági etnocentrizmus, etnikai fogyasztás az erdélyi magyarok körében. *Közgazdász Fórum* (95)13: 31–48
- Csepeli György (2001): *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Csernicskó István – Ferenc Vikória (2012): A kisebbségi nyelvhasználat jogi keretei és azok gyakorlati alkalmazhatósága Kárpátalján. In: Emplényi Kata és Kántor Zoltán szerk. *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*, 199–236. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó
- Csernicskó István – Göncz Lajos (2009): *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Útmutató a kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatal.
- Csernicskó István – Laihonen Petteri (2016): Hybrid practices meet nation-state language policies: Transcarpathia in the twentieth century and today. *Multilingua-Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication* 35:(1) pp. 1-30.
- Csernicskó István – Soós Kálmán (2002): Mozaik 2001. Gyorsjelentés – Kárpátalja. In: *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*, 91–135. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Csernicskó István – Tóth Enikő (2015): Az ukrán nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásának egy területe: az ügyintézés nyelve a helyi önkormányzatokban, *Kisebbségkutatás*, 2015/3., 7–24. p.
- Csernicskó István (1998): *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Műhely, Osiris Kiadó.
- Csernicskó István (2009): Nyelv, oktatás és azonosságtudat összefüggései Ukrajnában. In: Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk., *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, 26–33. Ungvár: PoliPrint.

- Csernicskó István (2011a) Az ukrainai oktatáspolitikai a nyelvi asszimiláció szolgálatában. In: Benő Attila és Péntek János szerk., *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve*, 259–269. Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Csernicskó István (2011b): Egy kényszerű „túlélési stratégia”: a többségi nyelven való tanulás. *Együtt* 2011/4: 81–94. http://real.mtak.hu/23635/1/Csernicsko_egyutt_2011_4.pdf
- Csernicskó István (2012): *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István (2013): *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csernicskó István (2016): *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*. Ungvár: Autdor-Shark, 140 p.
- Csernicskó István (2019): *Fények és árnyak Kárpátalja nyelvi tájképéből*. Ungvár: Autdor-Shark,
- Csernicskó István szerk. (2003): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Ungvár: PoliPrint.
- Darcsi Karolina (2013): A 2012-es ukrainai parlamenti választások és a magyar érdekvédelem. In: *Magyar Kisebbség* 2013/2. 69–91.
- Darwin, Charles (1909): *The descent of man*. New York: Appleton.
- Dieckhoff, Alain (2002): Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmának újraértelmezése. *Regio*, 13. évf., 4. sz. pp. 7–22.
- Eagly, Alice H. (1987): *Sex differences in social behavior: A social-role interpretation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum
- Eide, Asbjorn (1996): Ethnic conflicts, minority protection, and the international community. In: Rupesinghe, Kumar – Tiskhov, Valery A. (Eds.) *Ethnicity and power in the contemporary world*, pp. 263–286., Tokyo–New York–Paris: United Nations University Press.
- Eidheim, Harald (1969): When Ethnic identity is a social stigma. In Fredrik Barth ed. *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*. Bergen: Universitetsforl. 39–57.
- Elster, Jon (1997): More Than Enough. *University of Chicago Law Review*, 64(2) 749–764.
- Enzinger, Han – Biezeveld, Renske (2003): *Benchmarking in Immigrant Integration*. ERCOMER, Rotterdam
- Enyedi Zsolt (1993): Pillér és szubkultúra. A politikai-kulturális tagolódás egy lehetséges fogalmi kerete. *Politikatudományi Szemle*, 4.
- Erikson, Erik H. (1968): *Identity, youth, and crisis*. New York: W. W. Norton Company
- Erős Ferenc (2007): Irányok és tendenciák az előítéletek kutatásában. *Education* 2007(1): 3–9.
- Eröss Ágnes – Kovály Katalin 2018. A szimbolikus tér átalakulása az Euromajdan után: Kijev és Kárpátalja összehasonlítása. *Metszetek* Vol. 7 (2018) No. 1. pp. 142–164. DOI 10.18392/metsz/2018/1/6
- Fearon, James D. (1999): What is identity (as we now use the word)? Unpublished manuscript. Stanford University, Stanford, Calif, November 3.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István (2017): A 2017-es ukrainai oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezéstörténete és tartalma. *Regio*, 3, 278–300.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István 2016. Az Ukrajnából száműzött Lenin: Európai út a kommunizmus öröksége nélkül? *REGIO* 24: (1) pp. 73–124. (2016) DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i1.96>
- Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth, Mihály (2016): *A független Ukrajna: Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek*. Budapest: Pesti Kalligram.
- Fedinec Csilla – Vehes Mikola főszerk. (2010): *Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Fedinec Csilla (2012): Ukrajna helye Európában és a magyar-ukrán kapcsolatok két évtizede. *Külgügyi Szemle* 2012/4. 99–124
- Feischmidt Margit – Zakariás Ildikó (2010): Migráció és etnicitás. A mobilitás formái és politikai nemzeti és transznacionális térben. In Feischmidt Margit szerk. *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest: Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, 7–33. old.

- Feischmidt Margit (2010): Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásban. In Feischmidt Margit szerk. *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest: Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, 7–33. old.
- Feischmidt Margit (2014): Nemzetdiskurzusok a mindennapokban és a nacionalizmus populáris kultúrája. In: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája* Budapest: L'Harmattan
- Fekete István –Pléh Csaba (2008): A nyelvi relativizmus és az idegrendszeri plaszticitás. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1, 181–211. p. DOI: 10.1556/MPSzle.63.2008.1.11.
- Ferenc Viktória (2013): Nyelvet tanulni, továbbtanulni, „létesülni” – többségi iskolaválasztási stratégiák Beregszászban. *Kisebbségkutatás* 2013/4. 98–121. http://bgazrt.hu/_dbfiles/blog_files/4/0000006194/Ferenc%20Viktoria.pdf
- Ferenc Viktória (2015): Magyar vagy ukrán nyelvű ügyintézés? Jogismeret, jogtudatosság és nyelvválasztás összefüggései a kárpátaljai magyarok körében. *PRO MINORITATE* 2015/3 pp. 54–68.
- Ferenc Viktória–Séra Magdolna (2012): Iskolaválasztás Kárpátalján. *Kisebbségkutatás* 2012/3: 473–513. . letölthető: http://bgazrt.hu/_dbfiles/blog_files/5/0000000295/Ferenc%20Viktoria-Sera%20Magdolna%20-%20Iskolavlasztas%20Karpataljan.pdf
- Frederik Barth ed. (1969): *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*, London: George Allen & Unwin
- Fukuyama, Francis (1997): *Bizalom*. Budapest: Európa.
- Galbin, Alexandra (2014): An introduction to Social Constructionism. *Social Research Reports*, 2014, vol. 26, pp. 82–92.
- Gazdag Vilmos (2013): A nyelvválasztási stratégia és a pályaválasztás összefüggései a kárpátaljai beregszászi járás magyar középiskoláskorúak körében. In: Szoták Szilvia szerk. *Határhelyzetek V. Sztereotípiák, választások, túlélési stratégiák kisebbségi léthelyzetekben*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Gazdag Vilmos (2017): *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban*. Doktori (PhD) Disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Geertz, Clifford (1973): *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Book.
- Geertz, Clifford (ed.) (1967): *Old societies and new states: The quest for modernity in Asia and Africa*. Free Press, New York,
- Gellner, Ernest (2004 [1996]): A nacionalizmus kialakulása: a nemzet és az osztály mítoszai. In: Kántor Zoltán (szerk.) *Nacionalizmuselméletek*. Budapest: Rejtjel Kiadó. 45–78 [The Coming of Nationalism and Its Interpretation: the myths of nation and class. In Balakrishnan, Gopal (ed.): *Mapping the Nation*. Verso, London & New York, 1996, 98–132.]
- Gellner, Ernest (2007): A nacionalizmus tipológiája. *Regio*, 18. évf. 1. sz. pp. 3–24.
- Gereben Ferenc (1999): *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Műhely, Osiris Kiadó.
- Gereben Ferenc (2005): *Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata*. Budapest: Lucidus Kiadó.
- Gergen, Kenneth J. (1985): The social constructionist movement in modern social psychology, *American Psychologist*, 40(3): 266–75.
- Glazer, Nathan – Moynihan, Daniel Patrick (1963): *Beyond the melting pot: The Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians, and Irish of New York city*. Cambridge: MIT Press.
- Glick, Peter (2005[2002]): Farkasbőrbe bújtatott áldozati bárányok. Irigykedő előítélet, ideológia és a zsidók mint bűnbakok. In Kovács Mónika szerk. *Holokauszt: történelem és emlékezet*. Hannah Arendt Egyesület–Jaffa Kiadó, 175–203.
- Goffman, Erving (1981): *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Gordon, Milton M. (1964): *Assimilation in American Life: The role of the race, religion and national origin*. New York: Oxford University Press, 60–84.
- Gödri Irén (2010): Migráció a kapcsolatok hálójában. A kapcsolati tőke és a kapcsolathálók jelenléte és szerepe. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutató Intézet

- Göncz Borbála – Lengyel György – Tóth Lilla (2012): *Bevándorlók a magyar társadalom tükrében. Méltóság, igazságosság és civil integráció*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 280 p.
- Greenberg, Stanley B. (1980): *Ethnicity and Capitalism. Race and State in Capitalist Development: Comparative Perspectives*, New Haven and London, Yale University Press, 1980.
- Greenwald, A. G., Banaji, M. R. (1995): Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological Review*, 102, 4–27.
- Gulácsy Géza (1992): Autonómia és felelősség. *Extra Hungaria. A Hatodik Síp antológiája*. Budapest–Ungvár: Hatodik Síp.
- Gyurgyík László (2004): *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Hale, Henry E. (2009 [2004]): *Explaining Ethnicity. Comparative Political Studies*, Vol. 37.2004/4, 458–485./ Mi az etnicitás? *Magyar Kisebbség* 2009/3-4. 57–94.
- Hamilton, Donald L. – Giffort, Robert K. (1999 [1976]): Illuzórikus korreláció a személyközi észlelésben: a sztereotíp ítéletek kognitív alapja. In Hunyadi et al. (szerk.) *A csoport percepciója*, 73–88 p., Budapest: Akadémiai Kiadó
- Hammersley, Martyn – Atkinson, Paul (2007): *Ethnography: Principles in practice* (third edition). London: Routledge.
- Hankiss Elemér (2005): *Az ezearcú én. Emberlét a fogyasztói civilizációban*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Hárs Ágnes – Tóth Judit szerk. (2010): *Változó migráció – változó környezet*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Hárs Ágnes (2018): Növekvő elvándorlás – lehetőségek, remények, munkaerőpiaci hatások. *Társadalmi Ríport* 2018. 81–105.
- Hechter, Michael (1986): Rational choice theory and the study of race and ethnic relations. In: John Rex, David Mason ed. *Theories of race and ethnic relations*. London: Cambridge University Press.
- Hechter, Michael (1987): Nationalism as group solidarity. *Ethnic and Racial Studies* Vol. 10., No.4. pp. 415–426
- Hedberg, Charlotte – Kepsu, Kaisa (2003): Migration as a cultural expression? The case of the Finland-Swedish minority's migration to Sweden. *Geografiska Annaler Series B Human Geography* 85(2):67 – 84 DOI: 10.1111/1468-0467.00132
- Hires-László Kornélia (2010): „Az öreg fát nagyon nehéz kivágni”. *A nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár, PoliPrint Könyvkiadó.
- Hires-László Kornélia (2011a): A kárpátaljai magyar identitás módosulásának lehetősége az egyensúlyozó identitás elméletében. In: *XII. RODOSZ Konferencia*, I. kötet. Romániai Magyar Doktorandusok és Fiatal Kutatók Szövetsége, Kolozsvár–Temesvár 2011. 325-337 old.
- Hires-László Kornélia (2011b): A kárpátaljai magyarság közoktatási intézményei a 2009-es évben – az Oktatási Kataszter elemzése. In: Kötél Emőke szerk. *Kataszter – Kárpátalja. A Kárpát-medence magyar oktatási és tudományos intézményei – adatbázis-frissítés, 2009. Gyorsjelentés*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2011. 23-42. old
- Hires-László Kornélia (2013): A kárpátaljai magyarság identitása szociológiai dimenziók mentén. In: Kötél Emőke és Szoták Szilvia szerk. *Hagyomány és jövőkép. Anyanyelvek, oktatáspolitikai stratégiák, karrierkövetés*, 415–440. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. Budapest
- Hires-László Kornélia (2014): Nyelvhasználat és azonosságtudat néhány aspektusa. In: Beregszászi Anikó, Hires-László Kornélia szerk. *Meszelt falakon túl. Születésnap köszöntő kötet Kótyuk István tiszteletére*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Magyar Tanszéki Csoport, Hodinka Antal Intézet. Beregszász, 2014. 77-87. old.
- Hires-László Kornélia (2015): Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon. In: Márku Anita és Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból. II.* Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, Ungvár: Autdor-Shark, 2015. 160–185. old. ISBN 978-617-7132-21-8
- Hires-László Kornélia (2016a) „Magyar világ” – magyar pillérek, oszlopok Beregszászon. In: Gazdag Vilmos – Karmacs Zoltán – Tóth Enikő szerk. *Értékek és kihívások II. Történelem- és*

- társadalomtudományok, oktatásmódszertan, irodalomtudomány, 49–62. Ungvár, Autdor-Shark. 2016.
- Hires-László Kornélia (2016b): Új stratégiák? Módosulnak a tannyelv-választási szokások Kárpátalján? In: Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II.*, 119–136. Ungvár, Autdor-Shark.
- Hires-László Kornélia (2017a): Etnikai kategóriák a beregszásziak mindennapi diskurzusaiban. In: Márku Anita – Tóth Enikő szerk. *Többynyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III.* Ungvár, „RIK-U”, 2017. 121–136. ISBN 978-617-7404-27-8
- Hires-László Kornélia (2017b): Etnikai kategóriák és a migráció összefüggései Beregszászon. In: *Metszetek* 2017/4. ISSN 2063-6415, DOI 10.18392/metsz/2017/4/15. Letölthető: http://metszetek.unideb.hu/files/metszetek_201704_08.pdf
- Hires-László Kornélia (2018a): A nyelvi tájkép változása Beregszászon In. Máté Réka és Karmacs Zoltán szerk. *Nyelvek és nyelvvátozatok térben és időben. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból IV.* Ungvár, „RIK-U”, 2018. 183–196. Old.
- Hires-László Kornélia (2018b): Megélni? Túlélni? Jól élni? Megélhetési stratégiák a kárpátaljai Beregszászi járásban. In: Letenyei László és Tamáska Máté szerk. *Szociográfia. Kárpát-medencei körkép.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2018 (Magyarország felfedezése sorozat) 53–69.
- Hires-László Kornélia (2018c): Nyelvi tájkép és turizmus Beregszászon. In: Tódor Erika-Mária; Tankó Enikő; Dégi Zsuzsanna szerk. *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség. Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet I.*, Scientia, Kolozsvár, ISBN 978-606-975-015-5.
- Hires-László Kornélia (2019): Linguistic Landscapes in a western Ukrainian town. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy* Vol.10 (2019)1, 87-111. DOI: 10.14267/CJSSP.2019.1.5
- Hobsbawm, Eric J. (1993 [1992]) Etnikai identitás és nacionalizmus.. *Világosság*, 1993/4, 19–28. [Antropology Today 1992 Február]
- Hogg, Michael A. (1987): Social identity and group cohesiveness. In J. C. Turner, M. A. Hogg, P. J. Oakes, S. D. Reiche, M. S. Wetherell (Eds.) *Rediscovering the social group: A selfcategorisation* pp. 89–116., Oxford: Blackwell.
- Hogg, Michael A. (2001): A Social Identity Theory of Leadership. *Personality and Social Psychology Review* 2001, Vol. 5, No. 3, 184–200.
- Horowitz, Donald L. (1975): *Ethnic identity. In Ethnicity: Theory and Experience*, ed. Glazer, DP Moynihan, pp. 111-40. Cambridge, MA: Harvard Univ. Press
- Horowitz, Donald L. (1985): *Ethnic groups in conflict*. University of California Press, Berkeley, 1985.
- Horváth István (2006): *Kisebbségsszociológia. Alapfogalmak és kritikai perspektívák*. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó.
- Hrusevszkij, Mihajlo (1913): (Грушевський Михайло) Історія України-Руси. Том-1. Київ. (3-є видання). <http://izbornyk.org.ua/hrushrus/iur.htm>
- Huntington, Samuel P. (2002): *Civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Hutchinson, John (2002 [2000]): Etnicitás és modern nemzetek. *Magyar Kisebbség*, 2002/1. 161–176. [Ethnicity and Modern Nations. *Ethnic and Racial Studies* Vol. 23 No. 4 July 2000, pp. 651-669]
- Ifj. Leopold Lajos (1988): Színlelt kapitalizmus. *Medvetánc* 1988.
- Illés Pál Attila 2010. Lengyel-ukrán kapcsolatok a rendszerváltozás után. *Kisebbségkutatás* 2010/3., 428–439.
- Illés Sándor – Kincses Áron (2009): Migráció és cirkuláció. *Statistikai Szemle*, 87. évfolyam 7—8. Szám. 729–747.
- Imre Gabriella (2008): Kárpátalja gazdasági fejlődésének perspektívái az európai unió keleti bővítésének tükrében. *Eu Working Papers* 1/2008. 71–81. old.
- Isaacs, Harold (1975): Basic Group Identity: the Idols of the Tribe. In N. Glazer and D.P. Moynihan, eds., *Ethnicity: Theory and Experience*, Cambridge, MA: Harvard University Press, pp. 29-52.
- Isaacs, Harold (1975): *Idols of the tribe: group identity and political change*. London: Harvard University Press

- Jaworski, Adam – Thurlow, Crispin (Eds.) (2010): *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. London: Continuum.
- Jenkins, Richard (1997): *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*. London: Sage.
- Jenkins, Richard (2002): Az etnicitás újragondolása: Identitás, kategorizáció és hatalom. *Magyar Kisebbség*, 4., 243–268.
- Jorgensen, Marianne – Phillips, Louise J. (2002): *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: SAGE Publications
- Kántor Zoltán (2000): Kisebbségi nemzetépítés. A romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség. *Regio* 2000/3. 219-241. old.
- Karmacs Zoltán (2017): A nyelvi tájkép változásának egy aspektusa. In: Márku Anita – Tóth Enikő szerk. *Többsnyelvűség, Regionalitás, Nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III*. Ungvár, „RIK-U”. 54–60.
- Keményfi Róbert (2006): *A magyar nemzeti tér megszerkesztése*, Debrecen: HEFOP.
- Kinder, D. R. (1986): The continuing American dilemma: White resistance to racial change forty years after Myrdal. *Journal of Social Issues* 42(2), 151–171.
- Kovács Mónika (2010): Az előítéletek okai és mérséklésük lehetőségei: a szociálpszichológiai nézőpont. *Alkalmazott Pszichológia* 12(1–2): 7–27.
- Kovács András (2013): A bevándorlók társadalmi integrációja – koncepciók és indikátorok. In Kovács András szerk. *Bevándorlás és integráció. Magyarországi adatok, európai indikátorok*. 9–25. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet
- Kozma Tamás (1993): Etnocentrizmus. *Education* 2010(2): 195–210.
- Laitin, David D. (1995): Marginality: a microperspective. *Rationality and Society* 7(1): 31–57
- Lajtai L. László (2015): Trendek és elméletek a nemzet- és nacionalizmus kutatásban. Vázlatos kutatástörténeti áttekintés. *Pro Minoritate*, 24. évf., 3. sz., pp. 115–147.
- Larrain, Jorge (1979): *The Concept of Ideology*. Athens: University of Georgia Press.
- Lendel, Myroslava (2016): Migration of Ukrainians to Central European countries in the context of the Postmaiden internal and international crisis. *Public Policy and Administration* 15 (4), 549–563
- Lengyel György – Szántó Zoltán szerk. (2006): *Gazdaságsszociológia*. Szöveggyűjtemény. Budapest: Aula kiadó.
- LeVine, Robert Alan – Campbell, Donald Thomas (1972): *Ethnocentrism: theories of conflict, ethnic attitudes and group behavior*. New York: Wiley.
- Lijphart, Arend (1968): *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*. Berkeley: University of California Press.
- Losoncz Márk (2015): *Merre tartasz, vajdasági magyar?* <http://hu.autonomija.info/losoncz-mark-merre-tartasz-vajdasagi-magyar/> Megjelenés dátuma: 2015 Aug 29. letöltés dátuma: 2015. 09.10
- Lőrincz D. József (2008): A kolozsvári magyarok társadalma. *Regio* (2) 240–256.
- Maass, Anne – Salvi, Daniela – Arcuri, L. – Semin, G. (1989): Language use in intergroup contexts: The linguistic intergroup bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 981–993.
- Magocsi, Pul Robert (Магочій Павло Роберт) (2007): Історія України [Ukrajna történelme]. Київ: Критика.
- Mandrik Iván (1997): Agrárproblémák Kárpátalján a XIX. Század végén és a XX. Század elején. In: *Szabolcs-Szatmár-Bereg levéltári évkönyv* 12. 47–57. Forrás: <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/49-59.pdf>
- Marác László (2015): Transnationalizing Ethno-linguistic Hungarian Minorities in the Carpathian Region: Going Beyond Brubaker et al. (2006). *Transylvanian Society* 2015/3. 25–46.
- Marko, Joseph (2004): Egyenlőség és különbözőség: Az etnikai csoportok közötti viszonyok politikai és jogi aspektusai. *Magyar Kisebbség*, 2004. 3. sz., 161–185.
- Márku Anita (2013): „Po zákárpátszki” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár: „Lira” Poligráfcentrum.
- Merton, Robert K. (1995): Beiträge zur Theorie des Bezugsgruppenverhaltens. *Soziologische Theorie und soziale Struktur*. Berlin–New York, 217–268.

- Messing Vera (2006): Gondolatok Roger Brubaker: Csoportok nélküli etnicitás c. műve kapcsán. *Regio* 2006/1: 215–221.
- Michael Tkacik (2008): Characteristics of forms of Autonomy. *International Journal on Minority and Group Rights*, 15, pp. 369–401.
- Miller, Norman – Brewer, Marilyn B. (1986): Categorization effects on ingroup and outgroup perception. In J. F. Dovidio – S. L. Gaertner (Eds.) *Prejudice, discrimination, and racism*. pp. 209–230. Orlando FL: Academic Press
- Molnár Anita (2009): Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében. In: Karmacs Zoltán – Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. PoliPrint. Ungvár. 122–127.
- Molnár D. Erzsébet (2015): *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboraiiban (1944–1953)*. PhD értekezés, a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája.
- Molnár D. István – Molnár József (2005): *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa
- Molnár D. István (2013): *A hatalomváltások hatása Kárpátalja népességszámának alakulására 1869-től napjainkig*. Debreceni Egyetem, Természettudományi Doktori Tanács, Földtudományi Doktori Iskola. Egyetemi doktori (PhD) értekezés.
- Murányi István – Sipos Flórián 2012. Nemzeti radikálisok tekintélyelvűsége: szociális dominancia orientáció és ellentörténelem. *Metszetek* (1):32–56.
- Nagel, Joane (1996): *American Indian Ethnic Renewal: Red Power and the Resurgence of Identity and Culture*, Oxford University Press, 1996.
- Nahora, Larisza (Нагорна Лариса) (2008): *Регіональна ідентичність: український контекст [Regionális identitás: ukrán kontextusban]*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Nau, Henry R. (2002): *At Home Abroad: Identity and Power in American Foreign Policy* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2002), pp. 314.
- Oficinszkij Román (2010): Szovjet Kárpátalja. In Fedinec Csilla – Veres Mikola főszerk. *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Argumentum, MTA Etnika-Kisebbségkurató Intézet. 209–376.
- Orosz Ildikó – Csernicskó István – Ambrus Pál – Kristafori Olga (2008): *A magyar nyelvű/nyelvi oktatás stratégiai kérdései Kárpátalján*, Megtalálható a <http://www.nemzetpolitika.gov.hu/data/files/133843334.pdf> honlapon
- Orosz Ildikó – Molnár Eleonóra (2007): Kárpátalja (Ukrajna). In Papp Z. Attila – Veres Valér szerk. 2007: *A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. Gyorsjelentés. Budapest: MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Orosz Ildikó (2005): *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében*. Ungvár: PiliPrint.
- Orosz Ildikó (2007): *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005)*. Ungvár: PiliPrint.
- Papp Richárd (2005): Etnikai jelentéstartalmak Kárpátalján egy zsidó életútinterjú tükrében. In Beregszászi Anikó és Papp Richárd szerk. *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. RFKMF, 2005.
- Papp Z. Attila – Veres Valér szerk. (2007): *A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. Gyorsjelentés. Budapest: MTA ENKI.
- Papp Z. Attila (2010): Hatékonyság vagy méltóság. A kisebbségi oktatás változatai és kihívásai. In Feischmidt Margit szerk. *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest: Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, 7–33. old.
- Papp Z. Attila (2014): Kisebbségi identitáskonstrukciók a kettős magyar állampolgárság által. *Regio* (1). 118–155.
- Papp Z. Attila szerk. (2017): *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei*. Mathias Corvinus Collegium Tihanyi Alapítvány – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet

- Park, Robert Ezra – Burgess, Ernest W. (1921): *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press
- Patterson, Orlando (1975): "Context and Choice in Ethnic Allegiance: A Theoretical Framework and Caribbean Case Stud" in Nathan Glazer and Daniel P. Moynihan, *Ethnicity: Theory and Experience* (Cambridge, MA: Harvard University Press)
- Pettigrew, Thomas F. (1979): The ultimate attribution error: Extending Allport's cognitive analysis of prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 5, 461–476.
- Pinel, E. C. (1999): „You're just saying that because I'm a woman. Stigma consciousness and attribution to discrimination". *Self & Identity* (3): 39–51.
- Portes, Alejandro – Bach RL (1985): *Latin journey: Cuban and Mexican immigrants in the United States*. Berkeley, CA: University of California Press;
- Portes, Alejandro (1984): The Rise of Ethnicity: Determinants of Ethnic Perceptions Among Cuban Exiles in Miami. *American Sociological Review*, Vol. 49, No. 3 (Jun., 1984), pp. 383-397.
- Portes, Alejandro (1997): Immigration theory for a new century: some problems and opportunities, *International Migration Review* 31(4): 799–825.
- Portes, Alejandro és Sensbenner, Julia (1993): Embeddedness and Immigration: Notes ont he Social Determinants of Economic Action. *American Journal of Sociology* Vol. 98, No. 6 (May, 1993), pp. 1320–1350.
- Putman, Robert D. – Gross, Kristin A. (2002): Introduction. In: Robert D. Putman ed. *Democracies in Flux*. Oxford : Oxford University Press, 3–20.
- Putman, Robert D. (2000): *Bowling Alone*. New York: Simon and Schuster.
- Rohan, Meg J. (2000): A Rose by Any Name? The Values Construct. *Personality and Social Psychology Review*, 4, pp. 255–277. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0403_4
- Rothbart, M. – Fulero, S. – Jensen, C.– Howard, J. – Birrell, P. (1978): From individual to group impression: Availability heuristics in stereotype formation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 14, 237–255.
- Royce, Anya Peterson (1982): *Ethnic identity: Strategies of diversity*. Indiana University Press, Bloomington,
- Salkonczai Árpád (2015): Marginalitás és liminalitás. Státuszon kívüli helyzetek és átértékelésük. *Regio* 23 (2), 6–29. DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v23i2.48>
- Sárkány Mihály (2010): Etnicitás és gazdaság. Gazdasági antropológiai megközelítések az interetnikus viszonyok kutatásában. In: Feischmidt Margit szerk. *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest: Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, 227–235.
- Sass Enikő (2012): A kárpátaljai Bereg-vidék falusi turizmusának jellemzése egy empirikus kutatás alapján. Társadalomföldrajzi kihívások a XXI. század Kelet-Közép-Európájában Nemzetközi Földrajzi Konferencia, Beregszász: 261-271
- Schmitter, Philippe C. (1979): Still the Century of Corporatism? In: Lehmbruch, G-P. Schmitter (eds.) *Trend Toward Corporatist Intermediation*. London: Sage.
- Schober Ottó (1995): *Színfalak előtt, mögött, nélkül. Epizódok a Beregszászi Népszínház történetéből*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Scollon, Ron – Scollon, Suzie Wong (2003): *Discourse in Place: Language in the Material World*. New York: Routledge.
- Séra Magdolna (2013): Magyarok a szórványban a többségi oktatásban (interjúzás tapasztalatai Beregrákoson). *Kisebbségkutatás* 2013/4:122–137
- Sherif, Muzafer (1966): *In common predicament: Social psychology of intergroup conflict and cooperation*. Boston: Houghton Mifflin.
- Shils, Edward (1957): Primordial, personal, sacred, and civil ties. *British Journal of Sociology*, 8, 130–145.
- Shohamy, Elana – Ben-Rafael, Eliezer 2015. Introduction, *Linguistic Landscape* 1(1): 1–5. doi 10.1075/ll.1.1.001int

- Shohamy, Elana – Waksman, Snoshi 2009. Linguistic landscape as an ecological arena: Modalities, meanings, negotiations, education. In: Elana Shohamy & Durk Gorter (eds.) *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. New York–London: Routledge, 131–331.
- Shohamy, Elena 2006. *Language policy: Hidden agendas and new approaches*. London: Routledge.
- Sidanius, Jim – Pratto, Felicia (1999): *Social Dominance. An Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression*. Cambridge, 1999, Cambridge University Press.
- Sik Endre – Surányi Ráchel (szerk.) (2015): *Határhatások*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar (ETárki Társadalomkutatási Intézet Zrt.). Forrás: http://tatk.elte.hu/file/Hatarhatas_2015.pdf
- Sik Endre (2012): *A Kapcsolati tőke szociológiája*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Skutnabb-Kangas, Tove (2000): *Linguistic genocide in education, or worldwide diversity and humanrights?* Mahwah, New Jersey: Erlbaum, p 430.
- Smith, Anthony D. (1995): A nacionalizmus. In Bretter, Zoltán és Deák, Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995. Forrás: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf651.pdf letöltés dátuma: 2017.november
- Smith, Anthony D. (2000): *The nation in history*. Hanover: University Press of New England, NH.
- Smith, Anthony D. (2004): A nemzetek eredete. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Rejtjel. 204–229.
- Smith, Eliot R. – Mackie, Diane M. (2004): Szociálpszichológia. Budapest: Osiris Kiadó.
- Smith, Joanne R. – Hogg, Michael A. (2008): Social identity and attitudes. In W. Crano – R. Prislin (Eds.), *Attitudes and attitude change* (pp. 337-360). New York: Psychology Press.
- Sobel, Joel (2002): Can We Trust Social Capital? *Journal of Economic Literature*, XL. (March), 139–154
- Somogyi Mónika – Bernáth László (2014): A rassz implicit asszociációs teszt interneten gyűjtött adatainak elemzése magyar mintán. *Alkalmazott Pszichológia* 14(1): 73–92.
- Suksi, Markku (2008): Personal Autonomy as Institutional Form – Focus on Europe Against the Background of Article 27. of the ICCPR *International Journal on Minority and Group Rights*, 15, pp. 195–225.
- Sumner, William Graham (1978[1906]): *Népszokások*. Buapest: Gondolat.
- Szabó Ildikó (2000): *A Pártáram gyermekei: tanulmányok a magyar politikai szocializációról*. Budapest : Új Mandátum–Hatodik Síp.
- Szakolczai Árpád (2015) Marginalitás és liminalitás. Státuszon kívüli helyzetek és átértékelésük. *Regio* 23. évf. (2015) 2. szám 6-29 DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v23i2.48>
- Szanyi-F. Eleonóra – Faludi Julianna – Illyés Gergely (2017): Elvagyódás, elvándorlás – migrációs folyamatok Kárpátalján. *Kisebbségi Szemle* 2017/2. 85–108.
- Szarka László (2010): A soknemezetiségű Magyar Királyság felbomlása. In Fedinec Csilla – Vehes Mikola szerk. *Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 2010:19–29
- Székely Levente szerk. (2018): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében, Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Budapest: Kutatópont Kft.
- Székelyi Mária – Örkény Antal – Csepeli György (2001): Romakép a mai magyar társadalomban *Szociológiai Szemle* 2001(3):19–46.
- Tajfel, Henri – Turner, John C. (1979): An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin, & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-37). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tajfel, Henri (1972): Experiments in a vacuum. In J. Israel & H. Tajfel (Eds.), *The context of social psychology: A critical assessment*. London: Academic Press, European Monographs in Social Psychology
- Tajfel, Henri (1978): *The Social Psychology of Minorities*. London: Minority Right Group LTD.
- Tajfel, Henri (1981): *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. London: Cambridge University Press.
- Tajfel, Henri (1982): Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology* 33 (1): 1–39.

- Tarpai József (2013): *A természeti és társadalmi erőforrások szerepe Kárpátalja turizmusfejlesztésében és hatása a területfejlesztésre*. PhD értekezés, Pécsi Tudományegyetem.
- Tarrósy István – Ghed Viktor – Vörös Zoltán szerk. (2016): *Migráció a 21. században*. Pécs: Publikon Kiadó.
- Tátrai Patrik – Erőss Ágnes – Kovály Katalin (2016): Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. *REGIO* 24/3. 82–110.
- Taylor, Shelley E. (1981): A categorization approach to stereotyping. In D. L. Hamilton (Ed.) *Cognitive processes in stereotyping and intergroup behavior* (pp. 83–114). London: Psychology Press
- Thibaut, John W.– Kelley, Harold Harding (1959): *The social psychology of groups*. New York: Wiley.
- Thompson, Edward H. (1990). Courtship violence and the male role. *Men's Studies Review*, 7/1, 4–13.
- Tilly, Charles. (1998): Contentious conversations. *Social Research* 65, 491–510.
- Todd, Jennifer (2005): Social Transformation, Collective Categories, and Identity. *Theory and Society*, Vol. 34, No. 4, pp. 429–463.
- Tóth Mihály (1993): A társadalmi – gazdasági átmenet Ukrajnában. In *Magyarország és a magyar nemzet az új Közép- és Kelet-Európában*. Forrás: http://www.tabajdi.hu/_user/browser/File/konyv/08.pdf (letöltés dátuma: 2013. január 8.)
- Tóth Norbert (2014): *Kisebbségi területi autonómia elmélete és gyakorlata*. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet, L'Harmattan.
- Turner, John C. – Hogg, Michael A. – Oakes, Penelope J.– Reicher, Steve D. – Wetherell, Margaret S. (1987): *Rediscovering the social group: A selfcategorisation*. Oxford: Blackwell.
- van den Berghe, Pierre L. (1981): *The ethnic phenomenon*. New York: Elsevier.
- Vicsek Lilla (2006): *Fókuszcsoport*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Vizi Balázs (2004): Kisebbségi autonómiák Európában, Kisebbségkutatás, 2006/2., 192–196. P
- Whorf, Benjamin Lee (1939/1956): The relation of habitual thought and behavior to language. In Carroll, J. B. (ed.) *Language, thought, and reality: selected writings of Benjamin Lee Whorf*. 134–159. The MIT Press, Cambridge, MA
- Wimmer, Andreas (2008): The Making and Unmaking of Ethnic Boundaries: A Multilevel Process Theory, *American Journal of Sociology* Vol. 113 No. 4 (January 2008): 970–1022
- Yang, Philip Q. (2000): Theories of ethnicity. In Philip Q. Yang: *Ethnic Studies: Issues and Approaches*. New York: State University of New York Press. 2000. 39–60 pp.
- Yash Ghai (1997): *Hong Kong's New Constitutional Order. The Resumption of Chinese Sovereignty and the Basic Law*. Hong Kong: Hong Kong University Press.
- Yekelchyk, Serhy (Екельчик Сергей) (2007): *Ukraine: Birth of a Modern Nation*. New York: Oxford University Press.
- Грига В. В. – Буркало В. Ю. [Hriha V. V. – Burkalo V. J.] (1983): *Закарпатська область. Довідник адміністративно-територіального поділу. [Kárpátalja megye.]* Ужгород, Радянське Закарпаття.